

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

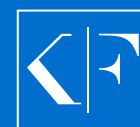

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

O'z.KTI

№2– 2025 (3) ISSN: 3060-5024

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№2 / 2025 (3)

ISSN: 3060-5024

MUASSIS: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

Tahrir hay'ati raisi

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich
Institut boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa
doktori (PhD)

Tahrir hay'ati a'zolari

Niyazmetov Ikrom Masharipovich
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
mas'ul xodimi, tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Sharafutdinov Alisher Ozodovich
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist, dotsent

Jalolov Baxtiyor Odilovich
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist

Ismailov Isamiddin
yuridik fanlar doktori, professor

Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich
yuridik fanlar doktori, professor

Otajonov Abrorjon Anvarovich
yuridik fanlar doktori, professor

Rajabov Baxtiyor Almaxmatovich
yuridik fanlar doktori, professor

Xujakulov Siyovush Baxtiyorovich
yuridik fanlar doktori, professor

Safarov Djahongir Ismoilovich
yuridik fanlar doktori, dotsent

Ganiyev Sherzod Alisherovich
yuridik fanlar doktori, dotsent

Ollamov Yarash Yo'ldoshevich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Azim Shuhrat Obid o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Bazarov Farrux Abdugafurovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Mirzayev Jahongir Umrzakovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Sirliyev Baxtiyor Nazarovich
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
professor

Yernazarov Solijon Yerkinovich
iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori

Yarov Bekmamat Alikulovich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, bosh
muharir

MUNDARIJA

KRIMINOLOGIK TAHLIL

Berdialiyev B.E.
Ijtimoiy profilaktikaning kriminogen vaziyatga ta'siriga oid nazariyalar
va olimlarning fikrlari 3

Кабулов Р., Буранова Р.
Причины и условия, способствующие совершению преступлений
составляющих незаконный оборот наркотических средств, их
аналогов или психотропных веществ 11

Исаев С.А.
Пиротехника и её разрушительное воздействие на окружающую
среду: путь к экологичной альтернативе 20

Boltayev M.M.
Surxondaryo viloyatida oila-turmush doirasidagi jinoyatlar holatining
tahlili 25

Rixsimov K.A.
Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslar tomonidan
qayta jinoyat sodir etilishining sabab va sharoitlari: kriminologik tahlil 36

Алламбергенов И.С.
Кибермошенничество: взаимозависимость метода совершения
преступления и характеристик личности преступника 41

KRIMINOLOGIK TADQIQOT

Andrea Domokos, Alokxonov Mukhammadmirzokhan
The importance of modern criminology in combating
and preventing crime 49

Niyozova S.S.
Qasddan odam o'ldirishning ijtimoiy xavfliligi va javobgarlik masalasi 55

Kaxarova M.M.
Kibero'g'rilik: zamonaviy xavf, huquqiy tahdid va oldini olish
chora-tadbirlari 64

Иканов А.А., Тазетдинов Р.Р.
Психологические аспекты нанесения умышленных тяжких
телесных повреждений среди несовершеннолетних 70

A'loxonov M.A.
Zamonaviy kriminologiyada jinoyatchilikni tadqiq etish va uni oldini
olish tizimini takomillashtirish 77

O'rinova D.A.
Jinoyatchi ayollar shaxsini o'rganishning kriminologik asoslari 83

Tahririyat manzili:
100187, Toshkent shahri
Mirzo Ulug'bek tumani
Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77
Elektron pochta: info@uzkti.uz
Website: kti.iiv.uz

© O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Jurnal 2024-yil 21-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan C-5669658 raqami bilan ro'yhatga
olingan.
O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2025-yil 12-
fevraldagi 367/5-son qarori bilan yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan
doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan jumallar ro'yxatiga kiritilgan.

MUNDARIJA

ILG'OR XORIJIY TAJRIBA

Toshpulatov A.I.

Jinoyatchilikning oldini olishda "neighbourhood watch" dasturining ahamiyati 87

Nigmatov R.O.

Jinoyatchilikka qarshi kurashishning institutsional tizimi (Buyuk Britaniya tajribasi) 96

Ollamov Ya.Y., Radosteva Yu.

Korrupsiyaga qarshi kurashishning jahon tajribasi 111

Naimov R.X.

Ayrim xorijiy mamlakatlarning profilaktik hisobga olish mexanizmini qo'llash tajribasi 121

Sharipov J.S.

Xorij mamlakatlarining aholi istiqomat qilidigan hududlarida xavfsiz muhitni yaratish bo'yicha tajribasi 128

Yernazarov S.Ye., Temirov H.N.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda finlandiya amaliyoti: ishonch asosidagi ijtimoiy kapital 134

Maxmudov J.X.

Milliy gvardiya tipidagi xorijiy mamlakatlar bo'linmalarining jamoat tartibini saqlash sohasidagi o'ziga xos tajribasi 138

TADQIQOTCHILAR MINBARI

Torebekov B.I.

Ichki ishlar organlarining davlat hokimiyati vakillik organlari bilan o'zaro munosabatlariga oid fikr va mulohazalar 145

Qobilov U.M.

Jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini takomillashtirish: huquqiy-tashkiliy choralar tahlili 150

Akramov X.F.

Emil Dyurkgeymning anomiya nazariyasi haqida 157

Payziyev A.M., Abdulloyev X.G.

Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar to'g'risidagi qonunni yangi tahrirda qabul qilishning o'ziga xos jihatlari, muammo va yechimlar 161

HUQUQ ILMI DARG'ALARI

Sulaymonova X.S., A'zamxo'jaev A.A., O'razayev Sh.Z. 166

XALQARO HAMKORLIK

"Butun Hindiston sud-tibbiyoti simpoziumi 2025" 168

Xitoy Xalq Respublikasiga tashrif 170

TADBIRLAR

"Yoshlar jinoyatchiligini oldini olishning dolzarb masalalari" mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 172

IJTIMOY PROFILAKTIKANING KRIMINOGEN VAZIYATGA TA'SIRIGA OID NAZARIYALAR VA OLIMLARNING FIKRLARI

Berdaliyev Baxtiyor Erkinovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy profilaktikaning jinoyatchilikka ta'siri, uning kriminogen vaziyatni bartaraf etishdagi ahamiyati hamda turli nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. "Ijtimoiy profilaktika" tushunchasining ilmiy-amaliy mohiyati ochib berilgan hamda jahon va mahalliy olimlar tomonidan ilgari surilgan fikr-mulohazalar qiyosiy tahlil qilingan. Shu bilan birga, jamiyatdagi kriminogen omillarni kamaytirishga qaratilgan ijtimoiy chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish borasida nazariy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy profilaktika, kriminogen vaziyat, jinoyatchilik, nazariy yondashuvlar, jamiyat xavfsizligi, profilaktik choralar, sotsiologiya, huquqshunoslik.

ТЕОРИИ И МНЕНИЯ УЧЕНЫХ О ВЛИЯНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ НА КРИМИНОГЕННУЮ СИТУАЦИЮ

Аннотация. В статье рассматривается влияние социальной профилактики на уровень преступности и её роль в устранении криминогенных ситуаций. Автор раскрывает научно-практическую сущность понятия социальной профилактики, анализирует теоретические подходы, также мнения отечественных и зарубежных учёных. Особое внимание уделено эффективности профилактических мер, направленных на снижение криминогенных факторов в обществе.

Ключевые слова: социальная профилактика, криминогенная ситуация, преступность, теоретические подходы, безопасность общества, профилактические меры, социология, юриспруденция.

THEORIES AND OPINIONS OF SCIENTISTS ON THE IMPACT OF SOCIAL PREVENTION ON THE CRIMINOGENIC SITUATION

Abstract. This article examines the impact of social prevention on crime rates and its role in addressing criminogenic situations. The author explores the scientific and practical essence of the concept of social prevention, analyzing various theoretical approaches and the views of both domestic and international scholars. Special attention is given to the effectiveness of preventive measures aimed at reducing criminogenic factors in society.

Keywords: social prevention, criminogenic situation, crime, theoretical approaches, public safety, preventive measures, sociology, jurisprudence.

Ijtimoiy hayotda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish jamiyat rivoji uchun asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan ijtimoiy profilaktika choralari muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy profilaktika – jamiyatda jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan tizimli va muvofiqlashtirilgan faoliyat. Jamiyatda jinoyatlarning paydo bo'lishi, asosan, ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va madaniy omillarga bog'liq. Kriminogen vaziyatlar esa bu omillarning jamlangan natijasi, ular jinoyatchilikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy profilaktikaning asosiy vazifasi jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash va jinoyatga yo'naltiruvchi omillarni kamaytirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida jinoyatchilikning oldini olish, ayniqsa, ijtimoiy profilaktikaga oid chora-tadbirlar huquqiy jihatdan yetarlicha mustahkamlangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2833-son qarori ijtimoiy profilaktika faoliyatini tashkil etishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu qarorda profilaktika subyektlari (mahalla, ta'lim muassasalari, fuqarolik jamiyati institutlari, davlat organlari) va ularning vazifalari aniq ko'rsatilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari orqali jinoyatchilikning oldini olish sohasida qator davlat dasturlari qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni (2021-yil 29 noyabrda PF-27-son) jamiyatning qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilinishini ta'minlash, shu jumladan bunday tajovuzlarning barvaqt oldini olish, ularning asosiy omillarini aniqlash va bartaraf etishda yangi yondashuvlarni belgilab berdi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ijtimoiy profilaktikaning samaradorligini ta'minlashda qonunchilik asoslarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatdagi kriminogen vaziyat jinoyatchilikning yuzaga kelishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar yig'indisidir. Ushbu vaziyatga ta'sir etuvchi omillar juda ko'p va xilma-xil bo'lib, ular orasida ijtimoiy profilaktikaning ahamiyati tobora oshib bormoqda. Jinoyatchilikning oldini olish faqat jazo va jazolash vositalari orqali emas, balki jinoyat sodir etilishiga olib keluvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish orqali ham amalga oshirilishi kerak. Bu borada ijtimoiy profilaktika jamiyat

xavfsizligini ta'minlashda eng muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy profilaktika va kriminogen vaziyatga bag'ishlangan tadqiqotlar, fikr yuritilgan ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy va iqtisodiy omillarga nisbatan ko'proq e'tibor qaratiladi. Bir nechta olimlar jinoyatchilikni ijtimoiy tuzumning zaifliklari va notekisliklari bilan bog'laydilar. Emil Dyurkgeymning ijtimoiy integratsiya nazariyasi bo'yicha, ijtimoiy bo'shliqlar va insonlar o'rtasidagi aloqalarning zaifligi jinoyatlarning tarqalishiga olib keladi. Bundan tashqari, ijtimoiy profilaktikaning samaradorligi haqidagi so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, profilaktik tadbirlar, ayniqsa, yoshlarni jinoyatchilikdan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy nazariyalar va tadqiqotlar ijtimoiy profilaktikaning samaradorligini turli jihatdan ko'rsatib beradi. Masalan, Emil Dyurkgeym o'zining "anomiya" nazariyasida [4; 399 b.] jamiyatda qonun va normalar zaiflashib, axloqiy qadriyatlarining inkor etilishi natijasida jinoyatchilik avj olishini ta'kidlagan.

Ijtimoiy nazariyotchilar orasida mashhur bo'lgan Robert Merton "Sotsial struktura va Anomiya" (1938) asarida ijtimoiy tizimning notekisligi, iqtisodiy va ijtimoiy resurslarga teng bo'lmagan kirish imkoniyatlari odamlarni jinoyatga yo'naltirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Merton "anomiya" nazariyasida jinoyatning ortib ketishini jamiyatdagi ijtimoiy nazoratning zaiflashishi bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, ijtimoiy profilaktika jamiyatda jinoyatchilikni kamaytirishga qaratilgan muhim vosita bo'lishi mumkin [5; 299 b.]. Mertonning ijtimoiy profilaktika haqidagi fikrlari jamiyatda ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar asosida yangi usullarni ishlab chiqish zaruratini ta'kidlaydi. U jamiyatda ijtimoiy profilaktika yetarli darajada samarali bo'lishi uchun quyidagi yondashuvlarni taklif etadi: Ijtimoiy me'yorlarni takomillashtirish zarur, ya'ni jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar har bir ijtimoiy qatlam uchun teng bo'lishi kerak. Agar me'yorlar barcha qatlamlarga mos kelmasa, bu ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi va kriminogen vaziyatni yuzaga keltiradi.

Robert Merton ijtimoiy profilaktika haqidagi nazariyalarida anomiya holatlarini bartaraf etish va jinoyatchilikning oldini olish uchun ijtimoiy va iqtisodiy tenglikni ta'minlash, me'yorlarni yangilash va jamiyatda teng imkoniyatlarni yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlar, jahon kriminologiyasida, ayniqsa, ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash va profilaktika strategiyalarini ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, uning tadqiqotlarida, jamiyatda barcha a'zolar uchun maqsadlarga erishish imkoniyati teng bo'lmasa, ayrim guruhlar jinoiy yo'lni tanlashi mumkinligi tahlil qilinadi.

Q.R.Abdurasulova, A.G.Zakirova, I.Ismailov kabi bir guruh olimlar ijtimoiy munosabatlar odamlarning ham amaliy, ham ma'naviy hayotiy faoliyatida yuzaga kelishini aytib, u siyosiy, huquqiy, diniy, axloqiy va boshqa mazmunni tashkil etishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ya'ni inson jinoyat sodir etar ekan, ijtimoiy munosabatning u yoki bu elementlariga tajovuz qiladi, ularning o'zaro bog'liqligini buzadi va shu tariqa munosabat ishtirokchilarining manfaatlariga bevosita yoxud bilvosita zarar keltirishini tushuntiradilar.

Jeyms Vilson va Jorj Kelling tomonidan ilgari surilgan "Singan oyna" nazariyasida jinoyatchilik profilaktikasiga fuqarolik jamiyati va mahalliy idoralar faoliyati orqali ta'sir etish zarurligi ta'kidlanadi. Ya'ni, kichik qoidabuzarliklarga o'z vaqtida chora ko'rilmasa, bu orqali jiddiy jinoyatlar sodir etilish ehtimoli oshadi. Bu Vilson va Kelling nazariyasini yanada kengroq muhokama qiladi va uning jamiyatdagi xavfsizlikni oshirishga qanday ta'sir qilishini tushuntiradi. Shuningdek, jamoat joylaridagi tartibsizliklarga qarshi profilaktik yondashuvlarni qo'llash orqali jinoyatchilikni oldini olishning samaradorligini ko'rsatadi. Ularning nazariyasi Amerika jinoyatchiligini kamaytirishdagi roli va shaharlarida jinoyat darajasining pasayishiga qanday yordam berganini o'rgatishadi. Asarlarida jinoyatchilikni kamaytirishdagi yondashuvlar va ularning natijalari tahlil qilinadi [6; 29-38 b.].

Kriminologiya fanida "ijtimoiy profilaktika" tushunchasi ko'plab olimlar tomonidan turlicha

talqin qilingan bo'lsa-da, belgiyalik kriminolog Adolf Prins yondashuvi [7; 47-b.] bu borada alohida ahamiyatga ega. U jinoyatga ijtimoiy hodisa sifatida qarab, jinoyatchilikning ildizlarini shaxsning ichki holatidan ko'ra, uni o'rab turgan ijtimoiy muhitdan izlaydi. Prinsning ta'kidlashicha, jinoyatchilik shaxsiy tanlov emas, balki ko'pincha insonning yashash sharoitlari, tarbiyasi va atrof-muhit ta'siri bilan belgilanadi. Uning gumanistik yondashuvi jazolashdan ko'ra, ijtimoiy isloh va tarbiyaviy choralarni afzal ko'rgan. Bu tamoyillar bugungi kunda ijtimoiy profilaktikaning asosiy ustunlariga aylanib ulgurgan: jinoyat sodir bo'lishining oldini olish uchun aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilash, ma'naviy tarbiyani kuchaytirish va xavfli guruhlar bilan maqsadli ishlash zarurati. Shunday qilib, Prinsning konsepsiyasi kriminogen vaziyatni ijtimoiy darajada barqarorlashtirish orqali jinoyatchilikni kamaytirish mumkinligini nazariy asoslab beradi.

Sotsiologik kriminologiya jinoyatchilikni shaxsiy xulqdan ko'ra, uni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy omillar bilan izohlaydi. XIX asrda A. Kettle, G. Tard va E. Dyurkgeymlar asos solgan bu yo'nalish XX asrda, ayniqsa, AQSHda, xususan Chikago universitetida rivoj topdi. Chikagodagi olimlar, jumladan Ernest Berdjess boshchiligidagi olib borilgan tadqiqotlar jinoyatchilikni urbanizatsiya, ijtimoiy notenglik va muhitdagi dezorganizatsiya bilan bog'laydi. K. Shou va uning hamkasblari aniqlaganidek, jinoyatchilikning eng yuqori darajasi kambag'allik, past turmush darajasi va ijtimoiy muhitning izdan chiqqan joylarida kuzatilgan. Aynan shu yondashuv sotsiologik kriminologiya-ning ijtimoiy profilaktika bilan uzviy bog'liqligini namoyon etadi: jinoyatchilikka qarshi kurashda shunchaki jazolash emas, balki ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, ta'lim sifati va yashash sharoitlarini yaxshilash orqali kriminogen vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish muhim hisoblanadi. Shu sababli, sotsiologik yondashuv asosida qurilgan profilaktika mexanizmlari jinoyatchilikning ildiziga yo'naltirilgan bo'lib, ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish orqali jinoyatchilikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Piter Vuds (Peter Woods) o'zining ijtimoiy ta'lim va deviant xulq-atvor sohasidagi tadqiqotlari orqali "kriminogen zarba" (criminogenic blow) atamasini ishlab chiqqan. Ushbu nazariyaga ko'ra, shaxs jinoyat sodir etishiga sabab bo'luvchi asosiy omillardan biri – uning hayotida keskin o'zgarish yoki salbiy ijtimoiy ta'sir (zarba) ro'y berishidir. Bunday zarbalarga quyidagilar kiradi:

- maktabdagi muvaffaqiyatsizlik;
- ishsizlik;
- oilaviy ajrimlar yoki zo'ravonlik;
- jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik.

Vudsning ta'kidlashicha, bu kabi "kriminogen zarbalar" shaxsni jinoiy xulq-atvorga moyil qiladigan sharoit yaratadi. Uning nazariyasi, xususan, yoshlar o'rtasidagi deviant xulqni tushuntirishda ahamiyatli hisoblanadi. Vuds ta'lim muassasalari va ijtimoiy institutlarni bu holatni yumshatishda muhim rol o'ynashi kerak deb hisoblaydi [8; 139-b.]. Ushbu nazariya jinoyatchilikni faqat shaxsiy tanlov emas, balki kengroq ijtimoiy tizim doirasidagi ta'sirlar natijasi sifatida ko'rish imkonini beradi.

Jinoyatchilik sabablari faqat iqtisodiy yoki ijtimoiy omillar bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatning ma'naviy holati bilan ham uzviy bog'liqdir. U yoki bu axloqiy qadriyatlarning mavjudligi yoki yo'qligi jinoyat sodir etilishiga bevosita ta'sir qiladi. Ma'naviyat – bu faqat shaxsiy fazilatlar majmuasi emas, balki ta'lim olish, kasb egallash, madaniy saviyani oshirish, ma'naviy qadriyatlarni egallash jarayonlarining yaxlit ifodasidir. Shu bois, jinoyatchilikka qarshi kurashda tarbiyaviy ishlar va ma'naviy-ma'rifiy faoliyat muhim rol o'ynaydi.

Jinoyatchilik sabablari turli mezonlarga asoslanib tasniflanadi. Har qanday tasnif obyektlar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash, ularni tizimlashtirish va tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy tasniflar hodisalarning mohiyatiga xos bo'lgan qonuniyatlarni aks ettiradi hamda jinoyatchilikni chuqurroq o'rganish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kriminologiya fanida jinoyatchilik sabablarini tasniflashning mantiqan izchil tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bu tizim jinoyatchilikni aniqlash, unga

qarshi kurashish va oldini olish choralari ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi.

Umuman olganda, bu hayotning iqtisodiy sharoitlarini, inson psixologiyasini, uning ehtiyojlari, manfaatlari, xulq-atvor motivlari va maqsadlarini, kichik va katta ijtimoiy guruhdagi odamlarning o'zaro munosabatlari (oilalar, ishlab chiqarish munosabatlari, yaqin muhiti), qarashlari, e'tiqodlari, qadriyatlari va mo'ljallarini qamrab oladi. Binobarin, jinoyatchilikning sabablari, muammolari ijtimoiy institutlar nuqtayi nazaridan o'rganilishi lozim [3; 318 b.]. Shuning uchun olimlar jinoyatlar va jinoyatchilikning biror-bir yagona sababini – kompleks hodisa sifatida baholaydilar. Zero, jinoyatlarning kelib chiqishida ijtimoiy munosabatlarning o'rni va ahamiyati borasida har tomonlama tahlil qilish zarurligini yana ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlaydilar.

Kriminologik yondashuvga ko'ra, jinoyatchilik sabablari bir-biri bilan o'zaro aloqador va bir-birining mavjudligini mustahkamlab turuvchi salbiy ijtimoiy hodisalardir. Bu hodisalarga, avvalo, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlardagi nomutanosibliklar, huquqiy tartibga solishdagi kamchiliklar hamda jamiyatning ma'naviy-axloqiy holati kiradi. Ayniqsa, iqtisodiy munosabatlardagi qarama-qarshiliklar, xo'jalik yuritish tizimidagi nomukammalliklar va resurslar taqsimotidagi adolatsizliklar jinoyatchilikni vujudga keltiruvchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatning kuchayishi, ishchi kuchining ortiqchaligi, ishsizlik va maksimal foyda olishga intilish ko'pincha jinoyat sodir etilishiga zamin yaratadi. Ishsizlik esa jinoyatchilikning eng muhim sababi sifatida ko'riladi, chunki u shaxsni qonunbuzarlikka undaydigan iqtisodiy bosimni kuchaytiradi. Kriminologiya fanida ilgari sotsialistik munosabatlarning jinoyatchilikka nisbatan immunitetga ega degan qarashlar mavjud bo'lgan bo'lsa-da, keyinchalik aniqlanishicha, aynan iqtisodiy omillar jinoyatchilikning eng muhim va barqaror sababi hisoblanadi.

Xullas, "jinoiy xulq" muayyan jinoyat sodir etish jarayoniga nisbatan kengroq va murak-

kabroq tushunchadir. Uning mexanizmini tahlil qilish – jinoyatga olib keluvchi ichki va tashqi omillarni chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Jinoiy xatti-harakatlar bosqichma-bosqich rivojlanadi: dastlab jinoiy niyat shakllanadi, so'ngra u faol harakatlar orqali rivojlanadi, jinoyat sodir etish qarori qabul qilinadi va nihoyat, jinoyat amalga oshiriladi. Bu jarayon shaxsning ruhiy komponentlari (intellekt, emotsiya, iroda, hissiyot va boshqalar) bilan bog'liq bo'lib, ular g'ayriijtimoiy yo'nalishga ega bo'lgan holatda namoyon bo'ladi.

Shaxs tomonidan jinoyat sodir etilishi, asosan, uning individual xususiyatlari va u qaror qabul qilgan vaqtdagi ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir natijasidir. Shu bois, jinoyatchilikning oldini olishda samaradorlikka erishish uchun har bir jinoyatga sabab bo'lgan ichki qonuniyatlarni va mazkur jarayonning to'liq tahlilini amalga oshirish lozim.

Jinoiy xatti-harakatlarning sabablari va sharoitlarini aniqlashda shaxsga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi manbalar va u shakllangan muhit alohida o'rganilishi zarur. Shaxsdagi salbiy ma'naviy-ruhiy xususiyatlar, odatda, u yashayotgan ijtimoiy muhitda mavjud bo'lgan g'ayriijtimoiy yo'nalishlar natijasida shakllanadi. Bu xususiyatlar uzluksiz va bevosita insonlararo munosabatlar jarayonida paydo bo'ladi.

Shunday qilib, har qanday jinoyatni tahlil qilishda, uni sodir etgan shaxs bilan uni o'rab turgan muhit o'rtasidagi munosabatlar aniqlanishi lozim. Bu esa, jinoyatchilikka olib keluvchi sabab va shart-sharoitlarni aniqlash orqali profilaktik choralarni ishlab chiqishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash joizki, jinoyatning sodir etilishi tashqaridan oddiy ko'rinsa-da, u murakkab, bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan omillar tizimiga tayangan holda yuzaga keladi.

Qator xalqaro tadqiqotlar ham ijtimoiy profilaktikaning samaradorligini isbotlagan. Masalan, World Health Organization (WHO) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda aholining ijtimoiy muhofazasi, ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati yuqori bo'lgan davlatlarda jinoyatchilik darajasi ancha past ekanligi qayd etilgan.

UNODC (BMTning Giyohvandlik moddalari va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi) hisobotlariga ko'ra, jinoyatchilikning barvaqt oldini olishga qaratilgan ijtimoiy dasturlar, ayniqsa, yoshlar va mutaxassislar o'rtasida jinoiy xatti-harakatlarning kamayishiga olib keladi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, ijtimoiy profilaktika jinoyatchilikka qarshi kurashda na faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki jamiyatning barcha institutlari, jumladan ta'lim, oila, ommaviy axborot vositalari va mahalla tizimi hamkorlikda ish olib borishini talab etadi. Jinoyatchilikka olib keluvchi omillarni bartaraf etish uchun jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash, fuqarolarning ish bilan bandligi, ta'limga, madaniyatga va tibbiyotga bo'lgan teng imkoniyatlar yaratilishi muhim hisoblanadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda qayd etilishicha, jinoiy xulqning oldini olishda jamiyatdagi salbiy ijtimoiy omillarni bartaraf etish va aholi, ayniqsa, yosh avlod orasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. WHO ijtimoiy profilaktikani faqatgina huquqbuzarliklarning oldini olish emas, balki insonning sog'lom ruhiy, ijtimoiy va ma'naviy kamolotiga xizmat qiladigan tizimli chora-tadbirlar majmuasi sifatida ta'riflaydi.

Tashkilotning "Violence prevention: the evidence" [9] nomli hisobotida ta'kidlanishicha, jinoiy xulqning shakllanishida oilaviy muhit, ta'lim sifatining pastligi, jamiyatdagi tengsizlik, kambag'allik va ishsizlik asosiy ijtimoiy xavf omillari hisoblanadi. Bunday xavf omillariga qarshi profilaktika tadbirlarini kuchaytirish – ta'lim va mehnat imkoniyatlarini kengaytirish, yoshlar uchun ijobiy ijtimoiy muhit yaratish, turli xil qiyinchiliklarga duch kelgan oilalarni qo'llab-quvvatlash orqali jinoyatchilikni kamaytirish mumkin.

Shu asosda WHO ijtimoiy profilaktikani davlat siyosati darajasida yo'lga qo'yishni, jinoyatchilik xavfi yuqori bo'lgan toifalar bilan maqsadli ishlashni hamda profilaktik dasturlarni barcha darajadagi jamiyat tuzilmalariga integratsiya qilishni tavsiya etadi.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy profilaktikadagi rolini alohida ta'kidlash zarur. Targ'ibot-tashviqot ishlari orqali jinoyatchilikning salbiy oqibatlarini aholiga yetkazish, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasida televizion ko'rsatuvlar, ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalarining ta'siri katta. Bu orqali jinoiy xulq-atvor profilaktikasi yanada kuchayishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Obod va xavfsiz mahalla" tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tizimi samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori [1] ijtimoiy profilaktikani tashkil etishda bir qator muhim yo'nalishlarni belgilaydi. Ushbu qaror orqali ijtimoiy muhitni yaxshilash, jinoyatchilikning oldini olish va fuqarolar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar ko'rishga qaratilgan. Quyida mazkur Qaror asosida ijtimoiy profilaktikani tashkil etish bo'yicha ba'zi asosiy jihatlar ko'rib chiqiladi:

Mahallalarda ijtimoiy monitoring tizimini joriy etish:

mahallalarda ijtimoiy profilaktika faoliyatini samarali amalga oshirish uchun ijtimoiy muhitni va aholi orasidagi ijtimoiy holatni doimiy ravishda kuzatish va tahlil qilish zarur;

mahalla fuqarolarining ehtiyojlarini va muammolarini aniqlash, ular bilan aloqalarni mustahkamlash va profilaktika faoliyatini mahalliy darajada moslashtirish kerak.

Yoshlar bilan ishlash:

yoshlarning jinoyatchilikka qarshi kurashda faolligini oshirish, ularni ijtimoiy faollikka jalb qilish muhim ahamiyatga ega;

ijtimoiy muhitda yoshlar uchun xavfsiz va ma'naviy-axloqiy jihatdan sog'lom sharoitlar yaratish, ularga kasb-hunar, ta'lim, sport va madaniyat sohalarida imkoniyatlar taqdim etish orqali jinoyatchilikka qarshi turishlarini ta'minlash mumkin.

Huquqiy tarbiya va ma'rifat ishlari:

fuqarolarni huquqiy jihatdan targ'ib qilish, ularning huquqiy ongini oshirish, jinoyatlarning oldini olishda yuridik ma'lumotlarni kengaytirish kerak;

ijtimoiy profilaktika samarali bo'lishi uchun huquqiy tarbiya dasturlari va mahallalarda huquqiy maslahatlar tashkil qilish zarur.

Jinoyatchilikka olib keluvchi ijtimoiy omillarni kamaytirish:

iqtisodiy notenglik, ishsizlik va boshqa ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash lozim;

mahallalarda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, ularni o'z salohiyatlarini amalga oshirishlari uchun zarur sharoitlar yaratish lozim.

Mahalla fuqarolarining xavfsizligini ta'minlash:

mahallalarda jinoyatni oldini olish uchun xavfsizlikni ta'minlash tizimini kuchaytirish, politsiya va mahalliy hokimiyat organlari bilan hamkorlikni rivojlantirish zarur;

mahallalarda xavfsizlik kameralarini o'rnatish, jamoat joylarida nazoratni kuchaytirish orqali jinoyatchilikni kamaytirish mumkin.

Oila va jamiyat o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash:

ijtimoiy profilaktika tizimining samaradorligini oshirish uchun, oila va jamiyat o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash zarur;

oila muhitidagi salbiy omillarni bartaraf etish, oilaviy zo'ravonlikning oldini olish va yoshlarni jamiyatga moslashtirish muhim.

Mahalla raislari va ijtimoiy faoliyatni boshqaruvchilar faoliyatini kuchaytirish:

mahalla raislari va ijtimoiy ishlarda faol bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash, ularning ishini samarali tashkil etish, aholini profilaktik chora-tadbirlar haqida xabardor qilish.

Psixologik va ma'naviy yordam dasturlarini amalga oshirish:

jinoyatga oid salbiy xulq-atvorning oldini olish uchun psixologik yordam, oila va jamiyat a'zolariga ma'naviy va axloqiy maslahatlar berish, ular bilan ishlash zarur.

Shu tariqa, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tizimini samarali tashkil etish uchun kompleks yondashuvni qo'llash, aholi bilan

mustahkam aloqa o'rnatish, jinoyatchilikka olib keluvchi ijtimoiy omillarni bartaraf etish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan ilmiy va tahliliy o'rganishlarga ko'ra, mahalla faollari, jamoat tashkilotlari va profilaktika inspektorlari tomonidan notinch oilalarni o'z vaqtida aniqlash, ularning manzilli ro'yxatlarini tuzish, oiladagi ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirishga qaratilgan ishlar yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi oqibatida 2025-yilning birinchi choragida oila-turmush doirasida 391 ta jinoyat sodir etilgan.

Mazkur jinoyatlarning 169 tasi oilaviy (maishiy) zo'ravonlik, 60 tasi badanga yengil shikast yetkazish, 31 tasi badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish, 41 tasi badanga og'ir shikast yetkazish va 37 tasi qasddan odam o'ldirish va boshqa jinoyatlariga to'g'ri kelgan [2; 17–18-b.].

Oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlar orasida er-xotin, shu jumladan shar'iy nikoh yoki nikohsiz birga yashovchi shaxslar o'rtasida sodir etilishi salmog'i yuqori. Shuningdek, yaqin qarindoshlar o'rtasida ham oila-turmush doirasidagi jinoyatlar salmog'ining yuqoriligi bu borada kompleks chora-tadbirlarni tanqidiy nuqtayi nazardan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlar hududlar kesimida o'rganilganda, Toshkent shahri, Farg'ona, Toshkent viloyatlarining salmog'i yuqori bo'lib, bu, asosan, aholi sonining ko'pligi va ijtimoiy profilaktika chora-tadbirlarining talab darajasida olib borilmayotganligi bilan izohlanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy profilaktika jinoyatchilikning oldini olishda keng qamrovli, tizimli va muvofiqlashtirilgan yondashuvni talab qiladi. Faqat huquqiy choralar bilan cheklanish yetarli emas, jinoyatchilikning sabablarini chuqur o'rganish va ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan ijtimoiy tadbirlar samarali natijalar beradi. Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ijtimoiy profilaktikani davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilash va bu yo'nalishda maxsus davlat dasturini qabul qilish.

2. Yoshlar o'rtasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni oshirish uchun maktab va OTMlarda majburiy ravishda profilaktik kurslar joriy etish.

3. Mahalla, oila va ta'lim muassasalari o'rtasida samarali hamkorlik tizimini shakllantirish va har bir institutning jinoyatchilikni oldini olishdagi mas'uliyatini belgilash.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda Internet va ijtimoiy tarmoqlarda profilaktik targ'ibotni kuchaytirish.

5. Ijtimoiy muammolarga yechim topish – ishsizlik, kambag'allik qisqartirish, ta'lim va tibbiyotga yetarlicha shart-sharoit hamda imkoniyatlar yaratish orqali jinoyatchilikni jilovlash.

6. Ijtimoiy psixologlar va pedagoglar ishtirokida profilaktik guruhlar tashkil etish va xavf guruhiga kiruvchi shaxslar bilan individual ishlarni olib borish.

Bu takliflar ijtimoiy profilaktikaning samaradorligini oshirish, jinoyatchilik darajasini pasaytirish va jamiyatda barqarorlikni ta'minlashda muhim qadamlar bo'ladi. Ijtimoiy profilaktikaga ilmiy asosda yondashish orqali ushbu sohadagi ishlarni tizimli ravishda tashkil etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan nazariyalar ijtimoiy profilaktikaning samaradorligini ta'minlashda turli omillarni va ahamiyatli aspektlarni hisobga olishni taqozo etadi. Har bir nazariya jinoyatchilikning oldini olish uchun ijtimoiy barqarorlik, tenglik jamoatchilik bilan hamkorlik qilish zarurligini ko'rsatadi. Bu nazariyalar ijtimoiy profilaktikaning faol va samarali ishlashi uchun qonuniy va ijtimoiy omillar muvaffaqiyatli bo'lishi kerakligini nazarda tutadi.

Jinoyatchilikning oldini olish faqat jazo berish orqali emas, balki jinoyatga olib keluvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish orqali ham amalga oshirilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan ijtimoiy profilaktika jamiyat xavfsizligini ta'minlashda muhim mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, ijtimoiy profilaktikani amalga oshirishda ommaviy axborot vositalarining roli alohida ahamiyat kasb etadi. Targ'ibot ishlari orqali jinoyatchilikning salbiy oqibatlarini aholiga

yetkazish, huquqiy ong va madaniyatni oshirishda televideniye, ijtimoiy tarmoqlar va Internet platformalarining ta'siri katta. Bu esa jinoiy xulq-atvorning oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Obod va xavfsiz mahalla" tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tizimini samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 30-noyabrda 801-son qarori.
2. Jinoyatchilik tendensiyalari va omillari davlat hisobotlari (2025-yil 3 oyi bo'yicha): Axborot-tahliliy hujjat. – T.: O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti, 2025. – 17–18-b.
3. Kriminologiya: Darslik / Q.R. Abdurasulova, A.G. Zakirova, I. Ismailov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 318 b.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд // Пер. с фр. с сокр. / Под ред. В. А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – С. 399; Durkheim, E. The Division of Labour in Society, 1993.
5. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – Москва, 1966. Перевод с французского Е.А. Самарской. Редактор перевода М.Н. Грецкий. Издательство «Прогресс». – С. 299–313; Merton, R. K. Social Structure and Anomie.
6. Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. The Atlantic Monthly, 249(3), 29–38.
7. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. – М.: Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 1997. – С.47.
8. Woods, P. (1991). The Myth of the 'Culture of Deprivation'. British Journal of Sociology of Education, 12(2), 139–150. <https://doi.org/10.1080/0142569910120203>
9. World Health Organization (2010). Violence prevention: the evidence. A series of briefings on violence prevention. WHO Press. Geneva. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241597821>.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ СОВЕРШЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ СОСТАВЛЯЮЩИХ НЕЗАКОННЫЙ ОБОРОТ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ИХ АНАЛОГОВ ИЛИ ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ

Рустам Кабулов

профессор кафедры уголовного права
Академии МВД Республики Узбекистан,
доктор юридических наук, профессор

Буранова Разия Ермахамет кизи

старший преподаватель кафедры
«Деятельность профилактики правонарушений»
Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В статье указываются виды преступлений, составляющих незаконный оборот наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ, за совершение которых установлена уголовная ответственность, даётся криминологическая характеристика, приводятся статистическая информация, касающаяся лиц, употребляющих наркотические средства, их аналоги или психотропные вещества. На основании этого, выявляются причины и условия, способствующие совершению этих преступлений и определяется прогноз развития наркоситуации в стране на ближайшее будущее.

Ключевые слова: наркотические средства, их аналоги, психотропные вещества, криминологическая характеристика, причины и условия, прогноз.

GIYOHVAND VOSITALARI, ULARNING ANALOGLARI VA PSIXOTROP MODDALARNING NOQONUNIY AYLANMASINI TASHKIL ETUVCHI JINOYATLARNING SABABLARI VA SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya. Maqolada giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasini tashkil etuvchi jinoyatlar turlari, ularning analoglari ko'rsatilgan, kriminologik tavsifi berilgan, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni iste'mol qiladigan shaxslar to'g'risidagi statistik ma'lumotlar keltirilgan. Shu asosda ushbu jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlari, bundan tashqari, yaqin kelajak uchun davlatimizdagi narkosituatsiyaning rivojlanish prognozi keltirilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, kriminologik tavsifi, sabablari va shart-sharoitlari.

CAUSES AND CONDITIONS CONTRIBUTING TO THE COMMISSION OF CRIMES THAT CONSTITUTE ILLICIT TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

Abstract. The article specifies the types of crimes that constitute illicit trafficking in narcotic drugs or psychotropic substances, their analogues, for the commission of which criminal liability is established, criminological characteristics are given, statistical information is provided concerning persons who use

narcotic drugs, their analogues or psychotropic substances. Based on this, the causes and conditions contributing to the commission of these crimes are identified and the forecast of the development of the drug situation in the country for the near future is determined.

Keywords: *narcotic drugs, their analogues, psychotropic substances, criminological characteristics, causes and conditions, prognosis.*

В соответствии с Преамбулой Конституции Республики Узбекистан человек, его жизнь, здоровье, свобода, честь и достоинство является высшей ценностью. Следовательно, защита и укрепление здоровья населения является приоритетным направлением развития Нового Узбекистана. В этой связи, современная система защиты здоровья населения, направленная на поддержания и укрепления физического и психического здоровья каждого человека, осуществляется комплексом мер, политического, экономического, культурного, научного, медицинского, санитарно-гигиенического и правового характера. Среди этих комплексных мер важная роль выполняют правовые меры защиты прав и интересов личности и граждан, охраны здоровья населения. Так, оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров в Республике Узбекистан регулируется Законом Республики Узбекистан от 19 августа 1999 года «О наркотических средствах и психотропных веществах» и другими нормативно-правовыми актами. В соответствии с названным Законом под оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров следует понимать ввоз (вывоз), транзит, хранения, отпуск, реализацию, распределение, приобретение, перевозку, пересылку, разработку, производства, изготовление, использование и уничтожение наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ и их прекурсоров, а также культивирование наркотикосодержащих растений. Нарушение этого закона, регулирующего общественные отношения в сфере оборота наркотических средств и психотропных веществ влечет ответственность в установленном порядке. И в силу этого,

в действующем уголовном законодательстве ответственность за преступность, в сфере незаконного оборота наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ установлена в статьях 246, 271, 273, 274, 275, 276 УК [1], в которые входят следующие составы преступления:

- контрабанда наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ;
- культивирования запрещенных к возделыванию культур;
- незаконное изготовление, приобретение, хранение и другие действия с наркотическими средствами, их аналогами или психотропными веществами с целью сбыта, а равно их сбыт;
- изготовление, распространение, рекламирование, демонстрация продукции, пропагандирующей наркотические средства, их аналоги или психотропные вещества либо вовлечение в употребление таких средств;
- нарушение правил производства или обращения с наркотическими средствами, их аналогами или психотропными веществами;
- незаконное изготовление, приобретение, хранение и другие действия с наркотическими средствами, их аналогами или психотропными веществами без цели сбыта.

В современных условиях незаконный оборот наркотических средств, их аналогов и психотропных веществ, оказывающих пагубное воздействие на организм человека, вызывает серьезную озабоченность всего мирового сообщества.

Так, согласно данным Европейского доклада о наркотиках, с выше 88 млн взрослых людей, или чуть более одной четвертой части населения Европейского союза в возрасте от 15 до 64 лет, пробовали запрещенные пре-

параты в тот или иной период своей жизни. Случаи употребления наркотиков чаще регистрируются среди мужчин (54,3 миллиона), чем среди женщин (34,8 миллиона) [2].

По данным Организации Объединенных Наций, процент российского населения, вовлеченного в злоупотребление наркотиками, в 5-8 раз превышает соответствующие показатели в странах Европы, и в 20 раз – показатели отдельных стран [3]. За последние годы количество лиц, потребляющих наркотики, увеличилось почти на 60% и, по отдельным сведениям, составляет около 8 млн человек [4]. По данным "World Population Review", на сегодняшний день Узбекистан занимает 95-е место в рейтинге стран по употреблению наркотиков [5].

По данным О.В. Ким, в 2023 году в Республике Узбекистан возбуждено 9622 уголовных дел, за аналогичный период предыдущего года возбуждено 8349, рост составляет 15,0%. Анализ выявленных наркотических средств за 12 месяцев 2023 года показало, в городе Ташкенте – 2.357, Фергана – 1.709, Ташкентская области – 1.460, Самарканд – 743, Андижан – 640, Наманган – 371, Бухара – 324, Хорезм – 359, Сурхандарья – 344, Кашкадарья – 361, Навои – 243, Сырдарья – 242, Джизак – 207 и 132 случая по Республике Каракалпакстан.

В структуре наркопреступности преобладающее большинство составляет: хранение наркотиков без цели сбыта – 3103 фактов или 37,1 %, на сбыт приходится 2427 фактов или 29% и культивирование наркосодержащих культур 1690 фактов или 20,2% от общего числа выявленных наркопреступлений. За незаконный оборот наркотиков в 2023 году задержано 6845 лиц, из них: 92,8% – мужчин; 7,1 % – женщин; 0,6 % – несовершеннолетние; 15,4 % – ранее судимые.

За 2023 год изъято 10 т. 306 кг. 670 гр. наркотиков, в 2022 году 2 т. 031 кг. 886 гр. В результате проведенных мероприятий изъято из незаконного оборота: 1) 97,2 кг героина;

2) 251,2 кг опия; 3) 8 т. 582,4 кг кукнара; 4) 478,5 кг гашиша; 5) 653 кг марихуаны.

Если «опасные» наркотики типа героин, опий, гашиш, а также «синтетика» и сильнодействующие вещества имеют исключительно зарубежное происхождение, то кукнар и марихуана поставляются на «наркорынок» в большинстве случаев местными производителями.

Наиболее крупные объемы наркотиков изъяты в городе Ташкент – 235,1 кг, Ферганской области – 183,8 кг, Ташкентской области – 472,2 кг, Самаркандской области – 131,6 кг, Сурхандарьинской области – 304,5 кг [6].

А за 2024 год в Узбекистане из общего числа совершенных преступления 9,3% составляет незаконный оборот наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ, то есть почти каждое десятое преступление составляет преступность в сфере незаконного оборота наркотиков. Целом, в 2024 году за рассматриваемые правонарушения привлечены к административной ответственности – 1 716, а к уголовной – 7 664 человек. Вызывает серьезную озабоченность то положение, что среди привлеченных лиц к ответственности больше всего составляет молодежь – 3 167, ранее судимые – 1 412, студенты и учащиеся – 209, несовершеннолетние – 97, иностранные граждане – 155 человек [7].

Заметим, что современный этап развития наркоситуации в стране свидетельствует о ярко выраженной монополизации торговли наркотиками организованными преступными группами, многие из которых сформировались на этнической основе и имеют устойчивые межрегиональные и международные связи. В стране сегодня действует отдельные преступные группировки, контролирующие этот криминальный рынок. Большинство из них сформированы по этническому признаку, что существенно осложняет задачу по проникновению в эти организации и развалу их изнутри.

По мнению экспертов, большая часть преступлений (от 40%- преступления наркоманов до 95% - преступления наркодельцов) – остаётся за пределами регистрации (латентная преступность). Здесь нет потерпевшего как в других составах преступлений. Наркоман и сбытчик наркотика не заинтересованы в распространении информации о сделке, так как это влечет уголовную ответственность для обоих. Поэтому все чаще стала использоваться система бесконтактного сбыта – «закладки», местонахождение которых сообщается после поступления денег на счет наркосбытчиков [8]. Для сбыта наркотических средств и психотропных веществ преступниками активно используются современные достижения науки и техники, в частности сеть Интернет (закрытые сайты и домены, созданные для продажи наркотиков), IPтелефония, электронные системы платежей (WebMoney, Qiwi, Bitcoin и др.). Наркодилеры используют современные зашифрованные каналы связи, в том числе известные интернет-мессенджеры «WhatsApp», «Telegram», «Jabber», «Viber». Создаются отдельные группы в социальных сетях, используются специальная терминология и система закодированных знаков, в том числе граффити с номерами телефонов сбытчиков на различных объектах городской инфраструктуры (остановках общественного транспорта, рядом с учебными заведениями, в подъездах домов и т. д.).

При этом отмечается способность наркопреступности к своеобразному перерождению в новые, более опасные формы, связанные экстремизмом, национализмом, терроризмом, коррупцией и другими опасными преступлениями. Наиболее распространенными наркотическими преступлениями являются те, которые проявляют себя в сфере теневой экономики (преступления, непосредственно связанные с наркобизнесом, которые продолжают приобретать все более отчетливый экономический и организованный характер. Хотя все это наркотические преступления,

указанные две группы деяний, отличаются по своему характеру, весьма существенны различия между лицами, совершающими эти преступления.

Таким образом, криминогенная ситуация в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ в настоящее время по Республике характеризуется следующими основными тенденциями:

- ростом числа лиц, допускающих немедицинское потребление наркотиков (в общественном сознании бытует мнение о возможности и безвредности употребления наркотиков, появляется так называемая семейная наркомания);

- возрастанием доли опасных наркотиков (героин, опий, синтетические наркотики) в структуре их потребления;

- увеличением контрабандного ввоза и транзита по стране наркотических средств, интеграцией отечественной наркопреступности в международный наркобизнес;

- отсутствием эффективной комплексной системы предупреждения и профилактики наркомании, охватывающей все институты государства и общества;

- отсутствием должного отпора и жесткого противодействия со стороны правоохранительных органов на распространяющийся наркобизнес, не упреждающим, а реагирующим характером системы противодействия с их стороны;

- наличием серьезных пробелов в охране и обустройстве государственной границы, способствующих беспрепятственному проникновению в страну наркотиков;

- отсутствием обобщения судебной практики по уголовным делам о преступлениях в сфере незаконного оборота наркотиков (при этом суды зачастую применяют мягкие виды наказаний либо ограничиваются условными наказаниями, которые явно не соответствуют тяжести совершенных деяний);

- недостатками действующей уголовно-исполнительной системы, которая не способ-

ствует перевоспитанию личности (содержание наркоманов в местах лишения свободы не только приводит к формированию ими стабильного незаконного рынка наркотических средств на долгие годы вперед, но и пополняет преступные сообщества новыми членами);

- отсутствием единого специального учета лиц, потребляющих наркотики и психоактивные вещества;

- использованием потенциала общества не в полной мере, на фоне чего слабо звучит антинаркотический голос общественности, а средства массовой информации еще недостаточно агрессивны по отношению к потреблению наркотиков и слабо пропагандируют здоровый образ жизни.

Анализ и результаты (Analysis and results)

Проведенный краткий анализ криминологической характеристики наркопреступности на территории Республики Узбекистан недостаточен для формирования полной её картины, вместе с тем он позволяет выделить причинный комплекс, обуславливающий незаконный оборот наркотических средств, их аналогов или психотропных веществ.

Злоупотребление наркотическими средствами, их аналогами или психотропными веществами и их незаконный оборот негативное социальное явление, причины которого не могут быть объяснены лишь пережитками прошлого в сознании и поведении людей, воздействием мирового окружения, фармакологическими свойствами наркотических средств – вызывать состояние эйфории. Причины наркотизма необходимо искать в сфере социальных связей и взаимоотношений людей, в конкретных условиях их жизнедеятельности, а также в нравственно-психологических свойствах и особенностях личности.

Причины распространения наркомании и, в целом, незаконного оборота наркотических средств следует рассматривать в тесной связи с причинами преступности. Криминогенная ситуация в стране обуславливают две группы факторов:

1) внешние (по отношению к преступности) криминогенные факторы - экономические, социально-политические, организационно-правовые, социально-психологические, технические, медико-социальные, экологические и т.д.;

2) внутренние – криминальный рецидив, профессионализм, криминальная организованность, старые и вновь нарождающиеся криминальные традиции преступного мира.

В числе внешних криминогенных факторов криминологи особо выделяют экономический кризис, обусловивший:

а) разрушение промышленного потенциала и смещение инвестиций в сырьевой сектор экономики;

б) расширяющуюся неравномерность социально-экономического развития регионов;

в) увеличение имущественной деформации населения, появление слоя сверхбогатых людей на фоне общего обнищания населения.

Внутренние факторы, криминализирующие сферу незаконного оборота наркотиков, проявляются:

а) значительных масштабах распространения явлений наркомании и наркотизма;

б) создании предпосылок для зарождения новых негативных тенденций, связанных с отмыванием «грязных» наркоденог;

в) формировании групп коррумпированных чиновников, оказывающих содействие наркобизнесу;

г) появлении в рядах правоохранительных органов сотрудников, лоббирующих интересы наркомафии.

Последнее обстоятельство подтверждается тем, что в некоторых наркогруппировках участвуют отдельные сотрудники правоохранительных органов, осуществляющих прикрытие их деятельности: с одной стороны изымающих, с другой - продающих наркотики и "крышующих" их безопасное распространение».

По мнению одной из ученых России А.Н. Кулешовой, наркопреступность, как и преступность в целом – явление социальное, поэтому причины ее развития необходимо искать, в первую очередь, в социальной среде. Эти причины обусловлены противоречиями кризисного характера, неблагоприятным влиянием социально-экономических факторов и прежде всего нестабильностью и разбалансированностью экономических процессов, а также политической неустойчивостью. В стране еще не в полной мере устранены последствия экономического кризиса потребительского рынка, спада производства. В определенной степени продолжается рост цен. Не устранены, в полной объеме, факторы, оказывающие негативное влияние на снижение жизненного уровня населения.

По нашему мнению, основными причинами, которые обусловили осложнение нарко-ситуации в стране, являются:

1) снижение уровня жизни, открывающее для представителей наркобизнеса широкие возможности для вербовки в качестве курьеров, сбытчиков, боевиков лиц без определенных доходов, а также несовершеннолетних и женщин;

2) рост числа несовершеннолетних лиц, употребляющих наркотики, первичной мотивацией употребления наркотиков у которых является простое любопытство несовершеннолетнего, так как они хотят испытать незнание им ощущение;

3) неосознанность несовершеннолетних в силу своей незрелости в полной мере общественной опасности наркомании, а также ее последствий, что приводит к лёгкому пристрастию к их употреблению;

4) неэффективность законодательства в части фактического бездействия норм об ответственности за легализацию преступных доходов, слабая работа правоохранительных органов по выявлению и привлечению к уголовной ответственности распространителей наркотиков, отсутствие методик, обес-

печивающих доказывание по делам об организованных формах наркобизнеса, низкая эффективность общегосударственной системы органов противодействия незаконному обороту наркотиков и их злоупотреблению;

5) кризис в финансово-экономической сфере, социально-политическая нестабильность, этно-региональные конфликты, в том числе, низкий уровень социального развития и жизни населения, безработица, слабость социальной защищенности широких слоев населения и, как следствие, появление так называемых групп риска с потенциально высокой степенью готовности к злоупотреблению наркотиками и их незаконному обороту;

6) поиск международным наркобизнесом новых путей международной транспортировки наркотиков, обусловленный прозрачностью границ Узбекистана и стран СНГ, близостью и относительной открытостью границ с государствами-поставщиками наркотических средств на мировой рынок [9];

7) нравственная деформация общества, в том числе, нравственный и духовный кризис, охвативший нашу страну, ощущение огромным числом людей бессмысленности той жизни, которую им приходится вести, невозможность найти в ней позитивный смысл из-за разрушения старых и отсутствия новых ценностей, стирание грани между правомерной и противоправной деятельностью, вовлечение в незаконный оборот наркотиков все большего числа лиц из законопослушной части населения, особенно молодежи;

8) сравнительно легкая доступность наркотических средств, прежде всего, растительного происхождения, а также прекурсоров, т.е. химических веществ, из которых изготавливаются наркотические средства и психотропные вещества.

Известный исследователь проблем наркомании В. Франкл считает, что в 100% случаев наркомания связана с ощущением утраты смысла жизни. «Человек, который уже не в

состоянии найти в своей жизни смысл, равно как и выдумать его, пытается добиться ощущения счастья в обход осуществлению смысла, в частности, с помощью химических препаратов» [11].

Анализируя психосоциальные теории причин данного явления, М.Л. Прохорова отмечает, что в любой ситуации приобщения человека к наркотикам решающую роль играет глубинная психологическая причина – это конфликт, разлад с собственным «эго», внутренний разлом, принимающий такие формы и масштабы, которые не позволяют личности самостоятельно, с использованием собственных «интерьерных» ресурсов обрести состояние душевного равновесия [12].

В свою очередь, условиями, способствующими совершению преступлений, составляющих незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ являются недостаточность и несвоевременность проводимых действий в следующих сферах:

1) в системе реабилитации лиц, страдающих наркотической или любой другой зависимостью, так в период прохождения лечения в стационарных или амбулаторных условиях для полноценной работы реабилитационной бригады в рамках программ медико-социальной реабилитации необходимо участие таких специалистов, как медицинский психолог и психотерапевт, штатные единицы которых отсутствуют, также проблема и в обеспечении медицинскими препаратами для лечения таких больных [6];

2) феномен отчуждения личности, побуждающий её нередко обратиться к наркотикам, которые в свою очередь оказывают разрушающее воздействие на эмоциональную, нравственную, волевую сферу человека, биофизиологические, индивидуально-психологические свойства личности;

3) ярко выраженное общественное неравенство, невозможность в полной мере самореализоваться в первую очередь подростков и молодых людей; наличие в обществе деви-

антной среды наркоманов, наркоманской субкультуры и мощной наркомафии, прилагающей все усилия для вовлечения все новых прозелитов в потребление наркотиков и расширения названной общности [6];

4) координация и усиление взаимодействия подразделений наркологической службы с другими органами и учреждениями, непосредственно осуществляющими и участвующими в профилактике наркологических заболеваний: прокуратуры, МВД, органы исполнительной власти на местах, местного самоуправления граждан, Министерства занятости и трудовых отношений, дошкольного и школьного образования и т.д.

5) проведение анализа и совершенствования правовых актов, действующего законодательства о наркотиках с целью выявления недостатков и разработки новых норм, включая законодательство о борьбе с отмыванием доходов от наркопреступности;

6) квалификация кадров правоохранительных органов, в том числе, незнание новых методов и тактик борьбы с наркопреступностью сотрудниками органов внутренних дел и других правоохранительных органов; пробелы в идентификации наркозависимых – медицинскими работниками, социальными работниками;

7) проведение научных исследований в данной области – исследование и анализ тенденций наркопреступности, географии наркоторговли и факторов, способствующих распространению наркозависимости, анализ влияния экономических, социальных и культурных факторов на уровень наркопреступности;

8) осуществление профилактической работы – разработка эффективных программ по раннему предупреждению наркомании и наркопреступности, ориентированных на молодежь и уязвимые группы (группы риска); социальные кампании – проведение информационных кампаний о вреде наркотиков с участием местных сообществ, школ и организаций;

9) использование современных технологий – внедрение современных технологий, таких как аналитика больших данных (big data), искусственный интеллект и криминалистика для прогнозирования и предотвращения наркопреступлений; онлайн-платформы для анонимного обращения наркозависимых лиц за помощью и сообщения лиц о готовящихся или совершаемых преступлениях;

10) международное сотрудничество – сетевые инициативы - создание межгосударственных сетей для обмена информацией о наркопреступности, методах борьбы с ней и успешных практиках; сотрудничество с международными организациями - участие в совместных проектах с ООН, Евросоюзом и другими международными организациями.

Прогноз развития наркоситуации в республике на ближайшее будущее неутешителен. Специалисты предсказывают возможное увеличение наркозависимых в стране, переход их значительного количества на более опасные синтетические наркотики, увеличение доли имущественных преступлений, совершаемых наркоманами. И если государство и общество хотят переломить сложившуюся ситуацию, то уже сегодня необходимо принять дополнительные меры, направленные на борьбу с наркоагрессией в стране и на защиту проживающего в нем населения.

Разумеется, наркоситуация в различных регионах страны неодинакова. Уровень незаконного распространения наркотиков, преступных проявлений на этой основе и динамика наркотизации населения зависят от ряда факторов, в т.ч. демографического положения, возрастной структуры населения, условий семейного воспитания, экономической ситуации, степени социальной напряженности, социально-психологических особенностей населения, наличия посевов дикорастущих наркотикосодержащих растений, концентрации учебных, исследовательских учрежде-

ний и предприятий химико-фармацевтического профиля и т.д. Но вместе с тем в стране не осталось регионов, где наркотизм не оказывал бы заметного негативного влияния на состояние общественной безопасности и здоровье населения.

В современный период развития криминологии изучение региональных различий преступности встречается не часто. В определенной степени это объясняется тем, что экспертное сообщество все больше увлекают вопросы большой стратегии борьбы с преступностью, особенно на организационном и законодательном уровнях. При этом без должного внимания оказываются вопросы криминологического обоснования разрабатываемых мер борьбы, которые необходимы для эффективного воздействия на причины и условия, благоприятствующие развитию криминальных угроз.

Изучение причин преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, их аналогов или психотропных веществ, имеет важное значение не только для глубокого познания объективных истоков соответствующего криминального явления, но и для выработки предупредительных мер противодействия рассматриваемой группы общественно опасных деяния, которые будут рассмотрены нами в следующих наших публикациях. Эти рекомендации могут помочь в разработке комплексного подхода в борьбе с наркопреступностью и улучшить ситуацию наркотизмом в нашей стране.

Использованные источники

1. <https://lex.uz/docs/111457> Уголовный кодекс Республики Узбекистан.
2. Европейский доклад о наркотиках. Тенденции и изменения. 2016 г.
3. Всемирный доклад о наркотиках Управления Организации Объединенных наций по наркотикам и преступности за 2015 г. URL: http://www.unodc.org/documents/wdr/2015/WD_R15_ExSum_R.pdf (дата обращения: 05.05.2017).
4. Доклад о наркоситуации в Российской Федерации в 2015 г. URL: <http://media.fskn.gov.ru/files/proj2015.pdf> (дата обращения: 05.05.2017).
5. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/drug-use-by-country>
6. О.В.Ким Обзор криминогенной обстановки по незаконному обороту наркотических средств в Республике Узбекистан. Научно-прикладные рекомендации в борьбе с наркопреступностью// Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы борьбы с преступностью: теория и практика» (30 октября 2024 года)/Ответст.редактор Р.Кабулов.- Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2025.С.96-98.
7. Центр правовой статистики и оперативно-учётной информации МВД Республики Узбекистан Состояние преступности 2024 год.
8. Пайзиев Д.Ю. Янги Ўзбекистонда гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш ва олдини олиш масалалари// Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы борьбы с преступностью: теория и практика» (30 октября 2024 года)/Ответст.редактор Р.Кабулов.- Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2025.С.26-28.
9. Алиев Г.А., Борисов Д.М. Причины и условия преступности, связанной с незаконным оборотом наркотиков // Наука. Теория. Практика. 2010. № 1. С. 57-60.
10. К.Р.Абдурасулова, Р.Е.Буранова Передовой опыт криминологического прогнозирования преступности в мировой криминологии// Криминологик фаолият – илмий амалий журнали, №1, 2024. С.143-150.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990. С. 30.
12. Прохорова М.Л. Наркотизм: социально-психологические, криминологические и уголовно-правовые аспекты. Саратов, 2001. С. 53.

ПИРОТЕХНИКА И ЕЁ РАЗРУШИТЕЛЬНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ: ПУТЬ К ЭКОЛОГИЧНОЙ АЛЬТЕРНАТИВЕ

Исаев Сардор Алишерович

главный научный сотрудник Исследовательского института криминологии Республики Узбекистан

Аннотация: В данной статье рассматривается рост потребления пиротехнических изделий и их пагубное воздействие на окружающую среду, а также описываются усилия некоторых стран таких как Китай, Канада США по запрету или замене пиротехнических изделий экологически чистыми альтернативами.

Ключевые слова: пиротехника, загрязнение воздуха, экология, токсичные вещества, изменение климата, здоровье животных, экологичные альтернативы, лазерное шоу, дроновое шоу, пиротехнические изделия.

PIROTEKNIKA VA UNING ATROF-MUHITGA VAYRONKOR TA'SIRI: EKOLOGIK MUQOBIL YO'L

Annotatsiya: Ushbu maqolada pirotekhnika buyumlari iste'molining o'sishi va ularning atrof-muhitga zararli ta'siri ko'rib chiqiladi, shuningdek, Xitoy, Kanada, AQSH kabi mamlakatlarning pirotekhnika buyumlarini taqirlash yoki ekologik toza muqobillari bilan almashtirish bo'yicha sa'y-harakatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: pirotekhnika, havo ifloslanishi, ekologiya, zaharli moddalar, iqlim o'zgarishi, hayvonlar salomatligi, ekologik muqobillar, lazer shoulari, dron shoulari, pirotekhnika buyumlari.

PIROTECHNICS AND ITS DESTROYING EFFECTS ON THE ENVIRONMENT: THE PATH TO ENVIRONMENTAL ALTERNATIVES

Abstract: This article examines the growing consumption of pyrotechnic products and their harmful impact on the environment, as well as the efforts of countries like China, Canada, and the USA to ban or replace pyrotechnics with environmentally friendly alternatives.

Keywords: pyrotechnics, air pollution, ecology, toxic substances, climate change, animal health, eco-friendly alternatives, laser shows, drone shows, pyrotechnic products.

Как ни парадоксально, в последнее время в обществе всё больше растёт желание взрывать (приводить в действие) взрывчатые вещества, пиротехнические изделия и наблюдать за ними ради развлечения.

По данным Американской пиротехнической ассоциации в 2021 году потребление пиротехники достигло в 416,3 млн фунтов, в то время как высокоопасные и используемые в профессиональных целях фейерверки, состав-

вили 12,5 млн фунтов. Это составило общее потребление в Америке в 428,8 млн фунтов в 2021 году, что на 24,3 млн фунтов больше, чем в 2020 году, и на 155,8 млн фунтов больше, чем в 2019 году [1].

С точки зрения бизнеса, пиротехнические изделия – весьма прибыльная отрасль, где средняя розничная цена для потребителей, покупающих фейерверки, примерно в три раза превышает оптовую цену. Эксперты отмечают, потребитель, покупающий одну коробку пиро-

техники например за 100 долларов, может принести владельцу бизнеса прибыль в размере 300 долларов [2].

Эти эффективные и прибыльные изделия являются очень пагубным для окружающей среды. Чтобы понять, какое разрушительное воздействие пиротехника оказывает на окружающую среду, сначала необходимо понять, что из себя представляют пиротехнические изделия.

Основной компонент, который есть во всех пиротехнических изделиях это черный порох. Когда порох (смесь 75% нитрата калия, 15% древесного угля и 10% серы), помещается в оболочку и поджигается, происходит громкая, газообразная и горячая химическая реакция – взрыв. При изготовлении пиротехнических изделий добавляются такие химикаты как углерод, сера, алюминий и марганец, которые действуют как стабилизаторы и окислители. Минеральные элементы смешиваясь с черным порохом, придают взрывам цвет.

При этом эти химикаты не просто растворяются в воздухе, при сгорании и воздействии кислорода вещества вступают в химическую реакцию, называемую горением. Эта химическая реакция приводит к двум результатам: краткосрочное развлечение и токсичное загрязнение атмосферы.

Взрыв пиротехнических изделий приводит к выбросу множества загрязняющих веществ, которые влияют на качество воздуха и могут способствовать изменению климата, включая углекислый газ, оксид углерода, азот, диоксид серы и твердые частицы.

Индийские исследователи N.Indumathi, S.Padmaja и другие отмечают, что во время празднования Дивали в Индии взрывается около 50 000 тонн, или 100 миллионов фунтов, фейерверков, в результате чего, некоторые города покрываются токсичным дымом [3]. Токсичный дым создается комбинацией мельчайших твердых и жидких веществ, содержащихся в воздухе, и считаются наиболее опасными загрязнителями воздуха из-за их способности поражать легкие и сердце людей,

а также наносить ущерб окружающей среде.

В частности, в Дели самый высокий [4] уровень выбросов твердых частиц был зафиксирован в 2017 году, когда во время празднования Дивали запускали фейерверки часовая концентрация PM_{2,5} составила 900 мкг/м³. PM_{2,5} – это вдыхаемые мелкие частицы диаметром 2,5 микрометра или меньше. Мера (мкг/м³) означает один микрограмм загрязняющего вещества на кубический метр, а микрограммы меньше миллиграммов, но больше нанограммов. В Дели в течение часа во время фестиваля фейерверков в одном кубическом метре воздуха содержалось 900 микрограммов мелких частиц – это очень много, учитывая, что рекомендации Всемирной организации здравоохранения по качеству воздуха [5] гласят, что средняя концентрация PM_{2,5} не должна превышать 5 микрограммов на кубический метр воздуха в год.

Помимо более высоких концентраций твердых частиц, пиротехнические изделия также увеличивают концентрацию вредных газообразных веществ, оксида углерода (токсичного, поскольку он препятствует способности живого организма переносить кислород по всему телу) и оксида азота (токсичного при вдыхании и поглощении кожей).

Похожие ситуации наблюдаются и в других частях мира (например, в Лондоне исследователи [6] обнаружили повышенную концентрацию загрязняющих частиц в ночи с фейерверками – все из-за токсичных элементов и металлов, выделяемых при сгорании фейерверков). Река Темза в Англии показала 1000%-ное увеличение содержания микропластика после новогоднего фейерверка.

Другим случаем, когда наблюдалось увеличение оксида углерода, оксида азота, а также диоксида углерода (CO₂), стал фейерверк, организованный в честь Дня независимости в Соединенных Штатах.

Американские исследователи обнаружили [7], что, когда проводились фейерверки в центре Миннеаполиса, штат Миннесота, концентрация оксида углерода в атмосфере

увеличилась на 32%, диоксида углерода – на 17%, а оксида азота немного колебался, прежде чем «удвоиться за ночь».

Твёрдые частицы и оксид азота могут оставаться в атмосфере в течение длительного времени, в результате чего эти загрязняющие вещества переносятся в разные регионы. Когда твёрдые частицы, оксид азота вместе с диоксидом серы переносятся ветром, а затем смешиваются с кислородом, водой и другими химическими веществами, возникают кислотные дожди [8]. Это наносит вред экосистемам, особенно тем, которые находятся в водных и лесных условиях.

Твердые частицы от фейерверков могут также попадать на почву и воду, изменяя питательные вещества в почве и приводя к повышению кислотности поверхностных вод, что имеет серьезные последствия для экосистем. Аналогичным образом, компоненты серы в атмосфере как диоксид серы, способны повредить листья и нарушать рост деревьев и растений.

Международная организация по защите животных (OIPA) указывает на сотни мёртвых птиц найденных на улицах Рима в Италии, после использования пиротехники в канун Нового года 2021 года. Причина этих смертей связана с особенно громким запуском петард и фейерверков.

Помимо оглушительного шума и раздражающего света, последствиями использования пиротехнических изделий является химический мусор – перхлорат. Перхлорат часто ассоциируется с загрязнением почвы и воды. Это химическое соединение часто добавляется в пиротехнический состав, работая как окислитель. Перхлорат остается в окружающей среде в течение длительного времени, легко поглощается соседней флорой. Когда перхлорат попадает в водоемы, он также может влиять на развитие рыб.

Ученые Геологической службы США (USGS) и Службы национальных парков изучив уровни перхлората выяснили, что он был обнаружен в почве, где происходили фейерверки и где оседал мусор.

Все эти загрязнители атмосферы, производимые пиротехническими изделиями, в конечном итоге влияют на планету, что приводит к изменению температуры воздуха, влажности, видимости воздуха и других факторов. Во время использования фейерверков содержание тепла в атмосфере увеличивается, температура воздуха у поверхности повышается, а видимость воздуха может уменьшаться на 92% [9; С. 220-232].

По сравнению с людьми, животные очень чувствительны к высокочастотному шуму, что заставляет их покидать своих детенышей и нарушает их поведение при размножении и кормлении. По данным Общества защиты животных США [10], животные «пугаются шума и фейерверков», в результате чего теряются, покидают свои места обитания и страдают от последствий, влияющих на их здоровье, будь то стресс или попадание под транспортное средство.

Исследование с использованием GPS-трекеров, проведенное в трех европейских странах Германии, Дании и Нидерландах, показало воздействие пиротехнических изделий на арктических перелетных гусей во время празднования Нового года. Выяснилось, что гуси навсегда улетели со своих мест зимовки в ответ на фейерверки.

Аналогичным образом, Институт биоразнообразия и динамики экосистем Амстердамского университета использовал метеорологические радары для определения того, как птицы, в основном водоплавающие, реагируют на новогодние фейерверки. Радары показали, что тысячи птиц поднялись на высоту 500 метров в воздух после взрывов.

Королевское общество по предотвращению жестокого обращения с животными (RSPCA) отмечает, что громкие звуки, издаваемые пиротехническими изделиями, «непредсказуемы и не поддаются контролю со стороны животных» [11].

Кроме того, пиротехнические изделия также представляют угрозу возникновения пожаров – отсюда и слово «пожар» (fire) в

слове фейерверк. В районах, уже подверженных лесным пожарам, или когда условия более жаркие и сухие, угли и искры, образующиеся от зажженных фейерверков, имеют более высокую вероятность создания пламени, которое может привести к разрушительному лесному пожару [12], в результате чего наносится вред диким животным и их среде обитания. Хотя изменение климата уже увеличило риск более длительных и частых лесных пожаров, пиротехника еще больше увеличивает потенциальные угрозы. В 2021 году во время празднования Дня независимости в городе Сентервилл, штат Юта после использования фейерверка [13] начался лесной пожар, приведший к эвакуации почти 100 домохозяйств.

В то время как зрители остаются с чувством изумления и удовлетворения, пиротехнические изделия оставляют у животных чувство страха, травмы и увечья. В Центрах реабилитации диких животных увеличивается количество пациентов и звонков о случаях наблюдения за дикими животными на дорогах, по причине использования пиротехнических изделий в местах их обитания.

Таким образом, становится невозможным скрыть негативные тенденции от пиротехнических изделий для окружающей среды. Короткое зрелище, которое происходит во всем мире на бесчисленных праздниках и фестивалях, оставляет мощные и долгосрочные следы на планете. В этой связи, необходимо призвать к изменениям, чтобы минимизировать эти последствия, особенно когда изменение климата находится в центре внимания.

Поэтому, некоторые страны решили пойти политическим путем, реализуя политику по снижению воздействия фейерверков на окружающую среду.

Город Чжэнчжоу в Китае ввел политику запрета пиротехнических изделий в 2016 году, чтобы уменьшить загрязнение воздуха. В 2018 году политика запрета фейерверков была усилена, распространившись и на другие

регионы, которые, в свою очередь, добились значительных улучшений в индексе качества воздуха [14], перейдя из категории «нездоровый для чувствительных людей» в «умеренный». Помимо Чжэнчжоу Пекин тоже решил запретить использование пиротехнических изделий перед зимними Олимпийскими играми 2022 года в Пекине. Этот запрет «помог столице Китая зафиксировать самый чистый воздух для Лунного Нового года», как сообщил National Post [15].

Для тех, кто любит развлечения, связанные с пиротехническими изделиями, все чаще встречаются более экологичные альтернативы.

К примеру Канадские города, расположенные в провинции Альберта, такие как Банф и Канмор, заменили пиротехнические шоу на лазерные спецэффекты, которые тише и имеют меньшую высоту, чтобы защитить дикую природу [16]. Город Коллекьо в Италии также перешел со стандартных пиротехнических изделий на бесшумные, экологически чистые, чтобы снизить стресс для местных диких животных. Хотя эти пиротехнические изделия не имеют традиционного громкого взрыва, они все еще имеют свои красочные и световые эффекты, что делает их приемлемой и более экологичной альтернативой.

Другим лучшим вариантом является демонстрация дронов, похожая на ту, что была представлена на церемонии открытия Олимпийских игр в Токио в 2020 году [17]. Лазерные очки также могут заменить пиротехнические изделия, поскольку они снижают риск лесных пожаров и не увеличивают загрязнение воздуха.

В США город Солт-Лейк-Сити в штате Юта, во время празднования Дня Независимости заменяет некоторые городские фейерверки лазерами, чтобы уменьшить ущерб окружающей среде и эти лазеры имеют такой же уровень зрелищности, что и фейерверки [18].

Обычному человеку может показаться сложным озвучить, насколько вредны пиротехнические изделия. Тем не менее, даже

самые незначительные действия, такие как письмо в местные управляющие органы или политикам, устное распространение информации или в социальных сетях, подписание петиций и другие несложные меры, являются шагами к повышению осведомленности о негативном влиянии пиротехнических изделий на нашу планету.

Учитывая, что изменение климата приносит с собой множество проблем, с которыми сталкивается мир, крайне важно предпринять все необходимые действия для того, чтобы сделать планету более зеленой и здоровой, в том числе принять меры по борьбе с этим ярким, но разрушительным фейерверком.

Использованные источники

1. U.S. Fireworks Consumption Figures 2000 – 2021 // <https://www.americanpyro.com/assets/docs/FactsandFigures/2022/Fireworks%20Consump.%20Figures%202000-2021.pdf>.
2. J.Han. Crowd-Pleasing Fireworks Are Not So Pleasing to the Planet // <https://earth.org/environmental-impact-of-fireworks/>
3. Delhi covered in toxic haze after night of Diwali fireworks // <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/20/delhi-covered-in-toxic-haze-after-night-of-diwali-fireworks>
4. Khaiwal Ravindra, Sahil Kumar, Suman Mor. Long term assessment of firework emissions and air quality during Diwali festival and impact of 2020 fireworks ban on air quality over the states of Indo Gangetic Plains airshed in India
5. What are the WHO Air quality guidelines? // <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/what-are-the-who-air-quality-guidelines>
6. S.Hamad, D.Green & J.Heo. Evaluation of health risk associated with fireworks activity at Central London. Published: 28 November 2015. Volume 9, pages 735–741,(2016). // <https://link.springer.com/article/10.1007/s11869-015-0384-x>
7. A.Gonzalez, A.Boies, J.Swanson & D.Kittelson. Measuring the effect of fireworks on air quality in Minneapolis, Minnesota. Research Article. Open access. Published: 11 April 2022. Volume 4, article number 142, (2022) // <https://link.springer.com/article/10.1007/s42452-022-05023-x>
8. S.Witchalls. How Does Acid Rain Affect the Environment. Global Commons. Mar 27th 2022. // <https://earth.org/how-does-acid-rain-affect-the-environment/>
9. A.Singh, P.Pant, F.D. Pope. Air quality during and after festivals: Aerosol concentrations, composition and health effects. Atmospheric Research. Volume 227, 1 October 2019,Pages220-232 // <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0169809518307270>
10. Fireworks: An explosion of fear for animals // <https://www.humaneworld.org/en/resources/fireworks-explosion-fear-animals>
11. Bang out of order. Fireworks frighten animals // <https://www.rspca.org.uk/documents/1494939/0/Bang+out+of+order+-+fireworks+frighten+animals+%28PDF+706KB%29.pdf/ebcfb65c-40f4-58a0-88d2-0896845a3127?t=1571669349793>
12. R.Morrison. The Environmental Impact of Wildfires. Africa Americas Asia Europe Middle East Oceania Aug 18th 2022 // <https://earth.org/environmental-impact-of-wildfires/>
13. https://www.youtube.com/watch?v=FLTLxL_ZVXI
14. Air Quality Index (AQI) Basics // <https://www.airnow.gov/aqi/aqi-basics/>
15. Olympics-Fireworks ban pays off as Beijing records best air quality for Lunar New Year's eve // <https://nationalpost.com/pm/environment-pmn/olympics-fireworks-ban-pays-off-as-beijing-records-best-air-quality-for-lunar-new-years-eve>
16. How fireworks can affect your health and the ecosystem // <https://www.cbc.ca/news/canada/calgary/calgary-fireworks-environment-wildlife-human-health-concerns-1.5218006>
17. Spectacular Intel Drone Light Show helps bring Tokyo 2020 to life // <https://www.olympics.com/ioc/news/spectacular-intel-drone-light-show-helps-bring-tokyo-2020-to-life-1>
18. Here's why Salt Lake City won't launch fireworks on the Fourth of July this year // <https://www.sltrib.com/news/2022/07/01/heres-why-salt-lake-city-wont/>

SURXONDARYO VILOYATIDA OILA-TURMUSH DOIRASIDAGI JINOYATLAR HOLATINING TAHLILI

Boltayev Murod Mamarajabovich

Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi, Surxondaryo viloyati Termiz shahar Ichki ishlar organlari faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi boshlig'i

Annotatsiya. Maqolada “kriminologiya” fanida jinoyatchilik, uning holati darajasi (koeffitsienti), dinamikasi, geografiyasi va tuzilishi kabi tushunchalarning mazmuni, Surxondaryo viloyatining ijtimoiy, iqtisodiy, demografik va kriminogen xususiyatlarini o'rganish ishlari yoritilgan. Shuningdek, oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning holati, dinamikasi, geografiyasi va tuzilishining tahlili, ayrim omillari hamda jinoyatchilikning oldini olish maqsadida maxsus va ijtimoiy profilaktik chora-tadbirlarni belgilash va ularni amalga oshirish yuzasidan fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, oilaviy nizolar, jinoyatchilikning holati, darajasi, dinamikasi, geografiyasi va tuzilishi.

АНАЛИЗ СИТУАЦИИ С СЕМЕЙНО-БЫТОВЫМИ ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ В СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В статье рассматривается содержание таких понятий, как преступность, уровень (коэффициент) ее состояния, динамика, география и структура в дисциплине “криминологии”. Проведен анализ состояния, динамики, географии и структуры преступлений в рамках семейно-бытового комплекса в Сурхандарьинской области, высказаны замечания по отдельным факторам преступлений семейно-бытового характера, а также по определению и реализации специальных и социально-профилактических мер в целях предупреждения этих преступлений.

Ключевые слова: преступность, состояние преступности, уровень преступности, динамика преступности, география преступности, структура преступности.

ANALYSIS OF THE SITUATION WITH FAMILY AND DOMESTIC CRIMES IN SURKHANDARYA REGION

Abstract. The article examines the content of such concepts as crime, the level (coefficient) of its state, dynamics, geography and structure in the discipline of "criminology". The analysis of the state, dynamics, geography and structure of crimes within the framework of the family and domestic complex in the Surkhandarya region is carried out, comments were made on certain factors of domestic crimes, as well as the definition and implementation of special and socially preventive measures to prevent crimes of a domestic nature.

Keywords: crime, state of crime, crime rate, crime dynamics, geography of crime, crime structure.

Insoniyat jamiyat mavjud bo'lganidan buyon jinoyatchilikni ijtimoiy salbiy hodisa sifatida unga qarshi kurashishning usul va vositalarini qidirib keladi.

Jinoyatchilikni bir butun ijtimoiy salbiy hodisa sifatida o'rganuvchi maxsus fan – kriminologiya fani hisoblanadi. Ushbu fanda “jinoyatchilik” tushunchasiga alohida ta'rif berilgan bo'lib, unga

ko'ra “Jinoyatchilik – jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy va jinoiy-huquqiy hodisa, muayyan davlatda, ma'lum bir davr mobaynida sodir etilgan barcha jinoyatlarning yig'indisidir” [1; 5-b.].

Jinoyatchilik holati uning darajasi (koeffitsiyenti), dinamikasi, geografiyasi va tuzilishiga oid aniq statistik ma'lumotlarda namoyon bo'ladigan ko'rsatkichlar bilan o'lchanadi.

I.I.Karpesning fikriga ko'ra, "Jinoyatchilik holati sodir etilgan jinoyatlar va ularni sodir etgan shaxslar miqdoridir" [3; 9-b.] Chunki jinoyatchilikning umumiy holatini sodir etilgan jinoyatlar bilan birga, uni sodir etgan shaxslar ham tashkil etadi.

Jinoyatlar holatini aniqlash va tahlil qilish mavjud jinoyatchilikning dinamikasi, darajasi, geografiyasi va tuzilishida yuzaga kelgan o'zgarishlar haqida aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bu esa, jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyati bilan shug'ullanuvchi subyektlarni jinoyat haqida aniq ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. Bunday ma'lumotlarga ega bo'lgan jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi subyektlar, o'z faoliyatini rejalashtirishi va mavjud kuch vositalarini shunga qarab taqsimlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunga misol, jangchi jangda g'alaba qozonishi uchun jangga kirishishdan oldin o'z raqibini to'liq o'rganib, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlaydi, keyin raqibining kuchli tomonlaridan himoyalaniish va kuchsiz tomoniga hujum qilish taktikasini ishlab chiqib, unga to'g'ri rioya qilishi natijasida g'alaba qozonishiga imkoniyat yaratadi.

Kriminologik bilimlarning zarurligi shundaki, ular nafaqat huquqbuzarliklar profilaktikasi, balki umumiy ma'noda jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti subyektlarining faoliyatida asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

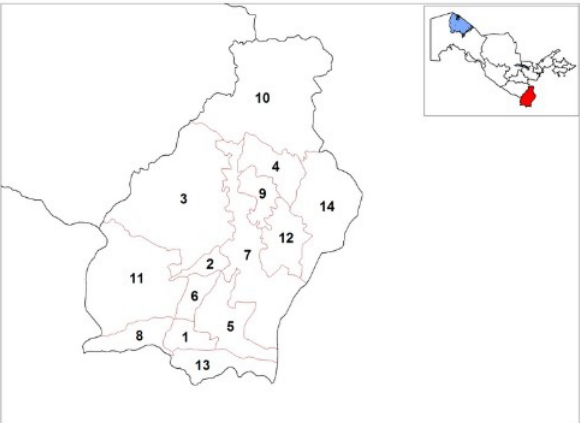
Surxondaryo viloyatida oila-turmush doirasi-dagi jinoyatlarning holatini ochib berish oilalarda sodir etilgan jinoyatlarning dinamikasi, darajasi, geografiyasi va tuzilishini aniqlash hamda tahlil qilish orqali amalga oshirildi. Bunday jinoyatlar-ni sodir etilishiga hududning ijtimoiy, iqtisodiy, demografik va kriminogen vaziyat ta'sir qiladi. Shundan kelib chiqib, viloyatda yuqoridagi holat-larni o'rganish muhim hisoblanadi.

Ta'kidlash o'rinliki, Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi viloyat sifatida 1941-yil 6-martda tashkil etilgan (1925-yil 29-iyundan Surxondaryo okrugi bo'lgan). 1960-yil 25-yanvarda Qashqadaryo viloyati bilan qo'shil-gan. 1964-yil fevralda qaytadan tashkil qilingan.

Respublikaning janubi-sharqida Surxon-Sherobod vodiysi joylashgan. Viloyat nomi

vohadan oqib o'tuvchi "Surxon" (fors-tojik: "qizil") daryosi nomidan kelib chiqqan. Janubidan Amu-daryo bo'ylab Afg'oniston, shimoliy, shimoli-sharq va sharqdan Tojikiston, janubi-g'arbdan Turkma-niston, shimoli-g'arbdan Qashqadaryo viloyati bilan chegaradosh.

Maydoni 20,1 ming km². Aholisi 2907 ming kishi (2024-yil 1-iyun holatiga ko'ra). Tarkibida 14 ta tuman (Angor, Bandixon, Boysun, Denov, Jar-qo'rg'on, Muzrabot, Oltinsoy, Sariosiyo, Termiz, Uzun, Sherobod, Sho'rchi, Qiziriq, Qumqo'rg'on), 8 ta shahar (Boysun, Denov, Jarqo'rg'on, Termiz, Sharg'un, Sherobod, Sho'rchi, Qumqo'rg'on), 7 ta shahar tipidagi posyolka va 114 ta qishloq aholi punktlari mavjud (2024). Markazi – Termiz shahri. Ekin maydoni – 282,7 ming gektar. Mehnatga yaroqli aholi – 880,0 ming kishi. Temir yo'l uzunligi – 301,0 km. Avtomobil yo'li uzunligi 2,7 ming km.ni tashkil etadi [6].

Sanoat ishlab chiqarish: yengil va oziq-ovqat sanoati, qishloq xo'jaligi: paxta va bug'doy yetish-tirish, qoramolchilik va qo'ychilik, transport, ayniq-sa, temiryo'l va avtomobil transporti salmoqli o'rin tutadi.

Sanoatining yetakchi tarmoqlari: paxta toza-lash va paxtani qayta ishlash korxonalaridir. Yirik sanoat korxonalari: "Jarqo'rg'onneft" boshqar-masi, Sherobod keramika badiiy buyumlari, Denov yog'-ekstraksiyasi, Sariosiyo tosh saralash zavodlari, Sho'rchi un kombinati, Jarqo'rg'on yigiruv-to'quv va Termiz tikuvchilik fabrikalari, Sharg'un ko'mir koni, Xo'jaikon tuz koni korxona-lari va boshqalar.

Surxondaryo viloyatida **40 ga** yaqin qo'shma, **4000 dan** ziyod kichik va xususiy korxona ishlab turibdi. Jumladan, Afg'oniston bilan hamkorlikda tashkil etilgan xalq iste'moli mollari ishlab chi-qariladigan "Nafaf" va "Afro'z", "Surxonteks" va boshqa qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsat-moqda. Hindiston – Termiz "Farmed" qo'shma korxonasida mahalliy giyohlar asosida dori-darmon, Turkiya – Termiz "Po'lat" qo'shma korxo-nasida milliy gilamlar, paloslar tayyorlanadi. Tumanlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari qayta ishlanadigan kichik korxonalar va sexlar tashkil etilmoqda.

Surxondaryo viloyatida respublikada yagona bo'lgan Termiz daryo porti joylashgan. Termiz va Sariosiyoda aeroport bor. Termiz aeroportidan Toshkent, Moskva, Ashxobod, Olmaota, Samar-

qand, Namangan, Buxoro, Andijon va boshqa yo'nalishlarda yo'lovchilar tashuvchi samolyotlar qatnovi yo'lga qo'yilgan. Yaqinda Sariosiyo aeroportida mahalliy qatnovlar yo'lga qo'yildi.

Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari: pax-tachilik, g'allachilik, bog'dorchilik, pillachilik, limonchilik. Tog' etaklarida lalmikor dehqonchilik (asosan, bug'doy va arpa) bilan shug'ullaniladi. O'zbekistonda eng ko'p ingichka tolali paxta Surxondaryo viloyatida yetishtiriladi. Viloyatning tog'oldi tumanlarida bog'dorchilik va uzumchilik rivojlangan. Chorvachilikda qoramol, qo'y (qora-ko'l va hisor qo'ylari), echki, yilqi, parranda, quyon boqiladi. Jahon mo'yna va teri auksionlarida juda qadrlanadigan "Surxon suri" qorako'l terisi yetish-tiriladi [6].

Syrxondaryo viloyatida mavjud bo‘lgan ijtimoiy obyektlar					
1	Markaziy shifoxona	24 ta	10	Maktabgacha ta’lim muassasalari	1161 ta
2	Shundan, davlat tasarrufidagi shifoxonalar	24 ta	11	Umumta’lim maktablari	948 ta
3	Sanoat va qo’shma korxonalar, mikrofirmalar	49084ta	12	Kasb-hunar maktablari, litsey, kollej, texnikumlar	21 ta
4	Bozorlar	70 ta	13	Oliy ta’lim muassasalari	7 ta
5	Umumiy ovqatlanish obyektlari	686 ta	14	Mehribonlik uylari	0 ta
6	Xiyobon/ istirohat bog‘lari	17 ta	15	Mehmonxonalar	65 ta
7	Huquq-tartibot maskanlari	36 ta	16	Avtomobil bozori	2 ta
8	Ko‘p qavatli uylar	1243 ta	17	To‘yxonalar	165 ta
9	Masjidlar	159 ta			

Yaqin o'tmishda Surxondaryo viloyatining iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinda bo'lgan. Hozirgi kunga kelib, viloyatning iqtisodi-yotida yangi tarmoqlar vujudga keldi. Viloyatning tabiiy geografik o'rni qulay, mehnat resurslari ham yetarli hisoblanadi.

Shuningdek, Surxondaryo viloyati Afg'onis-ton, Tojikiston va Turkmaniston davlatlari bilan chegaradoshligi, O'zbekiston poytaxti Toshkent

shahridan (574 km.) hamda viloyat markazidan ayrim tumanlarning (165 km.) uzoqlikda joylash-ganligi viloyatga nisbatan o'zgacha yondashuvni taqozo etadi.

Hududdagi 49 084 ta tadbirkorlik subyektlari imkoniyatlaridan samarali foydalanish, ayniqsa, mehnatga layoqatli bandligi ta'minlanmagan fuqarolar uchun ish o'rinlarini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Surxondaryo viloyatida oila-turmush doirasi-dagi jinoyatlarning holatini ochib berishda, oilada sodir etilgan jinoyatlarning dinamikasi haqidagi statistik ma'lumotlar muhim hisoblanadi.

Jinoyatchilik dinamikasi – bu jinoyatchilik holatining ma'lum belgilangan davrdagi o'zgarishi (yaxshilanishi yoki yomonlanishi, o'sishi yoki kamayishi) [1; 25-b.].

Jinoyatchilik dinamikasini tahlil qilish nazariy va amaliy jihatdan ikkita maqsadni ko'zlaydi:

birinchidan, o'tgan davrdagi jinoyatchilik holatining o'zgarishi haqida tushuncha berish va bu o'zgarishlarning qonuniyatlarini aniqlash;

ikkinchidan, jinoyatchilik holatining o'zgarishi asosida yaqin va uzoq kelajakdagi jinoyatchilik ahvoli, darajasi va tuzilishini prognoz qilish. Bunda, jinoyatchilikka qarshi kurash, ayniqsa, uning oldini olishga qaratilgan choralarni samarali rejalashtirishga imkon yaratiladi.

G.A. Avanesov "*Jinoyatchilik darajasi* muayyan hududda sodir etilgan jinoyatlar miqdoridan kelib chiqib, shu hududda yashaydigan aholi soniga nisbatan hisoblanadi" – deya ta'kidlaydi [4; 459 b].

I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova va I. Yu. Fazilov esa "*Jinoyatchilik darajasini* mamlakat yoki uning ma'muriy-hududiy birligida, ma'lum davrda sodir etilgan jinoyatlar yoki ularni sodir etgan shaxslarning o'sha hududda yashovchi aholining ma'lum qismiga nisbatan olingan miqdori tushuniladi. Jinoyatchilik darajasi nisbiy miqdorda ko'rsatiladi. Bunda, har ming yoki o'n ming yoxud yuz ming kishiga nechta jinoyat yoki jinoyatchi to'g'ri kelishi aniqlanadi. Jahon kriminologiya amaliyotida yuz ming kishiga nechta jinoyat yoki jinoyatchi to'g'ri kelishini aniqlash umume'tirof etilgan. Biroq, jinoyatchilik darajasini aniqlashda aholining qancha qismiga nisbatan olish masalasi tahlil qilinayotgan hudud (muayyan respublika, viloyat, tuman, shahar, mahalla)da yashovchi aholining umumiy miqdoriga qarab o'zgarishi mumkin" – deya ta'riflashadi [2; 63-64-b.].

Jinoyatchilik darajasi quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$J/d = \frac{\text{jinoyatlar soni} \times 100\,000}{\text{aholi soni}}$$

Jinoyatchilik tuzilishi deganda, mamlakat yoki uning ma'muriy-hududiy birligida ma'lum davrda sodir etilgan jami jinoyatlarning ichida, jinoyatlar muayyan turlarining ulushi tushuniladi. Jinoyatchilik tuzilishi sifat jihatidan turli yo'nalishlarni ochib berishda muhim o'rin egallaydi va ijtimoiy xavflilik darajasi haqida ma'lumotlar beradi. Shuningdek, muayyan hududda ma'lum davrda sodir etilgan jinoyat turlarining bir-biriga nisbatini ochib beradi va unga qarshi kurashda asosiy zarbani qaysi yo'nalishga qaratish kerakligini aniqlaydi. Bu jinoyatchilik profilaktikasining samarali choralarni ishlab chiqish hamda jinoiy-huquqiy choralarni qo'llashni tabaqalashtirish imkonini beradi [1; 65-b.].

Jinoyatchilik geografiyasi deganda, hududda ma'lum davrda sodir etilgan jinoyatlar yoki ularni sodir etgan shaxslar mutlaq miqdorining ma'muriy-hududiy birlik bo'yicha taqsimlanishi tushuniladi.

Surxondaryo viloyatida oxirgi 4 yil (2021, 2022, 2023, 2024-yy.) davomida oila-turmush doirasida og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etilish holatlari uchramoqda. Natijada, uzoq yillardan buyon nizosi davom etib kelayotgan oilalarni o'rganish va ulardagi mavjud muammolarni hal etishda mas'ullarning o'zaro hamkorligi to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi jinoyatlarni sodir etilishiga olib kelmoqda.

Tahlillarga ko'ra, oxirgi 4 yil davomida oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlar asosan qotillik, tan jarohati yetkazish va oilaviy (maishiy) zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar hisoblanadi.

Jumladan, qasddan odam o'ldirish (JK 97-m) va badanga shikast yetkazish (JK 104-m, 105-m, 109-m) va oilaviy (maishiy) zo'ravonlik (JK 126¹-m) bilan bog'liq jami 1 840 ta jinoyatlar qayd etilgan bo'lib, shundan 339 tasi (18,4 %) oila-turmush doirasida yuzaga kelgan. Achinarlisi, oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning yil sayin ortib borishi kuzatilgan.

Surxondaryo viloyatida 4 yil davomida sodir etilgan oila-turmush doirasidagi jinoyatlar 339 tani tashkil etib, bundan: 44 tasi (13 %) 2021-yilda, 74 tasi (22 %) 2022-yilda, 104 tasi (31 %) 2023-yilda va 117 tasi (34 %) 2024-yilda sodir etilgan [7].

Ushbu jinoyatlarning dinamikasi jinoyatchilik yildan yilga o'sib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Agarda, 2021-yilda qayd etilgan oila-turmush doirasidagi jinoyatlarni 2024-yilga nisbatan solishtiradigan bo'lsak, deyarli 3 barobarga oshganligini kuzatishimiz mumkin. Bu esa, Surxondaryo viloyatida ushbu jinoyatlarning oldini olish bilan bog'liq bir qator muammolar borligini anglatadi.

Oxirgi 4 yil davomida Surxondaryo viloyatida qayd etilgan oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning *tuzilishi* bo'yicha tahlili:

Surxondaryo viloyatida oxirgi 4 yil davomida 339 ta oila-turmush doirasida jinoyat ro'yxatga olingan. Shundan:

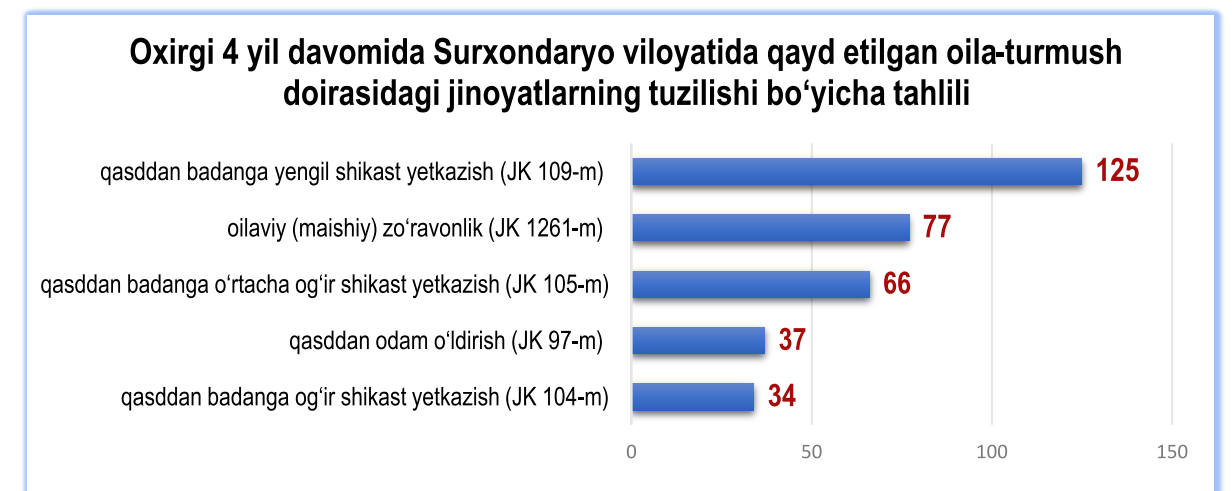
■ qasddan odam o'ldirish (JK 97-m) 37 ta, bu 11 foizni tashkil etmoqda;

■ qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (JK 104-m) 34 ta, bu 10 foizni tashkil etmoqda;

■ qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (JK 105-m) 66 ta, bu 19 foizni tashkil etmoqda;

■ qasddan badanga yengil shikast yetkazish (JK 109-m) 125 ta, bu 37 foizni tashkil etmoqda;

■ oilaviy (maishiy) zo'ravonlik (JK 126¹-m) 77 ta, bu 23 foizni tashkil etmoqda.

Surxondaryo viloyatida oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlar tuzilishi tahlili eng ko'p qasddan badanga yengil shikast yetkazish (37 %) bilan oilaviy (maishiy) zo'ravonlik (23%) kabi jinoyatlar sodir etilayotganligini ko'rsatmoqda.

Surxondaryo viloyatida oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlarning yillar bo'yicha tahlili:

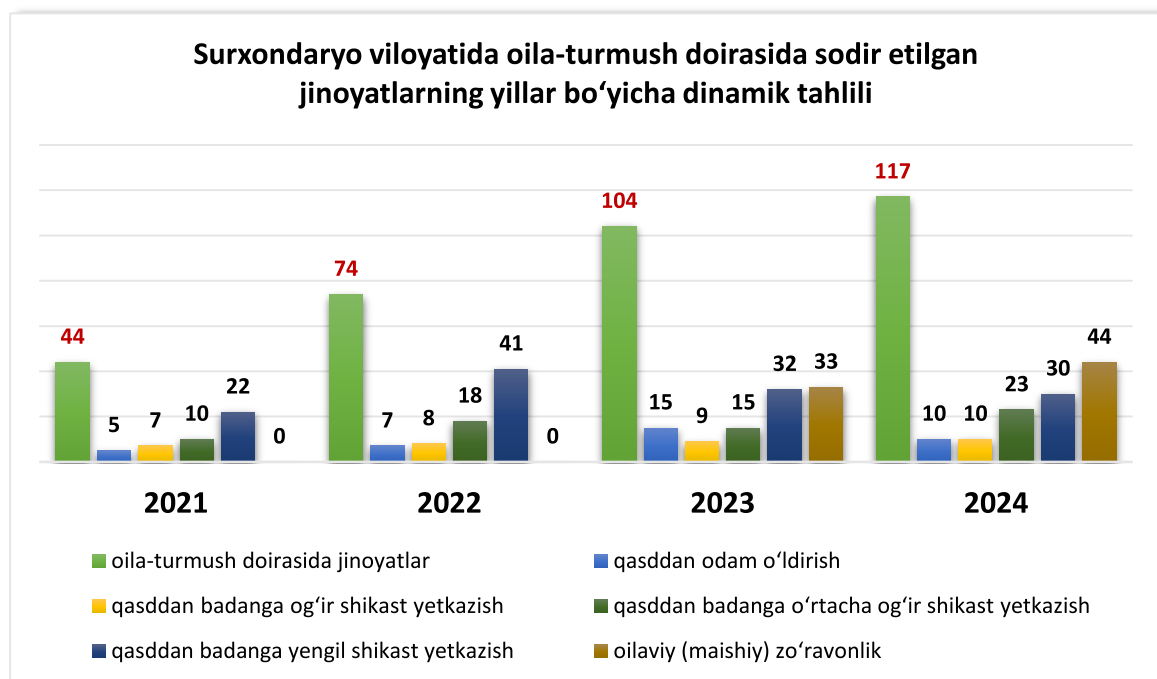
■ 2021-yilda **44 ta** jinoyat sodir etilgan bo'lib, shundan 5 tasi qasddan odam o'ldirish, 7 tasi qasddan badanga og'ir, 10 tasi o'rtacha og'ir va 22 tasi yengil shikast yetkazish;

■ 2022-yilda jami **74 ta** jinoyat sodir etilgan

bo'lib, shundan 7 tasi qasddan odam o'ldirish, 8 tasi qasddan badanga og'ir, 18 tasi o'rtacha og'ir va 41 tasi yengil shikast yetkazish;

■ 2023-yilda jami **104 ta** jinoyat sodir etilgan bo'lib, shundan 15 tasi qasddan odam o'ldirish, 9 tasi qasddan badanga og'ir, 15 tasi o'rtacha og'ir va 32 tasi yengil shikast yetkazish, 33 ta oilaviy (maishiy) zo'ravonlik;

■ 2024-yilda jami **117 ta** jinoyat sodir etilgan bo'lib, shundan 10 tasi qasddan odam o'ldirish, 10 tasi qasddan badanga og'ir, 23 tasi o'rtacha og'ir va 30 tasi yengil shikast yetkazish, 44 tasini oilaviy (maishiy) zo'ravonlik tashkil etmoqda [7].

E'tiborlisi, oila-turmush doirasida sodir etilgan qasddan badanga og'ir shikast yetkazish jinoyati yil sayin ortib borishi kuzatilgan. Jumladan, 2021-yilda 7 ta, 2022-yilda 8 ta, 2023-yilda 9 ta va 2024-yilda 10 ta jinoyat sodir etilgan.

2023–2024-yillarda oila-turmush doirasida qasddan odam o'ldirish jinoyati ham boshqa yillarga nisbatan ancha ko'p sodir etilganligini kuzatishimiz mumkin.

Ushbu 339 ta oila-turmush doirasidagi jinoyatlarining 91 tasi (26,8%) ayollar va 248 tasi (73,2%) erkaklar tomonidan sodir etilgan. Demak, erkaklar ayollarga nisbatan ushbu turdagi

jinoyatlarni ko'proq sodir etmoqda.

Hududlar bo'yicha tahlil qilinganda, asosiy salmog'i ya'ni 54,9 foizi (186 tasi) quyidagi Denov (16,2 %), Sho'rchi (15,3 %), Termiz shahar (13 %) va Jarqo'rg'on (10,3 %) tumanlari hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Yuqoridagi tahlil 4 yil davomida Surxondaryo viloyatida qayd etilgan oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning **55 foizi** aynan ushbu 4 ta hudud hissasiga to'g'ri kelayotganligini ko'rsatmoqda.

Endi biz oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyat turlarining har biri bo'yicha o'rganadigan bo'lsak, viloyat bo'yicha jami **96 ta** qasddan odam

o'ldirish jinoyati qayd etilgan bo'lib, shundan, **37 tasi** (39%) oila-turmush doirasida sodir etilganligini kuzatishimiz mumkin. Shundan, 2021-yil 5 ta, 2022-yil 7 ta, 2023-yil 15 ta, 2024-yil 10 ta jinoyat sodir etilgan.

Oila-turmush doirasida sodir etilgan 37 ta qasddan odam o'ldirish jinoyatining 6 tasi Denov, 5 tasi Sho'rchi, 5 tasi Sherobod, 4 tasi Termiz shahar, 4 tasi Muzrabot, 3 tasi Qumqo'rg'on, 3 tasi Oltinsoy, 1 tasi Angor, 1 tasi Termiz, 1 tasi Qiziriq, 1 tasi Bandixon, 1 tasi Jarqo'rg'on, 1 tasi Sariosiyo va 1 tasi Uzun tumanlarida sodir etilgan.

Tahlillarga ko'ra, qotillik jinoyatining deyarli har ikkinchisi (16 tasi yoki 43,3 foizi) Denov (6 ta), Sherobod (5 ta) va Sho'rchi (5 ta) tumanlari

hissasiga to'g'ri keladi.

Jinoyatlarining eng ko'pi 2024-yilda (15 ta yoki 40,1 %) sodir etilgan.

Oila-turmush doirasida qasddan odam o'ldirish jinoyatlarining sabablari o'rganilganda:

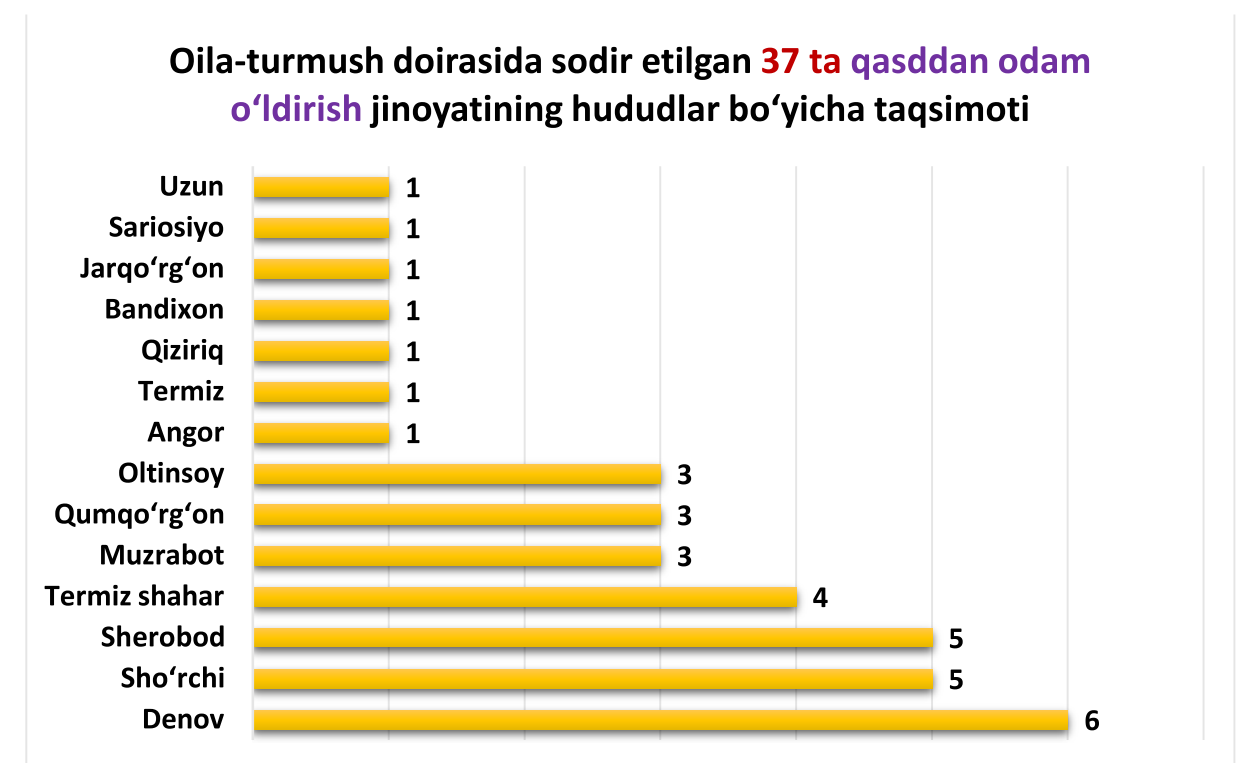
■ 3 tasi – yaqin qarindoshiga nisbatan qasd orqasida o'ch olish;

■ 6 tasi – yaqin qarindoshlar o'rtasida kelib chiqqan o'zaro kelishmovchilik;

■ 8 tasi – yaqin qarindoshlar o'rtasida mol-mulk talashish;

■ 9 tasi – er-xotin bir-birini rashk qilishi va xiyonat;

■ 11 tasi – boshqa sabablarga ko'ra qasddan odam o'ldirish jinoyatlari sodir etilgan.

Shuningdek, 1 tasi xotini tomonidan eriga, 5 tasi akasi yoki ukasiga, 14 tasi qarindoshiga va 17 tasi eri tomonidan xotiniga nisbatan qasddan odam o'ldirish jinoyatlari sodir etilgan.

E'tiborli tomoni shundaki, oila-turmush doirasidagi qasddan odam o'ldirish jinoyatlarining 46 foizi (17 ta) eri tomonidan xotiniga nisbatan sodir etilgan bo'lib, asosiy sabablari ishqiy munosabat, xiyonat va rashk oqibatida yuzaga kelgan.

Eri tomonidan xotiniga nisbatan 4 ta Sherobod va 3 ta Muzrabot tumanlarida jinoyat sodir etilgan bo'lib, bu Surxondaryo viloyatining shahar-tumanlari orasida eng salbiy ko'rsatkich sifatida qayd etilgan. Misol uchun, Termiz shahar va Oltinsoy tumanida 2 tadan, Angor, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Sho'rchi, Denov va Uzun tumanlarida 1 tadan jinoyat sodir etilgan.

Viloyat bo'yicha jami **1667** ta qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlari hisobga olingan. Shundan:

- 14,5 foizi (241 ta) – qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (JK 104-m);
- 30,4 foizi (507 ta) – qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (JK 105-m);
- 55,1 foizi (919 ta) – qasddan badanga yengil shikast yetkazish (JK 109-m) ni tashkil etmoqda.

Ushbu jinoyatlarining **13,5** foizi, jumladan, **225** tasi oila-turмуsh doirasida sodir etilgan.

Ushbu tahlilda, 2022-yilda boshqa yillarga nisbatan eng ko'p 29,8 foiz oila-turмуsh doirasida qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlari sodir etilgan bo'lib, bu ko'rsatkich yildan yilga oshib borayotganligini ham anglash mumkin.

Tahlillarga ko'ra, oila-turмуsh doirasida qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarining har ikkinchisi (120 tasi yoki 53,3 foizi) Termiz shahri (27 ta) va Denov (34 ta), Sho'rchi (32 ta), Jarqo'rg'on tumanlari (27 ta) hissasiga to'g'ri kelgan.

Oila-turмуsh doirasida qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarining sabablari o'rganilganda:

- 1 tasi – yaqin qarindoshiga nisbatan qasd orqasida o'ch olish;
- 103 tasi – yaqin qarindoshlar o'rtasida

Shundan:

- 15,1 foizi (34 ta) – qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (JK 104-m);
- 29,3 foizi (66 ta) – qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (JK 105-m);
- 55,6 foizi (125 ta) – qasddan badanga yengil shikast yetkazish (JK 109-m) ni tashkil etmoqda.

Yillar bo'yicha tahlil qilinganida: 2021-yilda 39 ta, 2022-yilda 67 ta, 2023-yilda 56 ta va 2024-yilda 63 ta jinoyat sodir etilgan.

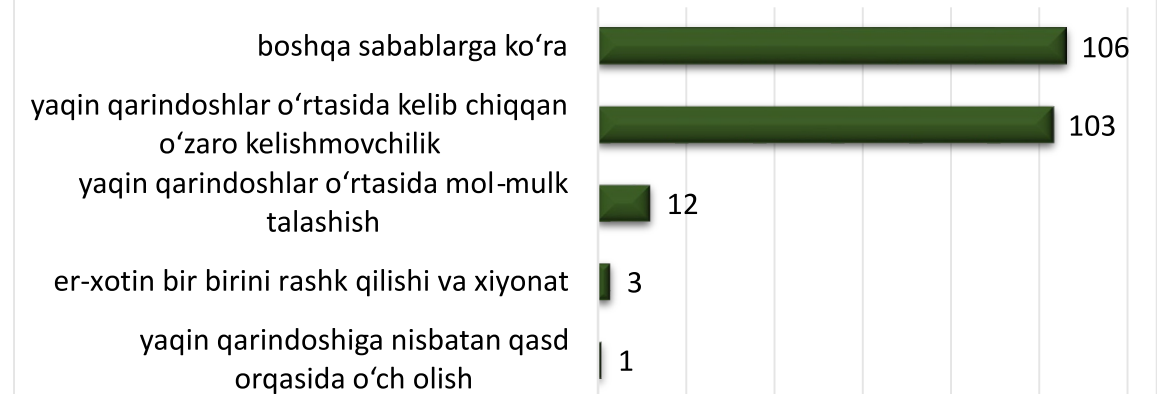
kelib chiqqan o'zaro kelishmovchilik;

- 12 tasi – yaqin qarindoshlar o'rtasida mol-mulk talashish;
- 3 tasi – er-xotin bir-birini rashk qilishi va xiyonat;
- 106 tasi – boshqa sabablarga ko'ra qasddan odam o'ldirish jinoyatlari sodir etilgan.

Shuningdek, 3 tasi xotini tomonidan eriga, 13 tasi akasi yoki ukasiga, 111 tasi qarindoshiga va 98 tasi eri tomonidan xotiniga nisbatan sodir etilgan.

Tan jarohati yetkazish jinoyatlarining 49,3 foizi (111 ta) qarindoshiga nisbatan sodir etilgan bo'lib, asosiy sabablari mol-mulk talashish, oilaviy nizo va doimiy daromad manbayiga ega bo'lmaganligi oqibatida yuzaga kelgan.

Oila-turмуsh doirasida qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarining sabablari

Misol uchun, 2023-yilning 6 yanvar kuni tungi soat 22:30 da Oltinsoy tumani "Gulchechak" MFYda yashovchi fuqaro A.A. mast holatda o'zining yashash uyida, o'zi bilan bir xonadonda yashovchi ukasi A.Ab. bilan oldindan davom etib kelayotgan oilaviy nizo sababli tortishib qolib, janjal vaqtida, A.A. oshxona pichog'ini ukasi A.Ab.ning qorin bo'shlig'iga qasddan sanchib olib, hayoti uchun havfli bo'lgan og'ir tan jarohati yetkazgan. Holat yuzasidan fuqaro A.A.ga nisbatan JKning 104-moddasi tegishli qismlari bilan jinoyat ishi qo'zg'atilgan.

Yaqin qarindoshlar o'rtasida 13 ta Termiz shahri va 15 ta Sho'rchi, 14 ta Jarqo'rg'on, 14 ta Denov tumanlarida jinoyat sodir etilgan bo'lib, bu Surxondaryo viloyatining shahar-tumanlari orasida eng salbiy ko'rsatkich sifatida qayd etilgan. Misol uchun; Muzrabot va Qumqo'rg'on tuman-

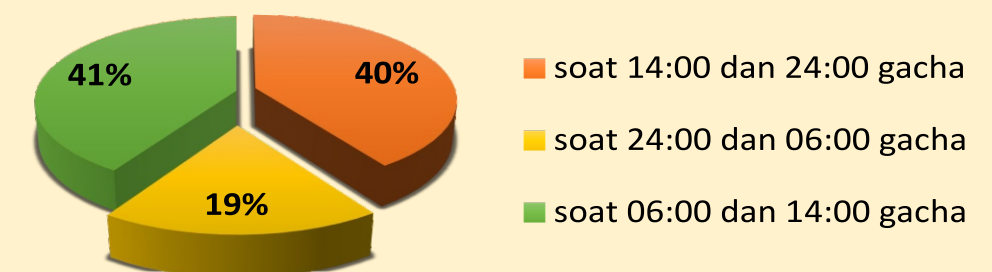
larida 7 tadan, Termiz, Angor, Sherobod va Oltinsoy tumanlarida 6 tadan, Bandixon tumanida 5 ta, Qiziriq, Boysun, Sariosiyo va Uzun tumanlarida 3 tadan jinoyat sodir etilgan.

Bu esa, oila-turмуsh doirasida sodir etilgan jinoyatlarning barvaqt oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar yetarlicha belgilab olinmaganligi va to'g'ri tashkil etilmaganligi, "Mahalla yettiligi" tomonidan notinch va nizoli oilalar bilan ijtimoiy profilaktik chora-tadbirlar to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi va manzilli ishlar talab darajasida olib borilmaganligidan dalolat beradi.

Oila-turмуsh doirasidagi qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarini sodir etilish vaqti o'rganilganida, quyidagilar ma'lum bo'ldi:

- 91 tasi soat 14:00 dan 24:00 gacha;
- 42 tasi soat 24:00 dan 06:00 gacha;
- 92 tasi soat 06:00 dan 14:00 gacha.

Oila-turмуsh doirasidagi qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarining sodir etilish vaqti

Oila-turmush doirasidagi qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlari kunning ikkinchi yarimida sodir etilishiga yo'l qo'yilmoqda degan xulosaga kelish mumkin. Qasddan badanga shikast yetkazish jinoyatlarining asosiy qismi, ya'ni, 145 tasi (64,4 foizi) xonadonlarda, 3 tasi jamoat joyida, 77 tasi boshqa joylarda sodir etilishiga yo'l qo'yilgan.

Buning asosiy sabablardan biri, joylarda uzoq yillardan buyon ijtimoiy muammosi bartaraf etilmasdan kelayotgan oilalarni o'rganish va ulardagi mavjud muammolarni hal etishda "Mahalla yettiligi"ning o'zaro hamkorligi to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi natijasida, bu turdagi jinoyatlar sodir etilmoqda.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda oila-turmush doirasidagi jinoyatlar to'g'risida ichki ishlar organlarida alohida statistik hisobotlar yuritilmoqda. Biroq, ushbu statistik hisobotlar faqat qasddan odam o'ldirish yoki odam o'ldirishga suiqasd qilish, qasddan badanga turli darajada shikast yetkazish hamda oilaviy (maishiy) zo'ravonlik kabi jinoyatlarni o'z ichiga qamrab olganligini ko'rishimiz mumkin. Vaholanki, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida 24 tadan oshiq jinoyat turlarida oila-turmush doirasidagi jinoyatlar sodir etilishi mumkin [5; 166–170-6.].

Oila-turmush doirasidagi jinoyatlar holatini o'rganishda ma'lum bo'ldiki, statistik hisobotlarni yangilash va unga oilada sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni kiritib borish tartibini joriy etish tavsiya etiladi.

Surxondaryo viloyatida huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi subyektlar hamda "Mahalla yettiligi" tomonidan oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning oldini olish maqsadida huquqbuzarliklarning umumiy, yakka tartibdagi hamda viktimologik profilaktikasi elementlarini o'z ichiga oluvchi maxsus, ijtimoiy profilaktik chora-tadbirlarni belgilash va ularni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

birinchidan, zo'ravonlik va janjalkashlikka moyil shaxslarga nisbatan yakka tartibda profilaktik chora-tadbirlarni qo'llash hamda ularning oila a'zolari va yaqinlari bilan hamkorlikda ishlash;

ikkinchidan, oila-turmush doirasidagi jinoyatlar ko'p sodir etiladigan joylarda (xonadonlar, ko'cha, podyezd, tungi klublar, kafe-barlar) professional xavfsizlik xizmatini tashkil etish va videokuzatuv tizimlarini takomillashtirish;

uchinchidan, nizoli va kelishmaydigan, shuningdek, ijtimoiy muammolari mavjud bo'lgan oilalarni "qizil nuqta"lar sifatida belgilab, "SOS" tezkor chaqiruv qurilmalari va kuzatuv kameralari o'rnatish choralari ko'rish;

to'rtinchidan, profilaktika (katta) inspektorlarining ma'muriy amaliyotini oila-turmush doirasidagi, jumladan: mayda bezorilik, jamoat joylarida alkogol mahsulotlarini iste'mol qilish, maishiy shovqinga qarshi kurashish qoidalarini buzish, yengil tan jarohati yetkazish, haqorat qilish, tuhmat qilish va boshqa shu kabi ma'muriy huquqbuzarliklarni aniqlashga yo'naltirish;

beshtinchidan, tajovuzkor shaxslarning ro'yxatini shakllantirish va ular bilan psixokorreksion tadbirlar o'tkazish;

oltinchidan, oila-turmush doirasidagi jinoyatlar bo'yicha muhokama yig'ilishlari va sayyor sud majlislarini muntazam o'tkazish hamda ushbu majlislarda g'ayriijtimoiy va tajovuzkor xulq-atvorli shaxslarning ishtirokini ta'minlash;

yettinchidan, ta'lim muassasalarida malakali mutaxassislarni jalb etgan holda o'quvchi (talaba)lar tomonidan internetdan xavfsiz foydalanish, uning salbiy ta'siridan (shafqatsizlik, zo'ravonlik va boshq.) ogoh bo'lish borasida fakultativ mashg'ulotlarni tashkil etish;

sakkizinchidan, aholi o'rtasida jamiyatda yurish-turish qoidalarini va atrofda qilargalarga nisbatan o'zaro samimiy munosabatda bo'lishni targ'ib qilishda, mashhur blogerlar va ommaviy telekanallar imkoniyatlaridan keng foydalanish;

to'qqizinchidan, yoshlar o'rtasida g'ayriijtimoiy xulq-atvor va tajovuzkorlikning ijtimoiy va huquqiy oqibatlarini tushuntirish, shuningdek, milliy o'zligimizdan kelib chiqqan holda ularda mehr-oqibat, bag'rikenglik, totuvlik, kechirimlilik hislatlarini shakllantirish;

o'ninchidan, jamoat tartibini saqlashga jalb etilgan patrullik yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqib, ularni oila-turmush doirasidagi jinoyatlar sodir

etilish ehtimoli yuqori bo'lgan joylarga yo'naltirish, shuningdek, "Fidokor yoshlar" patrullik guruhlarini jalb qilish;

o'n birinchidan, alkogoldan kuchli mastlik ta'sirida yurgan shaxslarni tibbiy hushyorxonalariga joylashtirish hamda surunkali ichkilikka ruju qo'ygan va giyohvand shaxslarni majburiy davolash choralari ko'rish;

o'n ikkinchidan, tarbiyasi og'ir va deviant xulq-atvorli voyaga yetmaganlarning ro'yxatini shakllantirish, ota-onalari ishtirokida manzilli tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, ularni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish va bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazilishini tashkil etish;

o'n uchinchidan, voyaga yetmaganlar o'rtasida zo'ravonlik, shafqatsizlikni targ'ib etuvchi va pornografik materiallar tarqatilishining oldini olish, bu borada ta'lim muassasalarida "Davomat" va "Tig" maxsus profilaktik chora-tadbirlarni hamda ko'ngilochar joylarda (kompyuterxonalar, tungi klublar va boshq.) reydlar o'tkazish;

o'n to'rtinchidan, oila-turmush doirasidagi jinoyatlardan jabrlanish ehtimoli yuqori shaxslar o'rtasida nizolarni qonuniy hal etish, o'zini mudo-faa qilish usullari va vositalari to'g'risida xabardor qilishga qaratilgan buklet, flayerlar tarqatish;

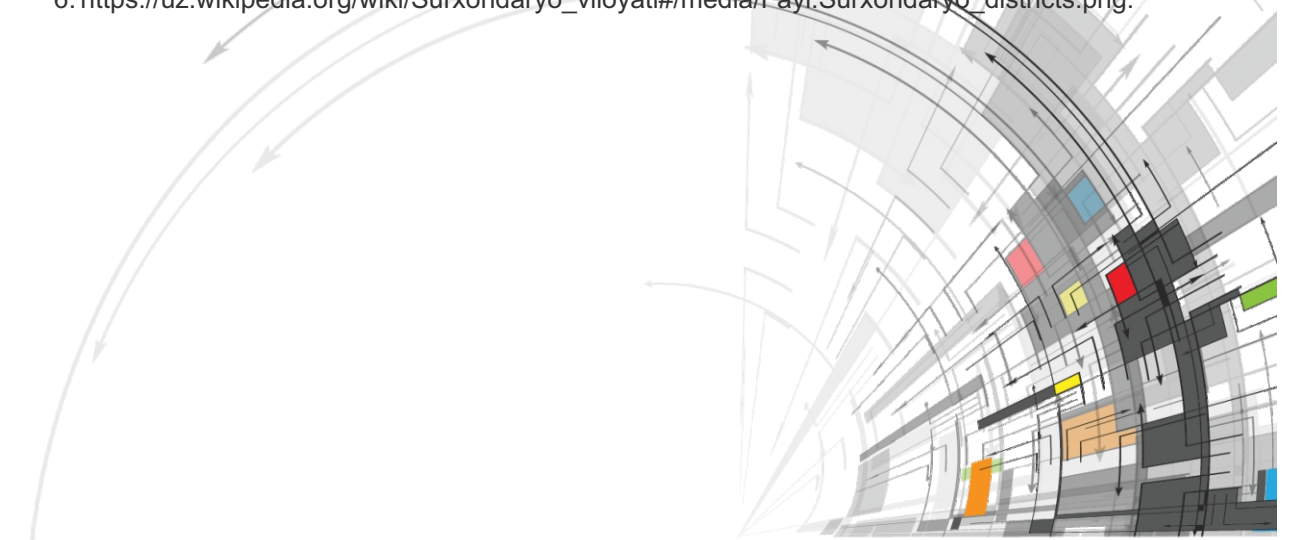
o'n beshtinchidan, taniqli shaxslar, vayner va blogerlar bilan hamkorlikda oila-turmush doirasidagi jinoyatlarni oldini olishga oid videokontentlar tayyorlash, ularni mahalliy telekanal va boshqa ijtimoiy tarmoqlarga joylab borish;

o'n oltinchidan, ko'p qavatli uylarni kuzatuv va qayd qilish kameralari, tungi yoritish chiroqlari bilan jihozlash hamda kameralarni ichki ishlar organlariga integratsiyalash.

Shuningdek, oila-turmush doirasida sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarning profilaktikasini samarali amalga oshirilishida "Mahalla yettiligi"ning ijtimoiy profilaktik faoliyati muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan manbalar

1. Kriminologiya: Darslik / Q.R. Abdurasulova, A.G. Zakirova, I. Ismailov va boshqalar. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 354 — b.
2. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalar uchun darslik / I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova, I.Yu. Fazilov; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 272 b.
3. Карпец И.И. Проблема преступности. – М., 1969. – С.109.
4. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – С. 459.
5. Umirzakov B. Oila-turmush doirasidagi huquqbuzarliklarning tushunchasi //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. Maxsus son. – 166–170 -b.
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Surxondaryo_viloyati#/media/Fayl:Surxondaryo_districts.png.

JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDAN OZOD ETILGAN SHAXSLAR TOMONIDAN QAYTA JINOYAT SODIR ETILISHINING SABAB VA SHAROITLARI: KRIMINOLOGIK TAHLIL

Rixsimov Komron Abrorovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslar tomonidan qayta jinoyat sodir etish holatlari, ularning asosiy sabab va shart-sharoitlari tahlil etilgan. Qayta jinoyatchilikni keltirib chiqaradigan shaxsiy, ijtimoiy-iqtisodiy, jazo va reabilitatsiya tizimi va axloqiy tarbiya bilan bog'liq omillar o'rganilib, mavjud profilaktik mexanizmlarning samaradorligiga baho berilgan.

Kalit so'zlar: qayta jinoyatchilik, jazoni ijro etish muassasalari, ozod etilgan shaxslar, ijtimoiy omillar, ilmiy yondashuv, profilaktika

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ ПОВТОРНОГО СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЛИЦАМИ, ОСВОБОЖДЕННЫМИ ИЗ УЧРЕЖДЕНИЙ ПО ИСПОЛНЕНИЮ НАКАЗАНИЙ

Аннотация: В статье проанализированы случаи рецидива преступлений лицами, освобожденными из учреждений исполнения наказаний, а также основные причины и условия, способствующие повторному совершению преступлений. Изучены личные, социально-экономические факторы, а также аспекты, связанные с системой наказаний, реабилитации и нравственного воспитания, дана оценка эффективности существующих профилактических механизмов.

Ключевые слова: рецидивизм, учреждения исполнения наказаний, освобожденные лица, социальные факторы, научный подход, предупреждение преступлений.

CAUSES AND CONDITIONS OF RECIDIVISM AMONG INDIVIDUALS RELEASED FROM PENAL INSTITUTIONS: A CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

Abstract: This article analyzes cases of recidivism among individuals released from penal institutions, as well as the main causes and conditions contributing to the reoffending. Personal and socio-economic factors, along with aspects related to the penal system, rehabilitation, and moral education, are examined, and an assessment of the effectiveness of existing preventive mechanisms is provided.

Keywords: recidivism, penal institutions, released individuals, social factors, scientific approach, crime prevention

Bugungi kunda jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslarining ma'lum qismi tomonidan qayta jinoyat sodir etilishi jiddiy muammolardan biri bo'lib, uni ilmiy asosda o'rganish va amaliy yechimlarini ishlab chiqish, jamiyat barqarorligi hamda huquqbuzarliklar profilaktikasini ta'minlash yo'lidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, respublikada 2024-

yilda jami jinoyat sodir etgan shaxslar orasida muqaddam sudlanganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning ulushi 10,8 foizni tashkil etmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda jazo muddatini o'tab, ozodlikka chiqqandan so'nggi ikki yil mobaynida qayta jinoyat sodir etgan shaxslar ulushi bo'yicha mavjud statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, ularning mamlakatlar kesimidagi nisbiy ko'rsatkichlari o'rganildi.

Bu borada qayta jinoyatchilik darajasi bo'yicha eng past ko'rsatkich Norvegiya (17,6%), Singapur (19,1%) va Islandiya (21,2%), o'rtacha ko'rsatkich Avstriya (24,3%), Niderlandiya (24,6%), Kanada (27,9%), Daniya (32%), Shvetsiya (32%), Finlyandiya (33%) va AQSH (32,1%) [1], eng yuqori ko'rsatkich Chili (40%) va Janubiy Afrika (86-94%) [2] davlatlarida kuzatildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qayta jinoyatchilik darajasi 17–24 foizgacha bo'lgan davlatlarda jazoni ijro etish muassasalariga jazoni o'tash uchun emas, balki shaxsni jamiyatga qaytarish uchun mo'ljallangan muassasa sifatida qaraladi.

Ozodlikka chiqishdan avval mahkumlarga ijtimoiy ko'nikmalar, shuningdek, psixologik yordam ko'rsatiladi va kasb-hunar o'rgatiladi. Ozod etilganidan keyin esa jamiyat tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanadi.

Qayta jinoyatchilik darajasi 24–35 foizgacha bo'lgan davlatlarda esa mahkumlarni axloqan tuzatish va reabilitatsiya elementlari yetarli darajada tashkil etilmaydi. Shuning uchun ular ozod etilganidan so'ng psixologik va ijtimoiy moslashuvda qiyinchilikka uchraydi.

Qayta jinoyatchilik darajasi 40 foizdan yuqori bo'lgan davlatlarda jinoyatga yetaklovchi ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ya'ni qashshoqlik, ishsizlik, bilimsizlik va ijtimoiy notengliklar mahkum ozod etilgandan so'ng uni yana jinoyatga qaytishiga zamin yaratadi.

Mazkur ko'rsatkich yuqori bo'lgan davlatlarning jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni reabilitatsiya qilishga yo'naltirilgan mexanizmlar amalda ishlamasligi, norasmiy "qonun va qoidalar" mahkumlarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatishi, ozod etilgan shaxslar jamiyatda o'z o'rnini topa olmasligini ko'rsatmoqda.

Qayta jinoyat sodir etilishiga ta'sir qiluvchi omillar quyidagilardan iborat:

– *shaxsiy (individual) omillar.* Shaxsning yoshi, jinsi, ta'lim darajasi, kasbiy ko'nikmalari, psixologik xususiyatlari, jinoiy tajribasi, hayotiy mavqeyi kabi yondashuvlarni qamrab oladi. Ayniqsa, yoshlik, bilimsizlik, agressivlik, impulsiv

xulq-atvor va jamiyatdan ajralgan holda yashash kabi xususiyatlar shaxsni jinoiy xatti-harakatlarga moyillashtiradi;

– *ijtimoiy-iqtisodiy omillar.* Jazoni o'tab ozodlikka chiqqan shaxslar ko'p hollarda ishsizlik, turar joy yetishmasligi, moliyaviy muammolar, oilaviy munosabatlardagi keskinlik va jamiyat tomonidan rad etilish kabi muammolarga duch keladi. Ularga nisbatan ishonchsizlik ijtimoiy hayotga moslashuvini qiyinlashtiradi. Bu esa uni yana jinoiy muhitga qaytishga majbur qiladi;

– *jazo va reabilitatsiya tizimi bilan bog'liq omillar.* Jazoni ijro etish muassasalarida ta'lim, kasb-hunarga o'rgatish, psixologik yordam va ijtimoiy moslashuvga qaratilgan reabilitatsiya dasturlarining sifatsiz o'tkazilishi mahkumlarning ijtimoiy hayotga tayyorgarligini pasaytiradi.

Ozodlikka chiqqan shaxslar uchun kuzatuv va qo'llab-quvvatlash tizimlarining (*probatsiya, ijtimoiy xizmatlar*) yetarli darajada faoliyat yuritmasligi, shuningdek, jazo siyosatining faqat jazo-lashga qaratilishi shaxsni tuzatish emas, balki radikallashtirishga olib keladi.

– *axloqiy tarbiya bilan bog'liq omillar.* Jazoni ijro etish muassasalarida jinoiy madaniyatning shakllanishi, "qamoqxona qonunlari" va norasmiy toifalar guruhlari mahkumlarda jamiyatga qarshi salbiy kayfiyatni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ma'naviy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy adolat to'g'risidagi tasavvurlarning zaifligi, mafkuraviy va axloqiy tarbiyaning yetishmasligi shaxsda ijobiy hayot tarziga qaytish istagini so'ndiradi.

Umumiy qilib aytganda, qayta jinoyat sodir etilishiga qarshi kurashda ijtimoiy profilaktika, ta'lim va reabilitatsiya jarayonlarini mustahkamlash, shuningdek, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarni yaxshilash choralarini ko'rish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina barcha sohalarida hamkorlikda va tizimli ishlar amalga oshirilganida, qayta jinoyatchilikni kamaytirish va jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashga erishish mumkin.

Qayta jinoyatchilik shaxs, jamiyat va davlat uchun quyidagi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi:

– qayta jinoyatchilik *shaxsni* ozodlikdan mahrum etish muddatining uzayishi va jamiyatdan uzoqlashishi, ijtimoiy moslashuvda yanada kuchli qiyinchiliklar paydo bo'lishi, ruhiy, ma'naviy va jismoniy holatining yomonlashishi, oilaviy va ijtimoiy munosabatlarning buzilishiga olib keladi;

– qayta jinoyatchilik *jamiyatda* huquqbuzarlik muhitining kuchayishi, aholining ijtimoiy adolat to'g'risidagi tasavvurining zaiflashishi, jinoyatchilarga va davlat tizimiga nisbatan ishonchining susayishiga olib keladi;

– qayta jinoyatchilik *davlat organlari*, ya'ni sud, tergov va jazoni ijro etish muassasalarining ish hajmi ko'payishi, mahkumlarni ta'minoti, etap qilish va boshqa xarajatlarning ortishi, reabilitatsiya va resotsializatsiya dasturlarining samarasizligiga dalil sifatida ko'rilishiga olib keladi. Davlatning xalqaro tartib va xavfsizlik indeksiga salbiy ta'sir qiladi [3].

Qayta jinoyat sodir etilishining oldini olish bo'yicha xorijiy davlatlarda amalga oshirilgan ilg'or tajribalar ko'rib chiqamiz.

2010-yilda Buyuk Britaniyaning Piterboro qamoqxonasida ijtimoiy ta'sir obligatsiyasi (*Social Impact Bond*) loyihasi ishga tushirilgan. Bu loyiha dunyodagi birinchi qayta sodir etiladigan jinoyatchilikni kamaytirishda xususiy sarmoyalarni jalb etgan. Loyihasining maqsadi Piterboro qamoqxonasidan ozod etilgan mahkumlarning 12 oy davomida qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan.

Loyiha shartlari shundaki, agar qayta jinoyatchilik darajasi 7,5 foizdan kamaysa, sarmoyadorlar foyda olgan, aks holda, ular mablag'larini yo'qotishgan.

Loyiha doirasida "One Service" deb nomlangan dastur tashkil etilib, unda mahkumlarga qamoqdan chiqqandan so'ng 12 oy davomida psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatiladi, ishga joylashish va turar joy topishida ko'maklashiladi.

Singapurda mavjud "Sariq lenta" loyihasi (*Yellow Ribbon Project*) jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish va takroriy jinoyatchilik darajasini pasaytirish maq-

sadida amalga oshirilgan keng qamrovli dastur hisoblanadi [4].

"Sariq lenta" – *jinoyat sodir etgan shaxslarga ikkinchi imkoniyat berishni anglatadi.*

Loyihada jinoyat sodir etgan shaxslarni ishga joylashtirishda yordam ko'rsatiladi, jamoatchilikni jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishga undaydi.

Loyihasining "Sariq lenta" jamg'armasi mavjud bo'lib, jamg'arma jazodan ozod etilgan kam ta'minlangan sobiq jinoyatchilarni oliy ta'lim muassasalarida o'qitish uchun mablag' ajratadi va ularni o'z kelajagini qurishlarida qo'llab-quvvatlaydi.

"Sariq lenta" loyihasining rasmiy veb-saytida sobiq mahkumlar uchun mo'ljallangan o'quv kurslari ro'yxati keltirilgan bo'lib, ular o'zlariga mos kursni tanlaydilar va bu kurslar uchun to'liq mablag' jamg'arma tomonidan qoplab beriladi.

Shu bilan birga, kasb-hunarga ega mahkumlar ozod etilishidan avval ularga ish beruvchilar qamoqxonalarga tashrif buyurishib, mahkum ozod etilishidan oldin ish bilan ta'minlanadi [5].

Singapur davlati mazkur loyiha orqali qayta jinoyatchilik darajasini 20 yil davomida (1998 – 2018) 44 foizdan 22 foizga tushirgan.

Mamlakatimizda qayta jinoyatchilikning oldini olish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

1. Ozod etilgan shaxslarning jamiyatga moslashuvini samarali ta'minlash maqsadida *"Mahalla markazlashgan reintegratsiya modeli"*ni joriy etish.

Bu yondashuv doirasida har bir mahalla fuqarolar yig'ini qoshida *ryeintegratsiya guruhi* tashkil etilib, unga probatsiya xizmati xodimi, mahalla raisi, profilaktika inspektori, psixolog, bandlik xizmati va fuqarolik jamiyati institutlari vakillari jalb etiladi.

Guruhning asosiy vazifasi ozod etilgan shaxsning ijtimoiy moslashuvi, ishga joylashishi, psixologik va huquqiy yordam olishi, doimiy monitoringda bo'lishi va kriminogen muhitdan uzilib, ijobiy hayot tarziga qadam qo'yishiga ko'maklashishdan iborat.

2. Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish va jinoyatchilik yo'lga qayta kirish ehtimolini kamaytirish maqsadida *"Postpenitensiar ta'lim"* dasturini joriy etish.

Ushbu dastur doirasida ozod etilgan shaxslar uchun 3-6 oylik kasbiy ko'nikmalarga yo'naltirilgan o'quv kurslari tashkil etiladi, ularga qurilish, ustachilik, santexniklik, elektr ishlari, tikuvchilik, zamonaviy servis xizmatlari va axborot texnologiyalari kabi kasblar o'rgatiladi.

Ta'lim jarayonida psixologik treninglar, muloqot ko'nikmalari va mehnat munosabatlari bo'yicha huquqiy savodxonlik ham qamrab olinadi. Dastur hududiy kollejlari, bandlik markazlari va IIV tizimidagi maxsus o'quv markazlari bazasida amalga oshiriladi.

3. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning ozodlikka tayyorlanish jarayonini samarali tashkil etish va ularning jamiyatga qaytgach, qayta jinoyat sodir etishining oldini olish maqsadida *"Qayta jinoyatchilikka qarshi tarbiya modeli"*ni joriy etish.

Ushbu model mahkum ozodlikka chiqishiga kamida 6-12 oy qolganda amalga oshiriladigan maxsus tarbiyaviy, ma'rifiy va ijtimoiy tayyorlov dasturlarini o'z ichiga oladi.

Jumladan, shaxsiy mas'uliyatni anglash, huquqiy savodxonlik, ijtimoiy munosabatlar, muomala madaniyati, oilaviy munosabatlar, mehnat muhitiga moslashish kabi yo'nalishlarda trening va simulyatsiya (tajriba) mashg'ulotlari tashkil etiladi.

4. Qayta jinoyatchilikning oldini olishda manzilli va samarali yondashuvni ta'minlash maqsadida hududiy jinoyat tahlili asosida *"xavfli guruh"* ga kiruvchi shaxslar bilan individual ish olib borish tizimini joriy etish.

Bu mexanizmga muvofiq, ichki ishlar organlari tomonidan jinoyatchilik ko'rsatkichlari tahlil qilinib, jinoyat sodir etish xavfi yuqori bo'lgan shaxslar alohida ro'yxat asosida aniqlanadi.

Har bir shaxs uchun individual reabilitatsiya va nazorat rejasi tuziladi. Rejaga ishga joylashish,

ta'limga yo'naltirish, psixologik yordam ko'rsatish, mahalla va oila bilan ishlash, profilaktik muloqotlar tashkil etish kabi choralar kiritiladi. Bu jarayonda mahalla, sog'liqni saqlash va bandlik tuzilmalari bilan uzviy hamkorlik yo'lga qo'yiladi.

5. Jinoyatchilikning oldini olishda aholining ongi va dunyoqarashiga ta'sir qiluvchi vositalardan samarali foydalanish maqsadida axborot-ruhiy va diniy-ma'rifiy profilaktika tizimini kuchaytirish.

Bu chora-tadbirlar doirasida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa kommunikatsiya kanallari orqali huquqiy madaniyatni oshirish, zo'ravonlik va jinoyatni aqlan oqlashga qarshi murosasiz munosabatni shakllantirish, jamiyatda adolat va insoniylik tamoyillarini targ'ib qilishga qaratilgan kontentlar tayyorlanadi.

Shu bilan birga, mahallalar, ta'lim muassasalari, JIEMlari va boshqa joylarda soha mutaxassislari, psixolog va nufuzli din ulamolari ishtirokida turli mavzularda ma'rifiy uchrashuvlar, ochiq muloqotlar va maxsus treninglar tashkil etiladi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishining oldini olish – nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki butun jamiyat zimmasiga tushadigan dolzarb vazifadir. Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ozodlikdan keyingi davrda shaxsning jamiyatga moslashishi, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka erishishi, ma'naviy qo'llab-quvvatlanishi yetarlicha ta'minlanmasa, jinoyat yo'lga qaytish ehtimoli yuqori bo'ladi.

Shu munosabat bilan, qayta jinoyat sodir etishning asosiy omillarini bartaraf etishga qaratilgan bir qator ilmiy asoslangan va amaliy takliflar ishlab chiqildi. Jumladan, "mahalla markazlashgan reintegratsiya modeli", "postpenitensiar ta'lim" dasturi, JIEMlarida "qayta jinoyatchilikka qarshi tarbiya modeli"ni joriy etish, xavfli guruhlar bilan manzilli ishlash, Kriminologiya ilmiy tahlil va prognozlash markazini tashkil etish hamda axborot-ma'rifiy va diniy

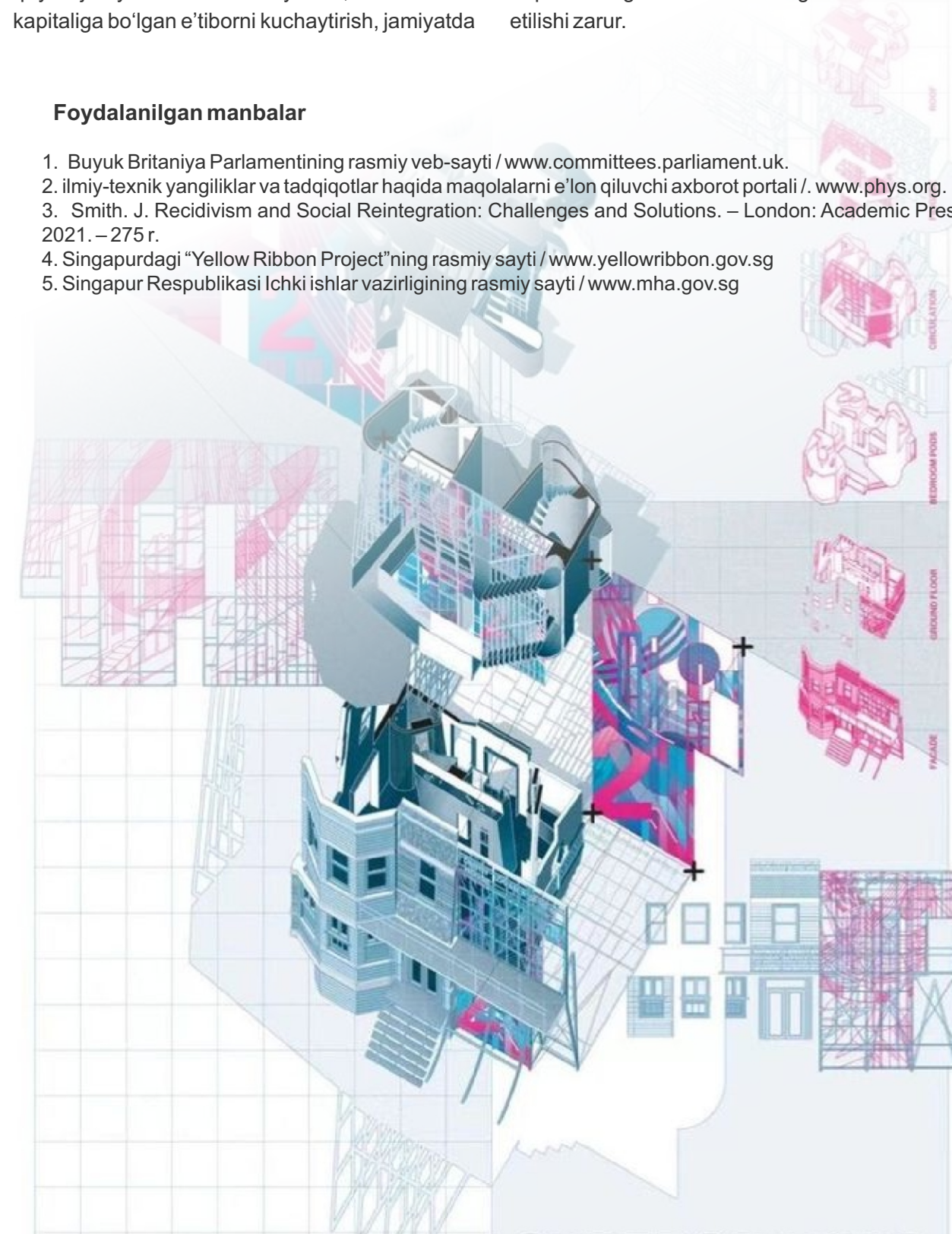
profilaktikani kuchaytirish kabi chora-tadbirlar orqali bu muammoni bosqichma-bosqich bartaraf etish imkonini yaratiladi.

Ta'kidlash lozimki, ushbu choralar nafaqat qayta jinoyatchilikni kamaytirish, balki inson kapitaliga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish, jamiyatda

ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu bois, ushbu takliflarni tizimli ravishda amaliyotga tatbiq etish davlat organlari, mahalla instituti, fuqarolik jamiyati va fuqarolarning o'zaro hamkorligi asosida tashkil etilishi zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. Buyuk Britaniya Parlamentining rasmiy veb-sayti / www.committees.parliament.uk.
2. ilmiy-texnik yangiliklar va tadqiqotlar haqida maqolalarni e'lon qiluvchi axborot portali / www.phys.org.
3. Smith. J. Recidivism and Social Reintegration: Challenges and Solutions. – London: Academic Press, 2021. – 275 r.
4. Singapuridagi "Yellow Ribbon Project"ning rasmiy sayti / www.yellowribbon.gov.sg
5. Singapur Respublikasi Ichki ishlar vazirligining rasmiy sayti / www.mha.gov.sg

КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВО: ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ МЕТОДА СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИК ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА

Алламбергенов Исламбек Садатдинович
ведущий научный специалист Исследовательского
института криминологии Республики Узбекистан

Аннотация: Актуальность работы и выбор темы обусловлены ростом количества ежегодно регистрируемых преступлений, совершённых путём обмана и злоупотребления доверием с использованием информационно-телекоммуникационных технологий и сети Интернет, крайне низким процентом их раскрываемости, сложностью установления лиц, совершивших данный вид мошенничества, что вызвано объективными и субъективными причинами, одной из которых является наличие у субъектов преступной деятельности знаний в сфере IT-технологий, возможностей их использования для разработки и реализации преступных мошеннических схем, для анонимной работы в интернет-пространстве, упрощающей сокрытие следов мошенничества.

Ключевые слова: информационно-телекоммуникационные технологии, сеть Интернет, виртуальное пространство, кибермошенничество, кибермошенник, личность преступника, способ преступления.

KIBER FIRIBGARLIK: JINOYAT SODIR ETISH USULI VA JINOYATCHI SHAXS XUSUSIYATLARINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Annotatsiya. Mavzuning dolzarbligi va tanlanishi aldov va ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari va Internet tarmog'idan foydalangan holda sodir etiladigan jinoyatlar sonining ortishi, ularni oshkor etish darajasining juda pastligi, ushbu turdagi firibgarlikni amalga oshirgan shaxslarni aniqlashning murakkabligi bilan bog'liq. Bu muammolar obyektiv va subyektiv sabablar bilan izohlanadi, ulardan biri – jinoiy faoliyat subyektlarining IT-texnologiyalar sohasidagi bilimlari, firibgarlik sxemalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ulardan foydalanish imkoniyatlari, Internet makonida anonim ravishda harakat qilish imkoniyati bo'lib, bu holat firibgarlik izlarini yashirishni osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari, Internet, virtual makon, kiber firibgarlik, kiber firibgar, jinoyatchi shaxsi, jinoyat usuli.

CYBER FRAUD: THE INTERDEPENDENCE BETWEEN THE METHOD OF CRIME COMMISSION AND THE OFFENDER'S PERSONALITY TRAITS

Abstract. The relevance of this study is determined by the rapid increase in the number of crimes committed through deception and abuse of trust using information and telecommunication technologies and the Internet. Of particular concern is the extremely low detection rate of such crimes, which is due to both objective and subjective factors. A key factor is the perpetrators' specialized knowledge in IT, which enables them to develop and implement complex fraudulent schemes, operate anonymously in the virtual space, and effectively conceal traces of their illegal activity. The methodological basis of the study includes generalization, description, analysis and synthesis, induction and deduction, as well as statistical and formal legal methods.

Keywords: information and telecommunication technologies, Internet, virtual space, cyber fraud, cybercriminal, offender personality, method of crime commission.

В трактовках многочисленных словарей узбекского языка “фирибгар” – это нечестный человек, занимающийся шулерством, махинациями, специализирующийся на мошеннических операциях и аферах с целью личной наживы, ровно как и аферист – человек, занимающийся аферами, иначе – преступными схемами, построенными на желании легкой наживы.

В мире всегда существовали аферисты или мошенники, которые умудрялись, завладеть чужим имуществом или деньгами обманым путём в самых разнообразных масштабах. Пострадать от действий мошенника, а следовательно, стать жертвой мошенника может практически кто угодно.

Существует множество способов хищения чужого имущества или приобретения права на него путём обмана или злоупотребления доверием, применяемые в самых различных сферах – в предпринимательстве, образовании, здравоохранении, страховании, кредитно-банковской, информационно-коммуникационной и др. Действия мошенников, преследующих цель похитить чужую собственность или приобрести на нее права, могут также состоять из вмешательства в функционирование средств хранения, обработки или передачи компьютерной информации или информационно-телекоммуникационных сетей. Именно мошенничество с использованием современных информационных технологий получает все большее распространение в наши дни. Как отмечают ведущие специалисты мира «специфика этой разновидности мошенничества заключается в том, что обман перенесен в виртуальный мир, в сферу информационных технологий» [1].

Определение информационным технологиям дано в статье 3 Закона “Об информатизации” и под ним понимается совокупность методов, технических средств, приёмов и процессов, применяемых для сбора, хранения, поиска, обработки и распространения информации.

Уголовно-правовой запрет на совершение мошенничества в сфере информационных систем, в том числе с использованием информационных технологий, установлен в пункте «г» части 3 статьи 168 Уголовного кодекса Республики Узбекистан.

Анализ и обобщение правоприменительной практики, научной юридической литературы и иных источников позволил прийти к выводу о том, что в контексте рассматриваемого мошенничества употребляются также понятия «компьютерное мошенничество», «мошенничество в сети Интернет», «мошенничество в сфере интернета и информационных технологий», «мошенничество с применением современных информационных технологий», «мошенничество в сфере высоких технологий», «кибермошенничество» (как разновидность киберпреступлений). Причем термин «кибермошенничество» стал достаточно распространенным и часто употребляемым. Соответственно, появившиеся, в контексте активно набирающей обороты информатизации общества, аферисты нового типа получили название «кибермошенники» [7].

Следует отметить, что кибермошенничество в нашей стране, равно как во всем мире, процветает достаточно давно. Активизацию деятельности кибермошенников следует связать с распространением в мире пандемии коронавирусной инфекции COVID-19, установлением для большинства стран, исключением из которых не стал и Узбекистан, режима самоизоляции, когда граждане фактически были вынуждены оставаться в пределах мест своего проживания, обучаясь и работая удалённо.

Такой ситуацией не могли не воспользоваться кибермошенники – субъекты преступной деятельности, обладающие знаниями в сфере IT-технологий, осведомленные о проблемах организации информационной безопасности и защиты информации и связанных с этим возможностями реализации

того или иного способа обмана или злоупотребления доверием в интернет-пространстве. С этого времени количество регистрируемых преступлений обнаруживает регулярный рост.

Так, согласно официальным данным, представленным начальником центра Кибербезопасности МВД Республики Узбекистан подполковником Б.Мамаджановым, за последние 5 лет число киберпреступлений в Узбекистане увеличилось в 68 раз. Случаи краж и мошенничества, связанных с банковскими картами с каждым днём набирают обороты. Как отмечается, количество данных преступлений в 2024 году увеличилось в 9,1 раза по сравнению с 2023 годом. За этот период число обращений от физических и юридических лиц по фактам правонарушений в киберпространстве возросло в 34 раза. В результате киберпреступлений в период с 2021 по 2024 годы граждане понесли ущерб на сумму более 1 трлн. 909 млрд. сумов. Только в 2024 году ущерб составил 603 млрд. сумов.

«Если в 2019 году с использованием информационных технологий было совершено 863 преступления по 18 видам, то в 2024 году зафиксировано 58 800 преступлений по 62 видам. Наблюдается значительный рост доли киберпреступлений в общей преступности, что делает их профилактику особенно актуальной», – заявил руководитель центра Бекзод Мамажонов.

По его словам, если в 2023 году доля киберпреступлений в общей структуре преступности составляла 6,2%, то в 2024 году она достигла 44,4% – то есть практически каждое второе преступление совершается с использованием информационных технологий. Основную часть киберпреступлений (98%) составляют преступления, связанные с банковскими картами (киберкражи и кибермошенничество).

Киберпреступления в основном совершаются следующими способами:

60% – путём отправки вредоносных ссылок и программ с целью получения доступа

к банковской карте или управлению мобильным устройством;

16% – с использованием различных уловок для получения СМС-кодов подтверждения доступа к банковским картам и аккаунтам в мобильных приложениях;

4% – путём оформления онлайн-кредитов на имя пострадавшего;

11% – посредством мошенничества на онлайн-торговых платформах;

9% – через различные схемы обмана с привлечением денежных средств граждан.

Отмечено, что с целью предотвращения таких правонарушений предпринимаются различные правовые, организационные и технические меры.

На основании приведённого анализа и статистических данных видно, что в условиях широкого распространения информационно-коммуникационных технологий и неограниченного обмена информацией в режиме реального времени, киберпреступность превращается в сложную транснациональную проблему. В этой связи как никогда важно повысить осведомлённость граждан о современных киберугрозах и уровень их цифровой грамотности [9].

Изложенное свидетельствует о том, что рассматриваемое мошенничество характеризуется высокой степенью латентности и низкой раскрываемостью. Такое положение дел, а также сложность выявления и установления кибермошенников предопределяет особенность рассматриваемых деяний.

Другой их особенностью является быстрый мониторинг социальных условий, интересов и потребностей общества и на этой основе быстрое совершенствование или создание новых способов мошенничества, в том числе со сложными схемами, обеспечивающими сокрытие следов преступной деятельности, – без непосредственного контакта с жертвой, действуя анонимно и удалённо из любой точки земного шара, оставаясь недосягаемыми для правоохранителей. Однако это

не означает, что мошенники не используют более простые и уже отработанные схемы мошенничества.

Приступая к анализу типичной личности кибермошенников отметим, что сведения о ней находятся в корреляционной зависимости от способа совершения киберпреступлений и это следует учитывать в процессе их выявления, расследования и раскрытия. Представляется целесообразным обозначить, наиболее часто реализуемые на сегодняшний день, способы такого мошенничества.

Эксперты единогласно сходятся во мнении, что таковым, прежде всего, является фишинг, позволяющий получить конфиденциальную и финансовую информацию интернет-пользователей. Фишинг как способ мошенничества реализуется посредством: а) рассылки электронных писем, замаскированных под послания от легитимных отправителей, б) предложения пользователям посетить поддельные ресурсы. Следует отметить, что создание и продвижение таких клонированных интернет-сайтов, скопированных с оригиналов, активно используется кибермошенниками. Такой обман осуществляется с целью добиться от пользователя перехода по предложенным в сообщениях ссылкам, оставления на фальшивых ресурсах персональной и платежной информации, позволяющей осуществлять вход в разные сервисы, получать доступ к финансам обманутых пользователей. В отдельных случаях данные действия могут служить подготовкой к реализации комплексной атаки на компанию с этой же целью.

Принято считать, что риски и потери денежных средств со счетов клиентов кредитных и иных финансовых организаций в большей степени происходят из-за целенаправленных атак хакеров. Однако кибермошенничество также занимает одно из лидирующих мест в списке потерь организаций.

Сегодня также активно реализуется смishing – способ кибермошенничества, заключающийся в выманивании у жертвы важной

личной информации путем отправления СМС-сообщения с выдуманной проблемой и дальнейшего предложения перейти по ссылке, указанной в СМС, на замаскированный под легитимный ресурс, сайт или в приложение, в том числе зараженные вредоносным программным обеспечением, где пользователю предлагается ввести персональные данные, а также иную интересующую мошенников информацию. К разновидности смishing-схемы можно добавить взлом аккаунтов мессенджеров и социальных сетей – WhatsApp, Telegram, «Одноклассники», VK, Тикток и др., с целью дальнейшей рассылки сообщений с различными просьбами от имени пользователей: например, перевести деньги, перейти по ссылкам, пройти фальшивые опросы, участвовать в фальшивом голосовании или в розыгрыше призов и т.п.

Поскольку сейчас практически каждый человек пользуется смартфоном, еще одним распространенным способом кибермошенничества, позволяющим завладеть личной информацией пользователя, является установка на смартфон зараженного вирусом приложений под видом обычных программ. Этому предшествует звонок мошенника на телефон пользователя от имени службы безопасности банка, сотрудников правоохранительных органов, сотрудников сотовой компании и т.п. С помощью телефонного звонка мошенник обманом путем для завладения ценной информацией заставляет жертву совершить определенные действия (пройти по ссылке, отправленной в СМС, продиктовать СМС-коды, присылаемые для подтверждения транзакций, сообщить реквизиты банковских карт и пр.)

Следует отметить вновь применяемый и усовершенствованный, активно использовавшийся ранее такой способ кибермошенничества, как заражение компьютеров, смартфонов и иных технически сложных устройств вирусом-вымогателем, который блокирует их работу, зашифровывает файлы, ставя тем

самым под угрозу хранящуюся в них информацию. При этом жертва вводится в заблуждение относительно возможности возобновления доступа к файлам и получает сообщение с требованием перевода денег на счета электронных кошельков, чаще – криптовалютных, чтобы невозможно было их отследить.

К этому следует добавить мошенничество, связанное: а) с фриланс-услугами (*размещение на сайтах предложения простого, быстрого заработка с возможностью работать удаленно за хорошее вознаграждение, но в большинстве случаев жертве предлагается предварительно оплатить выдачу обучающих материалов за «введение в профессию», включая доступ к заказам*); б) с фальшивыми интернет-аукционами, предлагающими приобрести лоты (товары) по более низкой цене; в) с брокерской деятельностью (*выманивание денег посредством предложения жертве открыть брокерский счет, как правило онлайн, и получить в кратчайшие сроки сверхдоход от биржевой деятельности*); г) с онлайн-играми (*предложение совершить внутриигровые покупки продуктов, например, перечисление предоплаты мошенникам за продажу игрового инвентаря*); д) с онлайн-знакомствами на соответствующих сайтах; е) с созданием финансовых пирамид; ж) с блогерской деятельностью (*выманивание денежных средств у подписчиков под предлогом инвестирования и последующей выплаты повышенных процентов в виде дохода от такой деятельности; под предлогом букмекерских ставок через «подставные» матчи*); з) с фиктивным блогерством (*выманивание денег у автора блога и подписчиков канала, заключающееся в предварительном похищении аккаунтов известных блогеров, опубликовании от их имени постов с просьбой перевода денег на различные цели, в том числе обращении к реальному блогеру с предложением возврата доступа к каналу за вознаграждение*).

Достаточно популярно на сегодняшний день кибермошенничество с криптовалютами, реализация преступной схемы которого состоит в сборе средств на развитие криптовалютных проектов с использованием фиктивного ICO (*Initial Coin Offering*) и последующей реализацией фальшивой криптовалюты за валюту, имеющую реальную стоимость (*например, биткоин, эфириум*).

В любом случае реализация подобных схем позволяет кибермошенникам получить доступ к финансам своих жертв – обманутых пользователей. При этом общим для всех способов кибермошенничества будет использование информационно-коммуникационных технологий, сети Интернет, компьютерного и сетевого оборудования, программного обеспечения, средств и устройств связи и т.п. В свою очередь, как верно отмечает А.М. Кустов, «сведения о способе совершения преступления содержат большой объем криминалистически значимой информации о преступном событии и его участниках» [4]. Следовательно, абсолютно уместно говорить о том, что способ совершения кибермошенничества и личность кибермошенника находятся между собой в корреляционной связи и зависимости.

Криминалистическое изучение личности преступника включает установление криминалистически значимой информации о нем, присущих ему анатомических, биологических, психологических и социальных свойствах, знания о которых необходимы, и методических задач по раскрытию и расследованию преступления. Исходя из этого, кибермошенник является носителем указанных свойств и качеств, сформировавшихся под воздействием различных обстоятельств, окружающей среды, оказавших, в свою очередь, влияние на формирование его преступного поведения.

В частности, речь идет о социально-демографических, нравственно-психологических и иных свойствах личности, изучение и установление которых, является одним из

ключевых аспектов при расследовании преступлений.

Как свидетельствуют статистические данные, кибермошенники – лица мужского пола (83 %), в возрасте 18-30 лет (66 %), проживающие в городских населенных пунктах. Однако следует учитывать, что они легко могут менять место жительства, перемещаясь в пределах регионов, выезжая за пределы Республики Узбекистан, в том числе переезжая из страны в страну, приспособившись под режимы пребывания, установленными зарубежными государствами. В случае выезда за границу, преступники, как правило, действий по смене гражданства не предпринимают, но нередко реализуют возможность оформления вида на жительство в стране пребывания. Более половины таких лиц не обременены семьей и детьми, что обеспечивает им высокую мобильность. Как следствие, это создаёт сложность установления и оперативного задержания кибермошенников. Возрастная категория предопределяет уровень дохода кибермошенников: чем меньше возраст, слабее знания, умения, навыки в IT-сфере, тем меньше дохода и финансов.

Русские учёные В.А. Аксенов и Т.В. Молчанова подразделяют интернет-мошенников на классических и профессиональных, действующих в том числе в составе организованных групп. Они отмечают, что в преступной деятельности для получения сверхдоходов первые (классические) используют телефонные устройства, компьютеры и иные информационно-телекоммуникационные технологии, вторые (профессионалы) – ведущие средства анонимизации в сети Интернет (VPN, браузер TOR и т.п.) при осуществлении звонков с использованием IP-телефонии [2].

Выражая свое согласие с предложенной классификацией, поддерживаем утверждение указанных авторов, что первой группе кибермошенников присущи, по сути, известные, но периодические модифицируемые способы мошенничества (фриланс-услуги, фейковые

интернет-аукционы и брокерская деятельность, онлайн-знакомства, онлайн-игры, сминг, вишинг, некоторые виды фишинга), реализуемые посредством интернета, компьютерных технологий, средств мобильной связи. Представители второй группы – профессионалы действуют с корыстным мотивом. Реализуемые ими схемы мошенничества достаточно сложны. В частности, это махинации с криптовалютами, хакерские атаки с целью завладения имуществом юридических лиц, средствами на банковских счетах финансовых организаций. Данной группе свойственно совершение преступлений в крупном и особо крупном размерах. Здесь обозначенные преступления могут совершаться как в одиночку (соучастники замещаются специальными программами, помогающими достичь преступного результата) так и группой, в том числе организованной, которая может состоять из таких же профессионалов-хакеров, а также включая лиц, не имеющих профессионального образования в области IT-технологий.

В большинстве случаев лица с таким профессиональным образованием ранее не судимы. Причем мотивация вовлечения их в занятие криминальной деятельностью на первых порах не всегда характеризуется корыстным мотивом, который постепенно замещает изначальный – самоутверждение, исследовательский интерес, демонстрация возможностей.

Вместе с тем уровень образования преступников распределился следующим образом: лица, имеющие высшее профессиональное образование, составили – 12,8%, среднее профессиональное образование – 29,2%, среднее общее образование – 57,9%. Причем у 75% лиц высшее и неоконченное высшее образование связано со сферой IT-технологий. Это объясняет наличие у них компетенций в области информатизации, криптовалютных, интернет и иных смежных технологий, веб-дизайна, функционирования

трансграничных цифровых сервисов, протоколов передачи данных и обработки информации и т.п.

Следует отметить, что для кибермошенников с хакерскими способностями в большей мере характерны замкнутость, виртуальное общение на закрытых форумах, контакты с узким кругом лиц. Отчасти их можно назвать эскапистами, интровертами. В беседе между собой кибермошенники используют сленг программистов, хакеров, жаргонизмы, употребляемые в среде интернет-мошенников.

Для устойчивой группы кибермошенников в связи с реализацией сложных способов обмана в преступную деятельность могут вовлекаться лица, не имеющие отношения к IT-сфере, но выполняющие промежуточные действия, носящие обеспечительный характер в механизме реализации криминальных схем. Такие лица в 48% случаев имеют криминальное прошлое и судимость за различные преступления. Вместе с тем кибермошенники – это, как правило, находчивые, изобретательные, целеустремленные, амбициозные лица. По справедливому замечанию О.Роде, они «предприимчивые, авантюристичные и даже харизматичные люди, которые могут получить крупные преступные доходы, с большой вероятностью избежав при этом уголовной ответственности» [8]. Среди них нередко встречаются лица инициативные, с хорошими организаторскими способностями.

Для выполнения промежуточных действий привлекаются подставные лица (дропы) из числа социально незащищенных, в том числе из неблагополучных слоев населения, за небольшое вознаграждение участвующие в обналичивании незаконно полученных денежных средств, на которых могут оформляться компании, аренда помещений, приобретенное оборудование и т.п. Реализация мошенничества, требующего работы с жертвами через кол-центры, предполагает привлечение для телефонного общения с ними лиц коммуникабельных, способных быстро ориен-

тироваться в ситуации, обладающих знаниями в области психологии, социальной инженерии. Движимые мотивом легкой наживы, они активно включаются в криминальный процесс.

На основании этого выявление лиц, причастных к совершению рассматриваемых деяний, требует от правоохранительных органов тщательного изучения реальных и виртуальных контактов соучастников. Особенно большую проблему представляет установление организатора, который является мозговым центром, имеет возможность контролировать весь криминальный процесс и руководить им из любой точки планеты. Анонимизация преступной деятельности достигается посредством использования высокотехнологичных устройств, программ Tor, SSH, VPN, проху, I2P и др., которые затрудняют возможность отслеживания местонахождения преступника. Возможность работы на удаленном рабочем сервере (особенно находящемся в другой стране) также создает препятствие в доступе правоохранительных органов к криминалистически значимой информации.

Подводя итог, еще раз подчеркнем, что достижению преступного результата кибермошенниками способствует наличие у них знаний в области IT-технологий, социальной инженерии, психологии, приобретенных посредством образования и самообразования. В процессе выявления, раскрытия и расследования рассматриваемого вида мошенничества требуется учитывать взаимосвязь и взаимозависимость между способом его совершения и личностью мошенника, анализ которых позволит судить об уровне профессионализма и компетенции мошенников, выдвинуть версии о субъектах преступной деятельности, их количестве, отведенной им роли, возможном местонахождении. Данная информация позволит правоохранительным органам своевременно принять меры по установлению и задержанию лиц, причастных к совершению преступления, пресечь возможность уничтожения следов, попытки скрыться от следствия и суда.

Использованные источники

1. Закон №560-II "Об информатизации" Республики Узбекистан от 11 декабря 2003 года
2. Аксенов В.А., Молчанова Т.В. Особенности личности современного интернет-мошенника в механизме индивидуального преступного поведения // Криминологический журнал. – 2020. № 4 – С. 79-86
3. Волохова О.В. Личность подозреваемого при установлении механизма преступления // Правовой альманах. 2023. №8 (30). С.6-11
4. Кустов А.М. Криминалистика и механизм преступления: цикл лекций. М. Московский психолого-социальный институт. Воронеж: МОДЭК. 2002. 304 с.
5. Лопашенко Н.А. Компьютерное мошенничество- новое слово в понимании хищения или ошибка законодателя?// Пермский юридический альманах. 2019. №2. С.598-609.
6. Попов А.М., Шурухов В.А. К вопросу о криминалистической характеристике киберпреступлений // Вестник криминалистики. 2023. №2 (86). С.57-69.
7. Попов А.М. Шурухов В.А. Особенности использования и применения компьютерно-технических средств и технологий при расследовании преступлений в условиях пандемии // Проблемы противодействия киберпреступности: материалы международной научно-практической конференции, Москва. 08.04.2023 г. М: Московская академия Следственного комитета РФ.
8. Роде О. Киберпреступник глазами российских психологов: черты, мотивы, ценности, отклонения. [Электронный ресурс]. URL: <https://habr.com/ru/companies/bastion/articles/765490>
9. <https://www.gazeta.uz/uz/2025/05/29/kiberjinoyat/>

THE IMPORTANCE OF MODERN CRIMINOLOGY IN COMBATING AND PREVENTING CRIME

Prof. Dr. Andrea Domokos

Head of the Criminal Department of the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, University professor

Mukhammadmirzokhan Alokxonov

Research Fellow of the Research Institute of Criminology of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article highlights the role of modern criminological knowledge and scientific research in combating and preventing crime, and analyzes the significance of national and international experience in this field. Additionally, based on a comprehensive approach in the context of progressive development, effective strategies, scientifically grounded proposals, and recommendations have been formulated to stabilize the criminogenic situation through in-depth scientific study of crime.

Keywords: criminological activity, criminological knowledge, modern criminology, scientific analysis, scientific forecasting and diagnosis, scientific research of crime, crime factors.

JINOVATCHILIKKA QARSHI KURASHISH VA UNI OLDINI OLIISHDA ZAMONAVIY KRIMINOLOGIYANING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy kriminologik bilimlar va ilmiy tadqiqotlarning jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uni oldini olishdagi roli yoritilib, ushbu yo'nalishda milliy va xalqaro tajribaning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, progressiv taraqqiyot sharoitida kompleks yondashuv asosida jinoyatchilikni chuqur ilmiy o'rganish orqali kriminogen vaziyatni barqarorlashtirishga xizmat qiluvchi samarali yondashuvlar, ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: kriminologik faoliyat, kriminologik bilimlar, zamonaviy kriminologiya, ilmiy tahlil, ilmiy prognoz va diagnoz, jinoyatchilikni ilmiy tadqiq qilish, jinoyatchilik omillari.

ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ КРИМИНОЛОГИИ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ И ЕЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ

Аннотация. В статье освещается роль современных криминологических знаний и научных исследований в борьбе с преступностью и ее предупреждении, анализируется значение отечественного и зарубежного опыта в этом направлении. Также в условиях прогрессивного развития разработаны эффективные подходы, научно обоснованные предложения и рекомендации по стабилизации криминогенной ситуации путем глубокого научного изучения преступности на основе комплексного подхода.

Ключевые слова: криминологическая деятельность, криминологические знания, современная криминология, научный анализ, научный прогноз и диагностика, научное исследование преступности, факторы преступности.

The problem of crime has been evolving throughout human history, and the need to study it has stimulated scientific research in various periods. In the process of developing criminological thinking worldwide, approaches to analyzing the essence of crime, the psychological and social factors of its perpetrators, as well as the causes of crime have advanced. The necessity for a deep understanding and scientific analysis of crime to effectively combat it laid the foundation for the formation of criminology as a discipline.

One of the main tasks of criminology is the need for a profound understanding of crime in society and its scientific analysis. Modern criminology strives to integrate axiological (normative) and ontological (sociological) approaches. This field accumulates scientific knowledge from the domains of law, ethics, social relations, and psychology, and develops innovative solutions for the causes and prevention of crimes. New areas such as neocriminology, digital criminology, and neurocriminology are also emerging, aimed at finding effective responses to contemporary crime threats.

Criminology, by its purpose, is a socio-legal science that studies crime, its causes and conditions, the personality of the offender, the essence, characteristics, and patterns of crime prevention, provides criminological characterization of specific types and trends of crime, develops measures to increase the effectiveness of crime prevention, and supplies crime prevention practice with scientific proposals and recommendations. The significance of criminological knowledge lies in the fact that it serves as the primary guide not only in the prevention of offenses but also in the activities of entities involved in combating crime in a broader sense[1].

The scientific and theoretical study of crime requires a unique socio-legal approach. Crime manifests itself in the violation of existing rules of social life and the requirements enshrined in society's legislation. Therefore, a scientific and theoretical understanding of crime creates a

foundation for timely identification and elimination of its underlying causes. Additionally, the theoretical analysis of crime enables organizing the state's law enforcement activities in the right direction, thereby determining the most effective ways to ensure the rights of society members. In societal development, including organizing the fight against crime, it is necessary to remember that rejecting scientific and technological achievements and taking a superficial approach to this problem leads to decreased work effectiveness and reduced efficiency in the use of forces and resources[2].

The field of criminology faces important methodological tasks such as updating and substantiating views not only on specific crime problems but also on its causes, the system of prevention subjects, their functions, and impact measures. There is a need to identify and comprehensively analyze various factors of antisocial phenomena in the economic sphere during the transition period. Criminological analysis of the causes and prevention of environmental crime in the areas of air, water, forest and land resources, flora and fauna, and protection of public health and well-being remains an important task. Additionally, the theoretical analysis of crime enables organizing the state's law enforcement activities in the correct direction, thereby determining the most acceptable ways to ensure the rights of society members.

In particular, the lack of a scientifically-based system for identifying complex factors influencing crime commission has led to an increase in shortcomings in early crime prevention and the study of their factors in recent years.

Today, it is becoming increasingly important to prioritize not fighting the consequences of crime, but its early prevention by identifying the root causes of crime and eliminating them in a timely manner. At the same time, there is a need to radically reform the mechanisms for analyzing and forecasting crime trends observed in the republic, scientifically diagnosing crime factors, eliminating them by improving legislation and law

enforcement practices, as well as directing scientific research towards targeted solutions of law enforcement practice problems.

Criminology operates in a rapidly evolving world shaped by significant social, economic, and technological changes. This transformation challenges traditional criminological structures and requires new approaches to crime prevention. The profound changes in social and economic relations, and the cultural diversity of technological advancements and innovations pose serious challenges for criminology. These changes require criminology to adopt relevant and effective measures to prevent and combat crimes, especially adaptation based on modern knowledge.

In many countries, the field of criminology, compared to other criminal law disciplines, is associated only with limited research activities, and the process of globalizing innovative knowledge is experiencing a development crisis. This provides impetus for the scientific, legal, and methodological improvement of this discipline and changes the state's attitude towards criminological research. The profound changes in social and economic relations, and the cultural diversity of technological achievements and innovations pose serious problems for criminology.

In many countries, the field of criminology, compared to other criminal law disciplines, is associated only with limited research activities, and the process of globalizing innovative knowledge is experiencing a development crisis. This provides impetus for the scientific, legal, and methodological improvement of this science and changes the state's attitude towards criminological research.

According to criminological analyses, crimes are mainly related to socio-economic conditions and the psychological state of individuals. Conditions such as poverty, unemployment, and social inequality in society increase crime rates. According to UN analyses, if the results of social inequality and economic growth are not distributed evenly, discontent and law violations may

increase in communities. Additionally, low levels of education increase the propensity for crime among young people; continuous education and upbringing are the main means of developing criminal and civic consciousness. Problems in the family environment or child-rearing can also contribute to crime; poorly raised youth are more likely to commit serious crimes[3].

We can conclude that the future of criminology is shaped by the integration of technologies such as artificial intelligence, big data, and biotechnology. These innovations form effective methods for preventing and combating crime, offering new tools for studying and reducing crimes.

Through these methods, in addition to mastering new theoretical paradigms, methodologies, and technological achievements, criminology can continue to provide advanced and important research results on crime and its prevention in an increasingly complex world.

The importance of interdisciplinary knowledge and international joint criminological research for solving complex crime problems is increasing. The emergence of new criminological schools, such as neocriminology, digital criminology, and neurocriminology, reflects the need to address modern criminal threats and their social impact. These processes should serve to bring criminological research, which is an important institution of criminology, into a new era.

Criminological research is increasingly being shaped by digitalization, methodological advancements, and changes in the spheres of politics and governance. These trends lead to new forms of crime and reflect the need for broader adaptation to changes in society, emphasizing the importance of interdisciplinary approaches and innovative methodologies. As criminology continues to develop, it should combine these trends to effectively address future challenges in the field of crime and law enforcement.

It was during this period, when robots began to replace humans, technologies replaced ideas, and artificial intelligence technologies began to

take over employees' work, contributing significantly to crime detection and prevention, that the establishment of a specialized institution in the field of modern criminology in our country was a very important and necessary step.

The use of artificial intelligence and electronics is increasing to cover and quickly respond to new forms of crime. Innovative programs analyze video from CCTV cameras in real-time and assess the likelihood of crimes based on corresponding patterns. For example, the Dejaview system analyzes real-time CCTV images by comparing them with criminal statistics and other factors and identifies potential crimes. Studies show that such smart surveillance technologies help reduce crime by 30-40% and reduce emergency service response times by 20-35%. In cities, the use of monitoring systems using sensors and drones in buildings and corridors is observed. Such systems allow police to quickly identify hazardous zones, public gathering points, and dangerous flows. For example, the Danish police (Vancouver, Canada) use predictive models to identify areas with a high probability of crime and prevent crimes by directing police officers to these areas[4].

Legal and moral education among the population, especially young people, is of great importance in effectively combating crime. In families, schools, and public institutions, legal education programs are being implemented, and adherence to the rule of law and moral values is being promoted. For example, in Korea, "crime prevention centers" have been established for young people, where special preventive and social support programs are conducted for at-risk youth. These institutions have established educational and control activities aimed at preventing potential offenses. To raise legal awareness, legal education campaigns and programs are being introduced; through these, the promotion of lawfulness among the population is carried out. Additionally, measures such as rehabilitation and electronic monitoring are reducing the likelihood of convicts reoffending [5].

European Ministries of Internal Affairs support international cooperation and exchange of experience in studying the social causes of crimes and measures to prevent them. As a result of the above approaches, the need to increase legal awareness in society, study the root causes of crime, and act on a scientific basis is becoming increasingly evident. Measures such as improving legislation and introducing specialized treatment and education systems into crime prevention activities will be effective in this direction. In the near future, with the widespread use of modern technological capabilities - artificial intelligence, big data, and monitoring systems - the results of criminological research are expected to become an important tool in the fight against crime [6].

We hope that the Research Institute of Criminology will make a significant contribution to our country joining the ranks of nations with low crime rates by systematically and regularly carrying out important tasks such as: comprehensively identifying, systematizing, and eliminating negative crime trends through scientific methods; comprehensively identifying, systematizing, and eliminating crime factors through scientific methods; analyzing the results of criminological research; developing proposals for improving the system of criminological activity; systematically analyzing the factors of social tension that cause public discontent and developing proposals for their elimination; developing scientifically based comprehensive solutions for solving existing problems in criminological practice through the implementation of scientific and practical research projects; organizing scientific research in the field of criminology and introducing scientific developments into criminological practice; nominating researchers who have conducted scientific research in this field for academic degrees and titles in the prescribed manner; effectively organizing scientific cooperation with international and foreign organizations and research institutions in the field of criminology, as well as conducting joint scientific and practical research; and forecasting potential changes in

crime trends in the near, medium, and long term based on scientific methods.

Based on our scientific and practical analyses, research, and the results of studying foreign and national criminological scientific, educational, and methodological literature, as well as for the further development of our country's criminological system and national criminology based on advanced foreign experience, we have developed a number of scientific definitions and proposals.

I. The following scientific definitions have been developed for establishing the theoretical foundations of criminology.

1) **Modern criminology** - in the era of progressive scientific development, is a set of comprehensive measures aimed at scientifically identifying and preventing crime, cross-border and transnational crimes, new forms of illegal drug trafficking, organized crime, cybercrime, as well as digital manifestations of all types of crimes, through the targeted use of advanced practices, knowledge and modern technologies.

2) **Criminological activity** - an independent sphere (type of activity) of the public security network, which is a system of comprehensive measures aimed at protecting the interests of society from threats related to all negative trends and factors of crime. The purpose of criminological activity is to ensure the democratic values of the individual, society, and state and their development by protecting the interests of society from criminal threats.

II. The following scientific proposals have been developed for establishing the theoretical foundations of criminology.

1) To staff the field of criminology with personnel having higher education with certain types of specialized knowledge and to further develop branches of science that award scientific degrees in criminology, it is advisable to include fields such as geography, biology, penology, and political science in the specialized subject of criminology;

2) Drawing on the best practices of developed foreign scientific and educational organizations, it is advisable to clearly define the measures to be implemented in our national organizations engaged in scientific activities, to determine the main scientific missions aimed at systematic analysis and progressive improvement of work efficiency, serving to demonstrate the main intended outcome of its organization, and to establish procedures for carrying out activities on this basis.

3) Conducting competitions for "**The best international criminologist**" and "**The best young criminologist**" in order to create a modern progressive competitive environment among employees of foreign scientific and higher educational institutions directly engaged in criminological activities;

We believe that the scientific proposals, classifications, and substantiated recommendations developed during our research will make a positive contribution to the improvement of criminology based on modern approaches, the fight against crime and its prevention, and the introduction of advanced ideas of modern criminology into our country.

Literature used

1. Криминология: Дарслик / Қ.Р.Абдурасулова, А.Г. Закирова, И. Исмаилов ва бошқалар – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2023. – 318 б.).
2. (Криминология. Умумий қисм: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик / И. Исмаилов, Қ. Р. Абдурасулова, И. Ю. Фазилов; Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 252 б.).
3. Internet resources: alliedacademies.org, unodc.org.
4. Internet resources: deloitte.com.
5. Internet resources: moj.go.kr
6. Internet resources: techxplore.com.
7. Modern criminology factors / article / “The Lawyers & Jurists” / <https://www.lawyersjurists.com/article/modern-criminology-factors>.
8. https://www.researchgate.net/publication/385069637_The_impact_of_economic_social_and_health_crises_on_victims_of_domestic_violence
9. Woods, J. B. (2014). The Birth of Modern Criminology and Gendered Constructions of Homosexual Criminal Identity. *Journal of Homosexuality*, 62(2), 131–166. <https://doi.org/10.1080/00918369.2014.969053>.
10. Melnychuk T. V. Developmental Theories and Criminometric Methods in Modern Criminology: Analytical Overview // *Russian Journal of Comparative Law*. – 2016. – Т. 7. – С. 38.
11. Criminology: Past, Present and Future: A Critical Overview // https://books.google.co.uz/books?hl=ru&lr=&id=yEauCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR11&dq=modern+criminology&ots=eDCY_RGIIn&sig=TaNiZ1yn7QyTOIKqO---ZSZAHLw&redir_esc=y#v=onepage&q=modern%20criminology&f=false

QASDDAN O'DDIRISHNING IJTIMOY XAVFLILIGI VA JAVOBGARLIK MASALASI

Niyozova Salomat Saparovna

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori,

Annotatsiya. Maqolada qasddan odam o'ldirishning ijtimoiy xavfliligi va javobgarlik masalasi tahlil etilgan, uning o'ziga xos xususiyatlari va dolzarbligi ham ochib berilgan. Jumladan, qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlikning jinoyat-huquqiy jihatlariga doir O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligini takomillashtirish zaruratining vujudga kelganligi, qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlikning jinoyat-huquqiy jihatlar bilan bog'liq masalalarning ilmiy va nazariy jihatdan tadqiq etish lozimligi, bunday jinoyat uchun javobgarlik va jazo tayinlashda mavjud muammolarni aniqlash va Jinoyat kodeksini takomillashtirishga doir takliflar va tavsiyalar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: aybdor, boshqa shaxslar, jazo, javobgarlik, jinoyat, qilmish, ijtimoiy xavflilik, odam o'ldirish, qasd, hayotga qarshi.

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОПАСНОСТЬ УМЫШЛЕННОГО УБИЙСТВА И ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы общественной опасности умышленного убийства и привлечения к ответственности за данное преступление. Раскрываются его характерные особенности и актуальность. В частности, подчеркивается необходимость совершенствования уголовного законодательства Республики Узбекистан в части, касающейся ответственности за умышленное убийство, а также научного и теоретического осмысления проблем, связанных с уголовно-правовыми аспектами привлечения к ответственности за данное деяние. Изложены предложения и рекомендации по выявлению существующих проблем в назначении наказания за умышленное убийство и совершенствованию соответствующих норм Уголовного кодекса.

Ключевые слова: виновный, другие лица, наказание, ответственность, преступление, деяние, общественная опасность, убийство, умысел, преступления против жизни.

THE SOCIAL DANGER OF INTENTIONAL HOMICIDE AND THE ISSUE OF CRIMINAL LIABILITY

Abstract: This article analyzes the social danger of intentional homicide and the issue of holding individuals criminally liable for such an act. It also explores the specific characteristics and current relevance of this crime. In particular, the article highlights the need to improve the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan concerning liability for intentional homicide, the importance of scientific and theoretical analysis of related criminal law issues, and the necessity of identifying existing problems in sentencing for intentional homicide. The author also presents proposals and recommendations for improving the provisions of the Criminal Code.

Keywords: offender, other persons, punishment, liability, crime, social danger, homicide, intent, against life.

Har qanday davlatning eng muhim vazifalaridan biri o'z fuqarolari to'g'risida g'amxo'rlik qilishdir. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson

omili, uning shaxsiy huquq va erkinliklari mustahkamlangan. Konstitutsiya normalarida har qanday holatdan qat'i nazar, shaxsning qonuniy huquq va manfaatlarini kafolatlangan va himoya qilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonidan kelib chiqib, "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasining 16-maqsadi jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning sodir etilishiga sabab bo'lgan shart-sharoitlarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishning samarali tizimini yaratishdan" [1] iborat bo'lib, bu ham, o'z navbatida, qasddan odam o'ldirish jinoyati uchun javobgarlik masalasining nazariy-huquqiy va amaliy jihatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Konstitutsiyaning "Shaxsiy huquq va erkinliklar", "Siyosiy huquqlar", "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar" deb nomlangan bo'limlarida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilishning huquqiy bazasi o'z aksini topgan. "Insonning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadidir.

Davlat inson hamda fuqaroning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi", deb ta'kidlanadi Konstitutsiyaning 54-moddasida.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 3, 4, 5-moddalarida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 6, 7, 9, 10, 11-moddalarida insonning yashash huquqi, qadr-qimmat, ozodligi va xavfsizligi, sha'ni va obro'ini himoya qilish kabi huquqlari mustahkamlangan. Bu xalqaro huquqiy me'yorlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ham asosini tashkil qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, shaxsning huquq va erkinliklari turli huquq sohalarining normalari bilan himoya qilinadi, lekin jinoyat qonunida fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilganligi uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, huquqning bu sohasi ana shu javobgarlikni qo'llash orqali fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi.

Jinoyat kodeksining "Shaxsga qarshi jinoyatlar" bo'limida hayotga; sog'liqqa qarshi; hayot yoki sog'liq uchun xavfli; jinsiy erkinlikka; oilaga, yoshlarga va axloqqa; shaxsning ozodligi, sha'ni, qadr-qimmatiga; fuqarolarning konstitutsiyaviy

huquq va erkinliklariga qarshi qaratilgan jinoyatlar uchun javobgarlik belgilangan bo'lib, bu jinoyatlar jamiyat uchun jiddiy xavf tug'diradi. Darhaqiqat, insonning hayoti va sog'ligi bebaho ne'mat hisoblanadi va uning bu ne'matlardan mahrum etilishi yoki ularga shikast yetkazilishi jinoiy javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Inson yashar ekan, hayotdan, uning ne'matlaridan bahramand bo'lib yashashga intiladi, hayotdan mahrum qilingan shaxsning o'rnini hech narsa bilan to'ldirib bo'lmaydi. Insonning sog'lig'iga zarar yetkazilishi unga jismoniy, axloqiy, ruhiy azob berib, hayotiy faoliyatini cheklab qo'yadi. Jinoyatchi tomonidan insonning boshqa huquq va erkinliklari buzilishining shaxs uchun ijtimoiy xavfi hayotdan mahrum etishdan kam bo'lmagan xavfni tug'diradi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining birinchi bo'limida "Shaxsga qarshi jinoyatlar", aynan birinchi bobida "Hayotga qarshi qaratilgan jinoyatlar"ning mustahkamlanishi yana bir bor insonning yashash huquqi kafolatlanganligi, uning barcha qadriyatlardan ustun ekanligidan dalolat beradi.

Qasddan odam o'ldirish shaxsga qarshi qaratilgan jinoyat turi hisoblanadi. Uning o'ziga xos ijtimoiy xavfliligi eng ulug' ne'mat bo'lmish hayotdan insonni mahrum etadi va shu bilan jamiyatga juda ham katta ziyon yetkazadi.

Qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlik masalasining nazariy va amaliy qoidalarini o'rganib shunday xulosaga keldikki, uning dolzarbligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlikning jinoyat-huquqiy jihatlariga doir O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligini takomillashtirish zarurati vujudga kelganligi;

ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasida mazkur masalani ilmiy o'rganishning nihoyatda zarurligi, bu sohada ko'plab islohotlar amalga oshirilayotganligiga qaramay, shu kungacha ushbu mavzuning jinoyat-huquqiy jihatlariga bag'ishlangan kompleks monografik va ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan;

uchinchidan, qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlikning jinoyat-huquqiy jihatlar

bilan bog'liq masalalarni ilmiy va nazariy jihatdan tadqiq etish;

to'rtinchidan, qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlik va jazo tayinlashda mavjud muammolarni aniqlash va Jinoyat kodeksini takomillashtirishga doir takliflar va tavsiyalar berish;

beshinchidan, og'irlashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirganlik uchun javobgarlikka doir amaliyotda mavjud bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishdan iboratdir.

Shaxsga qarshi jinoyatlarning xavflilik darajasi yuqoriligi bois Jinoyat kodeksi Maxsus qismining birinchi bo'limi "Shaxsga qarshi jinoyatlar" deb nomlanadi. Shaxsga faqat yuqorida aytilgan jinoyatlar sodir etilganida emas, balki boshqa obyektlarga tajovuz qilinganida, masalan, bosqinchilik, talonchilik va boshqa jinoyatlar sodir etilgan hollarda ham zarar yetkazadi.

Shaxsga qarshi jinoyatlar tahlil qilinganida bu qilmishni sodir etgan aybdorning harakatlari aynan shaxsga zarar yetkazishga qaratilganligiga e'tibor beriladi. Qasddan odam o'ldirish bilan sodir etilgan jinoyat jamiyatimizda fuqarolarimizni deviant xulq-atvorini o'zlarida shakllanish jarayonini tezlashtirib va doimiy xulq-atvorga aylantirib olishida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksidagi shaxsga qarshi jinoyatlar qatorida qasddan odam o'ldirish jinoyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Qasddan odam o'ldirish jinoyati tushunchasini yoritishdan avval, odam o'ldirish jinoyatiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

"Qotil" so'zi arab tilidan "odam o'ldiruvchi" yoki "o'ldirgan kishi", "qotillik" esa "odamni o'ldirish" ma'nosini anglatadi. Shu bilan birga, bir qator olimlar tomonidan "qotillik"ka faqatgina qasddan sodir etilgan odam o'ldirish jinoyatlarini kiritish lozimligi ta'kidlanadi.

Ayrim olimlar ehtiyotsizlik natijasida o'lim kelib chiqishini, qotillik natijasida sodir etiladigan jinoyatlar toifasidan olib tashlash lozim, degan fikr bildirgan.

Ushbu holat yuzasidan o'zbek olimlari ham o'z nuqtai nazarga ega bo'lib, unga ko'ra "qotillik

jinoyati" tushunchasini tahlil qilishda ehtiyotsizlik natijasida odamni hayotidan mahrum qilish tushunchasini nazariyaga kiritmaslik lozim, bundan tashqari "qotillik" bilan "o'zini o'zi o'ldirish" tushunchasini qat'iy chegaralash kerak, chunki qotillik – bu boshqa shaxsni hayotidan mahrum qilish [2].

Ma'lumki, jinoyat huquqi nazariyasida biror-bir qilmishda jinoyat belgilari, ya'ni qilmishning ijtimoiy xavfliligi, aybning mavjudligi, qilmishning huquqqa xilofligi va jazoga sazovorligi [3] mavjud bo'lsa, u jinoyat deb topiladi. Xuddi shu singari odam o'ldirishga ko'pchilik olimlar jinoyat sifatida ta'rif berar ekanlar jinoyat huquqida belgilab berilgan, barcha jinoyatlar uchun xos bo'lgan belgilardan foydalanadilar.

M.D.Shargorodskiyning fikricha, "Odam o'ldirish – bu boshqa odamni hayotdan noqonuniy mahrum qilish" [4]. S.V.Borodin esa, "Odam o'ldirish – bu boshqa odamning hayotiga tajovuz qiluvchi va uning o'limini keltirib chiqaruvchi Jinoyat kodeksining Maxsus qismi moddalarida ko'zda tutilgan, aybli harakatlar tushuniladi», deb ta'kidlaydi [5].

M.H.Rustamboyev "Odam o'ldirish – bu qasddan, huquqqa xilof ravishda boshqa odamning hayotidan mahrum qilish yoki ehtiyotsizlikdan uning o'limini keltirib chiqarishdir" [6], degan fikrni bildiradi. Shuningdek, huquqiy adabiyotlarda "Odam o'ldirish – bu jinoiy javobgarlik uchun asos bo'luvchi, g'ayriqonuniy (g'ayrihuquqiy) qasddan yoki ehtiyotsizlikdan boshqa odamning hayotidan mahrum qilishdir" [7], degan fikrlar ham mavjud.

Yuqoridagi olimlar odam o'ldirishga o'z nuqtai nazarlaridan ta'rif bergan bo'lsalarda, ularning yondashuvlarini umumlashtirib, odam o'ldirish masalasida muayyan bir xulosaga kelish mumkin.

Demak, "Odam o'ldirish – bu jinoiy javobgarlik uchun asos bo'luvchi, boshqa odamni hayotidan, huquqqa xilof ravishda (Jinoyat kodeksi Maxsus qismi moddalari bilan taqiqlab qo'yilgan harakatlardan bilan), aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlikdan) mahrum etish"dir.

"Odam o'ldirish jinoyati" tushunchasi haqidagi qarashlar turli xilligiga qaramasdan, mazmun

jihatidan yakdillikka ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Nemis olimi F.Engels shunday yozgan edi: "Agar bir odam boshqasiga jismoniy zarar yetkazsa va bunday zarar jabrlanuvchining o'limini keltirib chiqarsa, biz buni odam o'ldirish deb ataymiz, agar qotil mazkur zarar odamni o'ldiradiganligini oldindan bilgan bo'lsa, biz uning harakatlari qasddan odam o'ldirish deb ataymiz» [8].

Nemis olimining mazkur fikridan ko'rinib turibdiki, qasddan odam o'ldirish, odam o'ldirish jinoyatining subyektiv tomonining ayb shakliga ko'ra bir ko'rinishidir. Ya'ni, qasddan odam o'ldirishda jinoyat subyektiv o'zining sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishiga va uning oqibatlariga qasd ko'rinishidagi ruhiy munosabatda bo'ladi. Shunday ekan, qasddan odam o'ldirish jinoyatiga berilgan ushbu ta'rifga qo'shilib bo'lmaydi.

Qasddan odam o'ldirish – bu qonunga xilof ravishda, qasddan boshqa kishini hayotidan mahrum qilishdir [9].

Agar, aybdor o'z harakatlarining natijasi jabrlanuvchining o'limi bo'lishini oldindan ko'ra bilsa va uning o'limi kelib chiqishini istagan bo'lsa (to'g'ri qasd) yoki o'limi kelib chiqishiga yo'l qo'ysa (egri qasd), bunday odam o'ldirish qasddan sodir etilgan bo'ladi.

O'zbekiston yuridik ensiklopediyasida ham qasddan odam o'ldirishga yuqoridagi ta'riflarga o'xshash ta'riflar beriladi, ya'ni qasddan odam o'ldirish – qonunga xilof ravishda boshqa kishini qasddan hayotdan mahrum qilish. Qasddan odam o'ldirishda aybdor o'z harakati oqibatida jabrlanuvchining hayotidan mahrum bo'lishiga ko'zi yetadi va uning o'lishini istaydi yoki jabrlanuvchining o'lishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi [10].

Demak, qasddan odam o'ldirish to'g'ri qasddan yoki egri qasddan sodir etilishi mumkin.

Jinoyat kodeksi Maxsus qismi 97-moddasi ning 1-qismida «oddiy» odam o'ldirganlik uchun, 2-qismida esa og'irlashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Tabiiyki, odam o'ldirish «oddiy» bo'lmaydi, «oddiy» so'zi bu yerda shartli ishlatiladi, albatta. Agar, jinoyat subyektiv tomonidan odam

o'ldirish uchun sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishda, odam o'ldirganlik uchun javobgarlikni og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo'lmasa, u «oddiy» odam o'ldirish jinoyatini sodir etgan hisoblanadi va amaldagi Jinoyat kodeksining 97-moddasi 1-qismi bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Jinoyat kodeksining 97-moddasi 1-qismiga oid kvalifikatsiya qilinadigan qasddan odam o'ldirishga o'ch olish maqsadida, rashk tufayli, tuzal-maydigan kasalni azobdan qutqarish maqsadida jabrlanuvchining iltimosiga ko'ra, mushtlashish vaqtida o'ldirish, bezorilik belgilari bo'lmasa, hasad, qo'rqqoqlik va boshqa o'zaro kelishmovchilik holatlarida yuz bergan odam o'ldirishlarni taalluqli deb topish zarur [11].

Har qanday holatda ham, odam o'ldirish bo'lganmi yoki yo'qmi degan savolga javob berish uchun, ushbu jinoyatning belgilarini aniqlash zarur. Shuning uchun ham odam o'ldirishni tavsiflaydigan belgilar tahlili jinoiy javobgarlik uchun qanday ahamiyatga ega bo'lsa, ushbu jinoyatning kvalifikatsiyasi uchun ham shunday ahamiyatga ega [12].

«Shaxsning hayotiga qarshi jinoyatlar qayta tiklab bo'lmaydigan, qoplanmaydigan oqibatlarni vujudga keltiradi, chunki shaxsning hayotini qaytarib bo'lmaydi» [13].

Ushbu turida qilmishning obyektiv tomoni shundan iboratki, aybdorning qasdi bir kishini hayotidan mahrum etishga qaratilgan bo'ladi, ammo aybdor qilmishni sodir etayotganida boshqa shaxslarning hayoti uchun xavf tug'iladi.

Jinoyatni boshqa shaxslarning hayoti uchun xavfli bo'lgan usulda qasddan odam o'ldirish deb kvalifikatsiya qilish uchun aybdorning shaxsni hayotdan mahrum qilish uchun qo'llayotgan usuli boshqa shaxslarning hayotiga xavf tug'dirishini anglaganini aniqlash lozim. Ko'pincha ushbu turda odam o'ldirish usuli jinoyat qurolining xususiyati bilan aniqlanadi.

Odam o'ldirishning obyektiv tomoni huquqqa xilof ravishda boshqa shaxsni hayotidan mahrum qilishdan iboratdir [14]. Agar boshqa shaxsni hayotidan mahrum qilish qonunga xilof bo'lmasa, u odam o'ldirish deb hisoblanishi mumkin emas.

Qasddan odam o'ldirish jinoyati moddiy tarkibli jinoyat bo'lganligi uchun, uning obyektiv tomoni o'z ichiga: ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlikni, ijtimoiy xavfli harakat (harakatsizlik) ning oqibatini va ijtimoiy xavfli qilmish bilan uning oqibati o'rtasidagi sababiy bog'lanishni oladi.

Hayotga qarshi qaratilgan jinoyatlar, xususan, qasddan odam o'ldirish jinoyati ham faol harakatlar bilan, ham harakatsizlik yo'li bilan sodir etilishi mumkin. Ko'pincha, odam o'ldirish, boshqa insonning hayoti uchun muhim bo'lgan organlarining funksiyalari yoxud anatomik butunligi buzilishiga qaratilgan harakatlar bilan sodir etiladi.

Qasddan odam o'ldirish jinoyatini sodir etishda ayblanuvchi o'zining mushak kuchlari (qo'l bilan bo'g'ish, qo'l va oyoqlar bilan zarbalar berish, balandga ko'tarib tashlash)ni ishlatadi yoki buning uchun qandaydir qurol yoki vositalar (pichoq, bolta yoki g'isht bilan o'ldirish, kuydirish, zaharlash, elektr toki bilan ta'sir ko'rsatish, o'ta sovuq yoki o'ta issiq yerda qoldirish, to'pponchadan otish)dan foydalanadi.

Amaliyotda qasddan odam o'ldirish jinoyati aksariyat hollarda jismoniy ta'sir orqali sodir etilishi kuzatiladi. Biroq, ba'zi hollarda ruhiy ta'sir etish yo'li bilan ham kelib chiqishi mumkin.

Agar shaxs, boshqa shaxsning yurak yoki yurak-qon tomiri tizimining kasalligini bilgan va uni o'ldirish maqsadi bilan, o'limini keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan ruhiy jarohat (travma) bersa, unda bunday jinoiy harakat qasddan odam o'ldirish sifatida qaralmog'i lozim [15].

Ruhiy ta'sir boshqa ko'rinishlarda ham namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, o'zini o'zi o'ldirish darajasiga yetkazishda ayblanuvchi insonni hayotidan mahrum etishga bevosita qandaydir kuch sarflamaydi, biroq jabrlanuvchiga shunday yo'sinda ta'sir etadiki, natijada jabrlanuvchi o'zini o'zi hayotdan mahrum etadi.

M.H.Rustambayevning fikricha, "Odam o'ldirish uchun sodir etiladigan harakat, albatta, huquqqa xilof bo'lishi lozim" [16].

Darhaqiqat, odam o'ldirish jinoyati g'ayrihuquqiy belgilarsiz sodir etilsa, mazkur jinoyatning tarkibi ham bo'lmaydi. Jinoyat tarkibi yo'q ekan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxs ham

jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. Bunday hollarda qilmishni jinoiyligini istisno etuvchi holat yuz bergan bo'ladi.

Odam o'ldirish jinoyatiga nisbatan qilmishni jinoiyligini istisno etadigan holatlarga: zaruriy mudofaa (JKning 37-moddasi) yoki oxirgi zarurat (JKning 38-moddasi) holatida; ijtimoiy xavfli jinoyat sodir etgan shaxsni ushlash (JKning 39-moddasi) yoxud buyruqni yoki boshqa tarzdagi vazifani bajarish (JKning 40-moddasi) chog'ida odam o'ldirish jinoyatlari kiradi.

Qasddan odam o'ldirish jinoyati obyektiv tomonining alomati sifatida jinoyatning sodir etish usulini belgilash mazkur jinoyatni kvalifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Jinoyatni sodir etish usuli uning qanday sodir etilganligi, tartibi, uslubini ko'rsatadi. Jinoyatni sodir etish usuli qonunda muayyan jinoyatning zaruriy yoki tasnifiy belgisi sifatida ko'rsatilishi mumkin.

Xususan, qasddan odam o'ldirish jinoyatini quyidagi usulda sodir etish, javobgarlikni og'irlashtiruvchi holat sifatida qaraladi: a) boshqa shaxslarning hayoti uchun xavfli bo'lgan usulda; b) o'ta shafqatsizlik bilan odam o'ldirish. Jinoyat sodir etish usulini noto'g'ri aniqlash, muayyan jinoyatning zaruriy yoki tasnifiy belgisi bo'lsa, hukmni o'zgartirish uchun asos bo'ladi.

Qasddan odam o'ldirish jinoyati harakatsizlik bilan ham sodir etilishi mumkin. Bunda aybdor shaxs jabrlanuvchi haqida g'amxo'rlik qilish majburiyati bo'lgani holda, o'z majburiyatini bajar-maydi yoki jabrlanuvchining o'limi kelib chiqishini bartaraf eta oladigan aniq harakatlarni qilishi mumkin va lozim bo'lgan hollarda ularni amalga oshirmaydi. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, harakatsizlik uchun jinoiy javobgarlik, kelib chiqadigan o'limni bartaraf eta oladigan harakatlarni bajarish majburiyati yuklatilgan, muayyan doiradagi shaxslargina tortilishi mumkin.

Aybdorning o'limni bartaraf eta oladigan harakatlarini amalga oshirish majburiyati: qonundan; aybdorning xizmat mavqeyi yoki kasbiy majburiyatlari (qutqaruv xizmati xodimlari, shifokorlar)dan; jabrlanuvchiga bo'lgan shaxsiy munosabatlari (ota-onalar, er-xotinlar, farzandlar)dan; shartnoma bo'yicha majburiyatlar

(enagalik, kasalga qarab turish uchun taklif qilingan)dan; jabrlanuvchini hayot uchun xavfli ahvolga qo'ygan va uni qutqarish uchun ko'rilishi mumkin va lozim bo'lgan choralarni ko'rmagan aybdorning avvalgi faoliyatidan kelib chiqishi mumkin [17].

Demak, qasddan odam o'ldirish harakatsizlik yo'li bilan sodir etilganda aybdor o'z vazifasini yoki jabrlanuvchini saqlab qolish uchun bajarish imkoni bo'lgan harakatlarni amalga oshirmaydi.

Qasddan odam o'ldirish moddiy tarkibli jinoyat bo'lganligi uchun ham uni tugallangan deb topishda muayyan ijtimoiy xavfli oqibat, ya'ni jabrlanuvchining o'limi yuz berishi lozim. Ijtimoiy xavfli oqibat deyilganda, ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlik bilan tajovuz obyektiga – jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabat-larga yetkazilgan zarar tushuniladi.

Ma'lumki, qasddan odam o'ldirish jinoyatini sodir etishda jabrlanuvchining o'limidan tashqari, jabrlanuvchining yaqinlariga ma'naviy (ba'zida moddiy, masalan, agar jabrlanuvchi yagona boquvchi bo'lsa) zarar ham yetkaziladi. Biroq, jinoyat tarkibiga kiruvchi oqibatlar qatoriga faqatgina tajovuz obyektiga yetkazilgan zarar kiradi, biz ko'rib chiqayotgan jinoyatda esa jabrlanuvchining o'limi kiradi. Qolgan zararli oqibatlar esa jinoyat tarkibining tashqarisida qoladi. Qasddan odam o'ldirish jinoyatini sodir etishdan ko'zlangan maqsad – jabrlanuvchi o'limining yuz bermasligi, subyektni mazkur jinoyatni sodir etganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortishdan ozod etadi [18].

Biroq, bunday hollarda qasddan odam o'ldirishga tayyorgarlik ko'rish harakatlari yoki unga suiqasd qilish alomatlari aniqlansa, jinoyat subyekti qasddan odam o'ldirishga tayyorgarlik ko'rish yoki suiqasd qilganlik (JKning 25-moddasiga havola etib, 97-moddasi) uchun javobgarlikka tortiladi.

Harakat (harakatsizlik) bilan ijtimoiy xavfli oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish – jinoyatning obyektiv tomonini ta'riflovchi alomatlaridan biri hisoblanadi.

Aybdor shaxsni tamom bo'lgan odam o'ldirish jinoyati uchun javobgarlikka tortishda, aybdorning

jinoiy harakatlari bilan kelib chiqqan o'lim o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash lozim [19]. Aks holda, ya'ni aybdorning jinoiy harakatlari bilan kelib chiqqan o'lim o'rtasida sababiy bog'lanish mavjud bo'lmasa, subyektni jinoiy javobgarlikka tortish to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emas.

Ko'pchilik hollarda shaxsning harakatlari bilan kelib chiqqan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki u yaqqol ko'rinib turadi. Masalan, o'qotar qurollardan otish yo'li bilan odam o'ldirish yoki inson organizmining hayot uchun muhim qismini pichoq bilan yaralash. Ba'zi hollarda esa sababiy bog'lanishni aniqlash ish holatlari mukammal tahlil qilinishini talab etadi.

Odam o'ldirish jinoyat ishi bo'yicha sababiy bog'lanishni aniqlashda, quyidagilarni nazarda tutish muhimdir:

1) sababiy bog'lanish nafaqat jinoyatchining bevosita tana harakatlari bilan kelib chiqqan o'lim o'rtasidagi, balki qotil tomonidan o'zga insonning o'limini keltirib chiqarish uchun foydalanilgan turli xil mexanizmlar, tabiatning stixiyali kuchlari, hayvonlar kabilarning harakatlari bilan ham aniqlanadi;

2) subyektning harakatlari, faqat jabrlanuvchini hayotdan mahrum etishning zaruriy sharti, ya'ni ularning mavjud emasligi o'limni keltirib chiqarmaydigan bo'lsa, o'limining sababi deb topiladi;

3) shaxsning jinoiy natijaning zaruriy sharti bo'lgan harakatlari, faqat ular bilan tashqi jihatdan harakatlar bilan bog'liq bo'lgan tasodifiy mavjud holatlar oqibati emas, balki oqibat mazkur harakatlarning zarurati tufayli kelib chiqqan holdagina o'limning sababi deb hisoblanishi mumkin [20].

Boshqa biror jinoyatni yashirish yoki uning sodir etilishini osonlashtirish maqsadida odam o'ldirish jinoyatini jinoyatlar jami bo'yicha, ya'ni JKning 97-moddasi 2-qismi "o" bandi va tegishli jinoyat javobgarlik belgilangan modda bo'yicha kvalifikatsiya qilish zarur.

Harakatsizlikdan sodir qilinadigan jinoyat-larda sababiy bog'lanish jinoyat tarkibi obyektiv

tomonining zaruriy belgisi doirasiga kiradi. Harakatsizlikda sodir etilgan odam o'ldirish – shaxs o'z vazifasini yoki bajarish imkoni bo'lgan harakatni amalga oshirmaydi. Lekin, bunday holatda o'lim yuz bermasligi ham mumkin.

Ijtimoiy xavfli harakatsizlik yuz bergan jinoiy hodisa bilan uning bevosita sababi bo'lganligi uchun emas, balki jinoyat sodir etilishiga imkon beruvchi sharoitni yaratganligi uchun bog'lanadi. Shu o'rinda shaxsning harakatsizligi bilan kelib chiqqan zararli oqibatlar o'rtasida sababiy bog'lanishni aniqlashda, agar aybdor tegishli harakatni amalga oshirganida, jinoiy oqibatning kelib chiqishini bartaraf etgan bo'larmidi, degan savolni hal etish lozim.

Qasddan odam o'ldirish jinoyatini sodir etish quroli, vositasi, vaqti, joyi, vaziyati kabilar mazkur jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgilari hisoblanadi. Ularni o'rganish, jinoyatning ijtimoiy xavfli darajasini to'liq baholash, shuningdek, jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'ygan obyektiv shart-sharoitlarni aniqlash imkonini beradi.

Hayotga qarshi qaratilgan jinoyatlarda jabrlanuvchining hayotiga ta'sir etish shakliga ko'ra subyektning harakatlari turlicha bo'lishi mumkin, biroq ular (harakatlar)ning barchasi umumiy zararli oqibat, ya'ni jabrlanuvchining o'limi bilan birlashgandir.

Xorijiy mamlakatlarning jinoyat qonunlarida evtanaziya muammosi keng talqin qilinib, jabrlanuvchining zarar yetkazish uchun roziligi sifatida ko'rib chiqiladi. MDH mamlakatlarining JKda, avvalo, bunday rozilik qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holat sifatida belgilanmasligi kerak, degan yondashuv mustahkamlangan. Inson hayoti – eng oliy qadriyat, unga bo'lgan uzviy huquq konstitutsiyaviy normalarda mustahkamlangan. Oddiy odam o'ldirish ham, evtanaziya ham bu huquqni buzadi, ammo bu ikki qilmish o'rtasida ancha o'xshashliklar bilan birga, jiddiy farqlar mavjud. Jinoyat obekti sifatida yashash huquqi ham sifat, ham miqdor jihatdan baholanishi mumkin emas. Bu har bir insonning ijtimoiy o'rni, yoshi yoki sog'lig'i holatidan qat'i nazar, hayotni huquqiy himoya qilishning tengligi prinsipini belgilab beradi. Aynan jinoyat obekting

bir xil qadriyat sifatida baholanishi boshqa bir shaxsni yangilishish tufayli hayotidan mahrum qilish kvalifikatsiyaga sezilarli ta'sir ko'rsatmasligini tushuntiradi.

Jinoyat kodeksida ayrim toifadagi kishilarning hayotiga tajovuz qilganlik uchun javobgarlikni og'irlashtiradigan maxsus qoidalarining mavjudligi har bir inson hayotini teng himoya qilish tamoyilini rad etmaydi. Shunday qilib, odam o'ldirishning bevosita ob'yekti yashash huquqi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlardir.

Evtanaziyada bo'lsa, to'g'ridan-to'g'ri jinoyat ob'yekti sifatida yashash huquqini ikkala tomondan ham tushunish kerak, ya'ni ham tabiiy fiziologik jarayonlarning majmuasi sifatida, ham jamiyatda qonun bilan himoyalangan shaxsning mavjudligi imkoniyati. Ikkinchi tomondan, evtanaziya oddiy odam o'ldirish kabi turdosh va umumiy jinoyat ob'yektiga ega.

Jabrlanuvchining ixtiyoriy iltimosiga binoan amalga oshirilgan azob-uqubat chekayotgan og'ir xasta odamni qasddan o'ldirish alohida imtiyozli tarkib sifatida ajratilishi kerak, chunki bu xatti-harakatlar ob'yektiv va subyektiv tomondan farqlanadi, yengillashtiruvchi holatlarda sodir etiladi hamda oddiy odam o'ldirishga nisbatan yengilroq jazolanishi kerak. Qasddan odam o'ldirishning ijtimoiy xavfli darajasini va jinoyatga tayyorgarlik ko'rganlik va unga suiqasd qilganlik uchun javobgarlik belgilashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, odam o'ldirishga tayyorgarlik ko'rganlik va unga suiqasd qilganlik uchun jazo miqdorini tamom bo'lgan jinoyat uchun nazarda tutilgan jazoning eng kam chegarasi bilan cheklash to'g'risidagi qoidani JKga kiritish zarur, deb o'ylaymiz. Qonunda sud odam o'ldirishga suiqasd qilganlik uchun jazoning eng kam chegarasini ham kamaytiradi, degan qoidani mustahkamlash zarur. JKning 58-moddasida ishning o'ziga xos holatini hisobga olgan holda, og'irlashtiruvchi holatlarda odam o'ldirishga suiqasd qilganlik uchun eng maksimal jazo muddatini kamaytirish to'g'risidagi qoidalarining qo'llanilmasligiga oid qoida bekor qilinishi kerak.

Qasddan odam o'ldirish jinoyatining klassifikatsiyasi va nisbiy tushunchasini, subyektiga

ko'ra qasddan odam o'ldirishning javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlarini, shuningdek inson hayotiga bo'lgan tajovuzlarga qarshi kurashning kriminologik choralari o'rganish quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida "odam o'ldirish" tushunchasi umuman berilmagan. Bunda ushbu tushuncha umum qabul qilingan deb taxmin qilingan ko'rinadi. Bu qaror noto'g'ri, chunki "odam o'ldirish" tushunchasi tortishuvli masala hisoblanib, "o'g'rilik" tushunchasi singari umum qabul qilingandir. Lekin "o'g'rilik" tushunchasi Jinoyat kodeksida berilgan.

Odam o'ldirish jinoyati tarkibining murakkabligi shundaki, jinoyat qonunchiligida jinoyat masalasini diqqat bilan o'rganishga ehtiyoj seziladi.

"Odam o'ldirish" tushunchasini shunday shakllantirish kerakki, ushbu tushunchaga yaqin bo'lgan boshqa tushunchalardan ajralib turishi kerak. "Odam o'ldirish" tushunchasida ikkita narsaga e'tibor qaratish lozim: odam o'ldirishni cheklaydigan hayotdan mahrum qilishning boshqa holatlari bo'lgan huquqqa xiloflik hamda odam o'ldirishni cheklovchi o'lim sabablari huquqqa xilofligining boshqa holatlari.

Natijada *odam o'ldirish tushunchasi – bu boshqa insonning hayotini qasddan huquqqa xilof ravishda mahrum qilish*. Ta'kidlash kerakki, "odam o'ldirish" tushunchasi "hayotdan mahrum qilish" tushunchasidan farq qilib, har qanday hayotdan mahrum qilish huquqqa xilof bo'lmaydi va jinoiy javobgarlik belgilanmaydi.

Urushda yoki boshqa vaziyatlarda hayotdan mahrum qilish oxirgi zarurat yoki zaruriy mudofaa holatida sodir etilsa, odam o'ldirish huquqqa xilof hisoblanmaydi. Ehtiyotsizlik natijasida hayotdan mahrum qilish odam o'ldirish deb atalmay, bu termin faqat qilmish qasddan sodir etilganda ishlatiladi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga yuqorida bayon etilgan "odam o'ldirish" tushunchasini kiritish maqsadga muvofiqdir.

2. Qonun chiqaruvchi, qasddan odam o'ldirish jinoyati uchun javobgarlikni ijtimoiy xavflilik

darajasidan qat'i nazar, aybni og'irlashtiruvchi va yengillashtiruvchi holatlarini inobatga olgan holda bir nechta tabaqalarga ajratadi.

Subyektiv belgilarga ko'ra qasddan odam o'ldirish jinoyatining turlarini ko'rib chiqayotib, quyidagi alohida belgi va xususiyatlarni aniqlash mumkin.

Tamagirlik niyatida qasddan odam o'ldirish (Jinoyat kodeksining 97- moddasi 2-qism "i" bandi) har xil naf olish yoki moddiy harakatlardan qutilish istagida o'ldirishdir. Ushbu jinoyatning kvalifikatsion belgisi odam o'ldirish motivi sifatida tamagirlik hisoblanadi.

Tamagirlik niyatida odam o'ldirishning shakli haqidagi masalaga kelganda, subyekt har doim to'g'ri qasd bilan harakat qiladi. Aybdor jabrlanuvchining hayotidan mahrum qilmasdan turib o'zining tamagirlik maqsadiga erisha olmasligini anglaydi. Lekin, ba'zi hollarda tamagirlik niyatida odam o'ldirish egri qasd bilan sodir etilishi mumkin bo'lib, bunda aybdor jabrlanuvchining o'limini xohlamaydi, lekin o'lim ro'y berib uning taqdiriga befarq bo'lishini anglaydi.

Boshqa odamning hayotiga tajovuz qasddan hamda ehtiyotsizlik orqasida sodir etilib, o'limning muqarrarligi to'g'ri qasdning tarkibi hisoblanadi.

Qasdning tarkibiga tushuncha berishda odam o'ldirilayotganda barcha holatlar inobatga olinib, ular aybdor va jabrlanuvchining jinoyat sodir qilinguncha o'zaro munosabatlari, jinoyat quroli, jarohatlarning joylanishi, aybdorning qilmishni sodir qilgandan keyingi harakati va boshqalar kiradi. Ushbu jinoyatni kvalifikatsiya qilishda qasddan odam o'ldirish jinoyati sodir etilayotganda motiv va maqsad inobatga olinadi.

3. JKning 97-moddasi 2-qismini *t) shaxsni o'g'irlab ketish yoki garovga olish bilan bog'liq holda qasddan odam o'ldirish*, degan band to'ldirishni taklif etamiz. Chunki sud amaliyotida shaxsni o'g'irlab ketish yoki garovga olish maqsadida qasddan odam o'ldirish ham JKning 164-moddasi va 97-moddasining birinchi qismi bilan jinoyatlar jami tariqasida kvalifikatsiya qilinmoqda.

Sud amaliyotidagi ushbu kamchilikning oldini olish, ushbu jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish

maqsadida ushbu moddaning ikkinchi qismiga tegishli bandni kiritish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu bandga o'xshash holat Ozarbayjon Respublikasi JKning 120-moddasi, 120.2.9.- qismida, Moldova Respublikasi Jinoyat kodeksining 145-moddasi 2-qismi "f" bandi, Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 105-moddasi 2 qismi "v" bandi, Tojikiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 104-moddasi 2 qismi "g" bandi, Turkmaniston Respublikasi Jinoyat kodeksining 101-moddasi 2 qismi "v" bandida ham nazarda tutilgan.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni.
2. Giyasov Sh.K. Hayotga qarshi jinoyatlarni ochish faoliyatida "qotillik" atamasidan foydalanish va uni tavsiflash masalasiga doir fikr-mulohazalar // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. – 2015. – № 2. – B.48.
3. Rustambayev M.H. Jinoyat kodeksiga sharhlar. – Toshkent. "Yuridik publish", 2024. – B. 43.
4. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. – Ленинград, 1953. – С. 14.
5. Бородин С.В. Преступления против жизни. – Санкт-Петербург: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 21.
6. Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Ташкент. 1998.– С. 12.; Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 3. Maxsus qism. Shaxsga qarshi jinoyatlar. Tinchlik va xavfsizligiga qarshi jinoyatlar. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 412 b.
7. Авхиа Ж. Борьба с преступлениями против жизни. – Москва: "Юридическая литература", 1997. – С. 16.
8. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1991. – С. 22.
9. Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Изд-во «Юр.центр Пресс», 2003. – 467 с. // Ф.Энгельс. Положение рабочего класса в Англии. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т. III, 388 с.
10. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 3. Maxsus qism. Shaxsga qarshi jinoyatlar. Tinchlik va xavfsizligiga qarshi jinoyatlar. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 412 b.
11. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi. Mas'ul muharrir N.To'ychiyev. – T.: "Adolat", 2010. – B. 606.
12. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. 3-tom. Maxsus qism. OTM uchun darslik. "ILM ZIYO" nashriyot uyi. – Toshkent. 2011. – B.33.
13. Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Изд-во «Юр.центр Пресс», 2003. – С. 467.
14. Уголовное право России. Части общая и особенная. Учебник. Под. ред. д.ю.н., проф. А.И.Папорова. – Москва: «Проспект», 2003. – С. 297.
15. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. 3-tom. Maxsus qism. OTM uchun darslik. – Toshkent: "ILM ZIYO" nashriyot uyi, 2011. – B.27.
16. Попов А.Н., Кондрашова Т.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. – Екатеринбург, 2000. – С.25.
17. Рустамбаев М.Х.. Преступления против личности. – Ташкент. 1998. – С. 12.; Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 3. Maxsus qism. Shaxsga qarshi jinoyatlar. Tinchlik va xavfsizligiga qarshi jinoyatlar. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 412 b.

KIBERO'G'RILIK: ZAMONAVIY XAVF, HUQUQIY TAHDID VA OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI

Kaxarova Munira Maxamadjanovna

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodimi, siyosiy fanlar doktori

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan o'g'rilik – kibero'g'rilik tushunchasi, uning shakllari, tarqalishi, inson hayotiga ta'siri, huquqiy jihatlari va oldini olish mexanizmlari tahlil qilingan. Zamonaviy jamiyatda ma'lumotlar, moliyaviy resurslar va shaxsiy axborotlarni himoyalash yangi kiberxavfsizlik yondashuvlarini talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan maqolada milliy va xalqaro tajriba misolida tahlillar berilgan.

Kalit so'zlar: kibero'g'rilik, shaxsiy ma'lumot, raqamli xavf, kiberxavfsizlik, bank fishingi, huquqiy choralalar, raqamli texnologiya, axborot, kiberhujum.

КИБЕР КРАЖА: СОВРЕМЕННАЯ ОПАСНОСТЬ, ПРАВОВАЯ УГРОЗА И МЕРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируются понятие кибер кражи – хищений, совершаемых с использованием цифровых технологий, его формы, распространение, влияние на жизнь человека, правовые аспекты и механизмы предотвращения. Современное общество требует новых подходов к кибербезопасности для защиты данных, финансовых ресурсов и личной информации. С этой точки зрения в статье представлены аналитические обзоры на основе национального и международного опыта.

Ключевые слова: кибер кража, персональные данные, цифровая угроза, кибербезопасность, банковский фишинг, правовые меры, цифровые технологии, информация, кибератака.

CYBER THEFT: MODERN DANGERS, LEGAL THREAT AND PREVENTIVE MEASURES

Abstract. The article analyzes the concept of cyber theft – theft committed through digital technologies, its forms, prevalence, impact on human life, legal aspects, and prevention mechanisms. Modern society requires new approaches to cybersecurity to protect data, financial resources, and personal information. From this perspective, the article provides analytical insights based on national and international experiences.

Keywords: cyber theft, personal data, digital threat, cybersecurity, bank phishing, legal measures, digital technology, information, cyberattack.

Hozirgi globalashuv va raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy jamiyatda axborot va ma'lumot asosiy boylik sifatida qaralmoqda. Raqamlashtirish jarayoni insoniyat faoliyatining barcha sohalariga kirib kelib, ma'lumotlarning qimmatli aktivga aylanishi bilan birga, ularning o'g'irlanish holatlari ham ortib

bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, yangi turdagi jinoyatlarning, jumladan kibero'g'rilikning vujudga kelishiga zamin yaratmoqda. Kibero'g'rilik bugungi kunda jahon hamjamiyati uchun jiddiy xavf tug'dirayotgan murakkab ijtimoiy-huquqiy muammolardan biriga aylangan.

Kibero'g'rilik – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida boshqa shaxsning mul-

ki, shaxsiy ma'lumoti yoki mablag'ini noqonuniy tarzda egallash. Bu turdagi jinoyatlar faqat moddiy zarar bilan chegaralanmasdan, ruhiy, huquqiy, ijtimoiy oqibatlariga ham olib keladi.

Ma'lumki, raqamli makondagi jinoyatlar an'anaviy o'g'rilik turlaridan keskin farq qiladi. Agar an'anaviy o'g'rilik jismoniy mol-mulkka nisbatan amalga oshirilsa, kibero'g'rilik ko'proq elektron ma'lumotlar, bank plastik kartalari, shaxsiy ma'lumotlar, internet to'lov tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, davlat va xususiy sektorlarda axborot tizimlari keng qo'llanilayotgan bir paytda, ushbu tizimlarni himoya qilish masalasi jahon miqyosida muhim vazifaga aylanmoqda.

Kiberjinoyatchilikning ushbu turi nafaqat iqtisodiy zarar yetkazadi, balki fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligiga, davlat institutlariga bo'lgan ishonch va jamiyatdagi huquqiy madaniyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi raqamlashtirilgan jamiyatda ma'lumotlar va moliyaviy aktivlar internet tarmoqlari orqali boshqarilmoqda. Bunday sharoitda ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash nafaqat texnik masala, balki huquqiy, ijtimoiy va axloqiy mas'uliyat ham hisoblanadi. Shuningdek, bu jinoyat turi davlat organlari, biznes subyektlari va fuqarolar uchun ham katta muammoga aylanmoqda. Demak, kibero'g'rilik muammosiga tizimli yondashuv talab etiladi.

Kibero'g'rilikka oid ilmiy tadqiqotlar so'nggi yigirma yil ichida alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Bu jinoyat turi raqamli muhitning rivojlanishi, internet platformalarining kengayishi va fuqarolarning raqamli faolligi ortishi bilan bog'liq holda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo miqyosida kiberjinoyatchilik, xususan, kibero'g'rilik bo'yicha yetakchi tadqiqotchi olimlar o'z ishlarida kibero'g'rilikni nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy va psixologik nuqtai nazardan ham tahlil qiladilar. Masalan, Lids universitetining kriminolog-professori David S. Wall o'zining asarida kibero'g'rilikni raqamli muomala muhitidagi yangi jinoiy xatar sifatida tavsiflaydi va uning transmilliy xususiyatiga alohida e'tibor qaratadi. Olim kibero'g'rilik nafaqat texnologik jinoyat, balki ijtimoiy muammo bo'lib, u insonlarning shaxsiy va

moliyaviy xavfsizligiga jiddiy tahdid solishini yozadi.

Hindistonlik professor Karuppannan Jaishankar fikriga ko'ra, kibero'g'rilik, ayniqsa, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va moliyaviy kiberjinoyatlar, odamlarning onlayn muhitdagi erkinligi bilan bog'liq. Uning "Space Transition Theory" nazariyasiga ko'ra, insonlar onlaynda real hayotdagidan farqli ravishda harakat qilishga moyil bo'ladilar, bu esa o'g'rilikni osonlashtiradi.

Michigan State University (AQSH) professori Dr. Thomas Holt esa kibero'g'rilikka aynan iqtisodiy manfaat qozonishga qaratilgan raqamli faoliyat deb qarash kerakligini va bu turdagi jinoyatlarda ko'p hollarda jinoyatchilar rasmiy himoyasiz platformalardan foydalanishi mumkinligini yozadi.

Yaponiyaning Waseda universiteti professori Dr. Pauline Reich kibero'g'rilik transmilliy muammoga aylangani, texnologik globalashuv jinoyatchilarga turli yurisdiksiyalarda harakat qilish imkonini berayotgani, bu esa, huquqni muhofaza qiluvchi organlar ishini murakkablashtirganini ta'kidlaydi.

Kibero'g'rilik murakkab va ko'p qirrali masala bo'lib, olimlar uning texnologik, ijtimoiy psixologik, huquqiy va axloqiy jihatlarni keng yoritmoqda. Ularning umumiy xulosasi – kibero'g'rilikka qarshi kurashda faqatgina texnik vositalar emas, balki inson omili, targ'ibot va xalqaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Kibero'g'rilikning o'sishiga global raqamli transformatsiya sabab bo'lmoqda. Har bir yangi texnologiya jinoyatlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Ilmiy adabiyotlarda kibero'g'rilikning shaxsiy ma'lumotlarni, bank rekvizitlarini o'g'irlash, korporativ ma'lumotlar bazasini buzish va dasturiy ta'minotdan noqonuniy foydalanish kabi ko'p turlari ta'riflanadi. Tergov jarayonlarida raqamli izlarni saqlash va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun maxsus kompyuter forenzikasi (*Computer Forensics* – bu raqamli dalillarni – fayllar, elektron xatlar, loglar, tarixlar, internet faoliyati, USB ma'lumotlari va boshqalar. Imiy va huquqiy tartibda tiklash va tahlil qilish usullarining

majmuasi) usullari rivojlanmoqda. Kibero'g'rilikka qarshi kurashda xalqaro qonunchilik va hamkorlikning hali yetarli darajada yaratilmaganligini katta muammo sifatida keltirishimiz mumkin.

O'zbekistonda ham oxirgi yillarda kiberjinoatchilik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar ko'paymoqda. Xususan, N.Salayev va R.Ro'ziyev axborot xavfsizligiga tahdid soluvchi, bevosita kompyuter vositalari orqali yoki axborot texnologiyalari vositasida sodir etiladigan qonunga xilof ijtimoiy xavfli qilmishni axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar ekanini tushuntiradilar. Ammo olimlar tomonidan hali kibero'g'rilik jinoyati yetarlicha o'rganilmagan.

Ayrim tadqiqotlar bu boradagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, kibero'g'rilikning o'sish dinamikasi, uning sabablari va profilaktik choralarini ham ko'rsatib bergan. Shu bilan birga, O'zbekistonda kiberjinoyatlar bo'yicha maxsus mutaxassis kadrlar yetishmasligi va texnik imkoniyatlarning cheklanganligi ham muammo sifatida tilga olinadi.

Kibero'g'rilik jinoyati zamonaviy texnologiyalarning zaif tomonlaridan foydalanish orqali amalga oshiriladigan xavfli jinoyat turi hisoblanadi. Uning metodologiyasi yuqori darajadagi texnik tayyorgarlik, axborot muhitini teran anglash va inson psixologiyasini bilishni talab qiladi. Shu sababli, jamiyatda raqamli savod-xonlikni oshirish, kiberxavfsizlik sohasidagi huquqiy bazani mustahkamlash va profilaktik tadbirlarni takomillashtirish jinoyatning oldini olishda hal qiluvchi omillardandir. Xususan, bank kartalarining nusxasini yasash, elektron to'lovlar hamyonini soxtalashtirish kabi yangi usullar paydo bo'lmoqda. Shunday sharoitda raqamli dalillar sudlov amaliyotida muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda bu sohani tartibga solish maqsadida 2024-yil 21-noyabrda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, elektron hujjat aylanmasi va elektron imzolar

to'g'risidagi qonunlar, shuningdek, kiberxavfsizlik sohasidagi maxsus normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Ushbu tahlil milliy qonunchilikning kibero'g'rilikka nisbatan qonunchilik jihatidan qanday choralar ko'rishi va kamchiliklarini aniqlash imkonini beradi. So'nggi yillarda qonun ijodkorligi va huquqni muhofaza qilish organlarining tajribasi, shu jumladan sud qarorlari va jinoyat ishlari tahlil qilindi. Bu amaliy tahlil kibero'g'rilikka qarshi kurashishga oid qonunlarning amaliy samaradorligi va ulardagi muammolarni aniqlashga yordam berdi.

Kibero'g'rilik turlari juda xilma-xil bo'lib, ularni amalga oshirish usuli, maqsadi va yo'nalishiga qarab, turli shakllarda tasniflash mumkin. Quyida eng keng tarqalgan turlari keltiramiz:

Fishing (Phishing) – foydalanuvchining shaxsiy ma'lumotlarini (parollar, bank ma'lumotlari va h.k.) soxta veb-saytlar yoki elektron pochta xabarlarini orqali qo'lga kiritish usuli. Bunday hollarda qurbon o'z ma'lumotini o'z xohishi bilan kiritadi, biroq manzil qalbaki bo'ladi.

Farming (Pharming) – kompyuter yoki ma'lumotlarni turli tarmoqlar orasida uzatishni boshqaruvchi qurilma (router)ni zaharlab, foydalanuvchini haqiqiy veb-sayt o'rniga qalbaki sahifaga yo'naltiradi. Bu orqali ham shaxsiy ma'lumotlar qo'lga kiritiladi.

Malvar (Malware) orqali o'g'rilik – kompyuterga yoki mobil qurilmaga zararli dastur joylashtirish orqali ma'lumotlarni noqonuniy tarzda o'g'rilash. Bu turga keyloggerlar (keyboard sniffer), troyan viruslari va shantajchi dasturlar kiradi.

Ijtimoiy muhandislik (Social Engineering) foydalanuvchini psixologik aldash yo'li bilan uning ishonchli ma'lumotlarini qo'lga kiritish usuli. Masalan, operator yoki bank xodimi sifatida chaqiruv qilib ma'lumot so'raydi.

Onlayn tijorat sohasidagi o'g'riliklar Internetdagi savdo platformalarida qalbaki to'lovlar, mavjud bo'lmagan mahsulotlarni sotish, to'lovdan keyin mahsulot yetkazib berilmasligi va hokazolar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Shaxsiy akkauntlarni o'g'rilash – elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, moliyaviy platforma-

lardagi foydalanuvchi hisoblarini buzib, ular orqali moddiy va axborot manfaatlarini qo'lga kiritish.

Kibero'g'rilikning xavfli jihati shundaki, u na faqat moliyaviy ziyon keltiradi, balki ishonch, maxfiylik va milliy xavfsizlik tizimlarini ham sinov ostiga qo'yadi. Davlat tashkilotlari, xususi korxonalar hamda jamoatchilik bu tahdidga qarshi mukammal raqamli profilaktika va (*sifrovoy*) xavfsizlik siyosatini amalga oshirishlari zarur.

1990-yillarda World Wide Web (WWW) paydo bo'ldi va internet ommaviy foydalanishga ochildi. Bu kiberjinoyatlar uchun shaxsiy ma'lumotlarni o'g'rilash, firibgarlik va zararli dasturlarni tarqatish kabi yangi imkoniyatlar yaratdi.

1994-yilda Vladimir Levin ismli rossiyalik xaker Citibank tizimidan 10 million dollar o'g'riladi. Bu bank tizimlariga qarshi birinchi yirik kiberhujumlardan biri edi. 2000-yilda esa "I Love You" virusi tarqaldi, millionlab kompyuterni zararlab, global iqtisodiyotga milliardlab dollar zarar keltirdi.

2000-yillardan boshlab kiberjinoyatlar yanada tizimli va murakkab tus oldi. Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'rilash (phishing), ransomware (ma'lumotlarni shifrlab, pul talab qilish), DDoS hujumlari va davlatlararo kiber xavf-xatarlar keng tarqaldi.

2017-yilda WannaCry ransomware hujumi 150 dan ortiq mamlakatda 200.000 dan ziyod kompyuterni zararlab, global xavfsizlikka jiddiy tahdid soldi.

Hozirgi kunda kibero'g'rilik jinoyatlari sun'iy intellekt, blokcheyn va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda yanada rivojlanmoqda. Masalan, deyepfake (*Deepfake* – bu sun'iy intellekt (AI) yordamida haqiqatga juda o'xshash soxta tasvirlar, videolar va audio yozuvlarni yaratish) texnologiyasi yordamida firibgarlik yoki kriptoalyuta o'g'rilash kabi jinoyatlar ko'paymoqda.

O'zbekistonda internet 1990-yillarning oxirida keng tarqala boshladi. 2000-yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan birga, kiberjinoyatlar ham paydo bo'ldi. 2010-yildan boshlab bank kartalari ma'lumotlarini o'g'rilash, onlayn firibgarlik va ijtimoiy tarmoqlardagi huquqbuzarliklar holatlari qayd etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi "Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-153-son qarori bilan kibero'g'rilikka barham berish va uning barvaqt oldini olish tizimi doimiy ravishda takomillashtirilib, kiberxavfsizlikni ta'minlash choralarini ko'rilmogda.

Steve Morgan muallifligidagi va Cybersecurity Ventures tashkiloti tomonidan 2021-yilda e'lon qilingan "C-Suitedagi kiberurush" (The Cyberwarfare in the C-Suite) nomli maxsus hisobotda kiberjinoyatlar orasida kibero'g'rilikning keng qamrovli va barqaror o'sishi qayd etilgan. Unga ko'ra:

- kibero'g'rilik orqali yetkazilayotgan global iqtisodiy zarar 2021-yilda 6 trln. dollarga yetgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2025-yilga borib 10,5 trln. dollarni tashkil etishi kutilmoqda. Bu – yillik 15% o'sish demakdir;

- Har 11 soniyada dunyoda bitta kiberhujum amalga oshiriladi. Ulardan ko'pchiligi moliyaviy ma'lumotlarni noqonuniy egallash yoki shaxsiy ma'lumotlarni o'g'rilashga qaratilgan bo'ladi;

- AQSHda fuqarolarning deyarli barcha shaxsiy ma'lumotlari tor doiradagi "qorong'i internet"da (dark web) tarqalgan va sotilayotganligi qayd etilgan. Bu kibero'g'rilikning tijoratlashgan xususiyatini ko'rsatadi.

Kibero'g'rilik inson ruhiyatida ishonchsizlik, xavotir, depressiya, ijtimoiy izolyatsiya holatlarini yuzaga keltiradi. Odamlar raqamli platformalardan foydalanishga ehtiyot bo'lib qarashni boshlaydilar va raqamli islohotlarga nisbatan ishonch pasayadi. Moliyaviy tomondan esa shaxsiy va korporativ hisoblarida katta yo'qotishlar bo'ladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda 2018–2023-yillarda kibero'g'rilik bilan bog'liq holatlar soni 8 baravar oshgan. Moliyaviy yo'qotishlarning 70% internet-bank foydalanuvchilari hisobiga to'g'ri keladi. Eng ko'p qurbon bo'luvchilar – 25-40 yoshli Internet foydalanuvchilar va onlayn tadbirkorlar.

Kibero'g'rilik – bu raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi zamonda jamiyat xavfsizligi va shaxsning huquqiy kafolatlariga tahdid solayotgan jiddiy jinoiy muammolardan biri. Bu jinoyat turi nafaqat moddiy ziyon keltiradi, balki shaxsiy ma'lumotlar, maxfiy axborotlar, moliyaviy tizimlar va davlat infratuzilmalariga ham daxl qilishi bilan o'ta xavfli tusga ega.

Tahlillar shundan dalolat beradiki, kibero'g'rilik ko'lamini kengayib borayotganiga sabab bo'luvchi asosiy omillar – bu axborot xavfsizligi madaniyatining pastligi, huquqiy bazaning to'liq shakllanmagani, texnik nazorat vositalarining samarasizligi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishdagi malaka va imkoniyatlarining cheklanganligi. Uning oldini olish uchun quyidagi *amaliy va tizimli takliflarni* berish mumkin:

- kibero'g'rilikka oid alohida modda va ta'riflarni Jinoyat kodeksida aniq belgilash, jinoyatni sodir etish vositalari va oqibatlarini chuqur qamrab olgan normalarni joriy etish lozim;
- davlat miqyosida milliy kiberxavfsizlik strategiyasini qabul qilish va uni amaliyotga tatbiq etish orqali kibertahdidlarga qarshi tizimli yondashuv yaratilishi zarur;
- har bir hududiy ichki ishlar boshqarmalari qoshida malakali kadrlardan iborat maxsus kiberjinoyatlarga qarshi bo'linmalarni tashkil etish maqsadga muvofiq;
- keng jamoatchilikka kibero'g'rilik xavflari, shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish, fishing va zararli dasturlardan himoyalani sh usullari haqida muntazam ravishda ommaviy axborot vositalari orqali ma'lumot berib borish kerak;
- transmilliy kiberjinoyatlarga qarshi samarali kurash olib borish uchun xalqaro tashkilotlar, qo'shni va rivojlangan davlatlar bilan ma'lumot almashish, qo'shma tergovlar o'tkazish va ilg'or tajribalarni joriy etish zarur;
- moliyaviy tashkilotlar, davlat idoralari va xususiy sektorda axborot tizimlarini muhofaza qiluvchi zamonaviy kriptografik va biometrik texnologiyalarni joriy etish muhim hisoblanadi;
- ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki,

kibero'g'rilik jahon ilm-fanida keng o'rganilmoqda, ammo O'zbekistonda ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, qiyosiy tahlillar olib borish, amaliyot va nazariya uyg'unligini ta'minlash talab etiladi. Ayniqsa, xalqaro tajriba va milliy huquqiy muhit o'rtasidagi farqni aniqlab, samarali modellarni joriy etish muhim hisoblanadi;

- kibero'g'rilik – bu faqat kompyuterga bog'liq muammo emas, balki inson huquqlari, shaxsiy daxlsizlik, moliyaviy xavfsizlik va jamiyat barqarorligiga taalluqli dolzarb muammo. Davlat, jamoatchilik va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikka ushbu tahdidni kamaytirishda asosiy omil bo'la oladi. Zamonaviy jamiyat faqat axborot emas, balki xavfsizlik madaniyatini ham shakllantirishi lozim. Maktab va universitetlarda majburiy kiberxavfsizlik kurslarini joriy etish zarur;
- televideniye, radio, ijtimoiy tarmoqlar orqali “Onlaynda xavfsiz bo'ling” kampaniyalarini yo'lga qo'yish ham o'z samarasini beradi;
- ota-onalar uchun bolalarni internet xavflaridan himoya qilishga bag'ishlangan broshyuralar va video darslarni bolalar kontentlariga joylab borish kerak;
- kibero'g'rilikka oid jinoyatlar dinamikasini aniqlash, tahlil qilish va profilaktika ishlarini samarali tashkil etish uchun maxsus elektron statistik platformani shakllantirish lozim. Bu orqali muammoning qaysi hududlarda, qaysi sohalarida ko'proq uchrayotganini o'rganish mumkin bo'ladi;
- yuristlar, ayniqsa tergovchilar, prokurorlar va sudyalalar zamonaviy raqamli jinoyatlarga qarshi huquqiy bilimlarga ega bo'lishlari lozim. Shu bois, yuridik OTMlarda kiberhuquq, raqamli dalillar va kiberhimoyaga oid fanlar o'qitilishi muhim;
- fintex va axborot tizimlarida shaxsiy ma'lumotlar, operatsiyalar va foydalanuvchi faoliyatini kuzatuvchi sun'iy intellekt (AI) yordamida jinoyatni sodir etishdan oldin aniqlash imkoniyatlari yaratilishi kerak. Bu himoyada “proaktiv yondashuv”ni ta'minlaydi;
- kiberhimoya bo'yicha milliy dasturiy ta'minot va IT mahsulotlarini ishlab chiqish uchun

mahalliy startaplar, innovatsion markazlar va IT mutaxassislariga davlat grantlari ajratilishi maqsadga muvofiq;

– kibero'g'rilik ko'pincha ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilayotganini hisobga olib, mazkur platformalarda shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish bo'yicha monitoring mexanizmlari yaratilishi, huquqiy asoslar kuchaytirilishi dardkor.

Xullas, kibero'g'rilik – raqamli asrning eng xavfli jinoyat turlaridan biri sifatida nafaqat shaxsiy, balki milliy xavfsizlikka ham jiddiy tahdid solayotgan murakkab ijtimoiy-huquqiy muammo. Ushbu jinoyat turining sur'at bilan o'sib borishi, jinoyatchilarning transmilliy xarakterga ega bo'lishi va aniqlashdagi qiyinchiliklar uning zamonaviy jihatdan jiddiy tahlil etilishini talab etmoqda.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – T., 2024. <https://lex.uz>.
2. O'zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida”gi O'RQ-547-son qonuni, 02.07.2019-yil. <https://lex.uz>.
3. “O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi qonun. 2024-yil 21-noyabr <https://lex.uz>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-153-son qarori. 2025-yil 30-aprel. <https://lex.uz>.
5. Salayev N.S., Ro'ziyev R.N. Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishga oid milliy va xalqaro standartlar: Monografiya. – T.: TDYUU, 2018. – 139-b.
6. David S. Wall “Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age” 2007. – C. 94.
7. Jaishankar, K. (2008). Space Transition Theory of Cyber Crimes. In Criminology and Criminal Justice (Хиндистон).
8. Holt, T. J., & Bossler, A. M. (2020). Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-Enabled Offenses (AQSH).
9. Reich, P., et al. (2021). Law, Policy, and Technology: Cyberterrorism, Information Warfare and Internet Immobilization (Япония).
10. Brenner S. (2021). Cybercrime and the Digital Economy. Routledge.
11. INTERPOL. (2023). Global Cyber Threat Assessment.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАНЕСЕНИЯ УМЫШЛЕННЫХ ТЯЖКИХ ТЕЛЕСНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Ikanov Azamat Agzamovich

начальник Центра Университета общественной безопасности Республики Узбекистан,
доктор философии по юридическим наукам

Тазетдинов Руслан Рабинович

руководитель проекта Исследовательского института криминологии Республики Узбекистан,
доктор философии по психологическим наукам, доцент

Аннотация: Данная статья выполнена в рамках реализации научного проекта на тему: Исследование умышленных тяжких телесных повреждений и преступлений в Навоийской области. В статье раскрывается проблема возникновения преступлений среди несовершеннолетних, связанных с нанесением тяжких телесных повреждений, проводится анализ имеющихся причин возникновения данного вида преступления. По итогам выработан ряд рекомендаций.

Ключевые слова: тяжкие телесные повреждения, несовершеннолетние, психологические проблемы.

VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA QASDDAN YETKAZILADIGAN OG'IR TAN JAROHATLARINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

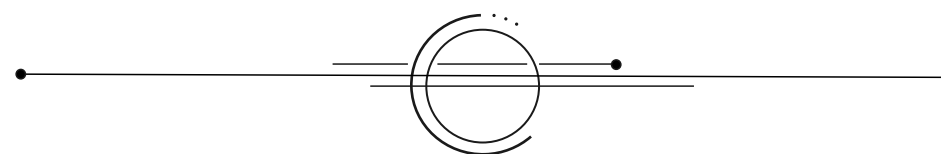
Annotatsiya: Ushbu maqola Navoiy viloyatida qasddan yetkazilgan og'ir tan jarohatlari va jinoyatlar bo'yicha ilmiy loyiha doirasida amalga oshirilgan. Maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida og'ir tan jarohatlari yetkazish bilan bog'liq jinoyatlar muammosi yoritilgan, mazkur turdagi jinoyatlarning kelib chiqish sabablari tahlil qilinib, natijalari asosida qator tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: og'ir tan jarohatlari, voyaga yetmaganlar, psixologik muammolar.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INFLICTING INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM AMONG MINORS

Abstract: This article is conducted as part of a scientific project on the study of intentional grievous bodily harm and crimes in the Navoi region. The authors address the issue of crimes among minors related to the infliction of grievous bodily harm. This study analyzes the existing causes of this type of crime. Based on the findings, a set of recommendations has been developed.

Keywords: grievous bodily harm, minors, psychological problems.

В последние десятилетия наблюдается рост преступности среди несовершеннолетних, особенно в части тяжких телесных повреждений. Данный феномен требует комплексного анализа, учитывающего психологические аспекты, социальные факторы и превентивные меры. В статье рассмотрены основные причины данного явления, мнение экспертов, возможные меры профилактики и международный опыт.

1. Причины агрессивного поведения несовершеннолетних

Одним из ключевых факторов, влияющих на подростковую агрессию, является социальное окружение. Исследования показывают, что дети, растущие в условиях неблагоприятной семейной обстановки, чаще совершают насильственные преступления [1]. К основным причинам можно отнести:

- неблагоприятную семейную среду (насилие в семье, отсутствие контроля);
- влияние криминальной субкультуры;
- психологические особенности подросткового возраста (импульсивность, высокая внушаемость);
- дефицит эмоциональной поддержки и воспитания [2].

Кроме того, исследование Бандуры (1977) показывает, что агрессивное поведение часто формируется через подражание значимым фигурам, таким как родители, старшие друзья или герои медиапродукции [3].

Эксперты расходятся во мнениях относительно первопричин агрессивного поведения. Одни считают, что главным фактором является влияние общества и социальная среда [4], тогда как другие делают акцент на индивидуальных психологических особенностях личности.

А.Е. Личко утверждает, что подростковая агрессия во многом определяется характерологическими особенностями, такими как акцентуация личности [5].

Р. Сапольски обращает внимание на биологические механизмы агрессии, связанные с уровнем кортизола и тестостерона [6].

А.Т. Бек подчеркивает важность когнитив-

ных искажений и роли негативных установок в формировании агрессивного поведения [7].

Дж. Гиллигэн в своих исследованиях акцентирует внимание на социальной изоляции и чувстве унижения как триггерах насилия [8].

Ф. Зимбардо рассматривает влияние анонимности и группового давления на склонность к насильственным действиям [9].

Б.Д. Паркер изучает влияние неблагоприятных условий воспитания на развитие антисоциального поведения [10].

К. Андерсон анализирует воздействие видеоигр и медиа на уровень подростковой агрессии [11].

Таким образом, проблема является комплексной и требует междисциплинарного подхода.

Исследование данной проблемы основывается на системном и междисциплинарном подходах, позволяющих выявить взаимосвязь между социальными, правовыми и психологическими факторами, влияющими на преступное поведение подростков.

Основные научные принципы исследования:

Принцип комплексности – изучение проблемы с учетом социального, правового, психологического и криминологического аспектов.

Принцип объективности – использование достоверных данных, полученных из официальных источников.

Принцип эмпирической верификации – применение количественных и качественных методов исследования.

Основные причины преступного поведения несовершеннолетних.

Социальные факторы:

Дисфункциональная семейная среда (домашнее насилие, отсутствие родительского контроля).

Низкий уровень образования и социализации подростков. Неблагоприятная среда проживания (криминализованные районы, бедность).

Влияние девиантных сверстников и криминальной субкультуры.

Остановимся на них более детально, так, криминальная субкультура как система особых ценностей, правил поведения и норм, регулирующих в преступной среде различные отношения является стержнем подпитывающим преступное сообщество, с помощью такого «регулятора» в преступном мире устанавливаются свои нормы, обычаи и традиции, «законы», обуславливающие развитие и самовоспроизводство «касты» преступников-профессионалов, путем вербовки молодежи.

Кроме того, именно криминальная субкультура обеспечивает членам преступного сообщества взаимопомощь, неуязвимость к уголовному преследованию, особую конспирацию, что делает криминальный мир еще более устойчивым, а значит, и деятельность членов преступного мира – более общественно опасной. Причем в странах СНГ экспансия криминальной субкультуры в социальную реальность в последнее время становится все более и более заметной.

В связи с этим особое внимание следует уделять формированию, развитию этой системы антисоциальных норм и ценностей, а равно и способам распространения, самовоспроизводства криминальной субкультуры.

Так, в последнее время особо «популярными» становятся различные неформальные молодежные движения, в том числе поддерживающие и пропагандирующие криминальную субкультуру.

В Российской Федерации с 2010 года усматривалось развитие молодежного экстремизма основанного на идее романтизации криминального уклада жизни и уголовных понятий. Название и девиз криминальной субкультуры, состоящих из несовершеннолетних - «Арестантский уклад един» (далее АУЕ).

Справочно: до 2000-х гг. криминальное движение АУЕ было лишь в Забайкалье и не выходило за пределы исправительных учреждений.

По данным (ИА Известия), в РФ 40% (около 34 тыс.) от общего числа носителей прес-

тупной идеологии составляют подростки 13-17 лет из половины регионов России. На их счету десятки жестоких преступлений – убийства, организация бунтов в колониях, нападения на полицейские участки. Только за 2019 год число осужденных несовершеннолетних возросло на 8% - до 11 512 человек. При этом, как отмечают эксперты, участниками АУЕ всё чаще становятся дети из самых обычных российских семей.

Первые упоминания об этом явлении относятся к 2010 году. Во время беспорядков, произошедших в Белореченской воспитательной колонии Краснодарского края, несовершеннолетние заключённые выкрикивали «Ауе!».

Далее в РФ наблюдался подъём популярности криминальной тематики в русскоязычном Интернете: проявляются тематические группы в социальных сетях, растёт число упоминаний АУЕ в видеорепортажах о разборках и избиениях сверстников, выкладываемых подростками (в том числе девушками) в YouTube.

В 2013-2015 гг. в РФ произошли несколько серьёзных инцидентов с участием криминализированных подростков в Забайкалье, Бурятии, Татарстане, попавших в поле зрения правоохранительных органов РФ и упоминаемых в СМИ в связи с темой АУЕ.

Символ движения АУЕ – восьмиконечная «роза ветров», называемая «звездой воров».

На государственный уровень проблема криминализации молодежи и опасном субкультурном влиянии АУЕ в РФ, была поднята в 2016 году после доклада В.Путину итогов работы специальной межведомственной комиссии для проверки ряда громких инцидентов в Забайкальском крае, в котором отмечалось, что воровская романтика набрала популярность в 17 других российских регионах и была обозначена угроза АУЕ для национальной безопасности.

Деструктивная субкультура, позволяет вовлекает детей с самых молодых лет в преступный мир и дает возможность получать

с них деньги на деятельность организованных преступных группировок. Объединения АУЕ очень активно ведут пропаганду как через интернет, в социальных сетях, так и посредством прямой вербовки - многих вынуждают вступать туда под угрозой физического насилия.

Формы и методы очной вербовки подростков в АУЕ направлены на психологическое и физическое воздействие.

Так к школьнику подходят двое старшеклассников и начинают говорить с ним на «блатном жаргоне», рассказывают про «понятия», «зоновскую романтику», а затем просят принести деньги для «общака». Так ребенок начинает воровать, вымогать деньги и обманывать родителей. При отказе подростка доводят до самоубийства. Кроме того применяются расправы, как месть за поведение «не по понятиям».

Симптоматично, что данное явление стало характерно не только для неблагополучных районов и школ, но и распространилось среди элитных частных образовательных учреждений.

Таким образом, идея АУЕ изначально региональная постепенно стала для молодежи своеобразной «национальной идеей».

На основе обширного контент-анализа интернет ресурсов, посвящённых тематике АУЕ их членов условно можно разделить на несколько групп:

1. Участники первичной криминализации, «дети городских окраин». Представители социально неблагополучных слоёв населения, чьи представления о самореализации мало связаны с учёбой и успешной карьерой. Их повседневная жизнь строится вокруг дворового «тусования» в компании сверстников. Типичные спутники таких компаний – курение, регулярное употребление алкоголя и скука. В сочетании с алкоголем последняя часто побуждает к совершению спонтанных правонарушений, как правило краж или агрессивных действий по отношению к сверстникам.

Повседневное поведение и общение

конструируется под сильным влиянием криминальных «понятий», как правило транслируемых более взрослыми и «опытными» «наставниками». Являются активными потребителями криминальной «романтики».

2. Участники игровой криминализации, в значительной степени представленные криминализированной «золотой» молодёжью. Эта группа включает в себя выходцев из благополучных социальных слоёв, «нормальных семей», где родители успешно работают, а у детей есть перспективное будущее.

Распространённой проблемой таких семей является недостаток времени общения детей и родителей, дефицит внимания, часто побуждающий детей компенсировать его за счёт девиантных форм самоутверждения. В этой группе криминализация проявляется прежде всего на уровне субкультурных практик: сленге, манере общения, одежде, специфической активности в социальных сетях.

3. Участники устойчивой криминализации, «реальные уголовники».

Как правило, для подростков столкновение с правоохранительными органами и страх получить реальное наказание в виде лишения свободы становится социальным барьером, возвращающим к нормативному поведению, при наличии, достаточных ресурсов ресоциализации в виде семьи, социального окружения, учёбы, работы, позитивных жизненных планов и т.п. Для других – своеобразной криминальной инициацией, закрепляющей криминальную идентичность и готовность к реализации соответствующих девиантных жизненных стратегий.

В последнее время идеология АУЕ особенно быстро распространяется в популярных социальных сетях.

Так, в 2019-2020 годах, в правоохранительных органах РФ, за пропаганду экстремизма в интернете к ответственности были привлечены 11 администраторов и активных участников сетевых сообществ движения. В судебном порядке пресечена работа 22 площадок в социальной сети «ВКонтакте» - в этих

пабликах состояло порядка 2,5 млн пользователей.

Часть этих информационных площадок администрируется непосредственно членами ОПГ - в том числе и теми, кто сейчас находится в местах лишения свободы.

Психологические факторы: Высокий уровень агрессии и эмоциональная нестабильность. Недостаток эмпатии и социальной ответственности. Психические расстройства, не диагностированные в раннем возрасте.

Правовые и институциональные факторы: Недостаточный уровень профилактических мер в образовательных учреждениях. Слабая работа правоохранительных органов в сфере предупреждения преступности. Недостаток программ реабилитации и ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей.

Комплексные меры по снижению уровня преступности среди несовершеннолетних:

Образовательные инициативы.

Введение обязательных программ по правовому воспитанию в школах.

Преподавание конфликтологии и медиации для предотвращения насильственного поведения.

Обучение педагогов методикам раннего выявления девиантного поведения.

Семейная профилактика.

Развитие социальных служб для работы с неблагополучными семьями.

Введение обязательных программ по обучению родителей методам воспитания.

Контроль за ситуацией в семьях группы риска со стороны социальных работников.

Контроль и мониторинг:

Усиление взаимодействия образовательных учреждений, полиции и социальных служб.

Создание баз данных несовершеннолетних, склонных к девиантному поведению, с целью их ранней профилактики.

Повышение уровня контроля за поведением подростков в общественных местах.

Ужесточение контроля за контентом, влияющим на детскую психику [12].

Юридические меры:

Ужесточение ответственности родителей за участие несовершеннолетних в преступлениях.

Совершенствование законодательства о ювенальной юстиции.

Введение альтернативных мер наказания (принудительное участие в программах социальной адаптации).

Реабилитационные и коррекционные программы:

Развитие психологической поддержки и психотерапевтических программ для подростков с агрессивным поведением.

Создание специализированных центров ресоциализации для несовершеннолетних правонарушителей.

Введение обязательных программ трудовой и социальной адаптации для ранее судимых подростков.

Информационные и медиакоммуникационные стратегии:

Популяризация среди молодежи ненасильственных способов решения конфликтов.

Контроль за распространением контента, пропагандирующего насилие и криминальную субкультуру.

Вовлечение лидеров общественного мнения в программы по снижению подростковой агрессии.

Формирование альтернативных способов самореализации (спорт, искусство);

Одним из эффективных методов является программа когнитивно-поведенческой терапии (КПТ), направленная на коррекцию мышления и эмоционального реагирования [13].

Опыт зарубежных стран:

В Германии действует концепция социальной профилактики, включающая интеграцию подростков в общественные проекты и строгий контроль за проблемными семьями. В стране реализуется система ювенальной юстиции, где несовершеннолетним правонарушителям предоставляются реабили-

тационные программы, а также обязательные программы психологической помощи [14].

Во Франции внимание уделяется работе школьных психологов и социальных служб, которые могут вмешаться на ранних стадиях отклоняющегося поведения. Развита система центров социальной адаптации, а также программы медиации, направленные на восстановление социальной справедливости через диалог между жертвой и правонарушителем [15].

Израиль акцентирует внимание на реабилитационных программах, направленных на ресоциализацию несовершеннолетних преступников. В стране существуют специальные программы для работы с подростками, вовлеченными в преступную деятельность, включая психотерапевтические методики и образовательные инициативы [16].

В США применяется сочетание наказательных мер (ювенальные суды) и программ превентивного воспитания. Работают многочисленные реабилитационные центры, а также образовательные программы, направленные на снижение уровня преступности среди молодежи. Также внедрена система мониторинга рецидивов среди несовершеннолетних преступников, что позволяет корректировать стратегии вмешательства [17].

В России основное внимание уделяется патристическому воспитанию, но профилактические программы нуждаются в расширении. Реализуются инициативы по социальной адаптации подростков, находящихся в группе риска, но их эффективность требует дальнейшего исследования и совершенствования.

Проблема нанесения тяжких телесных повреждений несовершеннолетними является комплексной и требует системного подхода. Основными направлениями профилактики должны стать раннее выявление девиантного поведения, развитие позитивных моделей поведения, поддержка семей и адаптация лучших международных практик. Опыт зарубежных стран показывает, что комплексная

система социальной работы с семьями эффективна наряду с использованием реабилитационных центров. Так как преступность среди несовершеннолетних напрямую связана с обстановкой в семье и окружением подростка. Тем самым предлагается:

В сфере образования и воспитания:

- введение обязательных программ правового просвещения в школах и колледжах.

- развитие системы наставничества – привлечение педагогов, социальных работников и волонтеров для индивидуальной работы с подростками группы риска.

- формирование безопасной школьной среды – внедрение антикризисных программ для предотвращения буллинга и агрессивного поведения.

В досуговой сфере:

- создание бесплатных кружков и спортивных секций для вовлечения подростков в позитивные социальные активности.

- популяризация ненасильственного разрешения конфликтов – развитие медиации и конфликтологии в молодежной среде.

- работа с медиа – контроль за распространением контента, пропагандирующего насилие и криминальную субкультуру.

Использованные источники

1. Иванов С.В. Социальные факторы подростковой преступности. М.: Юрайт, 2019.
2. Смирнов А.Н. Влияние семейного окружения на агрессивное поведение детей. СПб.: Питер, 2020.
3. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
4. Новиков Д.П. Подростковая агрессия: социальные детерминанты. Казань, 2021.
5. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. СПб.: Питер, 1999.
6. Sapolsky R. Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst. Penguin, 2017.
7. Beck A.T. Cognitive Therapy and Emotional Disorders. International Universities Press, 1976.
8. Gilligan J. Violence: Reflections on a National Epidemic. Vintage, 1997.
9. Zimbardo P. The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil. Random House, 2007.
10. Parker B.D. Adolescent Aggression and Parental Influence. Oxford University Press, 2015.
11. Anderson C.A. Violent Video Game Effects on Children and Adolescents. Oxford University Press, 2007.
12. Фёдоров В.И. Влияние медиасреды на подростковую агрессию. М.: ВШЭ, 2018.
13. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. Jugendhilfe in Deutschland, 2020.
14. Ministère de la Justice de la France. Prévention de la délinquance juvénile, 2021.
15. Israeli Ministry of Public Security. Juvenile Crime Prevention Programs, 2021.
16. United States Department of Justice. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2022.
17. Министерство внутренних дел РФ. Доклад о преступности среди несовершеннолетних, 2022.

ZAMONAVIY KRIMINOLOGIYADA JINOYATCHILIKNI TADQIQ ETISH
VA UNI OLDINI OLISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

A'loxonov Muxammadmirzoxon Adhamxon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy kriminologiyada jinoyatchilikni ilmiy tadqiq etishda innovatsion yondashuvlardan foydalanishning zarurati hamda jinoyatchilikning oldini olishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy davlatlarning zamonaviy kriminologik tadqiqotlar o'tkazishdagi ilg'or tajribalari tahlil qilinib, ularni mamlakatimizda joriy etish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: zamonaviy kriminologiya, raqamli jinoyatchilik, kriminologik tadqiqotlar, innovatsion yondashuv, jinoyatchilikni baholash, ilmiy tahlil, ilmiy prognoz va diagnoz.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРОФИЛАКТИКИ
ПРЕСТУПНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ КРИМИНОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье освещается необходимость использования инновационных подходов в научных исследованиях преступности в современной криминологии, а также вопросы использования цифровых технологий в предупреждении преступности. Проанализирован передовой опыт зарубежных стран в проведении современных криминологических исследований и обсуждены вопросы их внедрения в нашей стране.

Ключевые слова: современная криминология, цифровая преступность, криминологические исследования, инновационный подход, оценка преступности, научный анализ, научный прогноз и диагноз.

IMPROVING THE SYSTEM OF CRIME RESEARCH AND PREVENTION
IN MODERN CRIMINOLOGY

Abstract. This article highlights the necessity of using innovative approaches in the scientific study of crime in modern criminology and the issues of using digital technologies in crime prevention. Also, the best practices of foreign countries in conducting modern criminological research were analyzed, and issues of their implementation in our country were discussed.

Keywords: modern criminology, digital crime, criminological research, innovative approach, crime assessment, scientific analysis, scientific forecast and diagnosis.

Kriminologiya fani hozirgi kunda ijtimoiy-huquqiy fanlar tizimida eng muhim o'rinlardan birini egallab, jamiyat xavfsizligi, uning barqaror rivojlanishi va fuqarolik huquqining himoyasini ta'minlashda bevosita ilmiy-amaliy poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Jinoyatchilik esa nafaqat huquqiy muammo, balki murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, global miqyosda zamonaviy xavf sifatida qaral-

moqda. Ayniqsa, xalqaro maydonda texnologik taraqqiyot, axborot maydonining kengayishi, ijtimoiy adolatsizlik, demografik bosim va ijtimoiy institutlar barqarorligining susayishi natijasida jinoyatchilik tobora yangi shakl va ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy jinoyatchilikning raqamli va transmilliy shakllari an'anaviy kriminologik yondashuvlarning samaradorligiga jiddiy chaqiriq

bo'lib xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham hozirgi bosqichda kriminologik tadqiqotlar faqatgina jinoyat sabablari va oqibatlarini o'rganish bilan cheklanmasdan, ularni prognoz qilish, oldini olish va nazorat qilishga qaratilgan kompleks ilmiy yondashuvlarni talab etmoqda. Bunda sun'iy intellekt, "Big Data" texnologiyalari, kriminometrik modellar, empirik statistik tahlillar va xulq-atvor psixodiagnostikasi kabi zamonaviy vositalardan foydalanish ehtiyoji keskin oshdi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish tizimini isloh qilish borasida salmoqli yutuqlarga erishilmoqda. Jumladan, jinoyatchilik profilaktikasi to'g'risidagi qonunchilikning takomillashuvi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning zamonaviylashtirilishi ijobiy natijalar bermoqda. Ayniqsa, jinoyatchilikning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va ularni barvaqt bartaraf etish bo'yicha zamonaviy kriminologik tadqiqotlar bosqichmabosqich amalga oshirilayotganligini ham e'tirof etish joiz.

Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda tizimli muammolar, normativ-huquqiy bo'shliqlar va ilmiy tahlillarning yetishmasligi kuzatilmoqda.

Zamonaviy kriminologik tadqiqotlar kriminologiyaning nazariy va amaliy yondashuvlarini chuqur yoritadi, ayniqsa, zamonaviy metodologiyalarni qamrab oladi. Kriminologik tadqiqotlar metodologiyasi tarixan jinoyatchilikni izohlashning turli nazariy yondashuvlariga asoslanib shakllangan. Klassik (Chezare Bekkaria, Ieremiya Bentam) [1], pozitivistik (Chezare Lombrozo, Enriko Ferri) [2,3] va sotsiologik (Durkheim, Sutherland) [4] maktablar zamonaviy kriminologiyaning nazariy poydevorini tashkil etadi. Bugungi kunda esa bu yondashuvlar yangi – postmodern, interaktiv, texnologik va integratsiyalashgan shakllarda rivojlanmoqda.

Zamonaviy kriminologik tadqiqotlar kompleks, multidisipliner va innovatsion yo'nalishlarda olib boriladi. Ilmiy tahlillar faqat huquqiy va ijtimoiy sabablarga emas, balki iqtisodiy, psixologik, demografik va texnologik omillarga ham e'tibor qaratadi. Masalan, kriminologik prognostik

modellar yordamida jinoyatlarning sodir bo'lish ehtimoli aniqlanadi, sun'iy intellekt asosidagi algoritmlar esa jinoyatchilikka moyillik darajasini baholash imkonini beradi.

Empirik metodlar kriminologiyada asosiy o'rin egallaydi:

- so'rovnomalar, intervyular, kuzatuv va eksperimentlar orqali ijtimoiy xatti-harakatlar tahlil qilinadi;

- statistik tahlil vositalari orqali jinoyatlar soni, sabablari, hududiy va demografik tavsiflari aniqlanadi;

- zamonaviy dasturiy vositalar (SPSS, R, Python, Tableau) [5] yordamida katta hajmdagi jinoyat ma'lumotlari vizual ko'rinishga keltiriladi.

Normativ-huquqiy tahlil kriminologik tadqiqotlarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Profilaktik choralar to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari, jinoyatchilik statistikasi, xalqaro huquqiy hujjatlar, sud amaliyoti va jinoyat protsessi elementlari tadqiqot asosini tashkil etadi.

Zamonaviy kriminologik yondashuvlar orasida interaktiv kriminologiya, sistemali yondashuv, profilaktik diagnostika modeli, qiyosiy kriminologiya, kiberkriminologiya, psixo-kriminologiya keng qo'llanilmoqda. Masalan, xorijiy davlatlarda kriminal xavf darajasi yuqori bo'lgan hududlar bo'yicha issiq nuqtalar (Hot Spot Mapping) texnologiyasi asosida prognozlar tuziladi.

Shuningdek, kriminologiyada interaktiv model – jinoyatga olib keluvchi har bir ijtimoiy omilni tarmoq sifatida bog'lab, tizimiy yechim topishga xizmat qiladi. Bu model jinoyat sabablari, sharoitlari, jinoyatchining shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy muhit va huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalarning harakati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston sharoitida ham kriminologik tadqiqotlarni zamonaviy bosqichga olib chiqish borasida sezilarli ijobiy siljishlar mavjud. Ayrim kriminologiya bo'yicha darsliklarda jinoyatchilik sabablari, ijtimoiy profilaktika, jinoyatni oldini olishda jamiyat institutlarining o'rni kabi masalalarga zamonaviy yondashuvlar kiritilgan. Biroq, empirik tadqiqotlar sonining yetishmasligi, tahliliy

institutlar faoliyatining tizimlashtirilmagani, hamon an'anaviy yondashuvlarning ustunligi bu sohada o'sish imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu bois, jinoyatchilikni zamonaviy kriminologik metodlar orqali chuqur o'rganish – nafaqat ilmiy zarurat, balki jamiyat xavfsizligi, fuqarolik ishonchi va huquqiy madaniyatni yuksaltirish uchun zarur vositadir.

Zamonaviy kriminologiyada jinoyatchilikni samarali o'rganish va uni oldini olish bo'yicha tizimlarni takomillashtirishda xalqaro tajribaning o'rni beqiyosdir. Chunki jinoyatchilik faqat milliy chegara doirasida yuzaga keluvchi hodisa emas, balki global tusga ega bo'lgan murakkab ijtimoiy-huquqiy muammo hisoblanadi. Xalqaro miqyosda shakllangan ilg'or yondashuvlar, boshqaruv uslublari va tahliliy texnologiyalar jinoyatchilikka qarshi kurashishning samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha xalqaro tajriba O'zbekiston uchun katta ahamiyatga ega. Xususan, Yevropa va Amerika davlatlarida jinoyatchilikning oldini olish va jinoyatchilarni reabilitatsiya qilish bo'yicha ilg'or tizimlar mavjud. Shu bilan birga, Singapur kabi davlatlarning profilaktik yondashuvlarini o'rganish va ularni milliy tizimiga moslashtirish mumkin.

Misol uchun, Yaponiyada jinoyatchilikning oldini olishda ko'proq ijtimoiy reabilitatsiya tizimi ishlab chiqilgan, bunda jinoyatchilarga ijtimoiy ishlar va psixologik yordam ko'rsatiladi [6]. Shvetsiyada esa jinoyatchilikning oldini olishning samarali metodlari sifatida jamiyatdagi jinoyatlarning oldini olishda fuqaro tashabbuslari faoliyatiga katta ahamiyat beriladi [7]. O'zbekiston sharoitida jinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga integratsiyalash muhimdir.

Germaniya jinoyatchilikka qarshi kurash va uni oldini olishda kompleks, tizimli va zamonaviy yondashuvlarga asoslanadi. Bu davlatda kriminologik faoliyat nafaqat jinoyat sodir etilgach boshlangan chora-tadbirlar majmui bilan chek-

lanadi, balki jinoyatchilikni ildizidan bartaraf etishga qaratilgan profilaktik, psixologik va sotsiologik mexanizmlar asosida olib boriladi.

Germaniyada "Polizeiliche Kriminalprävention" (PK) – Jinoyatchilikning oldini olish politsiya bo'linmasi faoliyat yuritadi. Ushbu tuzilma jinoyatchilik statistikasi, jinoyatlar tahlili, xavf darajasi, jinoyat zonalar xaritasi, yoshlar orasida jinoyatchilik sabablari kabi masalalarda yuqori texnologiyalarga asoslangan kriminologik monitoring tizimlarini qo'llaydi.

Ushbu tizim doirasida:

- jinoyatlar dinamikasi haqida real vaqtda axborotlar to'planadi;

- har bir shahar va federal yer uchun maxsus profilaktik strategiyalar ishlab chiqiladi;

- maktab, mahalla va ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorlikda "Kriminalprävention vor Ort" (Joylarda jinoyatchilikning oldini olish) dasturlari amalga oshiriladi;

- jinoyatchilikka moyil yoshlar, ularning psixologik holati, ijtimoiy muhitdagi risk faktorlar monitoring qilinadi [8].

Shuningdek, Germaniyada jinoyatchilik tahliliga sun'iy intellekt tizimlari ham kiritilgan. Masalan, PredPol (Predictive Policing) tizimi orqali jinoyatlarning qayerda, qachon sodir bo'lish ehtimoli prognoz qilinadi. Bu esa politsiya patrullari harakatini real xavf zonalar asosida optimalashtirish imkonini beradi [9].

O'zbekistonda ham jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimi modernizatsiya qilinmoqda. Ammo Germaniya tajribasidan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish dolzarb hisoblanadi:

- sun'iy intellekt asosida prognozlash tizimlarini joriy qilish – jinoyatchilikni oldindan bashorat qiluvchi tizimlar orqali xavfli hududlar va guruhlar aniqlanadi;

- mahalla va maktablar bilan integratsiya – jinoyatchilikka moyil guruhlar bilan ishlashda ijtimoiy xizmatlar, ruhshunoslar va obro'li mahalla yetakchilari jalb qilinadi (Germaniyadagi "Schulsozialarbeit" – maktab ijtimoiy ishlari modeli asosida) [10];

davlat, jamoatchilik va politsiya hamkorligida profilaktika – fuqarolar ishtirokida mahallaviy monitoring tizimi joriy etiladi, jinoyat sodir etilishidan oldin ijtimoiy ogohlantirishlar beriladi.

Germaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilikning oldini olishda faqat jazoga asoslanmasdan, oldin ogohlantirish, prognozlash va fuqarolik institutlari bilan hamkorlikda ishlashga asoslanmoq lozim. Bu yondashuv O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashni yanada samarali tashkil qilish, ilmiy yondashuvlar asosida boshqarish va huquqiy xavfsizlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Yaponiyada jinoyatchilikning oldini olish tizimi jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar, fuqarolik intizomi va jamoatchilik ishtirokiga asoslangan. Bu davlatda jinoyatchilik darajasi nisbatan past bo'lib, bunga asosiy sabab — preventiv yondashuv, oilaviy nazorat va psixologik ijtimoiy moslashtirish tizimidir.

Yaponiya modelining o'ziga xos jihatlari:

jinoyat sodir etishga moyil shaxslar bilan erta bosqichda ishlash uchun “hogo-sha” (kuzatuv ostidagi shaxs) dasturi mavjud;

voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish uchun maxsus psixologik konsultatsiya markazlari faoliyat yuritadi;

“Kodomo 110” – bolalarga qarshi zo'rvonlik holatlarini darhol xabar qilish uchun mo'ljallangan ishonch telefon tarmog'i mavjud [11];

maktablarda kriminologik ma'rifat soatlari, ota-onalar bilan “do'stlik kengashlari” o'tkaziladi.

O'zbekiston uchun foydali jihatlar:

jinoyatchilikka moyil bolalar uchun psixologik reabilitatsiya markazlarini tashkil etish;

mahalla, maktab va oilalar o'rtasidagi muvofiglashtirilgan monitoring;

“Ijtimoiy psixolog” lavozimini mahallalar miqyosida joriy etish.

AQSH jinoyatchilik muammosi bilan chuqur shug'ullanayotgan davlatlardan biri bo'lib, bu sohada juda ko'p analitik va texnologik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ayniqsa, jinoyatlarning oldini olishda Predictive Policing (bashoratli politsiya) konsepsiyasi keng joriy qilingan [12].

AQSH tajribasidagi asosiy jihatlar:

CompStat, HunchLab, PredPol kabi sun'iy intellektga asoslangan tizimlar jinoyatlarning sodir bo'lish joyini prognoz qiladi.

Maktablar bilan hamkorlikda “School Resource Officer” (maktabda doimiy faoliyat yurituvchi politsiya xodimi) instituti joriy etilgan [13].

Jinoyatchilikka sabab bo'lgan ijtimoiy omillar bo'yicha multidisipliner tahlil markazlari faoliyat yuritadi (prokuror, politsiya, psixolog, ijtimoiy ishchi birgalikda ishlaydi).

O'zbekiston uchun foydali jihatlar:

mahalliy darajada jinoyat statistikasi asosida xavfli hududlarni aniqlash tizimlarini joriy etish;

politsiya va ta'lim muassasalari o'rtasida bevosita hamkorlik o'rnatish;

jinoyatchilikka oid prognozlarni shakllantirish bo'yicha Kriminologiya tadqiqot instituti tuzilmasida “Jinoyatchilikni prognozlash ofisi”ni ochish.

Shvetsiya jinoyatchilikka qarshi kurashishda inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va profilaktik ijtimoiy xizmatlarni asos qilib olgan. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini bartaraf etishda davlat tizimlari bilan bir qatorda, jamiyat va oila bilan ishlashning kuchli modeli mavjud.

Shvetsiya tajribasining asosiy xususiyatlari:

15 yoshgacha bo'lgan bolalar jinoyat sodir etsa, bu jinoyat emas, balki ijtimoiy xavfli holat sifatida ko'riladi.

“Barnombudsmannen” – bolalar huquqlarini himoya qiluvchi mustaqil Ombudsman instituti faoliyat yuritadi.

Jinoyatchilikka moyil bolalar bilan ijtimoiy pedagoglar, psixologlar va “mentor-usta”lar birga ishlaydi. Har bir mahalla yoki tumanda “Javobgarlik markazlari” faoliyat yuritadi – voyaga yetmagan bilan tuzatish ishlari olib boriladi.

O'zbekiston uchun foydali jihatlar:

voyaga yetmaganlar bilan ishlashda “ijtimoiy xavfli” yondashuv asosida individual reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish;

Bolalar huquqlarini mustaqil ravishda himoya qiluvchi organ (Ombudsman) vakolatlarini kuchaytirish;

Yuqoridagi ilg'or xorijiy tajribalarni O'zbe-

kiston milliy ijtimoiy-siyosiy kontekstga moslashtirgan holda jinoyatchilikning oldini olishda sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishi mumkin.

Zamonaviy kriminologiyada jinoyatchilikning oldini olish tizimi nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurashning dolzarb masalalarini hal etishga qaratilgan, balki jamiyatda huquqiy ong va xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga xizmat qilishi kerak. O'zbekiston sharoitida jinoyatchilikning oldini olish tizimi samaradorligini oshirish uchun mavjud tizimni takomillashtirish zarur. Bu borada quyidagi ilmiy-amaliy takliflar keltiriladi.

1. Kompleks yondashuv: Profilaktika, prognozlash va ta'sir chorasi.

Kriminologik tadqiqotlar va amaliyotda jinoyatchilikning oldini olishning samarali usuli kompleks yondashuvni qo'llashdir. Bu yondashuvda jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan har bir chora jamoa tomonidan integratsiya qilingan bo'lishi kerak. Profilaktika (jinoyatchilikning oldini olish) nafaqat jinoyat sodir bo'lishi mumkin bo'lgan hududlarda, balki jamiyatning barcha qatlamlarida, ayniqsa, jinoyatchilikka moyil bo'lgan guruhlar o'rtasida amalga oshirilishi kerak. Profilaktika tadbirlari jinoyatni sodir etmasdan oldin, jismoniy va psixologik yordam ko'rsatish, yoshlarni ijtimoiy integratsiya qilish va ularning reabilitatsiyasiga qaratilgan bo'lishi lozim.

Prognozlash esa jinoyatlarning sodir bo'lish ehtimolini oldindan aniqlash imkonini beradi. Bu jarayonda statistik va sun'iy intellekt metodlaridan foydalanish zarur. Masalan, jinoyatchilik yuqori darajada bo'lgan hududlar bo'yicha issiq nuqtalar (Hot Spot Mapping) texnologiyasidan foydalanish, jinoyatlarning sodir bo'lish ehtimolini prognozlash uchun yaxshi vosita bo'ladi. Ushbu metodda jinoyatlarni prognozlashda Big Data texnologiyalari ham keng qo'llanilishi mumkin. Bunda huquqni muhofaza qiluvchi organlar jinoyatchilikni prognozlashda eng yangi texnologik yondashuvlardan foydalanishlari kerak.

Ta'sir chorasi esa jinoyatchilikning oldini olish uchun zarur bo'lgan barcha kompleks choralarning amalga oshirilishidir. Jinoyatchilikni

kamaytirish va uning oldini olish uchun nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki ijtimoiy xizmatlar, ta'lim va madaniyat sohalaridagi mutaxassislar, mahalla va jamoat tashkilotlari ham birgalikda ishlashlari kerak.

Zamonaviy kriminologiyaning asosiy xususiyatlaridan biri – texnologiyalardan foydalanishdir. Sun'iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalarini jinoyatchilikning oldini olish tizimida qo'llash innovatsion yondashuvni taqdim etadi. Sun'iy intellekt yordamida jinoyatchilikni prognozlashda avtomatik tizimlar tomonidan katta hajmdagi ma'lumotlar tahlil qilinadi va bu esa jinoyatlarning sodir bo'lish ehtimolini aniqroq belgilashga yordam beradi.

Big Data tahlilida esa jinoyatchilikka doir barcha ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik omillar yig'ilib, tizimda ularni birlashtirish orqali jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. O'zbekistonda zamonaviy kriminologik tadqiqotlarni rivojlantirishda bu texnologiyalarni qo'llash va ilmiy asoslangan tadqiqot metodlarini kengaytirish zarur. Misol uchun, jinoyatlarning ijtimoiy omillarini aniqlashda ijtimoiy-psixologik tahlillar va kriminologik metodlarni birlashtirish, sun'iy intellekt yordamida jinoyatlarning oldini olishning prognozlash metodlarini ishlab chiqish kerak.

Zamonaviy kriminologiyaning yana bir muhim jihati – bu ta'lim va xabardorlikni oshirish. Jinoyatchilikning oldini olish tizimi samaradorligini oshirishda ijtimoiy profilaktika va huquqiy ta'limni targ'ib qilishning o'rni juda katta. Mahalliy hamda milliy miqyosda jinoyatni oldini olishning samarali mexanizmlarini yaratish uchun kriminologik ta'limni barcha ijtimoiy qatlamlarga yetkazish zarur. Bu esa huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamoat tashkilotlari, ta'lim muassasalari, mahalliy hokimiyat va ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda amalga oshirilishi kerak.

Xususan, ta'lim muassasalarida kriminologiya fani o'qitilishini kengaytirish, yoshlar orasida huquqiy madaniyatni shakllantirish va jinoyatchilikning oldini olish haqida axborot tarqatish dolzarb masalalardandir. Ijtimoiy profiling

orqali maqsadli guruhlarni aniqlab, ular bilan ijtimoiy ishlash orqali jinoyatchilikka moyil bo'lgan individlarga yordam ko'rsatish tizimini yaratish zarur. Shu tarzda, jamiyatimizda jinoyatchilikka qarshi kurashishda yangi yondashuvlar va innovatsion metodlarni qo'llash imkoniyatlari ortadi.

Zamonaviy kriminologiya fani jinoyatchilikni tahlil qilishda nafaqat an'anaviy yondashuvlarni, balki multidisipliner metodlar, empirik tahlillar, statistik modellar va sun'iy intellekt texnologiyalarini ham qamrab olgan keng ko'lamli ilmiy sohaga aylangan. Ushbu maqolada jinoyatchilikni zamonaviy tadqiq etish va uni oldini olish bo'yicha ilg'or xalqaro yondashuvlar tahlil qilinarkan, bu boradagi milliy tajribaning kuchli va zaif jihatlari ham aniqlab berildi.

Foydalanilgan manbalar

1. Hart, H. L. A., 'Bentham and Beccaria', Essays on Bentham: Jurisprudence and Political Philosophy (Oxford, 1982; online edn, Oxford Academic, 22 Mar. 2012)
2. Википедию, свободную энциклопедию/https://ru.wikipedia.org/wiki/ Ломброзо_Чезаре.
3. Википедию, свободную энциклопедию/https://ru.wikipedia.org/wiki/ Ферри_Энрико.
4. Kansas Journal of Sociology, Volume 6, Number 1 (SPRING, 1970), pp. 37-56 <http://dx.doi.org/10.17161/STR.1808.4704>.
5. [https://research.library.gsu.edu/rds/data-analysis-tools#:~:text=The %20SPSS%201%20and%20SPSS,for%20analysis%20of%20quantitative%20data](https://research.library.gsu.edu/rds/data-analysis-tools#:~:text=The%20SPSS%201%20and%20SPSS,for%20analysis%20of%20quantitative%20data).
6. Offender Rehabilitation of Japan // Rehabilitation bureau ministry of justice Japan // book // <http://www.moj.go.jp/EN/index.html> (English).
7. Combating crime together // A national crime prevention programme // Short version of Government Communication 2016/17:126.
8. Programm Polizeiliche Kriminalprävention der Länder und des Bundes (ProPK): Wer sind wir? Was machen wir? // <https://www.polizei-beratung.de/ueber-uns/>.
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Predictive_policing.
10. Leitlinien für Schulsozialarbeit // vorgelegt vom Kooperationsverbund Schulsozialarbeit // Jürgen Ludewig, Berlin.
11. <https://www.city.hikone.lg.jp/eng/Categories/ChildrearingPregnancyChildbirthEarlyChildhood/umaretekara/9845.html>.
12. Predictive Policing Explained // <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained>.
13. https://en.wikipedia.org/wiki/School_resource_officer.

O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimi so'nggi yillarda muhim ijtimoiy-siyosiy e'tibor markazida turibdi. Biroq, amaldagi tizimning ba'zi jihatlari (empirik tahlil yetishmovchiligi, zamonaviy texnologiyalar cheklanganligi, ijtimoiy omillar bilan ishlashdagi murakkabliklar) uni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Shunday qilib, jinoyatchilikni zamonaviy kriminologik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilish va unga qarshi kurash tizimini takomillashtirish, nafaqat huquqiy barqarorlik, balki ijtimoiy adolat, fuqarolarning xavfsiz hayoti va huquqiy davlat asoslarining mustahkamlanishi yo'lida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

JINOYATCHI AYOLLAR SHAXSINI O'RGANISHNING KRIMINOLOGIK ASOSLARI

Dilshoda O'rinova Adxamovna

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyatchi ayollarning shaxsiy xususiyatlari kriminologik jihatdan o'rganilgan. Ayollar jinoyatchiligining o'sish sabablari, unga ta'sir etuvchi ijtimoiy va iqtisodiy omillar yoritilgan. Huquqiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va zamonaviy kriminologik nazariyalar asosida tahlillar amalga oshirilgan. Maqolada jinoyatchi ayollar shaxsini o'rganishda ilmiy va amaliy yondashilgan.

Kalit so'zlar: Jinoyatchi ayollar, kriminologik tahlil, jinoyatchilik, gender, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy omillar, iqtisodiy omillar, huquqbuzarlik, huquqiy tizim, statistik tahlil, jinoyat turlari, jinoyat sabablari, zo'rvonlik jinoyatlari, iqtisodiy jinoyatlar, huquqiy javobgarlik.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ЖЕНЩИН-ПРЕСТУПНИЦ

Аннотация. В статье анализируются криминологические аспекты личностных характеристик женщин-преступниц, рассматриваются причины роста женской преступности, социальные и экономические факторы, влияющие на этот процесс. Проведен анализ правовых документов, статистических данных и современных криминологических теорий. Предложены научные и практические подходы к изучению личности женщин-преступниц.

Ключевые слова: женщины-преступницы, криминологический анализ, преступность, гендер, личностные характеристики, социальные факторы, экономические факторы, правонарушение, правовая система, статистический анализ, виды преступлений, причины преступности, насильственные преступления, экономические преступления, юридическая ответственность.

CRIMINOLOGICAL FOUNDATIONS OF STUDYING THE PERSONALITY OF FEMALE CRIMINALS

Abstract. This article analyzes the personality traits of female criminals and the criminological aspects of their study. It examines the reasons for the rise in female crime and the social and economic factors influencing this phenomenon. The research is based on the analysis of legal documents, statistical data, and modern criminological theories. The article suggests scientific and practical approaches to studying the personality of female criminals.

Keywords: female criminals, criminological analysis, crime, gender, personality traits, social factors, economic factors, offense, legal system, statistical analysis, types of crimes, causes of crime, violent crimes, economic crimes, legal liability.

Kriminologiya va jinoiy adolat tizimining nazariy va empirik tadqiqotlarida gender aspekti muhim metodologik yo'nalishlardan biri sifatida shakllanib, ijtimoiy jarayonlarning huquqiy va strukturaviy tahlilida markaziy o'rin egallamoqda.

Bir necha o'n yillar oldin jinoyatchilik asosan erkaklarga xos hodisa sifatida qaralgan va ayollarning bu jarayondagi ishtiroki deyarli inkor

etilgan. Natijada, ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar yetarlicha tadqiq qilinmagan, bu esa ushbu masala bo'yicha nazariy materiallarning yetishmovchiligiga olib kelgan. Tarixan kriminologlar ayollar jinoyatchiligini chetlab o'tgan va bu mavzu faqat uch asosiy jihatdan o'rganilgan: birinchidan, ayollarning erkaklarga qaraganda jinoyatlarga kamroq aralashishi; ikkinchidan, fohishalik bilan bog'liq tadqiqotlar;

uchinchidan, zo'ravonlik jinoyatini sodir etgan ayollarni axloqan buzilgan deb hisoblash [12; 9–36-b.].

Biroq, zamonaviy jamiyatda ayollar jinoyatchiligi ommaviy axborot vositalarining keng yoritishi natijasida dolzarb mavzuga aylanmoqda. So'nggi yillarda ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar soni ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bunga sabab sifatida ayollarning jamiyatdagi mavqeyi, oilaviy muhit va mehnat bozoridagi tengsizlik hamda turmush tarzining murakkablashuvi ko'rsatilmoqda. Shuningdek, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham muhim omil sifatida ko'riladi.

O'zbekiston sharoitida ham ayollar jinoyatchiligining o'sishi muayyan holatlarda kuzatilmoqda. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar umumiy jinoyatlar sonining nisbatan kam qismini tashkil etsa-da, ayrim toifadagi jinoyatlar, ayniqsa, iqtisodiy jinoyatlar va oilaviy muammolar bilan bog'liq huquqbuzarliklarda ayollarning ishtiroki sezilarli darajada ortib bormoqda.

Hozirgi kunda O'zbekistonda har 100 000 ayoldan 12,3 nafari jinoyat sodir etgan. Bu xalqaro miqyosda past ko'rsatkich bo'lsa-da, ayrim qo'shni davlatlar bilan taqqoslaganda yuqoridir. Masalan, Hindistonda har 100 000 ayoldan 8 nafari jinoyat sodir etgan bo'lsa, rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich ancha yuqori: AQSHda 1154, Germaniyada 516, Tailandda 316 nafar. Ayollar jinoyatchiligining bunday tafovut bilan taqsimlanishi mamlakatlardagi huquqiy tizim, iqtisodiy sharoit va ijtimoiy omillarga bog'liq.

Taniqli kriminolog Auto Pollak (1950) o'z vaqtida ayollar jinoyatchiligini "yashirin jinoyat" deb atagan [5]. Uning yozishicha, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar ko'pincha aniqlanmay qoladi yoki yumshoqroq jazolanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Shu sababli ayrim mamlakatlarda ayollar jinoyatchiligining real darajasi rasmiy statistika-dan farq qilishi mumkin.

Huquqni muhofaza qilish organlari ma'lumotlariga ko'ra, ayollar tomonidan sodir etilgan qotilliklar O'zbekistonda umumiy qotillik jinoyat-

larning 7 foizini tashkil etadi. 2024-yilda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning asosiy qismini qotillik va qotillikka urinish, firibgarlik, hujum yoki to'qnashuv hamda og'ir jarohat yetkazish tashkil qilgan bo'lsa, iqtisodiy jinoyatlar ulushi ham yuqori ekani qayd etilgan. Xususan, O'zbekistonda ayollar jinoyatlarining 18,4 foizi firibgarlik va moliyaviy jinoyatlar, 12,5 foizi hujum yoki to'qnashuv, 9,8 foizi og'ir jarohat yetkazish bilan bog'liq. Bu raqamlarni boshqa davlatlar bilan taqqoslaganda, masalan, AQSHda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning asosiy qismini iqtisodiy jinoyatlar va giyohvandlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar tashkil etsa, Germaniyada firibgarlik va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar yetakchi o'rinda turadi. Tailandda esa ayollar jinoyatchiligining asosiy sabablari orasida odam savdosi va noqonuniy migratsiya bilan bog'liq huquqbuzarliklar yuqori ulushga ega.

O'zbekistonda ayollar jinoyatchiligi yosh toifasiga ko'ra ham o'zgarib bormoqda. 18–30 yosh oralig'idagi ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar oxirgi yillarda 2 baravarga oshgan. Bu yosh toifasidagi jinoyatchilik iqtisodiy qiyinchiliklar, ijtimoiy bosim va oilaviy muhit bilan bog'liq ekanini taxmin qilish mumkin. Bundan tashqari, 2021-yilda 39 mingga yaqin ayol oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekayotgani haqida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilgan, bu esa oldingi yillarga nisbatan 2,5 baravar ko'p ekanligini ko'rsatadi.

Taqqoslashlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ayollar jinoyatchiligida zo'ravonlik va iqtisodiy jinoyatlar yetakchilik qilayotgan bo'lsa, rivojlangan davlatlarda iqtisodiy jinoyatlar va giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar ustunlik qiladi. Shu bilan birga, ayollar jinoyatchiligida yosh toifasi bo'yicha o'zgarishlar, ijtimoiy omillar va huquqiy tizim ta'siri muhim rol o'ynaydi.

Kriminologik tadqiqotlarda ayollar jinoyatchiligini tushuntirish uchun quyidagi to'rtta asosiy nazariy yondashuv ilgari suriladi:

- erkaklik (Masculinity) nazariyalari;
- imkoniyat (Opportunity) nazariyalari;
- cheklanganlik (Marginalization) nazariyalari;

– ritterlik (Chivalry) nazariyasi [6].

Kriminolog Freda Adler 1975-yilda chop etilgan «Sister in Crime: The Rise of a New Female Criminal» nomli kitobida ayollar jinoyatchiligining shakllanishi va o'sishini izohlab bergan. Uning fikriga ko'ra, ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar sonining ortishi ularning tabiati o'zgarishi bilan emas, balki ularda jinoyat sodir etish imkoniyatlarining ko'payishi bilan bog'liq. Adlarning fikricha, 1970-yillardan boshlab ayollarning jamiyatdagi faoliyati kengayib, gender rollari o'zgarishi natijasida ularning jinoyatlardagi ishtiroki ham ortgan [7; 1–30-b.]. Shuningdek, Adler ayollarning nafaqat jinoyatlardagi ishtiroki ortganini, balki ular sodir etayotgan huquqbuzarliklar yanada jiddiy va zo'ravon tus olganini ham ta'kidlaydi. Endilikda ayollar ilgari faqat erkaklar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni ham amalga oshirmoqdalar. U bu jarayonni quyidagicha izohlaydi: "1960-yillardagi gender tenglik harakati natijasida ilgari itoatkor deb hisoblangan ayollar ijtimoiy jihatdan yanada faol bo'lib, erkaklarga xos xatti-harakatlarni qabul qila boshladi" [8]. Bu o'zgarishlar ayollarning jinoyatchilikka bo'lgan yondashuvini o'zgartirib, ularning shaxsiyatida tajovuzkorlik, mustaqillik va kuch ishlatish kabi erkaklarga xos xususiyatlarni rivojlantirishiga sabab bo'ldi.

Erkaklik nazariyalari va biologik yondashuvlar. Ayollar jinoyatchiligini tushuntiruvchi eng qadimgi yondashuvlardan biri – bu "Erkaklik nazariyasi" bo'lib, u dastlab biologik nuqtai nazardan o'rganilgan. Ushbu yondashuvning asoschilaridan biri Cesare Lombrozo bo'lib, u «Biologik doktrina» nazariyasining asoschisi sifatida tanilgan. Lombrozo ayollar tabiatan konservativ bo'lib, erkaklarga nisbatan kamroq jinoyat sodir etishlarini ta'kidlagan [10; 17–27-b.].

Lombrozo jinoyatchi ayollarni "erkaklarga o'xshash bosh suyagiga ega, tanasida ortiqcha tuklar mavjud bo'lgan va noan'anaviy jismoniy xususiyatlarga ega shaxslar" sifatida tasvirlagan [10; 17–27-b.]. Uning fikricha, ayollar jinoyatchiligi ularning oilaviy hayotdagi ijtimoiy rolga norozilik yoki jamiyatdagi o'zgarishlarga moslasha olmas-

lik bilan bog'liq [11]. Biroq, zamonaviy ilmiy qarashlar Lombrozoning biologik yondashuvini tanqid ostiga olmoqda. Bunga ikki asosiy sabab bor: birinchisi, nazariya gender jihatdan noxolis va stereotiplarga asoslangan [11]; ikkinchisi, agar erkaklik xususiyatlari jinoyatchilikning asosiy sababi bo'lsa, nega barcha erkaklar jinoyat sodir etmaydi? [7; 1–30-b.].

Psixologik va sotsiologik yondashuvlar. Zigmund Freydning "Penis envy" nazariyasi ham erkaklik nazariyalari bilan bog'liq. Freyd ayollarning jamiyatda erkaklarga nisbatan pastroq mavqega ega ekanligi sababli, ularning shaxsiyatida erkaklik xususiyatlarini egallash istagi kuchayishini ilgari surgan. Bu jarayon esa ba'zi ayollarning gender rollaridan chiqib, tajovuzkor xatti-harakatlarni amalga oshirishiga sabab bo'lishi mumkin. Klein esa ushbu fikrni rivojlantirib, ayollarning jinoyatlarga intilishini quyidagicha izohlaydi: "Ayollar erkaklik belgilarini qabul qilish orqali ijtimoiy mavqeyini oshirishga harakat qiladi" [12; 9–36-b.]. Ushbu g'oyaga ko'ra, ayollar erkaklarga xos xatti-harakatlarni egallash orqali jamiyatda o'zini tasdiqlashni maqsad qiladilar.

Zamonaviy tadqiqotchilar esa, gender rollari va ijtimoiy tarbiya jarayonlarining jinoyatchilikdagi o'rni haqida yangi nazariyalarni ilgari surmoqdalar. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, ayollar va erkaklar o'rtasidagi farqlar biologik emas, balki ijtimoiy shart-sharoitlar bilan bog'liq. Ya'ni, jamiyatdagi turli tarbiya jarayonlari erkak va ayollarning jinoyatlarga aralashish darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar jinoyatchiligi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uni an'anaviy erkak jinoyatchiligiga mos nazariyalar asosida tushuntirish yetarli emas. Xalqaro tadqiqotlarda ilgari surilgan "Erkaklik nazariyasi" ayollarning jinoyatlarga aralashuvini ularning erkaklarga xos xususiyatlarni egallashi bilan bog'laydi. Biroq O'zbekiston sharoitida ayollar jinoyatchiligiga ijtimoiy-iqtisodiy bosim, oilaviy nizolar va gender tengsizlik kabi omillar ko'proq ta'sir qilmoqda. Ayrim ayollar iqtisodiy qiyinchiliklar yoki oilaviy mojarolar tufayli jinoyatga qo'l

urmoqdalar, bu esa jinoyatchilikka olib keluvchi omillarning murakkabligini ko'rsatadi. Ayollar jinoyatchiligini izohlash uchun ilgari surilgan imkoniyat nazariyasi ham O'zbekiston sharoitida unchalik dolzarb emas. Bu nazariyaga ko'ra, ayollarning jamiyatdagi faoliyati oshgani sari ularning jinoyat sodir etish ehtimoli ham ortadi. Ammo O'zbekistonda ayollarning rasmiy iqtisodiy sektordagi ishtiroki hali ham past darajada bo'lib, ular ko'proq norasmiy mehnatga jalb qilinadi. Shu sababli, iqtisodiy mustaqillikka erishish o'rniga, ba'zi ayollar jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy bosim ostida qolib, jinoyatlarga aralashishga majbur bo'lmoqdalar.

Rasmiy ma'lumotlar ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning ko'payayotganini ko'rsatmoqda. Ayollarning jinoyatlarida firibgarlik, iqtisodiy jinoyatlar va oilaviy mojarolar yetakchi o'rin tutadi. Xususan, oilaviy bosimlar va zo'ra-vonliklar natijasida ayollar qotillik yoki zo'ra-vonlik jinoyatlariga qo'ul urishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ayollar jinoyatchiligiga marginalizatsiya nazariyasi ko'proq mos keladi. Jamiyatda gender tengsizlik, oilaviy kelishmovchiliklar va iqtisodiy

qiyinchiliklar tufayli ayollar ijtimoiy hayotda chetga surilib, jinoyatga moyilligi ortishi kuzatilmoqda. Oilaviy ajrimlarning ko'payishi, ma'naviy va moddiy bosimlar, shuningdek, ayollarga nisbatan qattiq ijtimoiy talablar ularning jinoyatchilikka tortilishiga sabab bo'lmoqda.

Ayollar jinoyatchiligini kamaytirish uchun jamiyatda gender tengligini mustahkamlash va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash zarur. Ayollarni ish bilan ta'minlanish imkoniyatlarini kengaytirish, huquqiy va psixologik yordam tizimlarini rivojlantirish ular tomonidan jinoyat sodir etilishining oldini olishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, oilaviy zo'ra-vonlikka qarshi chora-tadbirlarni kuchaytirish va ayollarni ijtimoiy hayotga faol jalb etish muhim hisoblanadi. Ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning sabablarini chuqur o'rganish va ularning oldini olish bo'yicha maxsus tadqiqotlarni davom ettirish lozim.

Ayollar jinoyatchiligi masalasiga faqat jazo-lash nuqtai nazaridan emas, balki uning asosiy sabablarini bartaraf etish orqali yondashish kerak. Shunday yondashuvga gender tengligini ta'minlashga va jinoyatchilik darajasini kamaytirishga yordam beradi.

JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISHDA "NEIGHBOURHOOD WATCH" DASTURINING AHAMIYATI

Toshpulatov Akrom Ikromovich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti direktori, yuridik fanlar doktori

Annotatsiya. Maqolada Buyuk Britaniyada jinoyatchilikning oldini olishda keng qo'llanilgan "Neighbourhood Watch" dasturi tahlil qilingan. Ushbu dasturning kelib chiqish tarixi, jinoyatchilikning oldini olishda jamoatchilik va politsiya hamkorligining o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Mavzu bo'yicha olimlarning ilmiy ishlarini tahlil qilish asosida dasturning ijobiy tomonlari hamda kamchiliklari bo'yicha xulosalar chiqarilgan. Dasturning va O'zbekistondagi mahalla institutining jinoyatchilikka qarshi kurashish borasidagi o'xshashlik va farqli tomonlari taqqoslangan. O'zbekistonda jinoyatchilikning oldini olishda huquqni muhofaza qilish organlari va jamoatchilik hamkorligini kengaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, "Neighbourhood Watch", jinoyatchilikning oldini olish, jamoatchilik, politsiya, ixtiyoriylik.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОГРАММЫ "NEIGHBOURHOOD WATCH" В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация. В статье анализируется программа "Neighbourhood Watch", широко применяемая в Великобритании для предупреждения преступности, изучена история ее возникновения, особенности сотрудничества общественности и полиции в предупреждении преступности. На основе анализа научных работ ученых по данной теме сделаны выводы о положительных сторонах и недостатках программы. Сравниваются сходства и различия между этой программой и борьбой с преступностью в рамках института махалли в Узбекистане. Разработаны рекомендации по расширению сотрудничества правоохранительных органов и общественности в предупреждении преступности в Узбекистане.

Ключевые слова: преступность, "Neighbourhood Watch", предупреждение преступности, общественность, полиция, добровольность.

THE IMPORTANCE OF THE "NEIGHBOURHOOD WATCH" PROGRAM IN CRIME PREVENTION

Abstract. This article analyzes the "Neighbourhood Watch" program, widely used in the United Kingdom for crime prevention. The history of this program's emergence and the peculiarities of cooperation between the public and police in crime prevention have been studied. Based on the analysis of scientific works of scholars on this topic, conclusions about the positive aspects and shortcomings of the program have been drawn. The similarities and differences between this program and crime-fighting within the framework of the mahalla institution in Uzbekistan are compared. Recommendations have been developed to expand cooperation between law enforcement agencies and the public in crime prevention in Uzbekistan.

Keywords: crime, "Neighbourhood Watch", crime prevention, community, police, voluntariness.

Mamlakatimizda kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini zamon talablari asosida tashkil etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi PF – 10-son farmoni [1] va 2024-yil 15-yanvardagi PQ-22-son qarorida [2] jahon

kriminologiyasi va xorijiy davlatlar kriminologik faoliyat to'g'risidagi qonunchiligining ilg'or tajribalarini doimiy o'rganish hamda uning natijalarini O'zbekiston Respublikasi sharoitida joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish, jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish maqsadida "g'oyadan amaliyot-

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat huquqiy va kriminologik muammolari: Monografiya. – T., 2005.
2. Karaketov Y.M., Usmonaliyev M. Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari. – T.: O'zbekiston, 1995. – 228-b.
3. Kriminologiya. Umumiy qism: Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I. Ismoilov, Q. Abdurasulova, I. Fazilov. – T., 2015.
4. Curran, Daniel. J. and Renzetti, Claire. M. (2001). Theories of Crime, Boston: Allyn and Bacon
5. Celik, Hande. A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF WOMEN CRIMINALS IN THE DENIZLI OPEN PRISON, Department of Sociology, Turkey: Middle East Technical University. 2008
6. Islam, Jahirul., and Khatun, Nurjahan. (2013). On the etiology of Female Offending in Bangladesh: Toward a Quest for the Alternative Explanation, European Academic Research, Vol-1, Issue-4 (July).
7. Herrington, Victoria., & Nee, Claire. (2005). SELF-PERCEPTION, MASCULINITY AND FEMALE OFFENDERS, Internet Journal of Criminology, P. 1–30. Website: <http://www.internetjournalofcriminology.com>, (Accessed date: 12/06/2011).
8. Adler, Freda. (1975). SISTERS IN CRIME: The Rise of the New Female Criminal, USA: McGraw Hill Company
9. Lombroso, Cesare. and Ferraro, William. (1898). The Female Offender, New York: D. Appleton and Company.
10. Weis, Joseph G. (1976). LIBERATION AND CRIME: THE INVENTION OF THE NEW FEMALE CRIMINAL, Crime and Social Justice, No. 6 (fall-winter); 17–27-p.
11. Simpson, Sally. S. (2000). OF CRIME & CRIMINALITY: The Use of Theory in Everyday Life, California: Pine Forge Press.
12. Curran, Daniel. J. and Renzetti, Claire. M. (2001). Theories of Crime, Boston: Allyn and Bacon. DALY, K. (1988). "Rethinking Judicial Paternalism: Gender, Work-Family Relations and Sentencing", Gender and Society, 3(1); 9-36p.

gacha” degan yangi tamoyil asosida ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali fanlararo bilimlarni qo'llash tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

Ushbu vazifalar ijrosi yuzasidan xorijiy mamlakatlarning jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan turli strategiyalari, dasturlari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Jinoyatchilikning oldini olishda muvaffaqiyatli dasturlardan biri – bu Buyuk Britaniyaning “Neighbourhood Watch” dasturi hisoblanadi. Ingliz tilidagi “Neighbourhood Watch” atamasi mazmunan “qo'shnilar kuzatuv” yoki “mahalla nazorati” degan ma'noni bildiradi.

Ushbu dastur 40 yildan ortiq vaqt davomida qo'llanib kelinayotganligi, uning miqyosi kengayib borayotganligi hamda mamlakatimizda jinoyatchilikka qarshi kurashish, uning oldini olishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoatchilik hamkorligini takomillashtirish zaruratidan kelib chiqib, ushbu dasturni tadqiq qilish dolzarb masala hisoblanadi.

“Neighbourhood Watch” dasturi nafaqat politsiya, davlat xizmatlari tomonidan, balki olimlar tomonidan ham chuqur o'rganilgan. Ushbu dasturning alohida sayti ham mavjud bo'lib, unda dasturning faoliyatiga oid tahlillar berib boriladi [3]. Olimlardan Trevor Bennett, Katy Holloway & David P Farrington “Neighbourhood Watch” dasturining jinoyatchilikni kamaytirishdagi samaradorligini baholashga qaratilgan tizimli tahlilni amalga oshirishgan [4], Satyanshu Mukherjee va Paul Wilson Avstraliyaning Viktoriya shtatida 1984-yilda joriy etilgan “Neighbourhood Watch” dasturlarining ta'sirini, ayniqsa, dasturning jinoyatchilik darajasiga, ayniqsa, turar-joylarni buzib kirish (burglary) holatlariga ta'sirini o'rganganlar [5], Sylvia Chenery dasturning Buyuk Britaniyadan tashqari Avstraliya, Kanada va Amerika Qo'shma Shtatlari kabi davlatlarda ham keng tarqalganligi, har bir mamlakatda dasturning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan [6], Chris Moores ushbu dasturning tarqalishi va ularning Margaret Tetcher davridagi siyosiy va ijtimoiy kontekstdagi ahamiyatini tahlil qilgan [7], Pepper,

M. va Bullock, K. dasturning hozirgi holati va uning jamiyatdagi o'rnini tahlil qilib, uning faqat jinoyatchilikni kamaytirishga, balki jamoatchilik farovonligi, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va texnologiyalardan foydalanish orqali jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilganligini ta'kidlaydilar [8], Kirstie Ball Yevropadagi “Neighbourhood Watch” dasturlarini tahlil qilish asosida ushbu dasturlarning jamoatchilik ijtimoiy aloqalarini mustahkamlashdagi roli, fuqarolarning xavfsizlikka bo'lgan munosabati va dasturlarning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar haqida fikr yuritadi [9], Trevor Bennett Londondagi “Neighbourhood Watch” dasturi ishtirokchilari va ishtirok etmagan fuqarolar o'rtasidagi farqlar o'rgangan [10], Ian Brunton-Smith va Karen Bullock dasturlarda fuqarolar va politsiya o'rtasidagi hamkorlik asosidagi faoliyatning turlari va unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilganlar [11], Anthony Davies va Richard Jenkins Neighbourhood and Home Watch Network (NHWN) tashkilotining tashkil etilishi, maqsadlari va faoliyat yo'nalishlarini o'rganib, NHWNning jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi roli, fuqarolarning faol ishtirokini rag'batlantirish va politsiya bilan hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan sa'y-harakatlarini tahlil qilganlar [12], H. Mak va D. Fancourt COVID-19 pandemiyasi davrida Buyuk Britaniyada katta yoshli insonlarning ixtiyoriy faoliyatda ishtirok etishlariga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilganlar. Tadqiqotda katta yoshli insonlarning ma'lumotlari asosida demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, shaxsiy va psixosotsial omillar o'rganilgan va ularning jinoyatchilikning oldini olishdagi dasturlarda ishtirokiga oid xulosalar chiqarilgan [13], Marius Meyer va Johan van Graan Janubiy Afrika Respublikasi G'arbiy Rand mintaqasidagi Rudekrans mahallasida amalga oshirilgan “Neighbourhood Watch” dasturining tajribasini tahlil qilgan [14]

1982-yilda Buyuk Britaniyadagi Cheshir grafligiga (Cheshire) qarashli Mollington qishlog'ida (Mollington) mahalliy jinoyatchilik profilaktikasi inspektori, serjant Grem Jon Endryus boshchiligidagi “Home Watch” nomi ostida ilk kuzatuv guruhi tuziladi. Ushbu tajriba mahalla

hududida sodir bo'layotgan o'g'rilik holatlarining oldini olish maqsadida joriy etilgan edi.

Ilk “Home Watch” guruhi o'z samarasini ko'rsatgach, 1980 yillar davomida mamlakat bo'ylab shunga o'xshash mahalla kuzatuv tizimlari tobora ko'payib bordi. Ko'plab shahar va qishloq jamoalari o'z ko'ngilli guruhlarini tuzib, mahalliy politsiya bilan hamkorlikda jinoyatlarning oldini olishga kirishadilar. Vaqt o'tishi bilan “Home Watch”, keyinchalik “Neighbourhood Watch” harakati yanada tashkillashgan tuzilmalarga ega bo'la boshladi – avvaliga har bir mahallada alohida guruhlar, so'ngra tuman va mintaqaviy darajada uyushmalar shakllandi. Nihoyat, 2007-yilga kelib, politsiya va Ichki ishlar vazirligi (Home Office) ko'magida butun Angliya va Uels bo'ylab «Neighbourhood Watch» guruhlarini birlashtiruvchi ilk milliy uyushma – Neighbourhood&Home Watch Network (NHWN) tashkil etildi. Ushbu tuzilma mahalla kuzatuv guruhlarini rivojlantirish, ularning o'zaro va politsiya bilan aloqasini mustahkamlash hamda asosan uy-joy o'g'riliklari va shaxsiy xavfsizlikka tahdid soluvchi jinoyatlarni kamaytirishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlab keldi. Shu tariqa, «Neighbourhood Watch» dasturi o'zining qariyb 40 yillik tarixida mamlakat miqyosida samarali tizim sifatida shakllandi va boshqa ko'plab davlatlarda ham qo'llanila boshlandi.

“Neighbourhood Watch” dasturining asosiy maqsadi:

jinoatchilikning oldini olish va mahallada xavfsiz muhit yaratish;

politsiya va mahalliy aholi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash;

fuqarolarni faol kuzatuvchi, mas'ul va xavfsizlikni ta'minlashga hissa qo'shuvchi subyekt sifatida shakllantirish;

o'zaro yordam va qo'shniçilik munosabatlarini rivojlantirish orqali jinoyatchilikning ildiz sabablarini bartaraf etishdir.

Ushbu dastur quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

1. *Ixtiyoriylik va fuqarolar ishtiroki:*

dastur fuqarolarning xohishlari bilan amalga

oshiriladi;

har bir mahalla yoki ko'chada “Neighbourhood Watch” guruhi tuziladi va unga fuqarolar, ko'chada yashovchi aholi a'zo bo'ladi.

2. *Koordinatorlar tarmog'i:*

har bir guruhda mahalla koordinatori tayinlanadi;

u politsiya bilan aloqa o'rnatadi, xavotirli holatlarni kuzatadi va boshqa a'zolarga axborot tarqatadi.

3. *Politsiya bilan hamkorlik:*

guruh a'zolari politsiyadan maxsus treninglar, axborotlar va xavfsizlik bo'yicha maslahatlar oladi;

shubhali faoliyat, huquqbuzarlik holatlari haqida tezkor axborot berib boradi.

4. *Axborot texnologiyalaridan foydalanish:*

elektron pochta, SMS va maxsus ilovalar orqali guruh a'zolari o'zaro ma'lumot almashi-shadi;

ko'plab mahallalarda CCTV kameralari fuqarolar tashabbusi bilan o'rnatilgan.

5. *O'quv va xabardorlik faoliyati:*

tadbirlar, seminarlar, xavfsizlik kurslari tashkil etiladi;

bolalar, keksalar, nogironlar uchun maxsus xavfsizlik bo'yicha treninglar o'tkaziladi.

So'nggi yillarda politsiya va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash maqsadida rasmiy kelishuv mexanizmlari ham yo'lga qo'yildi. Masalan, 2023-yili Angliya va Uels politsiyasi “Neighbourhood Watch” milliy uyushmasi bilan birgalikda maxsus hamkorlik doiraviy kelishuvi (Local Police – “Neighbourhood Watch” Framework)ni imzoladi [15]. Ushbu kelishuvda mahalliy darajada politsiya xodimlari va kuzatuv guruhlari axborot almashish, aholini kuzatuv guruhlariga qo'shilishini targ'ib qilish, profilaktika tadbirlarini birgalikda o'tkazish kabi masalalarda o'zaro majburiyatlarini belgilab oldilar. Bu yangilik “Neighbourhood Watch” ko'ngillilari uchun ham juda qulay bo'lib, ular endilikda politsiya bilan hamkorlikda ish olib borishda o'zlarini ancha erkin his etmoqdalar. Mazkur hujjat ikki tizimni yanada yaqinlashtirib, ish samaradorligini oshirmoqda

hamda jinoyatchilikka qarshi birgalikda kura-shishga bo'lgan intilishni mustahkamlamoqda.

Kuzatuv dasturi amal qiladigan mahallalarda, odatda, ogohlantiruvchi belgi o'rnatiladi. Ushbu belgi potensial qonunbuzarlarga signal bo'lib, "bu hudud kuzatuv ostida, bu yerda sodir etilayotgan g'ayrioddiy holatlar haqida politsiyaga xabar beriladi", degan ma'noni anglatadi. Belgilar mahalliy aholiga ham xavfsizlik uchun jamoaviy mas'uliyat mavjudligini eslatib turadi. Natijada har bir kishi nafaqat o'z uyi, balki qo'shnisining ham mulki daxlsizligini himoya qilishga hissa qo'shayotganini his etadi.

Turli tadqiqot va kuzatuvlarga ko'ra, "Neighbourhood Watch" dasturi jamoat xavfsizligini oshirish va jinoyatchilikni kamaytirishda sezilarli natija bermoqda. Xususan, bir qator mamlakatlardagi qo'shnilar kuzatuv tashabbuslarini o'rgangan ilmiy izlanish natijalaridan ma'lum bo'lishicha, bunday dastur joriy etilgan hududlarda jinoyatlar soni o'rtacha 16% ga kamayishi aniqlangan [4; 145–146-b.].

"Neighbourhood Watch" tashabbusining jamoatchilikka ta'siri faqat jinoyatlar sonini kamaytirish bilangina cheklanmaydi. Bunday dasturlar natijasida mahallalarda ijtimoiy hamkorlik muhiti kuchayishi, qo'shnilar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanishi va jamoaviy ishonchning ortishi kuzatiladi. Aholining politsiyaga nisbatan munosabati ham ijobiy tomonga o'zgaradi – bevosita hamkorlik tajribasi tufayli fuqarolar huquq-tartibot idoralari endi sherik va ko'makdosh sifatida qabul qila boshlaydi [7; 241–244-b.]. Britaniya ichki ishlar idoralari ham mahalla bilan yaqindan ishlash (Neighbourhood Policing) jamoat ishonchini oshirishning muhim omillaridan ekanini qayd etib, "Neighbourhood Watch" dasturi politsiya va aholi o'rtasida ma'lumot almashinuvi yaxshilanishi natijasida mahallalarni yanada xavfsiz qilishga xizmat qilayotganini ta'kidlaydi.

Raqamlar ham "Neighbourhood Watch"ning fuqarolar tomonidan keng qo'llab-quvvatlanishini tasdiqlaydi. Masalan, 2009–2010-yillarda o'tkazilgan Britaniya jinoyatchilik so'rovi (British Crime Survey)da o'z mahallasida kuzatuv guruhi mavjud

bo'lmagan respondentlarning 76%, agar shunday guruh tuzilsa, unga qo'shilish istagi borligini bildirgani aniqlangan [16]. Hozirgi kunda esa Buyuk Britaniya bo'ylab "Neighbourhood Watch" harakati juda keng tarqalgan, faqat Angliya va Uelsning o'zida taxminan 170 mingta mahalla kuzatuv tizimi faoliyat ko'rsatib, ular 3,8 million-dan ortiq xonadonni qamrab olgan. Bu ko'lam dastur nafaqat rasmiy siyosat, balki oddiy aholi tashabbusi sifatida ham qanchalik ommalashganini ko'rsatadi.

O'z vaqtida Margaret Tetcher "Neighbourhood Watch" guruhlarini "huquq-tartibot posbonlari" deb atab, fuqarolarni qonun ustuvorligi yo'lidagi "qo'shin"ga qiyoslagan edi. Bunda hukumat jinoyat profilaktikasida fuqarolarning faolligiga tayangan holda, davlat va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishni ko'zlagan. Shu tariqa, dastur asosida fuqarolarning o'z mulki va mahallasi daxlsizligini ta'minlashdagi mas'uliyati konsepsiyasi yotadi [7; 232-b.].

Tarixiy rivojlanish jarayonida "Neighbourhood Watch" dasturi nafaqat Britaniyada, balki boshqa qit'alarda ham keng tarqaldi. AQSH, Kanada, Avstraliya kabi davlatlar bilan bir qatorda Yevropa mamlakatlari – Avstriya, Germaniya va Ispaniyada ham shunga o'xshash mahalla kuzatuv tizimlari joriy etilganini ko'rish mumkin. Turli davlatlarda dastur mahalliy sharoitga moslashtirildi: ba'zi yerlarda politsiyaning qo'llab-quvvatlashi bilan rasmiy klublar shaklida tashkil etilsa, boshqa joylarda norasmiy qo'shnichilik guruhlarini sifatida paydo bo'ldi. Har bir joyda umumiy maqsad – jamoaviy nazorat orqali jinoyatning oldini olish va qo'shnilar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish – asos bo'lib xizmat qiladi [9; 28-b.].

"Neighbourhood Watch" harakati bir qator ijobiy jihatlarga ega va turli tadqiqotlar bu dasturning samarali ekanini ko'rsatib bergan. Ularni shartli ravishda jinoyatchilikka ta'sir, jamoaviy hamjihatlikka ta'sir va fuqarolar ongi va farovonligiga ta'sir kabi yo'nalishlarda ko'rib chiqish mumkin.

Jinoyatlarning oldini olish va huquqbuzarlikka ta'siri. Birlamchi maqsad sifatida "Neighbourhood

Watch" jinoyatchilikni kamaytirishga qaratilgan. Bir qancha ilmiy tahlillar dasturning bevosita va bilvosita samaralarini o'rganib, ijobiy ta'sirlarini topgan. Xususan, Meyer, M. and Van Graan, J. Janubiy Afrikadagi Rudekrans mahalla kuzatuv guruhi misolida jinoyatlarga ta'sirni o'rganib, diqqatga sazovor natijaga erishgan: mahallada fuqarolar kechki vaqt patrul xizmatini yo'lga qo'yganidan so'ng jinoyat sodir etish holatlari keskin kamaygan. Ma'lumotlarga ko'ra, patrul mavjud vaqtlarda jinoyatlar faqat 18% holatda sodir etilgan bo'lsa, patrul yo'q paytlarda bu ko'rsatkich 82%ga chiqqan [14; 133-b.].

Boshqacha aytganda, fuqarolar navbatchilik qilganda jinoyatchilar faoliyati sezilarli cheklangan. Bu holat "Neighbourhood Watch" tarzidagi tashabbuslar mahalliy miqyosda jinoyatlarni jismonan to'xtatishga yordam berishi mumkinligini ko'rsatadi.

Jamoaviy hamjihatlik va ijtimoiy kapital. "Neighbourhood Watch" dasturining yana bir muhim afzalligi – mahallalardagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashi va fuqarolarda jamoaga daxldorlik hissini oshirishi. Bennett, T. Londonning ikki mahallasini tadqiq etib, "Neighbourhood Watch"da ishtirok etuvchi kishilarning ruhiy holati va motivatsiyasiga oid qiziqarli xulosaga kelgan: dasturga qo'shilgan ishtirokchilar qo'shilmaganlarga nisbatan jinoyatdan ko'proq qo'rquv hissiga ega bo'lgan. Shu bilan birga, o'z jamoasi hayotida faolroq ishtirok etuvchi, ijtimoiy aloqalari kuchliroq shaxslar ekani aniqlangan. Boshqacha aytganda, qo'rquv tuyg'usi ularni jamoaviy tartibni saqlashga undagan, biroq bu faqat qo'rquvning o'zi emas – ular, shuningdek mahalla xotirjamligini ta'minlashni o'z burchi deb biluvchi, jamiyatparvar insonlar edi. Bennett, T. shu tariqa "Neighbourhood Watch" ishtirokchilarida "qo'rquv" va "ijtimoiy mas'uliyat" ikki yoqlama motivatsiyasi borligini ta'kidlaydi. Bu natija dasturning ijtimoiy psixologik foydasiga ishora qiladi: tashvish va qo'rquv yakkalikda passivlikka olib borishi mumkin bo'lsa-da, jamoaviy birlashuv orqali uni ijobiy kuchga – mahalladagi hamjihatlikka aylantirish mumkin [10; 211–212-b.].

Shu bilan bog'liq boshqa tadqiqotlar ham "Neighbourhood Watch" mahallada ijtimoiy kapitalni oshirishini ko'rsatadi. Davies, A. va Jenkins, R. o'z tadqiqotlarida bu dastur mahallada yashovchilarni birlashtirib, ularni yashash joyiga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatishini ta'kidlagan. "Neighbourhood Watch" a'zolari qo'shnilari bilan yaqinroq tanishib, bir-biriga yordamlashishga moyil bo'ladi, bu esa qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlab, umumiy ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi. Masalan, Angliyadagi kuzatuvlar shundan dalolat beradiki, dastur joriy etilgan mahallalarda fuqarolar nafaqat jinoyat profilaktikasida, balki boshqa mahalliy masalalarda ham birgalikda faollik ko'rsatadi [12; 15-b.].

Pepper, M. va Bullock, K. ham o'z tadqiqotlarida "Neighbourhood Watch" harakatining azaliy "ildizlari" faqat jinoyatning oldini olish bilangina cheklanmay, balki aholi salomatligi, farovonligi va qo'shnichilik yordamlari kabi kengroq ijtimoiy muammolarni qamrab olishga intiladi, deb ta'kidlaydi. Demak, dastur mahalla darajasida ijtimoiy birdamlikni rag'batlantiradi, hamjihatlik hissini kuchaytiradi va "bir biriga bog'liqlik" prinsipini mustahkamlaydi [8; 118-b.].

Fuqarolar ongi va farovonligiga ta'siri. "Neighbourhood Watch"da ishtirok etish individual darajada ham ijobiy samara beradi. Avvalo, bunday ixtiyoriy faoliyat fuqarolarda foydali ko'nikma va bilimlarni, ya'ni xavfsizlikka e'tiborli bo'lish, o'z mulkini himoya qilish choralari kuchaytirish, qo'ni-qo'shni bilan muloqotda bo'lish kabilarni shakllantiradi. Tadqiqotlarda qayd etilganidek, dastur ishtirokchilari o'zlarini mahallasiga foydasi tegadigan ish qilayotganidan qoniqish hissi oladi va bu ularning psixologik farovonligiga ijobiy ta'sir qiladi. Masalan, Buyuk Britaniyada o'tkazilgan bir tadqiqotda (Mak, H. and Fancourt, D., 2022) mahallada ixtiyoriy mehnat va jamoat ishlarida faol ishtirok etish (shu jumladan "Neighbourhood Watch") ruhiy salomatlikni yaxshilashi, shuningdek, volontyorlikka vaqt ajratadigan kishilarda depressiya va stress simptomlari kamroq kuzatilib, "keraklik hissi"

yuqori bo'lishi aniqlangan [13; 289–290-b.]. Shu bilan birga, buning ijtimoiy-iqtisodiy muhitga bog'liq jihatlari ham bor. Masalan, nisbatan tartibsiz yoki kambag'al hududlarda bunday tashabbuslarga qo'shilish darajasi pastroq bo'lib, fuqarolar e'tiborsizligi yoki ishonmasligi tufayli dasturda ishtirok etmasligi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, "Neighbourhood Watch" kabi harakatlar fuqarolarga shaxsan ham ijobiy ta'sir etar ekan, ya'ni ularning xavfsizlik borasidagi bilim va ko'nikmalari oshadi, ongida jamiyatga daxldorlik, hamkorlik tuyg'ulari kuchayadi va natijada ijtimoiy mas'uliyat va birdamlik hissi shakllanadi.

Yuqoridagi jihatlar tufayli bu dastur ko'plab mamlakatlarda *jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlangan* va politsiya uchun ham foydali hamkorlik mexanizmi sifatida qabul qilingan. Ichki ishlar organlari resurslari cheklangan sharoitda mahalla kuzatuv guruhlarini huquqni muhofaza qiluvchi idoralarga qo'shimcha "ko'z-quloq" bo'lib xizmat qilgan holatlar ko'p uchraydi. Masalan, Janubiy Afrikada politsiya rasmiylari "Neighbourhood Watch" guruhlarini rasman Community Policing Forum (jamoatchilik politsiya forumlari) tarkibiy qismi sifatida integratsiya qilishni taklif etgan, bu orqali fuqarolar politsiya bilan yaqin hamkorlikda huquqbuzarliklarni manzilli profilaktika qilishda ishtirok etishi nazarda tutilgan. Bunday hamkorlik natijasida politsiyaga nisbatan jamoatchilikning ishonchi ortadi, chunki fuqarolar huquq-tartibotni ta'minlash jarayonining bevosita bir bo'lagiga aylanadi. Shu tariqa, "Neighbourhood Watch" dasturi ijtimoiy profilaktikada qo'shimcha resurs vazifasini o'taydi hamda "profilaktika madaniyati"ni yuzaga keltiradi.

Albatta, har qanday dasturda bo'lgani kabi bu dastur ham ayrim kamchiliklardan xoli emas. Tadqiqotchilar "Neighbourhood Watch" dasturining yuqorida sanab o'tilgan ijobiy natijalari bilan bir qatorda, uning ayrim kamchilik va muammolarini ham aniqlashgan. Dastur real sharoitlarda hamma vaqt birdek samarali bo'lavermaydi, uni tashkil etish va yuritishda qator qiyinchiliklar mavjud. Quyida dasturning asosiy kamchiliklari va tanqidiy jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Ishtirokchilar qatlami va qamrovning cheklanganligi. "Neighbourhood Watch" harakatiga hamma mahalla aholisi birdek jalb etilmasligi mumkin. Aholining ijtimoiy tuzilishiga qarab, kimdir faol qatnashadi, boshqalar esa qiziqmaydi, bu esa dastur qamrovini cheklaydi. Brunton-Smith, I. and Bullock, K. ning Britaniya bo'yicha tadqiqotida ma'lum qilinishicha, "Neighbourhood Watch" guruhlarini asosan hayotiy tajribasi kattaroq, o'rta yoshli, ayol kishilar orasida keng tarqalgan, shuningdek qatnashuvchilar ko'p hollarda nisbatan moddiy ta'minlangan (o'rta va yuqori daromadli) aholi vakillaridir. Boshqacha aytganda, iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy muammolar ko'proq bo'lgan qashshoq mahallalarda "Neighbourhood Watch"ni yo'lga qo'yish qiyinroq, fuqarolar vaqti va ijtimoiy resursi yetishmasligi yoki o'zaro ishonch pastligi sabab bu ishga bosh qo'shmasligi mumkin. Tahlillarda ko'rsatilishicha, jinoyat xavfi yuqori bo'lgan taqdirdagina bunday mahallalarda aholi dasturga qiziqish bildiradi Demak, dastur ko'proq tinchroq va farovonroq hududlarda ommalashib, eng ko'p ehtiyoj sezilgan xavfliroq joylarda, aksincha, kamroq qo'llanilishi mumkin. Bu paradoks holat "Neighbourhood Watch"ning umumiy jinoyatchilikka ta'sirini cheklaydi, chunki e'tibor asosan xavf nisbatan kamroq bo'lgan joylarga qaratilsa, jinoyatchilik keng tarqalgan mahallalar e'tibordan chetda qolishi mumkin [11; 86–87-b.].

Ishtirokchilar tarkibi masalasida yana bir muammo – xilma-xillikning yetishmasligi. Pepper, M. va Bullock, K. o'z tadqiqotlarida "Neighbourhood Watch"ning zamonaviy rivojida hamon katta bir chaqiriq mavjudligini ta'kidlaydi, bu – harakatga turli qatlam va guruhlarini jalb qilish, hududni kengaytirish muammosi. An'anaviy hududiy (ko'cha yoki mahalla doirasidagi) tizimlar hali ham asosan o'zining avvalgi doimiy a'zolari bilan cheklanib qolmoqda, yoshlar, ko'chib kelgan yangi odamlar yoki etnik ozchilik vakillari kabi guruhlar esa unda kam ishtirok etadi. Natijada, dastur ba'zi jamoalarda "yopiq klub" ko'rinishini olishi, keng jamoatchilik tomonidan to'liq qabul qilinmasligi xavfi bor. Ayrim holatlarda mahalla

kuzatuv guruhlarini atrofida kishilarga "begona" tuyilib, ularga qo'shilmay yurishadi. Shunday ekan, harakat oldida turgan vazifa – aholining keng qatlami orasidan yangi a'zolar jalb qilish, dasturni yanada inklyuziv (barcha uchun ochiq) va jozibador etib tashkil etishdir [8; 125-b.].

Barqarorlik va davomiylik muammolari. "Neighbourhood Watch" guruhlarini tashkil etish bilan ish bitmaydi, shuningdek, ularni uzoq muddat davomida faol ushlab turish ham oson emas. Volontyorlik asosidagi bu harakat vaqt o'tishi bilan dolzarbligini yo'qotishi, odamlar qatnashishdan charchashi yoki boshqa sabablar bilan chekinish xavfi bo'ladi. Meyer, M. and Van Graan, J. Rudekrans mahalla kuzatuv misolida dastlab yaxshi natija bergan patrul guruhlarini bir necha yil o'tgach tanazzulga uchraganini qayd etadi, ayrim guruhlar a'zolar soni kamayib ketgani, moliyaviy yoki tashkiliy qo'llab-quvvatlash yetishmagani sababli tarqab ketgan [14; 139-b.].

Masalan, Britaniyada 1990-yillar oxiri – 2000-yillar boshida milliy "Neighbourhood Watch" a'zolari ulushi eng yuqori cho'qqiga chiqqan (2000-yilda barcha xonadonlarning 25% a'zo bo'lgan) bo'lsa, keyingi yillarda bu ko'rsatkich pasayib, 2016–2017-yillarga kelib atigi 9% ni tashkil etgan [3]. Bu shundan dalolat beradiki, vaqt o'tishi bilan dasturga nisbatan ommaviy qiziqish susayishi mumkin. Sabablari turlicha: kimdir vaqt yo'qligidan, yana kimdir dasturdan kutgani bo'lmaganidan ruhlanmay qo'yadi yoki mahallada jinoyatchilik vaziyati o'zgarib, dastur "keraksiz"dek tuyulishi mumkin. Barqarorlikni ta'minlash uchun esa muntazam ravishda yangi a'zolarini jalb qilib borish, mahalliy politsiya yoki hokimiyat tomonidan moddiy-ma'naviy rag'bat tizimini yo'lga qo'yish zarur. Aks holda, yaxshi boshlangan tashabbuslarning so'nishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Tashkilotchilik va politsiya bilan hamkorlik masalalari. Harakatning o'ziga xos yana bir talabi – fuqarolar guruhlarini to'g'ri yo'naltirish va ularning huquqiy asosda ishlashi. Agar "Neighbourhood Watch" guruhlarini politsiya bilan yetarlicha hamkorlik qilmasa, ularning faoliyati samarasiz,

hatto zararli tus olishi mumkin. Ayrim vaziyatlarda mahalliy politsiya xodimlari fuqarolarga yetarlicha e'tibor qaratmaydi, bu esa guruhlarining maqsadsiz qolishiga olib keladi. Demak, huquq-tartibot idoralari bilan uzviy aloqasiz, faqat aholi o'zi bilan o'zi bo'lib qolsa, bunday tashabbus barqaror rivojlanmaydi. Mahalla kuzatuv guruhlarini rasmiy jamoatchilik politsiya tuzilmalari tarkibida shaffof integratsiya qilish lozim, shunda ularga zarur trening va resurslar berilib, faoliyati muvofiqlashtirib boriladi hamda hisobdorlik ta'minlanadi. Aks holda, rasmiy tizimdan tashqari faoliyat yurituvchi guruhlar va politsiya o'rtasida mas'uliyat hamda vakolat chegaralari bo'yicha noaniqliklar kelib chiqishi mumkin [14; 143-b.].

O'zboshimchalik bilan jazolash va "qo'shni-chilik nazorati"ning xatarli oqibatlari. "Neighbourhood Watch"ning eng ko'p tanqid qilinadigan jihatlari – bu harakat ba'zan haddan tashqari shubha bilan qarash, stereotiplashtirish yoki hatto o'zboshimcha jazolash holatlariga olib kelishi mumkinligi. Agar fuqarolar guruhlarini yetarli tay-yorgarlik va nazoratsiz faoliyat ko'rsatsa, ular ba'zida qonunni o'z qo'lga olishga moyillik bildirishi yoki begonalarni nohaq gumon ostiga olishi mumkin. Masalan, Niderlandiyada WhatsApp orqali mahalla kuzatuv guruhlarini o'rgangan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bunday chat-guruhlar qo'shnilar o'rtasida tezkor axborot almashinuvini va hamkorlikni yaxshilagan holda, ayrim holatlarda etnik proffillashtirish, xavfli o'zboshimcha patrulchilik va notanishlarga nisbatan ishonchsizlikni kuchaytirishga xizmat qilib qolgan [17]. Bu, albatta, noxush oqibatlarga, ya'ni befarqlik o'rniga haddan tashqari shubha bilan qarash muhitini yaratib, mahallada yashovchilar o'rtasida ishonchsizlikni kuchaytirishga olib kelishi mumkin. Shu tufayli, bunday harakatlarni qo'llab-quvvatlashda halqani tartibli yo'lga solish, fuqarolarga maxsus treninglar berish va ularni huquqiy chegaralardan xabardor etish zarur. Aks holda, "Neighbourhood Watch" noto'g'ri yo'naltirganida mahalla shubha, gumon muhitiga aylanib, ijtimoiy kelishmovchiliklarni kuchaytirib yuborishi mumkin.

Texnologiya va maxfiylik masalalari. Zamonaviy davrda “Neighbourhood Watch” guruhlar ko'pincha messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar yoki videokameralardan foydalanishadi. Bu, bir tomondan, imkoniyatlarni kengaytiradi: tezkor axborot almashish, kuzatuvni samarali tashkil etish va vaqtincha uzoqlashgan a'zolari ham jaryonga jalb qilishni osonlashtiradi. Lekin, shu bilan birga, texnologiyadan foydalanish maxfiylik va xavfsizlikning yangi muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, qo'shnilar orasidagi onlayn guruhlarda tarqalgan ma'lumotlarning haqiqoniyligi va shaxsiy hayotga oid ehtimoliy aralashuv mavzusi. Kimnidir fotosuratini guruhda bo'lishish orqali uni “shubhali shaxs” sifatida muhokama qilish qonunan to'g'rimi? Bu kabi savollar aniq yechimni talab etadi. Shu sababdan ham, bunday dasturda qatnashuvchilar uchun maxsus qoidalar va yo'riqnomalar ishlab chiqish zarur, masalan: guruh a'zolari odamlarning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor etmasligi, faqat zarur holatda politseyaga xabar berishi, hech qanday holda mustaqil tartib o'rnatishga urinaslik kabi tamoyillarga rioya qilishi shart. Aks holda, texnologiya foyda o'rni zarur keltirishi hech gap emas.

Shunday bo'lsa-da, ko'pchilik tadqiqotlar “Neighbourhood Watch” to'g'ri tashkil etilganda va to'g'ri boshqarilganda jinoyatning oldini olish va jamoatchilik hamkorligini tashkil qilishda ma'lum darajada ijobiy rol o'ynashini tasdiqlaydi. Asosiy masala – uni amalga oshirishning to'g'ri strategiyasi va uzviy hamkorlikdadir.

Yuqorida ko'rib chiqilgan dasturni O'zbekistonda qo'llasa bo'ladimi, bunda nimalarga e'tibor qaratish zarur, degan savol tug'iladi. O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlashda “mahalla” instituti muhim o'rin tutadi. Mahalla fuqarolar yig'ini orqali mahalliy aholi muammolarini hal qilish, profilaktik ishlarni olib borish, jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan faoliyat amalga oshiriladi. Mahallalarda profilaktika inspektorlari, fuqarolar yig'ini raislari, xotin-qizlar va yoshlar masalalari bo'yicha maslahatchilar faoliyat olib boradi. Shu bilan birga, “jamoatchilik nazorati”

konsepsiyasi va fuqarolarning huquq-tartibot sohasidagi ishtirokini mustahkamlash borasida davlat siyosati faollashmoqda. “Mahallabay ishlash” tizimi, “Xavfsiz shahar” konsepsiyasi bunga misol bo'ladi.

“Neighbourhood Watch” dasturi bilan O'zbekistondagi mahalla tizimi o'rtasida muayyan o'xshashliklar mavjud. Ikkalasi ham mahalliy darajadagi xavfsizlik va jamoatchilik nazoratini ta'minlashga qaratilgan, fuqarolar ishtirokida amalga oshiriladi, profilaktik tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Biroq, farqli jihatlar ham mavjud. Jumladan, “Neighbourhood Watch” ko'ngillilar tashabbusi bo'lib, fuqarolar mustaqil ravishda uyushadi va politseyaga yordam beradi, mahalla tizimi esa davlat tomonidan institutsional shaklda tashkil etilgan, funksiyalari aniq belgilangan, fuqarolarning huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorligi hali yetarli darajada rivojlanmagan, bunday hamkorlikka nisbatan salbiy qarashlar ham mavjud.

Fikrimizcha, jinoyatchilikning oldini olishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoatchilik hamkorligini kengaytirish uchun mahalla tizimi va ichki ishlar organlari o'rtasida hamkorlik mexanizmlarini aniq belgilash, fuqarolarni ko'ngilli faoliyatga jalb etish uchun targ'ibot, moddiy-ma'naviy rag'bat shakllarini kengaytirish, aniq topshiriq va vakolatlarni belgilab beradigan normativ hujjatlarni ishlab chiqish, ikki-uch hududni tanlab olib, bir yil davomida ushbu dasturni sinov tariqasida qo'llab ko'rish zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi “Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-10-son farmoni // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi . <https://lex.uz/docs/6755597>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi “Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-22-son qarori // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi . <https://lex.uz/docs/6755253>
3. <https://www.ourwatch.org.uk/our-research>
4. Bennett, T., Holloway, K., & Farrington, D. P. (2009). A Review of the Effectiveness of “Neighbourhood Watch”. *Security Journal*, 22(2). – P.143–155. Advance online publication. <https://doi.org/10.1057/palgrave.sj.8350076>
5. Mukherjee S & Wilson P 1987. «Neighbourhood Watch»: issues and policy implications. *Trends & issues in crime and criminal justice* no. 8. Canberra: Australian Institute of Criminology. <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi8>
6. Chenery, S. «Neighborhood Watch». *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. Retrieved, 2025, from <https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-13>.
7. Moores, C. Thatcher's troops? «Neighbourhood Watch” schemes and the search for 'ordinary' Thatcherism in 1980s Britain. *Contemporary British History*, 31(2), 230–255. <https://doi.org/10.1080/13619462.2017.1306203>
8. Pepper, M. and Bullock, K. «The community supporting the community ... that's where its strength is»: exploring the contemporary position of «Neighbourhood Watch» in the United Kingdom, *Safer Communities*, Vol. 24. – №. 2. – P. 116–129. <https://doi.org/10.1108/SC-07-2024-0041>
9. Ball, K. «Peers and prejudice: «Neighbourhood Watch» in Europe», in Ball, K. and Webster, W. (Eds), *Surveillance and Democracy in Europe*, Routledge, London.
10. Bennett, T. «Factors related to participation in «Neighbourhood Watch» schemes», *The British Journal of Criminology*, Vol. 29 – № 3. – P. 207–218.
11. Brunton-Smith, I. and Bullock, K. “Patterns and drivers of co-production in «Neighbourhood Watch” in England and Wales: from neo-liberalism to new localism”, *The British Journal of Criminology*, Vol. 59. – № 1. – P. 85–106.
12. Davies, A. and Jenkins, R. *Civil Society Gains a New Resource: Reporting the Development of the Neighbourhood and Home Watch Network*, Neighbourhood and Home Watch Network, London
13. Mak, H. and Fancourt, D. “Predictors of engaging in voluntary work during the COVID-19 pandemic: analyses of data from 31,890 adults in the UK”, *Perspectives in Public Health*, Vol. 142. – № 5. – P. 287–296.
14. Meyer, M. and Van Graan, J. “Effective community policing in practice: the Roodekrans «Neighbourhood Watch” case study, West Rand”, *Acta Criminologica: African Journal of Criminology and Victimology*, Vol. 24. – № 2. – P. 132-145.
15. <https://www.ourwatch.org.uk/news/neighbourhood-watch-agrees-ground-breaking-police-framework>
16. <https://www.crimesurvey.co.uk/en/index.html>
17. ojs.library.queensu.ca.

JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISHNING INSTITUTIONAL TIZIMI (BUYUK BRITANIYA TAJRIBASI)

Nigmatov Ruftullo Olimjonovich

IIV Akademiyasi boshlig'ining ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha o'rinbosari, falsafa doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buyuk Britaniyaning jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi institutsional tizimi tahlil qilingan. Muallif Buyuk Britaniyaning tarixiy rivojlangan va mintaqaviy xususiyatlarga ega bo'lgan politsiya, prokuratura hamda maxsus xizmatlar tizimiga e'tibor qaratgan.

Kalit so'zlar: Buyuk Britaniya, politsiya tizimi, prokuratura, CPS, jinoyatchilikka qarshi kurash, huquqni muhofaza qilish organlari, maxsus politsiya xizmatlari.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ (ОПЫТ ВЕЛИКОБРИТАНИИ)

Аннотация. В статье проанализирована институциональная система борьбы с преступностью в Великобритании. Авторы уделяют внимание исторически сложившейся и регионально обусловленной системе полиции, прокуратуры и специальных служб.

Ключевые слова: Великобритания, полицейская система, прокуратура, CPS, борьба с преступностью, правоохранительные органы, специализированные службы полиции.

THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF CRIME FIGHTING (THE EXPERIENCE OF THE UNITED KINGDOM)

Abstract: This article analyzes the institutional system of the United Kingdom in the fight against crime. The authors focus on the country's historically developed and regionally specific systems of police, prosecution, and special services.

Keywords: United Kingdom, police system, prosecution, CPS, crime prevention, law enforcement agencies, special police services.

Buyuk Britaniyaning jinoyatchilikka qarshi kurashishning institutsional tizimi uzoq tarixga va murakkab strukturaga ega. Ushbu tizim bir nechta davlat tashkilotlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z faoliyati doirasida jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

Buyuk Britaniyaning huquqni muhofaza qiluvchi organlari huquqiy tizimi mamlakatning har bir alohida hududida mustaqil tarzda tashkil etilgan: jumladan, Angliya va Uels, Shimoliy Irlandiya (Shimoliy Irlandiya politsiyasi) va Shotlandiya (Shotlandiya politsiyasi).

Huquq-tartibotni saqlash vazifalari asosan yuqorida tilga olingan yurisdiksiyadan biriga tegishli bo'lgan hududiy politsiya xizmatlari (shuningdek, "hududiy politsiya kuchlari" deb ham ataladi) zimmasiga yuklatilgan.

Bu hududiy xizmatlarga qo'shimcha ravishda umum Britaniya miqyosidagi agentliklar, shuningdek, ayrim hududiy politsiya kuchlari tarkibiga kiruvchi ixtisoslashtirilgan bo'linmalar ham huquq-tartibotni saqlashda ko'maklashadi.

Buyuk Britaniyaning asosiy huquqni muhofaza qilish organi bu politsiya xizmatidir. XX asrdan boshlab Buyuk Britaniya politsiyasi rasman mahalliy hokimiyatlarga bo'ysunsa-da, amalda

Ichki ishlar vaziri (Angliya va Uelsda), Shotlandiya davlat ishlari bo'yicha vaziri hamda Shimoliy Irlandiya politsiya boshqarmasi boshlig'i nazorati ostida faoliyat yuritadi. Hududiy politsiya kuchlari faoliyatini nazorat qiluvchi vazirlik Inspektoratlarining tashkil etilishi va ichki ishlar vaziriga politsiya tuzilmalari ishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish vakolatining berilishi Buyuk Britaniya politsiya kuchlarining asta-sekin Ichki ishlar vazirligiga bo'ysundirilayotganidan dalolat beradi. Jinoyatchilikka qarshi kurash siyosati va strategiyasini Buyuk Britaniya Ichki ishlar vazirligi belgilaydi.

Buyuk Britaniya politsiya kuchlari XX asrdan boshlab bir-biridan mustaqil bo'lgan to'rtta politsiya tuzilmasini o'z ichiga oladi: 1) hududiy politsiya bo'linmalari (ma'muriy taqsimotga ko'ra); 2) maxsus politsiya bo'linmalari; 3) politsiya vazifalarini bajarmasa-da, qonunni himoya qiluvchi bo'linmalar (Angliya, Uels va Shimoliy Irlandiya politsiyasining yuqori lavozimli zobitlari uyushmasi — mas'uliyati cheklangan xususiy kompaniya shaklida); 4) eski qonunchilik yoki umumiy huquqqa asoslangan boshqa politsiya kuchlari (port politsiyasi, xiyobon politsiyasi, bozor politsiyasi kabilar).

Buyuk Britaniya politsiya tuzilmalarini *markaziy boshqaruv organlari* quyidagilardan iborat: Ichki ishlar vazirligi; Mudofaa vazirligi; Energetika va iqlim o'zgarishi vazirligi; Transport vazirligi.

Hududiy politsiya kuchlari (Territorial Police Forces) Buyuk Britaniyaning huquqni muhofaza qiluvchi organlari orasida eng ko'p sonli hisoblanadi. Politsiya vazifalarining asosiy qismi aynan ularga yuklatilgan. Tarixan shunday shakllanganki, Buyuk Britaniyadagi bu bo'linmalar hududiy tamoyil asosida tashkil etilgan — har bir tarixiy-geografik hudud uchun alohida, jumladan, Angliya va Uels, Shotlandiya, Shimoliy Irlandiya.

Shunday qilib, Ikkinchi jahon urushidan so'ng mustamlakachi Britaniya imperiyasi parchalangach, Buyuk Britaniya hukumati politsiyani ta'minlash uchun ajratiladigan mablag'larni ko'paytirdi hamda politsiya bo'linmalarini yiriklashtirish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining nazoratidan chiqarish yo'nalishini belgiladi.

1946–1947-yillarda qabul qilingan "Politsiya to'g'risida"gi qonun asosida Angliya va Uelsda politsiya boshqarmalari soni 124 taga (grafliklarda 52 ta, shaharlarda 72 ta), Shotlandiyada esa 33 taga (grafliklarda 19 ta va shaharlarda 14 ta) qisqartirildi [1; 77-b.].

Shu bilan birga, Shotlandiyada 1890-yildagi "Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risida"gi qonun kuchga kirganidan 1975-yilgacha politsiya tuzilmasida sezilarli o'zgarishlar yuz bermadi. Biroq, 1967-yildagi "Politsiya to'g'risida"gi qonunda belgilangan birlashtirish jarayoni natijasida politsiya bo'linmalari soni 1945-yildagi 49 tadan 1968-yilda 22 taga qisqardi. 1973-yildagi "Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risida"gi qonun 1975-yilda kuchga kirganda, bu tuzilmalar soni sakkiztagacha qisqardi. 1999-yildan boshlab politsiya faoliyati Shotlandiya hukumati vakolatiga o'tkazildi. 2013-yilda esa sakkizta politsiya tuzilmasi yagona tizimga birlashtirildi.

1990-yillarda Buyuk Britaniya hukumatining Shimoliy Irlandiyadagi zo'rvonlikning oldini olish uchun siyosiy yechim topishga urinishlari 1998-yilda Belfast kelishuvi (yoki "Ehtirosli juma" kelishuvi) imzolanishiga olib keldi. Natijada, Shimoliy Irlandiya uchun o'tish davri hukumatining yangi tuzilmasi yaratildi. Bu tuzilma Shimoliy Irlandiya Assambleyasi va birinchi vazir rahbarligidagi ijro etuvchi hokimiyatdan iborat bo'lib, unda vakolatlarni taqsimlash to'g'risida kelishuvga erishgan Shimoliy Irlandiyaning asosiy siyosiy partiyalari vakillari ham o'rin oldi.

Belfast kelishuvining e'tiborli jihatlaridan biri shundaki, Shimoliy Irlandiyada politsiya faoliyatining kelajakdagi mexanizmlarini o'rganish uchun komissiya tuzildi. Ushbu qaror asosida Kengash (Shimoliy Irlandiyada tartib-intizomni saqlash bo'yicha mustaqil komissiya, 1999-yil) tashkil etildi. Kengash Shimoliy Irlandiya politsiya xizmatini tashkil etishda va uning faoliyati samaradorligini oshirishda Angliya, Uels va Shotlandiya Politsiya boshqarmasi namunasiga asoslangan Shimoliy Irlandiya tartib-intizomni saqlash kengashi nazorat qilishini tavsiya etdi. Bu taklif 2000-yildagi "Politsiya to'g'risida"gi qonun bilan amalga

kiritildi. Yangi tashkil etilgan Kengash turli siyosiy partiyalarning 19 nafar a'zosi va jamoatchilik vakillaridan iborat edi. Yangi politsiya 2001-yil 4-noyabrda faoliyatini boshladi. Uning o'ziga xos xususiyati 2002-yil aprel oyidan boshlab yangi xodimlarni 50 foiz katolik va 50 foiz katolik bo'lmaganlar nisbatida yollash edi. Keyinchalik katoliklar vakillarini 30 foizgacha qisqartirish rejalashtirilgandi [2; 22-b.]. 2008-yil boshiga kelib bu maqsadga deyarli erishildi. Xodimlar soni taxminan 7500 nafar ofitser va 4000 ga yaqin fuqarolik xizmatchilarini tashkil etdi.

Buyuk Britaniyada mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan bevosita aloqada tashkil etilgan 45 ta politsiya tuzilmasining eng ko'p qismi, ya'ni 43 tasi, Angliya va Uelsda joylashgan bo'lib, ularda jami 117 456 nafar xodim xizmat qilmoqda (islohotlar va optimallashtirish jarayonida xodimlar soni qisqartirilmoqda [3]: 2010-yilda 143 734 kishi, 2011-yilda 139 110 kishi, 2012-yilda 134 098 kishi, 2013-yilda 129 584 kishi, 2014-yilda 127 909 kishi, 2015-yilda 127 478 kishi, 2018-yilda esa 117 456 kishi edi). Hozirgi vaqtda Shotlandiya va Shimoliy Irlandiyaning har birida bittadan shunday tuzilma faoliyat yuritmoqda.

Odatda, politsiya bo'linmalari ma'muriy okruglar darajasida tuziladi. Har bir tuzilmaga bosh konstebel rahbarlik qiladi (London shahri bundan mustasno, bu yerda poytaxt politsiyasi va London Siti politsiyasi komissarlari tomonidan boshqariladi). Bosh konstebel aholi manfaatlarini ko'zlab o'tkaziladigan operatsiyalarga umumiy qo'mondonlik qilish, shuningdek, ma'lum bir hududda unga ishonib topshirilgan bo'linma uchun ichki ishlar vaziri va politsiya ishlari bo'yicha vakil oldida javobgardir.

Buyuk Britaniya politsiya tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hududiy politsiya tuzilmalari boshqaruvi tarkibida politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslarning (2012-yilgacha politsiya ma'muriyati) mavjudligidir. Angliya va Uelsning har bir hududida (grafliklar, shaharlar) ushbu politsiya boshqaruv organi mavjud bo'lib, u aholining mahalliy darajadagi politsiya ustidan nazoratini amalga oshirish shakli hisoblanadi.

Aynan politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslar mahalliy politsiya tuzilmalarining oqilona va samarali faoliyati uchun mas'uldirlar [4].

Ichki ishlar vazirligi, bosh konstebel va politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslar o'zaro yaqin hamkorlikda faoliyat yuritib, uch tomonlama nazorat tizimini ta'minlaydilar. Bu hududiy politsiya faoliyatiga siyosiy aralashuvni cheklash maqsadida amalga oshirilgan.

Jamoat tartibini saqlash vazifalarini bajarish uchun, mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, politsiya tuzilmalari Superintendentlar rahbarligidagi turli xizmatlar va bo'linmalarni o'z ichiga oladi. Har bir politsiya bo'linmasida quyidagilar mavjud: patrul-post xizmatini amalga oshiruvchi jamoat xavfsizligi politsiyasi; jinoyatlarni tergov qilish, jinoyatchilarni qidirib topish va hibsga olish, statistik ma'lumotlarni yuritish bilan shug'ullanuvchi Jinoyatlarni tergov qilish departamenti; yo'l harakati qoidalariga rioya etilishini nazorat qiluvchi, patrul xizmatini olib boruvchi, transport bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qiluvchi Yo'l harakati xavfsizligi politsiyasi; ekstremizm va terrorizm profilaktikasi va ularga qarshi kurashish, shuningdek, siyosiy, diniy va jamoat arboblarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan maxsus xizmat. U yana o'qotar qurollar va portlovchi moddalarning noqonuniy aylanishi bo'yicha ishlarni tergov qiladi.

Har bir bo'lim o'z hududidagi politsiya stansiyalari (uchastkalari) faoliyatini nazorat qiladi. Bu stansiyalarning funksional vazifalariga huquqbu-zarliklarning oldini olish va o'z hududlarida amalga oshiriladigan boshqa ishlar kiradi. Har bir stansiyada alohida navbatchilik qismi, jinoyatlarni tergov qilish bo'limi hamda ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlar uchun kameralar mavjud. Politsiya stansiyasiga inspektor yoki serjant boshchilik qiladi.

Ikki asr davomida *London poytaxt politsiyasi* Buyuk Britaniyadagi eng yirik politsiya tuzilmasiga aylandi. Uning nazorati ostidagi hudud Katta Londonni, shu jumladan shahar atrofini (maydoni – 2 ming kvadrat kilometr, aholisi taxminan 7 million kishi [5; 104-b.]) o'z ichiga oladi. Faqat

London markazida joylashgan Siti – mamlakatning ishbilarmonlik markazi bundan mustasno bo'lib, u o'z politsiyasi tomonidan nazorat qilinadi. 2020 yillarga kelib, London politsiyasining shaxsiy tarkibi 28 953 nafar xodimdan (maxsus unvonlarga ega bo'lgan) iborat edi [6].

Poytaxt politsiya xizmatining shiori quyidagi so'zlar bilan ifodalanadi: "Londonni dunyodagi eng xavfsiz poytaxtga aylantirish uchun hamkorlikda ishlash". Shahar politsiya xizmatining faoliyati quyidagi tamoyillarga asoslanadi [7; 44-b.]: Londondagi har bir saylov okrugida politsiya ishtirokini ta'minlash; terrorizmga qarshi kurashish va xavfsizlikni mustahkamlash; jinoyatchilarning harakatlarini fosh etish orqali ular tomonidan shaharga yetkazilgan zararni kamaytirish; transport harakati xavfsizligini ta'minlash, shu bilan birga ish jarayonida mosla-shuvchanlikni namoyon etish; zarurat tug'ilganda politsiya xodimlari va aholini zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash; politsiya xizmatining ochiqqligini ta'minlash va uning faoliyati natijalari haqidagi jamoatchilik fikrini inobatga olish; xodimlarning boshqaruv sohasidagi bilim va ko'nikmalarini oshirish.

Poytaxt politsiyasining tuzilishini barcha mahalliy tuzilmalar (hududiy xususiyatlar, infrazuzilma va aholi sonini hisobga olgan holda) takrorlaydi.

Skotlend-Yardning asosiy funksional bo'limlari quyidagilardan iborat: ma'muriy bo'lim ("A" bo'limi), ko'cha harakati va transport bo'limi ("B" bo'limi), kadrlarni shakllantirish va tayyorlash bo'limi ("D" bo'limi), yuridik bo'lim ("L" bo'limi), kotibiyat ("S" bo'limi), boshqaruv xizmati bo'limi, jinoyat ishlarini tergov qilish bo'limi ("C" bo'limi, ingliz adabiyotida "CID" deb ataladi — Criminal Investigation Department nomining qisqartmasi) hamda boshqa yordamchi bo'limlar [8; 140-b.].

Departament boshida Ichki ishlar vaziriga bo'ysunadigan poytaxt politsiyasi komissarining yordamchisi turadi. Poytaxt politsiyasining Jinoyatlarni tergov qilish departamenti keng qamrovli vazifalarga ega bo'lib, ular orasida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan

funksiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyot sohasidagi eng xavfli jinoyatlarni markaziy bo'lim ("S" bo'limi) detektivlari tergov qiladi.

Maxsus politsiya kuchlari (Special Police Forces) muayyan vakolatlarni amalga oshiradi va butun mamlakat bo'ylab yurisdiksiyaga ega. Ular Ichki ishlar vazirligiga bo'ysunmaydi va faqat ularni tashkil etgan idoralar oldida javobgardir. Xodimlarining vakolatlari faqat o'z idoralari kontingentiga nisbatan tatbiq etiladi, biroq xizmatni politsiya formasida olib boradilar. Maxsus politsiya kuchlariga quyidagilar kiradi:

Britaniya transport politsiyasi (British Transport Police – bundan keyin BTP) 1830-yilda temiryo'l va uning atrofida xavfsizlikni ta'minlash maqsadida tashkil etilgan. Transport politsiyasi Angliya, Uels va Shotlandiya hududida harakatlanuvchi temiryo'l operatorlari va yo'lovchilarga xizmat ko'rsatadi. Shuningdek, u London metrosi, Doklanddagi yengil yerusti metrosi, Midland tramvay tizimi, Kroydon shahri tramvay tarmog'i va Glazgo shahri metrosida politsiya nazoratini amalga oshiradi [9].

Dunyodagi birinchi ommaviy temiryo'l yuk va yo'lovchilarni lokomotivda tashish uchun mo'ljallangan Liverpool va Manchester orasida 1830-yilda gersog Vellington tomonidan rasman ochilgan. Bu voqeadan bir necha oy o'tgach, birinchi temiryo'l politsiyasi tashkil etildi. Uning xodimlari Karl II hukmronligi davrida 1673-yilda qabul qilingan qonunga binoan maxsus konstebllar sifatida qasamyod qildilar. Ularning vazifalariga temiryo'l-larda qonuniylik va tartibni ta'minlash, poyezdlar harakatini boshqarish kirardi. 1831-yilda "Maxsus konstebllar to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Unga ko'ra, temiryo'l politsiyachilarining vakolatlari nafaqat temiryo'lga, balki unga tutash hududga ham tatbiq etildi.

Zamonaviy Britaniya transport politsiyasi 2003-yilgi "Temiryo'l va transport xavfsizligi to'g'risida"gi qonun asosida faoliyat yuritadi. 2014-yilgacha u yettita hududiy bo'linmadan iborat edi: Yutlandiya (12 ta politsiya uchastkasi), Shimoli-g'arbiy (12 ta), Shimoli-sharqiy tuman (12 ta), Uels va G'arbiy tuman (13 ta), Shimoliy

London (20 ta), Janubiy London (11 ta), London metrosi (8 ta).

2014-yilning aprelida Transport politsiyasi tuzilmasida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu o'zgarishlar Buyuk Britaniya temiryo'llaridan foydalanuvchi yo'lovchilar soni 16–20 foizga oshgani sababli temiryo'l tarmog'ini kengaytirish zarurati bilan bog'liq edi. Avvalgi BTP xizmat ko'rsatadigan barcha hududlar politsiya kuchlarini butun temiryo'l tarmog'i bo'ylab yanada samaraliroq taqsimlash va ulardan foydalanish maqsadida uchta yirik bo'limga birlashtirildi. Yangi tuzilmalar Buyuk Britaniya temiryo'llariga xizmat ko'rsatadigan uchta geografik mintaqani o'z ichiga oladi (bosh qarorgohi Londondagi Kamden Taun tumanida joylashgan).

Britaniya transport politsiyasini moliyaviy ta'minlashning 95 foizi temiryo'l kompaniyalari, Network Rail va London metropoliteni hissasiga to'g'ri keladi. Boshqa temir yo'l operatorlari ham Britaniya transport politsiyasi bilan tuzilgan xizmat ko'rsatish shartnomalari asosida moliyalashtirishda ishtirok etadi. Biroq bu holat kompaniyalarga Britaniya transport politsiyasi uchun vazifalar belgilash huquqini bermaydi. Politsiya boshqaruvida sanoat vakillari mavjud bo'lsa-da (13 a'zodan 5 nafari), ular faqat maslahat berish vakolatiga egadir.

Britaniya transport politsiyasi faoliyatini nazorat qilish *Britaniya transport politsiyasi boshqarmasi* – British Transport Police Authority (BTPA) tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu organ 2003-yildagi "Transport va temir yo'llarda xavfsizlik to'g'risida"gi qonunga muvofiq, BTP uchun ustuvor maqsadlarni belgilaydi hamda uning samarali faoliyatini ta'minlash uchun javobgardir. BTPA zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatilgan: BTP faoliyatini umumiy muvofiqlashtirish; Britaniya transport politsiyasi xodimlari bajarishi shart bo'lgan hujjatlarni chiqarish; byudjetdan alohida bo'linmalarga mablag' ajratish; yuqori politsiya lavozimlariga tayinlash, jumladan bosh konstebel, uning o'rinbosarlari, bosh konstebel yordamchilari, shuningdek moliya va kadrlar xizmatlari direktorlari lavozimlariga; turli transport kom-

paniyalari bilan ularning obyektlarida politsiya xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha bitimlar tuzish. Ichki ishlar vazirligi terrorizmga qarshi kurashish doirasida BTPAga mablag' ajratadi.

Shu sabablarga ko'ra BTPA ko'plab Yevropa mamlakatlari, jumladan, Germaniya, Gollandiya, Belgiya va Italiya uchun namunaga aylandi, bu mamlakatlarda ham alohida temiryo'l politsiya bo'linmalari faoliyat yuritmoqda.

Yadro energetikasi obyektlaridagi politsiya (Civil Nuclear Constabulary, qisqacha CNC) – fuqarolik yadro energetikasi inshootlarida hamda yadroviy materiallarni tashish jarayonida huquq-tartibot va xavfsizlikni ta'minlash vazifasini bajaruvchi milliy qurolli politsiyaning maxsus bo'linmasidir.

Ushbu xizmat 2004-yilda qabul qilingan "Energetika to'g'risida"gi qonunning 3-bobiga muvofiq 2005-yil 1-aprelda ta'sis etilgan [10]. Bo'linma Energetika va iqlim o'zgarishlari vazirligi strategik rahbarligi ostida faoliyat olib boradi.

Xodimlarning yurisdiksiyasi faqat yadroviy energetika obyektlari hududiga va ushbu obyektlar atrofidagi 5 km radiusdagi zonaga, shuningdek yadroviy materiallarni tashish va transportirovka qilishda amal qiladi. Ko'rsatilgan hududlarda atom energetikasi obyektlaridagi politsiya xodimlari oddiy politsiya xodimlari bilan bir xil vakolat va imtiyozlarga ega. Patrullik qiluvchi xodimlar o'qotar qurollar: Heckler&Koch G36 avtomat va Glock 17 to'pponchalar bilan qurollangan. Bundan tashqari, barcha xizmatchilar maxsus vositalar: CS gazi (aerozol), tazer (elektroshoker), politsiya teleskopik to'qmog'i va plastik o'qlar bilan ta'minlangan [11]. Bo'linma ko'p sonli patrul mashinalari va "tutib oluvchilar" (Ford S Max), shuningdek, Mitsubishi Pajero/Shogun patrul transport vositalaridan, eskort transport vositasi sifatida BMW X5 avtomobillaridan foydalanadi.

750 nafar xodimdan iborat politsiya kuchlari Angliya, Shotlandiya va Uelsda joylashgan 16 ta yadro obyektning xavfsizligini ta'minlaydi. Bu obyektlar butun mamlakat bo'ylab tarqalgan (Shimoliy Irlandiyada esa yadro obyekti mavjud

emas) [12]. Ulardan bittasi bosh ofis (Culham), oltitasi Ekspluatatsiya birliklari sifatida tasniflanib, bu yerda politsiya xizmati odatiy tartibda olib boriladi, to'qqiztasi esa Qo'llab-quvvatlash birliklari bo'lib, ularda kuchaytirilgan qurollangan politsiya qo'riqchiligi ta'minlangan. Ofitserlar kimyoviy, bakteriologik, radiatsion va yadroviy himoya vositalarini qo'llash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tganlar.

Bo'linma tarkibiga hududiy tamoyil asosida tashkil etilgan uchta Bosh boshqarma (Basic Command Unit) kiradi. Ularning har biriga Super-intendant rahbarlik qiladi:

1) Shotlandiyadagi yadro obyektlari (Chapelkross, Daunri, Xanterston, Torness) uchun mas'ul "Shotlandiya" bosh boshqarmasi;

2) Angliya va Uels shimolida joylashgan yadro obyektlari (Kapenxerst, Xartlpul, Xeyshem, Sellafiyeld, Springfilds, Uilfa) uchun mas'ul "Shimol" bosh boshqarmasi;

3) Angliya janubidagi yadro obyektlari (Gulxem, Danjeniss, Xaruel, Xinkli nuqtasi, Oldberi, Sayzuel) uchun mas'ul "Janub" bosh boshqarmasi.

Buyuk Britaniyaning atom elektr stansiyalariga xizmat ko'rsatuvchi 17 ta kompaniya yadro energetikasi obyektlaridagi politsiyani moliyalashtiradi. CNC xarajatlarining taxminan uchdan bir qismi asosan Amerika va Fransiya firmalariga qarashli bo'lgan Sellafiyeld boshqaruvini amalga oshiruvchi xususiy konsorsium tomonidan qoplanadi. Moliyalashtirishning deyarli beshdan bir qismini esa "British Energy" kompaniyasi ta'minlaydi.

Mudofaa vazirligi politsiyasi (The Ministry of Defence Police – qisqacha MDP) 1971-yilda uchta: harbiy-havo, quruqlik va harbiy-dengiz kuchlari politsiya kuchlari boshqarmasining birlashishi natijasida tashkil topgan. Xodimlar soni 5000 nafardan ortiqni tashkil etadi. Uning asosiy vazifasi harbiy obyektlar xavfsizligini ta'minlashdir. Xodimlarning vakolatlari ancha keng bo'lib, hududiy va maxsus politsiya bo'linmalari zobitlarining barcha huquqlarini o'z ichiga oladi: armiya xavfsizligini ta'minlash va terrorizmga

qarshi kurashish faoliyati; jinoyat ishlarini tergov qilish; jinoyatchilik darajasini pasaytirish; o'z vakolati doirasidagi xalqaro aloqalar; kadrlarni tayyorlash. MDP Mudofaa vazirligi va harbiy sanoatning muhim obyektlari joylashgan 120 ta shaharda xavfsizlikni ta'minlab kelmoqda.

MDP quyidagi bo'linmalarni o'z ichiga oladi: firibgarlikni aniqlash va tergov qilishga ixtisoslashgan firibgarlikka qarshi kurash bo'linmasi; harbiy-dengiz bazalarini himoya qilish hamda kemalar va suv osti kemalarini kuzatib borish vazifasini bajaruvchi dengiz piyodalari; tezkor qo'llab-quvvatlash guruhi — Buyuk Britaniyaning butun hududida qisqa vaqt ichida joylashtirilishi mumkin bo'lgan harakatchan bo'linma (o'q-dorilar va portlovchi moddalarni yoki yadroviy, kimyoviy va biologik xavflarni aniqlash uchun);

- yadroviy materiallarni tashish vaqtida ularni qo'riqlash vazifasini bajaruvchi maxsus kuzatuv guruhi;

- patrullik qilish, qurol-yarog', portlovchi moddalar va giyohvand moddalarni qidirishni amalga oshiruvchi 300 ga yaqin maxsus tayyorlangan politsiya itlaridan iborat kinologiya bo'linmasi;

- xorijda tinchlikni saqlash va mojarolarni hal qilish faoliyatida ishtirok etuvchi tajribali MDP xodimlaridan tashkil topgan xalqaro razvedka bo'linmasi.

Qirollik harbiy politsiyasi (Royal Military Police — qisqacha RMP) mustaqil tuzilma bo'lib, tarkibida taxminan 2500 nafar xodim mavjud. Ular "qizil beretlar" deb ataladi va harbiy jamiyatning politsiya xizmatini ta'minlash uchun mas'uldir. Qirollik harbiy politsiyasining tarixi 1241-yildan boshlanadi va harbiy xizmatchilar orasida huquq-tartibotni ta'minlash vazifasini bajaradi [13]. U harbiy jinoyatlarni tergov qilish, qo'shinlardagi ommaviy hodisalarning oldini olish, garnizonlarda patrullik xizmatini olib borish va harbiy bazalarda tartib-intizomni saqlash uchun mas'uldir.

RMP maxsus tergov bo'limi (SIB) xodimlari harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan turli xil jinoyatlar (firibgarlikdan tortib, nomusga tegish va odam o'ldirish)ni tergov qiladi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish milliy agentligi (The National Crime Agency – bundan keyin NCA). Bu mamlakatda tashkil etilgan uyushgan jinoiy faoliyatga qarshi kurashish bo'yicha uchinchi bo'linmadir. 1998-yilda hukumat 6 ta mintaqaviy bo'limni Londonda joylashgan jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha yagona milliy guruhga birlashtirdi. 2006-yilda 2005-yildagi "Politsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi qonun bilan tashkil etilgan Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash agentligi (Serious Organized Crime Agency — SOCA) tashkil etildi va 2013-yil 7-oktyabrda tugatildi [14]. Ko'rsatilgan vaqtdan boshlab uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatini NCA boshqaradi va muvofiqlashtiradi.

Agentlik xodimlarining umumiy soni 4157 nafarni tashkil etib, ulardan 2067 nafari 2014-yil 31-iyul holatiga ko'ra operativ vakolatlarga egadir. NCA yangi xodimlarni jalb qilish va mavjud xodimlarni o'qitish orqali vakolatli ofitserlar sonini oshirishni rejalashtirmoqda. Har chorakda taxminan 96 nafar ofitser zarur tayyorgarlikdan o'tib, tegishli imtihonlarni topshiradi.

NCA tarkibiga bir nechta bo'linmalar kiradi: chegaralar xavfsizligini kuchaytirish maqsadida faoliyat yurituvchi chegara nazorati qo'mondonligi (The Border Policing Command); Iqtisodiy jinoyatchilikka qarshi kurash bo'linmasi (Economic Crime Command) — butun Buyuk Britaniya bo'ylab iqtisodiy jinoyatchilik ta'sirini, shu jumladan uyushgan jinoyatchilikni moliyalashtirishni kamaytirish uchun faoliyat olib boradi; Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash bo'linmasi (The Organised Crime Command) — uyushgan jinoiy faoliyatni aniqlash, to'xtatish va aybdorlarni javobgarlikka tortish bo'yicha milliy sa'y-harakatlarni tashkil etadi hamda muvofiqlashtiradi; Milliy kiberjinoyatchilik bo'linmasi (National Cyber Crime Unit) turli ixtisoslashgan tashkilotlar bilan hamkorlik qilib, jinoiy kibertahdidlarga qarshi kurashish faoliyatini muvofiqlashtiradi; SPIN (CEOP – Bolalarni ekspluatatsiya qilinishidan onlayn himoya markazi) jamoasi, bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy ekspluatatsiya hamda

zo'ravonlikni yo'q qilishni maqsad qilgan. U Buyuk Britaniya va chet eldagi bolalarni himoya qiluvchi tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi, bolalarga nisbatan asosiy tahdidlarni, jumladan internet tarmog'idagi xavflarni aniqlaydi va qonunbuzarlarni javobgarlikka tortish uchun bu tahdidlarga qarshi faoliyatni muvofiqlashtirib boradi. NCA chet elda yashirib yurgan jinoyatchilarni qidirish va hibsga olish bilan ham shug'ullanadi.

NCA, SOCA dan farqli o'laroq, boshqa tuzilmalar bilan samarali hamkorlik yuritish uchun muhim bo'lgan ancha keng vakolatlarga ega. Xususan, NCA politsiya va boshqa muassasalarga muayyan vazifalar yoki operatsiyalarni bajarishni topshirish huquqiga ega. NCA ning vakolat doirasi Angliya, Uels va Shotlandiyani qamrab oladi. Shimoliy Irlandiyada esa Agentlik faqat o'zining chegara va bojxona vazifalarini bajaradi, uning jinoyatchilikka qarshi kurashdagi boshqa majburiyatlari mahalliy politsiya bo'linmalariga yuklanadi.

NCA ning majburiyatlariga yuqorida ko'rsatilganlardan tashqari, Britaniya va xalqaro huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va aloqalarni ta'minlash ham kiradi.

NCA doirasida Buyuk Britaniyaning xalqaro jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha Milliy markaziy byurosi (bundan keyin – NCB) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Interpol (Interpol) dunyodagi eng yirik Xalqaro politsiya tashkiloti bo'lib, unga 190 dan ortiq mamlakat a'zo. Buyuk Britaniya 1956-yil 13-iyundan beri Interpol a'zosi hisoblanadi. **Yevropol** (Europol) – Yevropa Ittifoqiga a'zo 28 ta mamlakat hamda Yevropa Ittifoqiga kirmagan boshqa davlatlar va tashkilotlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan yaqindan hamkorlik olib boruvchi xalqaro politsiya tashkilotidir. Yevropol shtab-kvartirasida joylashgan Buyuk Britaniyaning Yevropol milliy guruhi va Aloqa byurosi NCA xalqaro bo'limining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning ikkisi ham Britaniyaning Interpol Byurosi, Yevropa Shengen Axborot Tizimi Byurosi (SIRENE) va keng qamrovli aloqa ofitserlari tarmog'i yonida joylashgan.

SIRENE – Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarning huquqni muhofaza qilish organlari orasidagi hamkorlik va muvofiqlashtiruvni qo'llab-quvvatlaydigan tarmoq.

Manchesterdagi Interpol NCBsi xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashni tergov ishlari bilan muvofiqlashtirish va ularga maxsus yordam ko'rsatish orqali olib boradi. Shuningdek, u Buyuk Britaniya politsiya kuchlari va butun dunyo huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida samarali hamkorlik aloqalarini o'rnatish uchun Interpol aloqa tizimlaridan foydalanadi. NCB Britaniya agentliklariga butun dunyo bo'ylab Interpolga a'zo mamlakatlarning huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan aloqa o'rnatish imkonini beruvchi aloqa tarmog'ini taqdim etadi. Bundan tashqari, u Interpol ma'lumotlar bazalari va politsiya xizmatlariga xavfsiz hamda bevosita kirish imkoniyatini ta'minlaydi. Uning xodimlari jinoiy faoliyatda ishtirok etgan shaxslarni tergov qilish, o'tkazish va xalqaro politsiya harakatlarini muvofiqlashtirish, shuningdek, chet elda odil sudlovdan yashiringan jinoyatchilarni yoki Buyuk Britaniyaga kelib, boshqa mamlakatlarda qidiruv e'lon qilingan shaxslarni izlash bilan shug'ullanadilar. NCB jamoatchilik vakillari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilmaydi. Barcha so'rovlar mahalliy politsiya yoki huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan taqdim etiladi.

NCB kuniga 24 soat, yilda 365 kun faoliyat yuritadi. Shoshilinch so'rovlar Boshqaruv markazi tomonidan 24/7 tartibida, ya'ni haftaning yetti kuni kecha-yu kunduz ko'rib chiqiladi. Qolgan barcha vazifalarni tergovchilarning ikki ekspert guruhi, ya'ni ish faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limi hamda odil sudlovdan yashiringan shaxslarni qidirish guruhi bajaradi.

Manchesterdagi NCB tarkibida strategiya va qo'llab-quvvatlash guruhi mavjud bo'lib, u kotibiyat vazifasini bajaradi hamda Britaniya huquqni muhofaza qilish organlari mutaxassisleri va Interpol ma'lumotlari o'rtasidagi o'zaro aloqani ta'minlaydi.

NCB Buyuk Britaniya hukumatining o'z hududlarini, jumladan 14 ta dengiz orti hudud-

larini, xalqaro terrorizm va uyushgan jinoyatchilik tahdidlaridan himoya qilishiga ko'maklashishda muhim rol o'ynamoqda. Bu vazifani bajarishda NCB alohida ahamiyatga ega bo'lib, hukumatga samarali yordam ko'rsatmoqda. Manchesterdagi NCB bilan bir qatorda, Interpolning yettita kichik bo'limi (Interpol Sub Bureaus) mavjud bo'lib, ularning har biriga hududiy vakolatlar berilgan: Angliya, Bermud orollari, Britaniya Virgin orollari, Kayman orollari, Gibraltar, Monserrat,

Turks va Kaykos orollari. Interpol Manchesterning kichik bo'limlari Buyuk Britaniya politsiyasi va Interpolning xalqaro huquqni muhofaza qilish hamjamiyati o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Interpol Manchester Sub-Bureosi Buyuk Britaniya politsiyasi bilan Interpolning xalqaro huquqtartibot idoralari hamjamiyati o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Har bir bo'linma dengiz orti hududining milliy politsiya kuchlari tarkibiga kirib, ushbu davlatga oid yoki undan xalqaro huquqiy yordam talab qiladigan barcha Interpol tergov ishlari uchun aloqa markazi vazifasini bajaradi.

NCA faoliyatining dastlabki yilidayoq (2014): 1000 dan ortiq jinoyatchi va ular a'zo bo'lgan guruhlarning jinoiy faoliyatiga barham berildi; butun dunyo bo'ylab 3000 dan ziyod shaxs hibsga olindi, shundan Buyuk Britaniyada 2048 nafar va chet ellarda 1181 nafar; 400 nafar ayblanuvchi hukm qilindi, 1300 dan ortiq bola himoyasi ta'minlandi; zamonaviy qullikning 51 ta holati tergov etildi; 160 dan ortiq noqonuniy muhojir qo'lga olindi, 213 tonnadan ortiq gilyohvand moddalar (69,8 tonna kokain, 4,5 tonna heroin, 16,3 tonna afyun, 123,1 tonna nasha) musodara qilindi, 700 dan ortiq o'qotar qurol, jumladan 165 ta to'pponcha olib qo'yildi [15].

Angliya va Uels politsiyasining moliyaviy ta'minoti, bir necha asr avvalgidek, Ichki ishlar vazirligi, Jamoat ishlari va mahalliy boshqaruv departamenti yoki Uels Milliy Assambleyasi tomonidan hamda mahalliy soliqlar hisobiga amalga oshiriladi [16].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Buyuk Britaniya politsiya tizimining asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

1. Buyuk Britaniyada politsiya mahalliy boshqarmalar (grafliklar va shaharlar politsiyasi) darajasida tashkil etilgan bo'lib, bu alohida jamoalarning o'ziga xos ehtiyojlari va muammolarini inobatga olish imkonini beradi. Har bir politsiya boshqarmasi o'z mustaqilligiga ega va o'z hududidagi xavfsizlik uchun mas'uldir.

2. Britaniya politsiyasi mahalliy jamoalar bilan faol hamkorlik qiladi, bu esa politsiya va fuqarolar o'rtasidagi ishonch va hamjihatlikni oshirishga xizmat qiladi. Bunda fuqarolarni xavfsizlikni ta'minlash jarayonlariga jalb etishga qaratilgan dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Buyuk Britaniyada politsiya aniq huquqiy me'yorlar va standartlar doirasida faoliyat yuritadi, bu esa uning siyosiy ta'sirdan xoli bo'lishini ta'minlaydi.

Buyuk Britaniyada prokuratura organlarining shakllanish tarixi o'ziga xosdir. Chunonchi, XIX asrgacha Buyuk Britaniyada prokuratura vazifasini bajaruvchi davlat organi bo'lmagan. Jinoiy ta'qib, fuqarolik sud ishlarini yuritishga o'xshash tarzda, xususiy shaxslar tomonidan sudda ish qo'zg'atish orqali amalga oshirilardi.

1829-yilda davlat professional politsiya xizmati tashkil etildi, u o'z rivojlanishi davomida ilgari mavjud bo'lgan jinoiy ta'qibni qo'zg'atish modeliga moslashtirildi [17].

Buning natijasida politsiya idoralarida prokuratura vazifalarini bajaradigan bo'limlar tashkil etila boshlandi yoki bu vazifani amalga oshirish uchun barristerlar yollandi [18].

Keyinchalik prokuratura institutining tuzilmaviy rivojlanmaganligi 1879-yilda Jinoyatlar ustidan prokuror nazorati aktini [19] (ingl. – Prosecution of Offences Act) qabul qilish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bu qonunning qabul qilinishi natijasida Jamoat (davlat) prokuraturasi direktori boshqarmasi (ingl. – Office of the Director of Public Prosecutions – DPP) tashkil etildi. Bundan tashqari, ushbu hujjat bilan prokuratura vazifalarini bajarish uchun ilgari tuzilgan politsiya bo'linmalari huquqiy jihatdan tartibga solindi.

Bir asr o'tgach, prokuratura vazifalarini bajarish bo'yicha politsiya faoliyatini tashkil etish

yondashuvi qayta ko'rib chiqildi. Islohotlarning sabablaridan biri politsiyaning faoliyatida xolislik, shaffoflik, muvofiqlik va hisobdorlik yo'qligi tufayli uni tanqid qilishga bag'ishlangan bir qator rasmiy hisobotlar bo'ldi. Vujudga kelgan vaziyatni tuza-tish maqsadida 1985-yilda Bosh prokurorga (inglizcha: General Attorney) bo'ysunuvchi Qirollik ayblov xizmati (inglizcha – Crown Prosecution Service – CPS) tashkil etildi. Ushbu xizmat politsiya tomonidan qo'zg'atilgan barcha jinoyat ishlari ustidan nazoratni amalga oshiradi va prokuratura vazifasini bajaradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, Buyuk Britaniyada CPS bilan bir qatorda prokuratura vazifalarini boshqa xizmatlar va mansabdor shaxslar ham bajaradi [20]. Bunday mansabdor shaxsning eng yorqin misoli Bosh prokuror hisoblanadi [21].

Bosh attorneyning asosiy vazifalari. Bosh prokuror lavozimi Buyuk Britaniyaning eng qadimiy mansablaridan biri hisoblanadi. Ba'zi tarixiy hujjatlarga ko'ra, bu lavozimga birinchi tayinlov 1315-yilda amalga oshirilgan ekan. Biroq, bu lavozimga tayinlanishning yanada ilgari misollari haqida ham ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular 1243-yilga, ya'ni Buyuk erkinliklar xartiyasi (lotin. – Magna Carta, shuningdek Magna Charta Libertatum) qabul qilingan davrga borib taqaladi [22].

Bu lavozim ta'sis etilganidan buyon Bosh prokurorning vakolatlari o'zgarib kelmoqda. Bugungi kunda Bosh prokuror Qirollikning bosh huquqiy maslahatchisi va hukumat a'zosi sifatida faoliyat yuritib, prokurorlik nazoratini ham amalga oshiradi hamda nazorat qiladi. Bosh prokuror bajaradigan asosiy vazifalarni quyidagi uch yo'nalishga bo'lish mumkin:

1. Tojning huquqiy maslahatchisi, keng ma'noda hukumatning, shuningdek, parlament va qirolichaning ayrim masalalari bo'yicha huquqiy maslahatchisidir. Bosh prokuror sudda Toj manfaatlarining vakili sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, u hukumat huquqiy maslahatchilari faoliyatini nazorat qilish vakolatiga ega bo'lib, G'aznachilik advokatlar departamenti (inglizcha – Treasury Solicitor's Department) uchun ham mas'uldir.

2. Toj vaziri vazifasini bajaradi va quyidagilarni nazorat qiladi: Qirollik ayblov xizmati (inglizcha – Crown Prosecution Service); Yirik firibgarlikka qarshi kurashish boshqarmasi (ingl. – Serious Fraud Office); Daromadlar va soliqlar bo'yicha ta'qib etish boshqarmasi (inglizcha – Revenue and Customs Prosecutions Office); qurolli kuchlar, harbiy-dengiz floti va Harbiy havo kuchlarining jinoiy ta'qib organlari; Uning Oliy Hazratlari Qirollik prokuratura xizmatini tekshirish inspeksiyasi (inglizcha – HM Crown Prosecution Service Inspectorate).

Bosh prokuror, shuningdek, jinoiy odil sudlov siyosatiga mas'ul bo'lgan Adliya masalalari bo'yicha davlat kotibi hisoblanadi.

3. U muayyan jarayonlarda jamoat manfaatlarini ifodalovchi vakil sifatida faoliyat yuritadi, xususan, jinoiy ta'qibni to'xtatish, xayriya masalalarida, shuningdek sudda betaraf maslahatchi sifatida ishtirok etish uchun "sud himoyachilari"ni (ingl. – advocates to the court) hamda milliy xavfsizlik masalalariga oid alohida ishlarda tomonlarning manfaatlarini himoya qilish uchun "maxsus himoyachilar"ni (ingl. – special advocates) tayinlash vakolatiga egadir [23].

Bosh prokurorga Shimoliy Irlandiya Bosh advokatining vazifalari ham yuklatilgan. Shotlandiya Bosh advokati Shotlandiya huquqi masalalari bo'yicha o'ziga xos vakolatlarga ega hisoblanadi.

Vakolatlarining ko'p qirraliligi bilan birga, Bosh prokuror, avvalo, jamoat manfaatlarining himoyachisi hisoblanadi.

Bosh prokuror ofisi va uning vazifalari. Bosh attorneyning faoliyati hukumat tarkibidagi maxsus idora tomonidan ta'minlanadi. Ta'kidlash joizki, Bosh attorney idorasi o'z navbatida hukumat tarkibiga kirmaydigan to'rtta asosiy departamentni nazorat qiladi. Ular quyidagilardan iborat: 1) Qirollik ayblovchilar xizmati (ingl. – Crown Prosecution Service); 2) Yirik firibgarlikka qarshi kurashish idorasi (ingl. Serious Fraud Office); 3) Qirollik prokuraturasi xizmati inspeksiyasi (ingl. – HM Crown Prosecution Service Inspectorate); 4) Hukumat yuridik departamenti (ingl. – Government Legal Department).

Bosh attorney idorasi boshqa bir qator vazifalarni ham bajaradi. Eng muhimlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Yevropa Ittifoqi va xalqaro huquq, inson huquqlari hamda vakolatlarni o'tkazish masalalari bo'yicha bosh yuridik maslahatchi sifatida faoliyat yuritadi; haddan tashqari yengil jazo chorasi qo'llanilgan hukmlarni Apellyatsiya sudlov hay'ati; shaxsga nisbatan hurmatsizlik qilinganligi munosabati bilan ish qo'zg'atadi; sudga; xayriya tashkilotlarini himoya qilish uchun alohida tartib-qoidalariga kirishadi; hukumat qonun loyihalaridan kelib chiqadigan huquqiy masalalar bilan shug'ullanadi; davlat ishtirokidagi barcha asosiy xalqaro va mahalliy sud jarayonlarining huquqiy masalalarini ko'rib chiqadi [24].

Qirollik ayblovchilar xizmatining tuzilmasi va vazifalari. Bosh prokuror va Bosh prokuror idorasining vakolatlari kengligiga qaramay, Buyuk Britaniyada prokuratura vazifalarini bajaruvchi asosiy ijro organi Qirollik ayblovchilar xizmati hisoblanadi. Bu xizmat hukumat tarkibiga kirmaydi va uni Bosh prokuror nazorat qiladi.

Ilgari ta'kidlanganidek, CPS 1985-yildagi "Jinoyatlar ustidan prokuror nazorati" akti (ingl. – Prosecution of Offences Act) asosida jinoyat ishlari bo'yicha ayblov sohasida prokuratura vazifalarini bajaruvchi mustaqil organ sifatida tashkil etilgan [25]. Xususan, u quyidagi xizmatlar tomonidan tergov qilinadigan jinoyat ishlari bo'yicha faoliyat olib boradi: 1) politsiya; 2) Milliy jinoyatchilik agentligi (inglizcha – National Crime Agency); 3) Buyuk Britaniya chegara agentligi (inglizcha – UK Border Agency); 4) Daromadlar va soliqlar bo'yicha sud ta'qibi boshqarmasi (ingl. – Revenue and Customs Prosecutions Office); 5) Mehnat va pensiya masalalari vazirligi (inglizcha – Department for Work and Pensions); 6) Atrof-muhit, oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi vazirligi (ingl. – Department for Environment, Food and Rural Affairs); 7) Sog'liqni saqlash vazirligi (inglizcha – Department of Health); 8) Dori vositalari va tibbiy mahsulotlarni nazorat qilish agentligi (inglizcha – Medicines and Healthcare products Regulatory Agency) [26].

Shu bilan birga, belgilangan xizmatlar tomonidan qo'zg'atilgan jinoiy ishlarga nisbatan CPS (Qirollik prokuratura xizmati)ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: prokuror nazorati ostida bo'lishi va doimiy nazorat qilinishi kerak bo'lgan ishlarni aniqlash; tergovning dastlabki bosqichlarida politsiyaga maslahat berish orqali eng jiddiy va murakkab jinoiy ishlar bo'yicha tegishli ayblovni belgilash; turli advokatlik agentliklarining xizmatlaridan foydalanib, ishni tayyorlash va uni sudga taqdim etish; jinoyat qurbonlari va ayblov guvohlariga ma'lumot, yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash; tergovning dastlabki bosqichlarida politsiya; ishni tayyorlash va uni sudga taqdim etish, ishda ishtirok etishga jalb qilish yo'li bilan; turli advokatlik agentliklarining suddagi xizmatlari; jabrlanuvchilarga axborot, yordam va qo'llab-quvvatlashni taqdim etish [27]. CPS faoliyatini samarali tashkil etish uchun uning tuzilmasi markazlashtirilgan va ierarxik tomondan shakllantirilgan.

Umuman olganda, Buyuk Britaniya hududi Qirollik prokurorlarining mehnat yuklamasini teng taqsimlash maqsadida 13 ta maxsus CPS okrugiga bo'lingan: 1) Kamri/Uels (Dived Pavis, Gvent, Shimoliy Uels, Janubiy Uels); 2) Ist-Midlend (Derbishir, Lestershir, Linkolnshir, Nortgemptonshir, Nottingemshir grafliklari); 3) Sharqiy okrug (Kembrijshir, Esseks, Norfolk, Saffolk); 4) London (London Siti, Metropoliten); 5) Mersi Cheshir (Cheshir, Mersisayd); 6) Shimoli-sharqiy okrug (Klivilend, Darem, Nortumbriya); 7) Shimoli-g'arbiy okrug (Kembriya, Katta Manchester, Lankashir); 8) Janubi-sharqiy okrug (Kent, Surrey, Sasseks); 9) Janubi-g'arbiy okrug (Eyvon va Somerset, Devon va Kornuoll, Glostershir); 10) Temza va Chiltern (Bedfordshir, Xartfordshir, Temza vodiysi); 11) Uesseks (Dorset, Gempshir va Uayt oroli, Uiltshir grafligi); 12) G'arbiy Midlendlar (Staffordshir, Uorikshir, G'arbiy Mersiya, G'arbiy Midlendlar); 13) Yorkshir va Xambersayd (G'arbiy Yorkshir, Shimoliy Yorkshir, Janubiy Yorkshir, Xambersayd).

Londondagi va Yorkdagi idoralar 93 ta bo'limni o'z ichiga olgan boshqa hududiy idora-

larning faoliyatini boshqaradi.

CPS direktori o'z vakolatlari doirasida qo'shimcha xodimlarni ishga olish huquqiga ega. Bunday qaror G'aznachilik bilan kelishilgan holda, ayniqsa qo'shimcha xodimlar soni va ish haqi masalalari bo'yicha qabul qilinishi kerak. E'tiborga molik statistik ma'lumotni ta'kidlash lozim: bugungi kunda CPS xodimlarining umumiy soni 6000 nafarga yetadi, ammo ularning faqat uchdan bir qismigina huquqshunoslardir [28].

Bundan tashqari, e'tiborga loyiq jihati shundaki, Prokuratura nazorati to'g'risidagi qonunning 5-moddasi 1-bandiga muvofiq, CPS direktori Qirollik prokurori vazifalarini bajarish uchun sud jarayonlari doirasida yuridik xizmatlar ko'rsatuvchi shaxslarga qo'yiladigan umumiy talablarga mos keladigan shaxsni jalb etish huquqiga ega. Malaka talablarining batafsil tavsifi 1990-yildagi Sud va yuridik xizmatlar to'g'risidagi qonunning (inglizcha – Court and Legal Services Act) 17-moddasida belgilangan [29].

Qirollik prokurorlari faoliyati. Qirollik prokurorlari va ularning vazifalarini bajaruvchi boshqa shaxslar o'z faoliyatlarini amalga oshirishda Qirollik prokurorlari kodeksiga (inglizcha – “The Code of Crown Prosecutors”, bundan keyin – Kodeks) amal qiladilar. Kodeksni CPS direktori ishlab chiqadi va u quyidagilarni aniqlashda qo'llaniladigan tamoyillar bo'yicha batafsil uslubiy qo'llanma hisoblanadi: jinoyatni tergov qilish ustidan prokuror nazoratini amalga oshirish zaruratini; jinoyatni tergov qilish ustidan prokuror nazoratini to'xtatish imkoniyatini; jinoyat sodir etganlik uchun jazo choralari; sud ishlarida ishtirok etish xususiyatini. Hozirda Qirollik prokurorlari 2013-yil yanvar oyida chop etilgan Kodeksning yettinchi tahririga amal qilmoqdalar [30]. Umuman olganda, Qirollik prokurorlarining faoliyati politsiyaga jinoyat ishlar bo'yicha maslahat berishdan iborat bo'lib, ular jinoyat ishini qo'zg'atish uchun dalillarning yetarliligi va jamoat manfaati mavjudligi masalalarini hal qiladilar.

Shu bilan birga, prokurorlarning asosiy vakolatlari jinoyat ishini yuritish bilan cheklangan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: har bir ish bo'yicha

faktlar va hujjatlarni tekshirish; hukm chiqarish uchun dalillarning yetarliligi masalasi bo'yicha qaror qabul qilish; protsessual xarajatlar hisob-kitobi bo'yicha maslahat berish; qaror haqida himoya tomonining advokatlariga, guvohlarga, politsiya va boshqa idoralarga tushuntirish berish; himoya tomonining yuristlari, guvohlar, politsiya va boshqa agentliklarga qarorni tushuntirish; sudga taqdim etish uchun dalillarning ishonchliligi to'g'risida qaror qabul qilish; ishni tergov jarayoniga tayyorlash; barcha dalillarning sudga taqdim etilganligini tekshirish; sud turiga qarab, Magistrat sudi yoki hakamlar hay'atiga ishni taqdim etish; agar himoyachi ayblovdan voz kechsa, himoyachi va guvohlarni so'roq qilish; ishning yakuniy tahlilini o'tkazish; boshqa prokurorlar va xodimlarni tayyorlash hamda rivojlantirish dasturlarida ishtirok etish, shuningdek turli konferensiyalarda CPS ni taqdim etish; ishning yakuniy tahlilini o'tkazish; boshqa prokurorlar va boshqa xodimlarni tayyorlash va rivojlantirish dasturlarida ishtirok etish, shuningdek, turli konferensiyalarda CPS taqdimotini o'tkazish.

Qirollik prokurorlariga yuklatilgan vazifalarni bajarganlik uchun qat'iy belgilangan ish haqi shaklida mehnat haqi to'lash nazarda tutiladi. Qirollik prokurorining yillik ish haqi prokurorning okrugi, lavozimi va malakasiga qarab 27,722 funt sterlingdan 31,374 funt sterlinggacha o'zgarib turadi. London Qirollik prokurorlari uchun 29,648 funt sterlingdan 33,933 funt sterlinggacha bo'lgan yuqori maosh belgilanadi. Katta qirollik prokurori 42,730 funt sterlingdan (Londonda 44,333 funt sterling) ko'proq maosh oladi [31].

Prokuratura funksiyalarini autsorsing qilish. Prokuratura organlarining vazifalari an'anaviy tarzda sof davlat faoliyati sifatida qabul qilinadi. Biroq, tarixan bu vazifalarni Afinada, IX asrgacha Germaniyada, XIX asrgacha esa Buyuk Britaniya, AQSH va boshqa umumiy huquq mamlakatlarida jismoniy shaxslar bajargan.

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar uchun davlat organlarining ayrim vazifalarini tegishli sohada ixtisoslashgan kompaniyalar yoki subyektlarga topshirish masalasi dolzarb bo'lib, bu

keng tarqalgan va odatda “autsorsing” yoki “pudrat” tushunchalari bilan ifodalanadi.

Buyuk Britaniya tajribasiga kelsak, CPS hukumat tarkibiga kirmaydi va Bosh prokurorga hisobdor bo'lgan mustaqil xizmat sifatida o'z vazifalarini autsorsing qilish huquqiga ega. Xususan, 1985-yildagi Jinoyatlarni prokuror nazorati to'g'risidagi qonunga ko'ra, Qirollik ayblovdan xizmati direktori CPS vazifalarini bajarish uchun sud jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan yuristlarga qo'yiladigan talablarga javob beradigan shaxsni tayinlash vakolatiga ega. Bu talablar 1990-yildagi Sud va yuridik xizmat to'g'risidagi qonunning (inglizcha – Courts and Legal Services Act) 71-moddasida belgilangan.

Umuman olganda, CPS Qirollik prokurori vakolatlarini ikki toifadagi subyektlarga berish huquqiga ega: 1) Qirollik advokatlarini tayyorlash dasturini (In-House Advocates) muvaffaqiyatli tugatgan solisitorlar/barristerlar; 2) xususiy amaliyot yurituvchi barristerlar/solisitorlar (agar solisitor yuqori sud instansiyalarining sud jarayonlarida ishtirok etish uchun zarur malakaga ega bo'lsa). CPS huzurida prokuror vazifalarini bajarish uchun malakali huquqshunoslarni markazlashgan tarzda saralash maqsadida advokatlar hay'ati (inglizcha – CPS Advocate Panel) tuziladi.

CPS advokatlar hay'atiga saralash jarayoni. CPS advokatlar hay'atining doimiy a'zolarini qabul qilish maxsus ariza topshirish orqali amalga oshiriladi. Bu ariza shaxsiy ma'lumotlar, ta'lim, kasbiy faoliyat tarixi bo'limlarini o'z ichiga oladi. Unda yuridik xizmat ko'rsatishning eng muvaffaqiyatli misollarini ko'rsatish va boshqa shaxslarning tavsiyalarini kiritish talab etiladi. Bunday arizani faqat belgilangan vaqt oralig'ida topshirish mumkin.

Shuni ta'kidlash joizki, ariza shakli tabaqalashtirilgan va advokatning kasbiy darajasiga bog'liq bo'lib, advokatlarning to'rt malaka darajasiga bo'linishiga ko'ra ariza shakli va advokatlariga qo'yiladigan talablarga ko'ra farqlanadi.

Ikkinchi darajali advokat sifatida o'z kasbiy mahoratini tasdiqlagan shaxs uchinchi darajali

advokat maqomini olishi mumkin. Bunday shaxs sud jarayonlarida, jumladan sud maslahatchilari ishtirokidagi ishlarda, samarali himoyachi va ayblovchi sifatida obro' qozongan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, nomzod yuqori malakali huquqiy xulosalar berishi bilan tanilgan bo'lishi kerak. Shuningdek, o'zining oldingi tajribasiga asoslanib, CPS advokati sifatida yaxshi obro'ga ega bo'lish ham muhim ahamiyatga ega. To'rtinchi daraja tegishli sohada yetakchi mutaxassis bo'lgan, noyob va sezilarli tajribaga ega huquqshunoslar uchun saqlab qo'yiladi.

Birinchi darajali advokat advokatlik faoliyatini endigina boshlayotgan, ro'yxatdan o'tgan yuridik hamjamiyat (firma) a'zosi bo'lishi lozim. Ushbu toifadagi nomzodlar uchun kasbiy tajriba talab etilmaydi. *Ikkinchi darajali* advokatlikka arizani birinchi darajali advokat sifatida o'z malakasini va turli sud jarayonlarida (Magistrat va Qirollik sudlarida) kasbiy kompetensiyasini tasdiqlagan shaxs topshirishi mumkin. Ushbu lavozimga nomzodlar, odatda, bir nechta murakkab ishlarda o'z mahoratlarini namoyon etgan bo'ladilar. Ushbu darajaga erishish martaba o'sishi istiqboli sifatida ko'rib chiqilmaydi, balki umumiy kasbiy mahoratning e'tirofi sifatida baholanadi [32]. Arizalar to'plangandan so'ng, Advokatlarni tanlash bo'yicha qo'shma qo'mita (inglizcha – Joint Advocate Selection Committee, bundan keyin matnda JASC deb yuritiladi) advokatlarni hay'atga saralashni amalga oshiradi.

JASC o'zining barcha hududiy bo'linmalarini vakillik qiluvchi CPS xodimlaridan tashkil topadi. JASC tarkibiga Qirollik advokatlari, Qirollik sudlarida ishlash tajribasiga ega yuristlar, yuqori sud instansiyalarida ish yuritish tajribasiga ega solisitorlar kiritilishi mumkin. Bunda JASC raisi lavozimiga Bosh qirollik prokurori (inglizcha — Chief Crown Prosecutor) tayinlanadi [33]. JASC arizalarni ko'rib chiqib, har bir nomzodga 0 dan 150 gacha ball belgilaydi. Baholash jarayoni advokatlarning har bir darajasi uchun o'rnatilgan mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi [34].

Bunday saralash natijasida CPS advokatlar hay'ati shakllanadi, uning a'zolari uch yil davo-

mida faoliyat yuritadilar. Saralashni CPS markaziy boshqarmasi amalga oshiradi. Tanlovdan muvaffaqiyatli o'tgan advokatlar o'z istaklari va yashash joylariga muvofiq okruglarga, shuningdek, ixtisoslashuviga ko'ra tegishli bo'limlarga taqsimlanadilar. CPS hay'ati advokatlarining xizmatidan faqat zaruriy hollarda, muayyan vazifani bajarish uchungina foydalaniladi.

CPS advokatlarining huquqiy holati. CPS manfaatlarini himoya qiluvchi advokat o'zining protsessual maqomiga ko'ra Qirollik prokuroriga tenglashtiriladi va unga xuddi shunday huquq hamda majburiyatlar beriladi. Biroq, bunday subyekt tomonidan huquq va majburiyatlarni amalga oshirish CPS ko'rsatmalariga binoan bajariladi.

Qirollik prokurorlarining vazifalarini bajarish uchun jalb etilgan advokatlar CPS yo'riqnomalariga qat'iy rioya qilishlari shart. Bu yo'riqnomalar har bir toifadagi ishlar bo'yicha sud jarayonini olib borish, alohida protsessual harakatlarni amalga oshirish bo'yicha batafsil ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ular advokatlar faoliyatining boshqa jihatlarini, hatto ularning ommaviy axborot vositalari bilan munosabatlarini ham tartibga solindi [35].

Bundan tashqari, CPS advokatlari Qirollik prokurorlari kodeksiga (inglizcha: The Code of Crown Prosecutors) rioya etishlari shart. Xizmatlar uchun to'lov turli ko'rsatkichlar va faoliyatni baholash mezonlarini o'z ichiga olgan, tasdiqlangan ish haqi sxemasiga muvofiq amalga oshiriladi. Bu mezonlarning ayrimlari quyidagilardir: ish toifasi, guvohlar soni, erishilgan natijalar, taqdim etilgan yozma va og'zaki maslahatlar [36]. Tasdiqlangan tizimga muvofiq to'lovni olish uchun xizmat ko'rsatuvchi vakolatli organga bajarilgan ishlar tavsifi bilan so'rovnoma yuborishi kerak.

Buyuk Britaniya prokuratura organlarining faoliyatini tashkil etish tahlili uning sobiq Sovet Ittifoqi hududidagi muqobillaridan tubdan farqlanishini ko'rsatmoqda. Bu davlatning huquq tizimi, boshqaruv shakli va umuman Buyuk Britaniyada prokuratura organlarining shakllanish tarixiy shart-sharoitlari mustaqil va butunlay o'ziga

xos modelning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etishning O'zbekiston modelidan asosiy, prinsipial farqlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) Buyuk Britaniyada prokurorlik vazifalari tarixan jismoniy shaxslar tomonidan bajarilgan, davlat prokuraturasi esa faqat 19-asrda paydo bo'lgan;

2) prokuratura organlari davlat organlari tizimida alohida maqomga ega emas. Buyuk Britaniyada prokuratura vazifalari turli xizmatlarga taqsimlangan bo'lib, ular hukumat tarkibiga kirmaydi va Bosh attorneyga hisobot beradi. Buning yorqin misollaridan biri CPS hisoblanadi. Bosh attorney esa bunday xizmatlar faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi;

3) prokuratura faoliyatining asosiy vazifasi jamoat manfaatlarini himoya qilish bo'lib, unda prokuratura organlarining faoliyati faqat jinoyat ishlarini yuritish va davlat manfaatlarini ifodalash bilan bog'liq masalalar doirasida cheklanadi. Bunday organlar boshqa idora va tashkilotlarning qonunlarga rioya etishi yoki ularni qo'llanilishi ustidan nazorat olib bormaydi;

4) prokuror vazifalarini bevosita shu lavozimga tayinlangan prokurorlar bajaradi yoki tanlov asosida outsorsing tartibida boshqa shaxslarga yuklatiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Харвей Д. и Худ К. Британское государство. — М.: Иностранная литература, 1961. С. 77.
2. Joyce P. Policing — Development and Contemporary Practice. — London, 2011. — P. 22.
3. Oliy hazratlari konstebllari inspeksiyasining rasmiy veb-sayti. URL: <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmic/data/valuing-the-police-data/> (дата обращения: 21.03.2025).
4. Police: Serving the Community. Britaniya Ichki ishlar vazirligining rasmiy veb-sayti. URL: <http://www.homeoffice.gov.uk> (дата обращения: 21.03.2025).
5. Яковлев К. Л., Яковлева Е. И., Яковлева О. Н. Указ. соч. — С. 104.
6. Приложение В, таблица В. 1. Штатная численность сотрудников полиции Англии и Уэльса. Сайт Инспекции Ее Величества констеблей (HM1C).
7. Полиция зарубежных стран: справочное пособие // В. В. Бачила и др. Минск. Академия МВД, 2013. С. 44.
8. Яковлев К. Л., Яковлева Е. И., Яковлева О. Н. Указ. соч. — С. 105.
9. Полиция зарубежных стран: справочное пособие // В. В. Бачила и др. Указ. соч. — 140 с.
10. Energy Act 2004. Buyuk Britaniya qonunchilik Milliy arxivi. URL: <http://www.gov.uk>
11. Official website of the Government of Great Britain. URL: <http://www.gov.uk/government/organisations/civil-nuclear-constabulary>
12. Yadro energiyasi obyektlaridagi politsiyaning rasmiy sayti. URL: <http://www.cnc.police.uk>
13. Britaniya armiyasining rasmiy sayti. URL: <http://www.army.mod.uk/agc/provost/23207.aspx>.
14. Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-sayti. URL: <http://www.gov.uk/government/organisations/civil-nuclear-constabulary>
15. Jinoyatchilikka qarshi kurashish milliy agentligining rasmiy sayti. URL: <http://www.nationalcrimeagency.gov.uk/about-us> (
16. Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/police-finance>
17. Examining the prosecution systems of England and Wales, Canada, Australia and Scotland (Elektron resurs). Yangi Zelandiya Adliya vazirligi rasmiy sayti <http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/p/prosecution-review/examining-the-prosecution-systems-of-england-and-wales-canada-australia-and-scotland>.
18. Barrister (inglizcha: barrister) — Buyuk Britaniyada ishlarni yuritadigan advokatlar toifasi. Barristerlar solisitorlarga qaraganda yuqori darajadagi advokatlar.
19. Prosecution of Offences Act 1985 (Электронный ресурс). Режим доступа законодательная база Великобритании <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/23>.

20. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: К75 В 4 т. Тома 1–2. Часть общая: Учебник /Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. М.: Издатель-ство «БЕК», 2000. – С. 397.

21. "Angliya va Uels uchun Uning Oliy hazratlarining Bosh prokurori" (inglizcha – Her Majesty's Attorney General for England and Wales) atamasi ham qo'llaniladi.

22. The speech of the Attorney General Jeremy Wright QC MP on who should decide what the public interest is (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-saytiga kirish tartibi – <https://www.gov.uk/government/speeches/the-attorney-general-on-who-should-decide-what-the-public-interest-is>.

23. The Governance of Britain a Consultation on the Role of the Attorney General (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti – https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/243193/7192.pdf.

24. Attorney General Ministerial role (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatning rasmiy veb-sayti <https://www.gov.uk/government/ministers/attorney-general>.

25. Prosecution of Offences Act 1985 (Elektron manba). Buyuk Britaniya qonunchilik bazasi <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/23>.

26. Facts about CPS (Elektron manba). Crown Prosecution Service rasmiy veb-sayti <http://www.cps.gov.uk/about/facts.html>.

27. What we do? Elektron manba). Crown Prosecution Service rasmiy veb-sayti <http://www.cps.gov.uk/about/>.

28. Review of the Crown Prosecution Service: summary. (Elektron resurs). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti <https://www.gov.uk/government/publications/review-of-the-crown-prosecution-service-summary>.

29. Court and Legal Services Act 1990 (Elektron manba). Buyuk Britaniya qonunchilik bazasi: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/pdfs/ukpga_19900041_en.pdf.

30. The Code of Crown Prosecutors. (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/publications/code_for_crown_prosecutors/.

31. Job profiles Crown prosecutor (Elektron manba). Milliy karyera xizmati (National Careers Service) rasmiy veb-sayti <https://nationalcareersservice.direct.gov.uk/advice/planning/jobprofiles/Pages/crown-prosecutor.aspx#sthash.pQzbqeN2.dpuf>.

32. Crown prosecution service – advocate panel scheme. Description of levels (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/advocate_panels/.

33. Selection of Prosecuting Advocates (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti http://www.cps.gov.uk/legal/p_to_r/prosecuting_advocates_-_selection_of/#JASC.

34. Crown prosecution service – advocate panel scheme 2011 assessment process. (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/advocate_panels/application.html.

35. CPS Instructions for Prosecuting Advocates (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti http://www.cps.gov.uk/legal/p_to_r/prosecuting_advocates_instructions/.

36. Examining the prosecution systems of England and Wales, Canada, Australia and Scotland (Elektron manba). Yangi Zelandiya Adliya vazirligining rasmiy veb-sayti <http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/p/prosecution-review/examining-the-prosecution-systems-of-england-and-wales-canada-australia-and-scotland>.

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHNING JAHON TAJRIBASI

Ollamov Yarash Yo'ldoshevich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, yuridik fanlari nomzodi, dotsent

Radosteva Yuliya

Rossiya Federatsiyasi, V.F. Yakovlev nomidagi Ural davlat
yuridik instituti, yuridik fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada korrupsiyaga qarshi kurashishning xorijiy davlatlar – AQSH, Germaniya, Daniya, Janubiy Koreya, Kuba, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Singapur, Fransiya, Xitoy, Shvetsiya, Hindiston, Skandinaviya mamlakatlari tajribasi yoritilgan hamda fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, poraxo'rlik, korrupsiyaga qarshi kurashishning vertikal va gorizontal strategiyasi, korrupsiya hodisasiga javob qaytarish modellari (variantlari) – oldini olish (ogohlantirish) va javob qaytarish, "mutlaq murosasizlik" siyosati, korrupsiyaning turlari – poraxo'rlik "oq yoqalilar" jinoyatchiligi, "kikbeking" (noqonuniy olingan pulning bir qismini bitim ishtirokchisiga to'lash), nayrang va boshqalar.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ

Аннотация. В статье освещается опыт зарубежных стран – США, Германии, Дании, Южной Кореи, Кубы, России, Саудовской Аравии, Сингапура, Франции, Китая, Швеции, Индии, Скандинавии в борьбе с коррупцией, а также приводятся мнения и комментарии.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, вертикальная и горизонтальная стратегия борьбы против коррупции, модели (варианты) реагирования на коррупционные инциденты – профилактика (предупреждение) и реагирование, политика "непримиримости", виды коррупции – взяточничество, "беловоротничковая преступность", "кикбэкинг" (выплата части незаконно полученных денег участнику сделки), обманы и другие.

WORLD EXPERIENCE OF FIGHTING CORRUPTION

Abstract. The article describes the experience of foreign countries – the USA, Germany, Denmark, South Korea, Cuba, Russia, Saudi Arabia, Singapore, France, China, Sweden, India, Scandinavia – in fighting corruption, as well as opinions and comments.

Keywords: corruption, bribery, vertical and horizontal strategy of combating corruption, models (options) of response to corruption incidents – prevention (prevention) and response, «non-reciprocity» policy, forms of corruption – bribery, «revolutionary crime», «kickbacking» (payment is often illegally obtained as part of a share transaction), fraud and second.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev: "Bashariyat tarixiga nazar solsak, korrupsiya illati hatto eng qudratli va eng kuchli davlatlarni ham jar yoqasiga olib kelganiga va to'liq parokanda qilganiga guvoh bo'lamiz.

Korrupsiya butun insoniyatga, barcha jamiyatlar asosiga, iqtisodiy taraqqiyotga zarba beradigan, qonun ustuvorligini buzadigan va xalqning davlat siyosatiga ishonchini keskin susaytiradigan, demokratik institutlar rivojiga to'sqinlik qiladigan, xatarli tahdiddir va u barqaror rivojlaniş maqsadlariga erishish borasidagi rejalari-mizga ham jiddiy putur yetkazadi.

Tahlillarga ko'ra, hozirda korrupsiyaning dunyo miqyosidagi zarari 3 trillion AQSH dollariga yaqin miqdorni tashkil qilmoqda. Ammo, men bu katta raqamlar haqiqiy holatni va korrupsiya natijasida ko'rilayotgan real zararining aniq hajmini to'liq ifoda eta olmaydi, deb hisoblayman. Eng yomoni – jamiyat ko'radigan ma'naviy zarar ko'lamini hech narsa bilan o'lchab bo'lmaydi" [1], deb korrupsiyaning bugungi holatiga aniq baho beradi.

Ko'plab tadqiqotchilar, masalan, R.Xakimov [2], Sh.Qobilov [3], M.M. Polyakov [4], V.A. Ribnikov [5], V.V. Moiseyev [6] va boshqa olimlar bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashish muammosi har doimgidan ham dolzarb ekanligini, chunki ushbu holat siyosiy tizimning barqarorlashuvida o'ta xavfli salbiy omillardan biri ekanligini ta'kidlaydilar.

Ushbu muammo bo'yicha so'nggi adabiyotlar tahlili asosida, ilmiy hamjamiyatda hozirgi bosqichda korrupsiya muammosi turli ko'rinishlarda o'rganilmoqda, deb xulosa qilish mumkin. Biroq, tadqiqotlarda asosiy e'tibor dunyoning turli mamlakatlaridagi korrupsiya dinamikasiga, ya'ni ushbu hodisaning protsessual jihatiga qaratilmoqda. Xususan, korrupsiya va uning oqibatlarini tizimli tushunish mavjud emasligi R.Jeyms [7], V.V. Moiseyev [8] va V.A. Ribnikov [9] tomonidan ko'rsatib o'tilgan.

Korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasining o'ziga xos xususiyat-

larini aniqlashga yordam beradigan tizimli va institutsional yondashuvlarni tahlil qilish va shu asosda korrupsiyaga qarshi faoliyat modellari tasnifini ishlab chiqish hamda takliflar berish dolzarb hisoblanadi. Ushbu institutsional munosabatlar va siyosiy tizimni beqarorlashtirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan korrupsiyaga qarshi kurashdagi xalqaro tajriba tahlili dolzarb hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi davlat darajasida olib boriladigan amaliy usullar va chora-tadbirlar asosida kurashishning ikki asosiy strategiyasini ajratib ko'rsatish mumkin: vertikal va gorizontal. Birinchi strategiya, tezkor natijadorligi bilan ajralib turadi. Ikkinchisi, korrupsiyaga qarshi rag'batlarni rivojlantirishga asoslangan davlat tomonidan ilgari lab, olg'a borish siyosatini amalga oshirish uchun mo'ljallangan.

Bu strategiyalar muayyan davlatlar misolida, masalan, Singapur, Xitoy, Kuba va Shvetsiyada, Skandinaviya mamlakatlarida esa mos ravishda amalga oshirilmoqda. Korrupsiya hodisasiga javob qaytarish modeliga ko'ra, davlat organlari tomonidan amalda qo'llanish uchun ikki variant mavjud: oldini oluvchi (ogohlantiruvchi) va javob qaytarish. Ikkinchisi, afsuski, kerakli natija bermasdan, asrlar davomida Rossiya siyosiy amaliyotida namoyish etildi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishning Skandinaviya modeliga ko'ra, hokimiyatning ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi tarmoqlari darajasida yuqori axloqiy me'yorlar belgilanib, ularga korrupsiyaga qarshi turli imtiyozlar – soliqlar, subsidiyalar va hokazolar orqali erishiladi. Xususan, Skandinaviya modelida siyosiy jarayonning shaffofligiga alohida e'tibor berilgan, ya'ni davlat ichki idora hujjatlariga kirish yo'lini ochib beradi, albatta, harbiy sirlar bundan mustasno, shuningdek, jamiyatda qonuniy bo'lgan odil sudlovning samarali tizimini yaratadi.

Ayniqsa shu jihati ahamiyatliki, sud tizimida jamoatchilik ishonchisiz sud jamoasi xodimlari orasidagi korrupsiyaning oldini olish mumkin emas. Samarali boshqaruv, Skandinaviya modelida boshqaruv tizimidagi byurokratik tartiblar va

siyosiy to'siqlarni mumkin qadar kamaytirishga asoslangan. Siyosiy elitani ishga olish tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ochiq va erkin amalga oshiriladi. Bu esa siyosiy jarayondagi umumiy ziddiyatni mumkin qadar kamaytirish bilan birga, fuqarolik jamiyati institutlari va davlat tuzilmalari o'rtasida o'zaro kelishuvga erishish imkonini beradi. Institutsional nuqtai nazardan, Skandinaviya modelida fuqarolik jamiyati instituti alohida rol o'ynaydi, unga davlat siyosiy qarorlarni amalga oshirish bosqichida jamoatchilik nazorati uchun to'laqonli sharoit yaratadi. Skandinaviya modelidagi davlat apparati xodimlarining moddiy ta'minoti professional ishchining daromadidan o'rtacha ikki barobardan oshmaydi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda, moddiy jihatidan, Buyuk Britaniya tajribasi qiziqarlidir, chunki bu mamlakatda parlamentda ishlash "ijtimoiy foydali faoliyat" bilan tenglashtiriladi va siyosiy partiya a'zo bo'lish uchun mulkiy shart mavjud bo'ladi. Ushbu strategiya Skandinaviya modeli doirasida ham amalga oshiriladi va bunday holatda korrupsiyaga qarshi rag'bat imtiyozlardan ustun turadi. Skandinaviya modelining korrupsiyaga qarshi kurashishda qo'llanilishi tufayli Shvetsiya hozirgi vaqtda dunyodagi eng past darajada korrupsiyalashgan davlat apparatiga ega.

Shu bilan birga, Skandinaviya modeli doirasida korrupsiyaga qarshi kurashishning o'ziga xos usullarida farqlar mavjud. Masalan, Daniyada poraxo'rlikka "mutlaq murosasizlik" siyosati tizim darajasida amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, biznes tuzilmalari darajasida tashkilotlarning nizomlarida korrupsiyaga qarshi qoidalar mavjud bo'lib, ular Daniya xalqaro rivojlanish agentligi tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu qoidalarga rioya qilmaydigan kompaniyalar 5 yil davomida hukumat shartnomalarini tuzishga yo'l qo'ymaydigan maxsus "qora ro'yxat"ga kiritilguncha bo'lgan davlat buyurtmalarida ishtirok etmasdan qolish xavfini tug'diradi. Bunday choralar "yumshoq kuch" tizimi siyosati va tashqi siyosat maydonida Daniya davlat diplomatiyasi strategiyasining bir qismi bo'lgan Daniya biznes tuzil-

malarining tashqi siyosat maydonida ijobiy imijini ta'minlashga mo'ljallangan. Soliqqa tortish ustidan qattiq nazorat o'rnatilganligi, Daniyadagi soliqlarni to'lamaslik amaliy jihatdan deyarli mumkin emasligini anglatadi. Daniyada fuqarolik jamiyati institutlari faolligi yuqori darajada ekanligi, siyosiy jarayonning shaffofligi hamda davlat xizmatchilarini ijtimoiy himoya qilishning samarali tizimi mavjudligi korrupsiyaning maqbul past darajada saqlanib qolishiga olib kelmoqda. Finlyandiyada, shuningdek, siyosiy qarorlarni amalga oshirish darajasida boshqaruv tartiblari-ni shaffofligi, qonuniylik va boshqaruvning turli darajada mansabdor shaxslar o'rtasidagi axloqiy standartlar tamoyili korrupsiyaga qarshi kurashishda asosiy prinsiplardan hisoblanadi [10]. Siyosiy jihatdan mustaqil ommaviy axborot vositalari, fuqarolik tashabbusi va huquq-tartibot organlariga ko'maklashuvchi shaxslarga nisbatan ular xavfsizligining davlat tomonidan kafolatlanishi ham mamlakatdagi korrupsiya darajasini pasaytirishda qo'shimcha omil bo'lmoqda. Skandinaviya modelida korrupsiyaga qarshi kurashish choralari-ni samaradorligi uchun ma'muriy apparatning qarorlar qabul qilish jarayonida eng yuqori darajadagi ochiqdigi, davlatning iqtisodiyot sohasiga mumkin qadar kam aralashuvi katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu nuqtai nazar-dan korrupsiyaning kamayishi mansabdor shaxslar-ni iqtisodiy sektorga ta'sir ko'rsatishdagi imkoniyatlarining cheklanganligi, turli ma'muriy mexanizmlar orqali biznes muhitiga nisbatan bosim o'tkazmasligi bilan bevosita bog'liq.

Skandinaviya modelida biznes manfaatlar-ni lobbisi norasmiy amaliyotlar orqali emas, balki parlament darajasiga olib chiqilib, bu masalalarni rasmiy tartib-qoidalar doirasida hal qilish imkonini beradi. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan qarorlar qabul qilish jarayonining mansabdor shaxslar tomonidan bunday rasmiy-lashtirilishi uning shaffofligining kafolati bo'lib, korrupsiyaga qarshi kuchli rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi. Skandinaviya modelining yana bir o'ziga xos xususiyati – ma'muriy tizimning samarali tashkil etilishi, xususan, uning ixchamligi,

byurokratlashtirish darajasining kamligi, mansablar taqsimlanishida urug'-aymoqlik prinsipi ning mavjud emasligi va boshqalarda ifodalanadi.

Mansabdor shaxslar faoliyati ustidan, masalan, parlament va fuqarolik jamiyati tomonidan yetarli darajada ichki va tashqi nazorat tizimi o'rnatilganligi ham umumdavlat, ham ichki darajadagi korrupsiya ko'rinishlarining oldini olish imkonini beradi. Yuqoridagilar asosida aytish mumkin ki, Skandinaviya modelida korrupsiya ko'rinishlariga ta'sirlanish strategiyasi, avvalo, oldini olish usuli, profilaktikadan keng foydalanadi.

Qat'iy vertikal xarakterdagi nazorat modeli, aslida, korrupsiyaga qarshi kurashishning reaktiv usuli bo'yicha quriladi. Misol uchun, Singapurda korrupsiyaga qarshi choralar izchil va tizimli bo'lib, taqiqlovchi va nazorat qiluvchi mexanizmlarga asoslangan. Davlatda korrupsiyani kamaytirish maqsadida 1990-yillardan boshlab, xususan, mansabdor shaxslar faoliyatini qat'iy tartibga solishda, byurokratik tartiblarni tubdan soddalashtirishda, shuningdek, axloqiy me'yorlarga rioya etilishini qat'iy nazorat qilishda o'z ifodasini topgan vertikal chora-tadbirlar tizimi tashkil etildi [11].

Korrupsiyaga qarshi kurashishda bunday yondashuv institutsional nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati va uning tashabbuslariga emas, balki yangi davlat tuzilmalari tuzish va maxsus idoralar tashkil etishga ustuvorlik beriladi. Xususan, Singapur, Xitoy va Kubada ma'muriy apparat ish faoliyati nazorati tegishli korrupsiya to'g'risidagi ishlarni tergov qilish byurosi, korrupsiya holatlarini tergov qilish bo'yicha maxsus komissiya va korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Oliy qo'mita tomonidan amalga oshiriladi. Korrupsiyaga oid ishlarni tergov qilishga ixtisoslashgan yangi muassasalarni yaratish bilan bir vaqtda, ushbu model uchun korrupsiyaga qarshi kurashishda amaldagi qonunchilikda talabchanlikni tobora oshirib borishni rejalashtirish, sudyalik o'rinlariga va imtiyozli maqomga yuqori haq to'lash bilan ajralib turadigan sud tizimining mustaqilligi kafolatlarini oshirish kabilar xarakterlidir. Poraxo'rlik uchun qattiq iqtisodiy

sanksiyalar ham qo'llaniladi. Shuning uchun ham aynan Singapur modelidan mansabdor shaxslarning ish haqlarini oshirish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash orqali korrupsiyaning oldini olish vositasi sifatida foydalaniladi.

Xitoy Xalq Respublikasida hukumat amaldorlari poraxo'rlik jinoyatlari uchun, odatda, o'lim jazosi bilan yuzma-yuz kelishadi. Lekin ba'zi tadqiqotchilarning fikricha, yuqoridagi chora-tadbirlarning barchasi haqiqatda faqat pora olish xavfini oshiradi, binobarin, amaldorlarning muayyan xizmatlari uchun "narx"lar o'z-o'zidan ko'payadi. Shu bilan birga, qaror qabul qilish jarayoni shaffof emas, iloji boricha yopiq bo'lib qolmoqda, bu esa institutsional darajadagi korrupsion amaldorlarga siyosiy tizimda juda yuqori lavozimlarni saqlab qolish imkonini beradi.

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan korrupsiyaga qarshi kurashishning yana bir modeli sifatida G'arbiy Yevropa modelini keltirish mumkin. Misol uchun, Germaniyada korrupsiyaga qarshi mexanizm davlat g'aznasi va korrupsiyaning qat'iy reyestrini yuritish, tadbirkorlikning yuqori etika normalari orqali korrupsiyaga qarshi rag'batlantirishlarni yaratish, tadbirkorlar ishiga aralashib homiylik qilgani uchun ishdan bo'shatilgan shaxslarni 5 yil davomida biznes tuzilmalarda ishtirok etishini taqiqlash prinsiplariga asoslanadi. Bundan tashqari, G'arbiy Yevropa modeli milliy qonunchilikdagi kamchiliklarni bartaraf etish taktikasini faol ravishda amalga oshiradi. Mansabdor shaxslarning telefon suhbatlari ustidan sanksiyalangan nazorat o'rnatilgan va fuqarolarning murojaatlari asosida korrupsiyaga qarshi kurashish markazlari yordamida jinoyatchilarni ta'qib qilish joriy qilingan [12]. Masalan, Germaniyada politsiya xodimlariga yoki yo'l-patrol xizmati xodimlariga pora to'lash deyarli mumkin emas. Bunday xatti-harakat uchun aybdor shaxs darhol hibsga olinadi va jarimaga tortiladi.

G'arbiy Yevropa modelida davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan tizimli hamkorligi katta ahamiyatga ega. Jamiyat va davlat o'rtasida bunday muloqot korrupsiya bilan

bog'liq muammolar bo'yicha institutsional darajada "ishonch telefonlari" va fuqarolarning yuqori darajadagi ishonchiga ega bo'lgan sud tizimini yaratish orqali amalga oshiriladi. Xususan, Germaniyada "Boshqaruvning federal organlarida korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida federal hukumatning direktivasi" mavjud, unda taftish va tekshirishlar sharoitida amalga oshiriladigan ichki idoraviy nazorat kuchaytirilgan, korrupsiyaga moyil bo'lishi mumkin bo'lgan mansablarga tayinlov qoidalari aniq belgilangan va ro'yxati keltirilgan.

Direktivada, shuningdek, korrupsion amaliyotlarni demotivatsiya qilish uchun xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirish parametrlari ham ko'rsatilgan [13]. Ayniqsa, davlat buyurtmalarini taqsimlash sohasida byurokratik apparat faoliyati ustidan davlat tomonidan qattiq nazorat o'rnatilishi, protsessual jihatlariga qat'iy rioya qilish, davlat buyurtmalarini rejalashtirish va rasmiylashtirish bosqichlarida hamda vakolatlarni taqsimlashda mansabdor shaxslarning qarorlarini mumkin qadar shaffofligi darajasini va bajari ladigan ish tartiblari jihatlarini qayd etib o'tish joiz. Ushbu qoidalarni buzuvchilar qayta tiklash huquqisiz kimoshdi savdosidan chiqariladi. Shunday qilib, G'arbiy Yevropa modeli korrupsiyaga qarshi kurashish uchun profilaktik va tezkor choralarni o'z ichiga oladi.

Korrupsiya holatlariga javob berish usullariga ko'ra an'anaviy jamiyatlar modelini ham ajratib ko'rsatish mumkin. Bu modelning xususiyatlari, ayniqsa, Saudiya Arabistoni va Hindistonda yaqqol namoyon bo'ladi [14]. Jumladan, Hindiston siyosiy amaliyotida poraxo'r mansabdor shaxslarning jinoyatlari e'lon qilinishi va fuqarolarning poraxo'rlikka qarshi norozilik namoyishlari usullari keng tarqalganligi bilan ajralib turadi.

Saudiya Arabistonida 2007-yildan buyon "Milliy korrupsiyaga qarshi strategiya" nomli hujjat amal qiladi. Bu juda ko'p rejali hujjat bo'lib, qonun chiqaruvchi shariat qonunlariga muvofiq korrupsiyani maxsus belgilagan. Shu munosabat bilan hujjatda korrupsiya milliy davlat manfaatlariga, shuningdek, mamlakatning umumiy ijtimoiy-

iqtisodiy rivojlanishiga bevosita zarar yetkazuvchi hodisa sifatida e'tirof etiladi. Bunday yondashuv mansabdor shaxslar ongiga korrupsiya siyosiy tizimning o'ziga beqarorlikni keltirib chiqaradigan, ya'ni siyosiy tizimga qarshi omil sifatidagi g'oyani kiritish nuqtai nazaridan juda ahamiyatlidir. Mamlakatda institutsional darajada hokimiyat va jamiyat o'rtasidagi muloqot instituti sifatida baholanishi mumkin bo'lgan Milliy korrupsiyaga qarshi komissiya faoliyat ko'rsatadi. Uning ish faoliyatida jamoat tashkilotlari, ekspertlar jamiyati a'zolari, ilmiy uyushmalar, advokatlar guruhlar vakillari, shuningdek, savdo-sanoat tuzilmalari rahbariyati ishtirok etadi. Bunday maydon institutsional darajada korrupsiyaga qarshi kurashda jamoatchilik ishtiroki uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Saudiya Arabistonida davlat o'zining korrupsiyaga qarshi faoliyatida, shuningdek diniy obro'ga, oilaviy qadriyatlarga hamda yosh avlod tarbiyasida korrupsiyaga yo'l qo'ymaslik to'g'risidagi g'oyalarga ham tayanadi. Saudiya Arabistonida Milliy korrupsiyaga qarshi komissiya kam daromadli odamlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi, davlat va xususiy sohalarida yangi ish o'rinlari yaratadi, shuningdek, migratsiya ishchi kuchiga qarama-qarshi o'laroq, o'zining yuqori malakali milliy kadrlari bandligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, komissiya korrupsiyaga qarshi kurashni boshqa davlatlarning huquq-tartibot idoralari bilan muvofiqlashtirish vakolatiga ega [8; 415-b.].

"...Amerika qonunchiligida korrupsiya, uning mohiyati, mazmuni, xususiyatlari va turlarini ifodalovchi tushunchaning ta'rifi ishlab chiqilgan, korrupsiyaning har xil turlari – poraxo'rlik "oq yoqalilar" jinoyatchiligi, "kikbeking" (noqonuniy olingan pulning bir qismini bitim ishtirokchisiga to'lash), nayrang va boshqalar uchun poraning 3 baravari miqdorida jarima yoki 15 yilgacha qamoq jazosi yoxud ikkovi birgalikda nazarda tutilgan, javobgarlikni og'irlashtiruvchi hollarda esa 20 yil muddatgacha qamoq jazosi belgilangan" [3; 244-b].

AQSHda huquqbuzarliklarni nazorat qilishning izchil tizimi yaratilgan. Masalan, AQSH Kongressi Senati va Vakillar palatasining qo'mi-

talari, hukumatda esa axloq bo'yicha qo'mita faoliyat ko'rsatadi. Hukumatning huquqbuzarliklarga qarshi kurash bo'yicha asosiy muvofiq-lashtiruvchi idorasi Adliya vazirligi hisoblanadi. Uning Kongress bilan korrupsiyaga qarshi kurash masalalaridagi o'zaro munosabatlari ancha keskin xususiyatga ega. Korrupsiyaga qarshi kurashda jinoiy va siyosiy qidiruvning yetakchi organi bo'lgan federal tergov byurosi alohida o'rin tutadi. Korrupsiyaning oldini olish va jinoyat-chilarni jazolash tadbirlarida prokuratura, Penta-gonning maxsus xizmatlari, politsiya, sud ham ishtirok etadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda qonun-chilik, ijroiya va sud hokimiyatlari o'rtasida majbu-riyatlar, huquqlar va funksiyalar qat'iy taqsimlan-gan. Kongress tegishli qonunlarni ishlab chiqadi va qabul qiladi hamda ularning bajarilishini nazorat qiladi. Uning ikkala palatasi davlat xara-jatlariga, jumladan, korrupsiyaga qarshi kurashga byudjet mablag'larini ajratish yoki cheklash orqali ma'muriyat siyosatiga ta'sir ko'rsatadi. Kongress huquqbuzarliklarni nazorat qilish faoliyatini o'z palatalarining doimiy va maxsus qo'mitalari orqali amalga oshiradi. Korrupsiya muammolari bilan, asosan, Senatning axloq bo'yicha maxsus qo'-mitasi hamda Vakillar palatasining Mansabdor shaxslarning xizmat harakatlari standartlari bo'yicha qo'mita shug'ullanadi. Korrupsiya bilan bog'liq huquqbuzarliklarga oid ishlar Hukumat operatsiyalari bo'yicha qo'mitalarda pochta ido-rasi va fuqarolik xizmati, fan, koinot va texnika, daromad va xarajatlar ishlari tinglanadi.

Qo'mitalar federal vazirlik va idoralar bilan aloqada bo'ladilar, hukumat organlarining faoliyati bo'yicha ishlarni tinglaydilar va tergov qiladilar. Ba'zi korrupsiyaga oid ishlar ikkala palataning Soliqqa tortish va iqtisodiy masalalar bo'yicha qo'mitalarining qo'shma majlisida eshitaladi.

Adliya vazirligida korrupsiyaga qarshi kurash bilan kriminal boshqarma shug'ullanadi. U jinoyat qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qiladi, uyushgan jinoyatchilikning legal biznesga va kasaba uyushmalariga qo'shimcha daromad olish va taqiqlangan faoliyatni niqoblash uchun kirib

borishni qayd etadi. Aniqlanishicha, "AQSHda XX asrning 80 yillarida uyushgan jinoyatchilikdan olingan har yillik daromadlar 160 mlrd. AQSH dollaridan oshgan" [3; 248-b.].

1989-yilda AQSH Kongressi mansabdor shaxslar xulqini tartibga soluvchi qoidalariga ba'zi o'zgartishlar kiritgan qonunni qabul qildi va axloq haqidagi qonunning federal hokimiyatning barcha tarmoqlariga – qonunchilik, ijroiya va sud hoki-miyatiga tatbiq etdi. Shuningdek, axloq qoida-lariga rioya etilishini nazorat qiluvchi maxsus idoralar tashkil etildi.

Nazorat quyidagicha tashkil etilgan:

a) Kongress Vakillar palatasi apparatining a'zolari va xodimlarini nazorat qilish – AQSH Kongressi Vakillar palatasining Rasmiy xatti-harakat standartlari bo'yicha qo'mitasiga;

b) senatorlar va Senat xodimlarini nazorat qilish – AQSH Senatining Axloq-odob bo'yicha qo'mitasiga;

v) federal sudyalari va sudlar apparatlari xodimlarini nazorat qilish – AQSH sudlari ma'-muriy boshqarmasiga;

g) ijroiya hokimiyati organlarining mansabdor shaxslarini nazorat qilish – hukumatning Axloq-odob bo'yicha boshqarmasiga [3; 250-b.].

Ijroiya hokimiyati organlari xodimlari uchun Hukumat xizmatining axloq-odob kodeksi mavjud bo'lib, uning qoidalarini AQSH davlat kotibi mamlakat prezidenti nomidan belgilashi mumkin.

Ijroiya hokimiyati tizimiga kiruvchi har bir idora maxsus tayinlanadigan xodimga ega bo'lib, u idora ichidagi mansabdor shaxslarning axloq-odob qoidalariga rioya etishlarini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi hamda ushbu idoraning AQSH Nazorat-moliya bosh boshqarmasi va hukumat qoshidagi Axloq-odob boshqarmasi bilan ish yuzasidan aloqasini amalga oshiradi.

Hukumat qoshidagi Axloq-odob boshqar-masining o'zi esa idoralardagi vakillariga rahbarlik qiladi, mansabdor shaxslar yo'l qo'ygan axloq standartlari buzilishlarini kvalifikatsiyalashda yuzaga keladigan muammolarni hal qiladi, eng "nozik" vaziyatlarni ko'rib chiqadi hamda muayyan hollarda jinoiy javobgarlikni qo'llash haqidagi

masalani hal qiladi.

Fransiyada hukumatning barcha a'zolari, martabasi qandayligidan qat'i nazar, bosh vazir, davlat vaziri, delegat vazir, davlat kotibi – barchalariga kiritiladigan alohida mavqeli maqom mavjud. Fransiya konstitutsiyasiga ko'ra, vazirlar ushbu lavozimlarni deputatlik yoki senatorlik mandati va jamoat yoki xususiy sektordagi har qanday boshqa kasbiy faoliyat bilan qo'shib olib borishi taqiqlangan.

Iste'foga chiqqanlaridan keyin 6 oy mobay-nida vazirlar kasaba uyushmalari va tadbirkorlar uyushmalarida, iqtisodiyotdagi davlat sektorlari-dagi kompaniyalarda, shuningdek, davlat bilan birga ish yurituvchi xususiy kompaniyalarda (ma-salan, ko'chmas mulk savdosi bilan shug'ulla-nuvchi kompaniyalar, qurilish firmalari kabilarda) rahbarlik lavozimlarini egallash huquqiga ega bo'lmaydilar [3; 254-b.].

Germaniyada korrupsiyaga qarshi qonunlar yordamida kurash olib borish federatsiya dara-jasida Bundestag tomonidan – jinoiy-huquqiy va boshqa hujjatlarni qabul qilish orqali hamda o'lkalar darajasida Landtaglar tomonidan – xizmatga oid huquqiy hujjatlarni qabul qilish orqali olib boriladi.

Ijroiya hokimiyati sohasida federatsiya dara-jasida – Federal ichki ishlar vazirligi va boshqa organlar tomonidan (oldini olish funksiyalari), shuningdek, jinoiy ta'qib sohasida Federal Adliya vazirligi tomonidan (ta'qib etish funksiyalari), o'lkalar darajasida – tegishli o'lka vazirliklari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat va munitsipal xizmatlar tizimida kor-rupsiya holatlarini aniqlash va ularga chek qo'yish bilan, asosan, o'lkalar politsiyasi, prokurorlar, ichki tergov organlari, hisob va taftish organlari shug'ullanadilar.

Germaniyada barcha davlat va munitsipal hokimiyat organlarida tekshirishlar o'tkazish uchun maxsus bo'linma (ichki taftish xizmati) tashkil qilingan. Uning maqsadi hokimiyat organ-laridagi korrupsiyaning oldini olish va tarqalish darajasini mumkin qadar pasaytirish hisoblanadi.

"Ichki taftish bosh xizmati o'tkazadigan

tekshiruvlarning yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

xizmatchilar mehnatini tashkil qilishda mav-jud bo'lgan korrupsiya uchun xavfli joylarni tahlil qilish;

korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi ku-rashish to'g'risidagi nizomlarini qayta tekshirish;

korrupsiya haqida kelib tushgan xat-xabar-larni tekshirish;

boshqaruvning boshqa tarmoqlari har yili taqdim etadigan hisobotlarni baholash;

umumfederal miqyosdagi korrupsiyaga qar-shi tadbirlarni kelishib olish;

ichki taftishlarni professional darajada nazo-rat qilish (rahbariy yo'nalishlarni, tekshiruv dastur-larini belgilash), ish yakunlarini chiqarish (tekshi-ruvlarni baholash, maslahatlar tashkil qilish, ish-larni muvofiqlashtirish);

korrupsiyaga qarshi kurashni strategik reja-lashtirish;

korrupsiyaga qarshi yana boshqa tadbirlar (masalan, hokimiyat organlarining korrupsiyaga berilish holatlari haqida obzorlar berish) [3; 256-b.].

O'rta nazorat bo'g'ini ichki taftish xizmati hisoblanadi. Ichki taftish xizmati okrug hukumat-larining barcha bo'limlarida taftish o'tkazadi, shu-ningdek, unga bo'ysunuvchi tuzilmalarda va kom-munal boshqarmalarda tekshiruvlar o'tkazadi.

Singapurda korrupsiyaga qarshi kurashda rahbarlik bevosita siyosiy rahbarlar va mansabdor shaxslarning o'zlari tomonidan amalga oshirildi va bu keng jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvat-landi. Korrupsiyaga qarshi kurashga ixtisoslash-gan organ korrupsiya hodisalarini tergov qilish byurosi hisoblanadi. Bu organ korrupsiya bilan bog'liq ishlarni tergov qiladi hamda Singapur iqtisodiyotining davlat va xususiy sektorida uning oldini olish chora-tadbirlarini ko'radi. Byuroga davlat xizmatida halollik va sotilmaslik prinsipi amal qilishi, xususiy sektorda korrupsiya ara-lashgan bitimlar tuzilganligi uchun javobgarlik yuklatilgan. Shuningdek, uning vazifalari qatoriga davlat mansabdor shaxslarining o'z vazifalarini suiiste'mol qilish holatlarini tekshirish va shunday

holatlar aniqlanganda, tegishli organlarni intizomiy javobgarlikka tortish haqida ma'lumotlar berish vazifalari ham kiradi. Byuro davlat organlarining korrupsiyalashish sabablarini va korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan davlat xizmatining zaif tomonlarini ham o'rganadi.

Xitoyda hashamatlilik kabi zararli illat korrupsiyaning ifodasi sifatida baholanadi. Xitoyda "2016–2018-yillar mobaynida 1.3 million nafar davlat xizmatchisi intizomiy va ma'muriy jazoga tortildi, 35.5 ming amaldorga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atildi, vazir maqomida bo'lgan 280 nafar, vazir o'rinbosari yoki departament rahbari maqomidagi 8.600 nafar mansabdor shaxslar javobgarlikka tortildi. Keyingi besh yilda chet elga qochib ketgan 3.317 nafar korrupsiyachi olib kelinib, qonuniy jazoga tortildi" [3; 261-b.].

Janubiy Koreyada 1999-yildan boshlab korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha maxsus elektron "OPEN" dasturi ishlab chiqildi va fuqarolarga davlat xizmatchilari ishini nazorat qilib turish imkoniyati yaratildi. Fuqarolar xohlagan zahoti o'z hujjatlarining davlat muassasalari tomonidan ko'rib chiqilishini Internet orqali kuzatib turishi mumkin. Bu esa ularga korrupsiya holatlari sezilgan paytlarda o'z noroziliklarini bildirishga imkon yaratdi. Korrupsiyaga qarshi "OPEN" dasturi hokimiyat organlarining faoliyati, fuqarolar va davlat manfaatlariga halol xizmat qilishda o'ziga xos andaza bo'ldi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda Rossiya amaliyoti yuqorida sanab o'tilgan barcha modelardan farq qiladi. Mamlakat qator xalqaro shartnomalarga qo'shilgach, 2000-yildan keyin korrupsiyaga qarshi kurashda xalqaro hamkorlikda faol ishtirok eta boshladi. Misol uchun, Rossiya 2006-yilda BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasini ratifikatsiya qilgan, uning noqonuniy boyish normalari kiritilgan 20-moddasi bundan mustasno. Shuni qayd etib o'tish joizki, aynan ushbu sohada mansabdor shaxslar orasida korrupsiya faolligi kuzatilgan. 2008-yil may oyida Rossiyada Milliy korrupsiyaga qarshi kurash rejasi tasdiqlandi va 2008-yil 25-dekabrda "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi FQ-273-son qonun

qabul qilindi. 2012-yil dekabr oyida "Davlat lavozimlarini egallab turgan shaxslar va boshqa shaxslarning o'z daromadlariga bo'lgan xarajatlarning mos kelishini nazorat qilish to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Bundan tashqari, Rossiya Xalqaro savdo tashkilotiga a'zo bo'lganidan so'ng, qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun yuqori darajadagi xalqaro hamkorlikni nazarda tutadigan [15] hokimiyat organlarida korrupsiyaga qarshi kurashishning yangi choralari belgilandi.

Rossiyada korrupsiyaga imkoniyat tug'diruvchi omillarga, asosan, quyidagilar kiradi:

amaldagi qonun normalarini mansabdor shaxslar va qonun chiqaruvchi tomonidan rasmiy huquq normalarining bajarilmasligi;

fuqarolik jamiyati institutlari va davlat o'rtasida o'zaro muloqotning yo'qligi, buning oqibatida esa mansabdor shaxslar faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning imkoniyati mavjud emasligi;

siyosiy elitani xizmatga olishning yopiq tipligi, mahalliy darajadagi hokimiyat organlarida urug'-aymoqchilikning mavjudligi;

biznes va katta mulk mansabdor shaxsning o'ziga emas, balki uning qarindoshlari nomiga rasmiylashtirilganligi uchun amaldagi qonunchilikni chetlab o'tib mansabdor shaxslar va biznes tuzilmalari o'rtasida doimiy aloqa o'rnatilganligi;

jinoyat sodir etgan korrupsionerlarning davlat apparati tuzilmalarida va boshqa idoralarda o'z ishini davom ettirayotgan holatlarning mavjudligi va boshqalar.

Jahon miqyosida "bir kunlik" ochilib-yopiladigan firmalar, qalbaki bitimlar, restoranlar, kazinolar kabi biznesning offshor doiralarida pullarni o'zlashtirish kabi faol korrupsiya holatlari juda rivojlangan.

Ekspertlarning fikricha, AQSHda har yilda faqat sug'urta sohasidagi tovlamachilikdan (jinoiy biznesdan) yetkazilgan zarar 100 mlrd. dollarni tashkil qiladi.

Tenderlarda, bankrotlikda, yangi hududlarni o'zlashtirishda, harbiy kontrabandada legal biznesga kirish tenderlarda yashirin kapital bilan firmalar ishtirokida amalga oshiriladi [16].

Bundan tashqari, saylovlarda korrupsiya hamda partiya va jamoat namoyondalarini sotib olish keng ommalashgan. Bu yaqinda AQSH prezidentligiga o'tkazilgan saylovlarida yaqqol namoyon bo'ldi.

Shuni alohida qayd etib o'tish joizki, "dunyoda keyingi 30 yilda jinoyatchilik 4-marta, shu jumladan, sobiq SSSR va AQSHda – 8-marta, Buyuk Britaniya va Shvetsiyada – 7-marta, Fransiya – 6-marta, Germaniyada – 4-marta o'sgan. BMTning ma'lumotlariga qaraganda, 2001-yilda planetada 450 mln. atrofida jinoyat sodir qilinganlik holatlari ro'yxatga olingan, ularning haqiqiy soni 3-marta ko'p bo'lishi mumkin. Har yilda transmilliy jinoiy uyushmalar noqonuniy 1 mln.dan ortiq nolegal migrantlarni olib ketadi, ushbu jinoiy faoliyatdan daromadlar 3,5 mlrd. AQSH dollarini tashkil etadi. O'tgan asrning oxirida narkobiznes operatsiyalarining umumiy hajmi har yilda 500 mlrd. AQSH dollarini tashkil qildi. Narkotik vositalarning noqonuniy aylanmasi natijasida 90 mlrd. atrofida AQSH dollari o'zlashtiriladi va legal investitsiyalar sifatida foydalaniladi. Xalqaro valyuta fondining baholashicha dunyoda har yilda noqonuniy yo'llar bilan olingan 600 mlrd. atrofida AQSH dollari o'zlashtirib ketiladi" [17].

Korrupsiya u mavjud bo'lgandan buyon har qanday davlatning muammosi hisoblanadi. Biroq, ayrim davlatlarda korrupsiya tabiiy hodisa sifatida qabul qilinadi. Masalan, qadimgi Hindistonda davlat daromadlarini amaldorlar tomonidan o'zlashtirishning 40 ta turi sanab o'tilgan.

Hozirgi sharoitda, O'zbekistonda korrupsiya ijtimoiy tahdid va davlatni samarali rivojlanishining jiddiy to'siqlaridan biri hisoblanadi. Shu munosabat bilan amaliyotda o'zining ijobiy natijasini ko'rsatgan xalqaro korrupsiyaga qarshi kurashish dasturlarini ko'rib chiqish zarur.

Finlyandiya, Daniya, Yangi Zelandiya, Islandiya, Singapur, Shvetsiya, Kanada, Niderlandiya, Lyuksemburg, Norvegiya, Avstraliya, Shveysariya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Isroil, AQSH, Chili, Irlandiya, Germaniya va Yaponiyada davlat darajasida korrupsiyaga qarshi strategik dasturlar ishlab chiqilgan va ular ancha "toza" mamlakatlar

hisoblanadi.

Bunday davlatlarda korrupsiyaga qarshi tizim, xususan, quyidagi asosiy institutsional va protsessual chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi:

davlat va jamoat tashkilotlarida korrupsiya harakatlari yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nuqtalarni monitoring qilish tizimi;

korrupsiya nuqtai nazaridan xavfli bo'lgan lavozimlarga odamlarni tanlab qo'yish tizimi;

korrupsiyaviy harakatlar uchun jazolar tizimi, asosiy chora sifatida davlat tashkilotlarida ishlashni taqiqlash va barcha ijtimoiy imtiyozlardan mahrum qilish;

mansabdor shaxsning ham moddiy, ham ma'naviy jihatdan halol va samarali harakat qilishidan foyda ko'rishini ta'minlashga qaratilgan ijobiy xatti-harakatlarini rag'batlantirish tizimi.

Isroilda korrupsiyaga qarshi kurashda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan korrupsion harakatlar ustidan nafaqat davlat organlari, balki jamoat tashkilotlari ham amalga oshiradigan "monitoringning muayyan takrorlanishi" tizimi orqali ta'minlanadi. Bu tashkilotlar sodir bo'lishi mumkin korrupsion nuqtalarni tadqiq qiladi va ular aniqlangan hollarda tergov organlarini xabardor qiladi. Bundan tashqari, olingan ma'lumotlar keng jamoatchilikka yetkazilishi shart.

Yaponiyada, ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi, korrupsiyaga qarshi kurashning eng muhim yo'nalishlaridan biri kadrlar siyosati hisoblanadi. Yaponiya rasmiylariga munosib ish haqi kafolatlangan. Siyosatchilar va davlat xizmatchilarining axloqiy xatti-harakatlariga katta e'tibor qaratiladi. Bunga amaldagi "Davlat xizmatchilarining axloqi to'g'risida"gi qonun guvohlik beradi.

Shunday qilib, xorijiy davlatlarning korrupsiyaga qarshi kurashish dasturlari turli kurash usullari va uslublaridan samarali foydalanish bilan ajralib turadi. Bunda, korrupsiyaning loaqal bir foizi bo'lishi mumkin bo'lgan bunday nuqtalarni yo'q qilishga urg'u beriladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Korruptsiyaga qarshi kurashish sohasida yuksak xalqaro mukofotni topshirish marosimidagi nutqi / president/uz/uz/lists/view6934
2. Хакимов Р. Коррупция – глобальная проблема. – Т.: “Фалсафа ва ҳуқуқ”, 2006. – 252 с.
3. Qobilov Sh. Korruptsiya: sabablari, shart-sharoitlari va oldini olish yo'llari. – T.: O'zbekiston IIV Akademiyasi. 2019. – 368 b.
4. Polyakov M.M. Yevropeyskiy опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2013. – № 2. – С. 34–42.
5. Рыбников В.А. Система госзаказа в современной России: проблемы и перспективы // Власть. – 2015. – № 4. – С. 15–22.
6. Моисеев В.В. Борьба с коррупцией в России. – М.: “Директ-медиа”, – 2014. – 415 с.
7. James R. Anti-Corruption Measures in Public Sector: Experience of Other Countries. Final Report. Электронный ресурс. URL: <http://www.knab.gov.lv/uploads/eng/anticorruption-measures.pdf>.
8. Моисеев В.В. Борьба с коррупцией в России. – М.: “Директ-медиа”, – 2014. – 415 с.
9. Рыбников В.А. Система госзаказа в современной России: проблемы и перспективы // Власть. – 2015. – № 4. – С. 15–22.
10. Joutsen M., Keranen J. Corruption and the prevention of corruption in Finland. Электронный ресурс. URL: www.om.fi.
11. Сиротин А. Лечение заразной жадности: Борьба с коррупцией в Сингапуре. Антикоррупционная информационная база сайта «Суда нет». Электронный ресурс. URL: <http://center.sudanet.ru/?tag=сингапур>
12. Поляков М.М. Европейский опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2013. – № 2. – С. 34–42.
13. Номоконов В.А. Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней. Владивосток: “Барометр”, – 2004. – 200 с.
14. Субх М.А. Об основных достижениях стран ССАГПЗ в сфере борьбы с коррупцией и nepotизмом Институт Ближнего Востока. Электронный ресурс. URL: <http://www.iimes.ru>
15. Путин о коррупции. Электронный ресурс. URL: http://www.stopcorruption.ru/item_432.htm 9.
16. Хакимов Р. Коррупция – глобальная проблема. – Т.: “Фалсафа ва ҳуқуқ”, 2006. – С. 196–197.
17. Лукашук И.М. Глобализация, государство, право. – М., 2000. – 174 с; Хакимов Р. Коррупция – глобальная проблема. – Т.: “Фалсафа ва ҳуқуқ”, 2006. – С. 197–198

AYRIM XORIJIY MAMLAKATLARNING PROFILAKTIK HISOBGA OLISH
MEXANIZMINI QO'LLASH TAJRIBASI**Naimov Raximjon Xafizovich**O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorij mamlakatlari, jumladan AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Koreya Respublikasi, Singapur, Rossiya va boshqa davlatlarda jinoyat sodir etgan, huquqbuzarlik qilgan yoki ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni profilaktik hisobga olish mexanizmining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Xorijiy tajribani o'rganish asosida O'zbekistonda profilaktik hisobga olish tizimini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: profilaktik hisobga olish, xorijiy tajriba, jinoyatchilik profilaktikasi, probatsiya, jinoyat sodir etgan shaxslar, ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslar, ijtimoiy reintegratsiya, rehabilitatsiya.

**ОПЫТ НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ПРИМЕНЕНИЮ МЕХАНИЗМА
ПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО УЧЕТА**

Аннотация. В данной статье исследуется опыт зарубежных стран по применению механизма профилактического учета. Автором проанализированы особенности механизма профилактического учета лиц, совершивших преступления, правонарушения или освобожденных из мест лишения свободы в США, Великобритании, Германии, Франции, Японии, Республике Корея, Сингапуре, России и других странах. На основе изучения зарубежного опыта разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию системы профилактического учета в Узбекистане.

Ключевые слова: профилактический учет, зарубежный опыт, профилактика преступности, probation, лица, совершившие преступления, лица, освобожденные из мест лишения свободы, социальная реабилитация, реабилитация.

**EXPERIENCE OF SOME FOREIGN COUNTRIES IN APPLYING THE MECHANISM
OF PREVENTIVE REGISTRATION**

Abstract. This article examines the experience of foreign countries in applying the preventive accounting mechanism. The author analyzed the features of the mechanism for preventive registration of persons who have committed crimes, offenses, or have been released from places of detention in the USA, Great Britain, Germany, France, Japan, the Republic of Korea, Singapore, Russia, and other countries. Based on the study of foreign experience, proposals and recommendations have been developed for improving the preventive accounting system in Uzbekistan.

Keywords: preventive registration, foreign experience, crime prevention, probation, persons who have committed crimes, persons released from places of detention, social reintegration, rehabilitation.

Jinoyatchilikka qarshi kurash va huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etish har qanday davlatning muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu vazifani hal qilishning asosiy vositasi profilaktik hisobga olish mexanizmi

hisoblanadi. Profilaktik hisobga olish – bu jinoyat sodir etgan, huquqbuzarlik qilgan yoki ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni nazorat qilish va ularning qayta jinoyat yo'lga kirishining oldini olish maqsadida amalga

oshiriladigan chora-tadbirlar tizimi. Dunyoning turli mamlakatlarida profilaktik hisobga olish mexanizmlari farqli xususiyatlarga ega bo'lib, ular har bir mamlakatning huquqiy tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, madaniy rivojlanishi va boshqa omillarga bog'liq. Shu bois xorijiy mamlakatlarning profilaktik hisobga olish mexanizmlarini qo'llash bo'yicha tajribasini o'rganish va tahlil qilish O'zbekistonda ushbu sohadagi islohotlarni yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2014-yil 14-mayda «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining [1], 2018-yil 24-yanvarda «Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorining [2] qabul qilinishi bu sohadagi muhim qadamlar bo'ldi. Biroq, xorij mamlakatlarining ilg'or tajribalarini o'rganish va milliy qonunchilikka tatbiq etish orqali profilaktik hisobga olish mexanizmini yanada takomillashtirish imkoniyatlari ham mavjud.

Aynan shundan kelib chiqqan holda xorij mamlakatlarining profilaktik hisobga olish mexanizmini qo'llash bo'yicha ilg'or tajribasini o'rganish va ularni O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va amaliyotiga tatbiq etish maqsadida o'rganishlar olib borildi. Quyida ayrim rivojlangan mamlakatlarining profilaktik hisobga olish mexanizmini qo'llash faoliyatiga to'xtalib o'tamiz.

Amerika Qo'shma Shtatlarida profilaktik hisobga olish mexanizmi asosan probatsiya (probation) [3] va shartli ozod qilish (parole) tizimlari orqali amalga oshiriladi. Probatziya – bu sud tomonidan ozodlikdan mahrum qilish jazosi o'rniga tayinlanadigan shartli jazo bo'lib, mahkum jamiyatda qolgan holda sud tomonidan belgilangan shartlarga rioya qilishi va probatsiya xizmati nazorati ostida bo'lishi kerak. Shartli ozod qilish esa ozodlikdan mahrum etish jazosining bir qismini o'tab bo'lgan shaxslarni ozodlikka chiqarish bo'lib, ular ham ma'lum shartlarga rioya qilish-

lari va nazorat ostida bo'lishlari lozim.

AQSHda har bir shtatning o'z probatsiya va shartli ozod qilish tizimi mavjud bo'lib, ular orasida ma'lum farqlar mavjud. Federal darajada ham probatsiya xizmati mavjud, u federal jinoyatlar bo'yicha sudlangan shaxslar bilan ishlaydi. AQSHda profilaktik hisobga olish tizimi o'z ichiga elektron nazorat tizimini, xavf darajasini baholashni metodikasini, darhol aralashuv prinsipini, maxsus dasturlarni va jamoat tashkilotlari ishtirokini qamrab oladi. Xususan, AQSHda profilaktik hisobda turgan shaxslarga nisbatan elektron bilaguzuklar, GPS-trekerlar va boshqa elektron nazorat vositalaridan keng foydalaniladi. Bu ularning harakatlanishini nazorat qilish va belgilangan cheklovlarga rioya qilishini ta'minlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, AQSHning profilaktik hisobga olingan shaxslarning xavf darajasini baholashning ilmiy asoslangan tizimidan foydalanish amaliyoti diqqatga sazovor [4]. Bu tizim (Risk-Needs-Responsivity model – Xavf-ehtiyoj-moslashuvchanlik modeli) shaxsning qayta jinoyat sodir etish ehtimolini baholash va unga mos profilaktik choralarni belgilash imkonini beradi. Mazkur mamlakatda profilaktik hisobda turgan shaxs belgilangan qoidalarni buzganda darhol aralashuv (swift, certain, and fair sanctions) tizimi ishga tushiriladi [5]. Bu yondashuv profilaktik hisobda turgan shaxs belgilangan qoidalarni buzganda darhol, aniq va adolatli jazo choralari qo'llashni nazarda tutadi. Bu yondashuv AQSHning bir qator shtatlarida samarali natijalar berayotganligini qayd etish mumkin.

Shu bilan bir qatorda profilaktik hisob yuritish doirasidagi chora-tadbirlar orasida maxsus dasturlarni alohida keltirish joiz. AQSHda profilaktik hisobda turgan shaxslar uchun turli maxsus dasturlar mavjud: giyohvandlikdan davolanish dasturlari, psixologik yordam dasturlari, kasbiy ta'lim va bandlik dasturlari va boshqalar. Bu dasturlar profilaktik hisobda turgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan. Mazkur faoliyatda jamoat tashkilotlari ishtiroki keng joriy etilganligini e'tirof etish joiz [6]. AQSHda

profilaktik hisobga olish tizimida nodavlat va jamoat tashkilotlari faol ishtirok etadi. Ular profilaktik hisobda turgan shaxslarga turli xizmatlar (uy-joy, ish, psixologik yordam va boshqalar) ko'rsatadi.

Buyuk Britaniyada profilaktik hisobga olish tizimi asosan probatsiya xizmati (Probation Service) orqali amalga oshiriladi. 2014-yilda o'tkazilgan islohotlar natijasida probatsiya xizmati ikki qismga bo'lingan: milliy probatsiya xizmati (National Probation Service) va xususiy kompaniyalar (Community Rehabilitation Companies) [7]. Milliy probatsiya xizmati yuqori xavf tug'diruvchi jinoyatchilar bilan, xususiy kompaniyalar esa o'rta va kam xavf tug'diruvchi jinoyatchilar bilan ishlaydi. Biroq, 2021-yilda bu tizim qayta birlashtirilgan va hozirda yagona probatsiya xizmati faoliyat yuritmoqda.

Buyuk Britaniyada profilaktik hisobga olish tizimining o'ziga xos xususiyatlari qatorida integratsiyalashgan huquqbuzarlarni boshqarish (Integrated Offender Management)ni keltirish mumkin. Bu yondashuv profilaktik hisobda turgan shaxslar bilan turli idoralar (politsiya, probatsiya xizmati, sog'liqni saqlash, mahalliy hokimiyat organlari va boshqalar) hamkorlikda ishlashini nazarda tutadi [8]. Bu yondashuv, ayniqsa, takroran jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar bilan ishlashda samarali natija bermoqda.

Mazkur organlarning hamkorlikdagi faoliyatida Offender Assessment System (*xavf, ehtiyoj va javobgarlikni baholash tizimi*)dan foydalaniladi. Bu tizim profilaktik hisobga olingan shaxslarning xavflilik darajasini, ularning ehtiyojlari va reabilitatsiya dasturlariga moslashish qobiliyatini baholash imkonini beradi. Bu baholash natijalari asosida har bir shaxs uchun individual reabilitatsiya rejasi tuziladi. Mazkur reja asosida jamoat ishlari (*community payback*) tashkillashtiriladi. Buyuk Britaniyada profilaktik hisobda turgan shaxslar jamoat foydasi uchun bepul ishlar bajarishlari mumkin. Bu ishlar jamoat joylarini tozalash, ko'kalamzorlashtirish, ijtimoiy obyektlarni ta'mirlash va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu

ularning jamiyatga foydali ishlar qilish orqali ijtimoiy maqomini tiklash imkonini beradi.

Keltirilgan vazifalarni bajarish uchun Buyuk Britaniyada ham profilaktik hisobda turgan shaxslarga nisbatan elektron bilaguzuklar va boshqa elektron nazorat vositalaridan keng foydalaniladi. Profilaktik hisob doirasida amalga oshirilayotgan ishlar muntazam ravishda jamoat kengashlari (*community justice panels*)da muhokama etilib boriladi. Bu kengashlar jamoat vakillari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va mahalliy hokimiyat organlari vakillaridan iborat bo'lib, ular profilaktik hisobda turgan shaxslar bilan ishlash bo'yicha qarorlar qabul qilishda ishtirok etadilar.

Germaniyada profilaktik hisobga olish tizimi asosan probatsiya xizmati (Bewährungshilfe) va politsiya organlari orqali amalga oshiriladi. Germaniyada probatsiya xizmati sud tizimining bir qismi hisoblanadi va u sudlar bilan yaqin hamkorlikda faoliyat yuritadi. Germaniyada profilaktik hisobga olish tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy yordam xizmati xodimlarining ishtirokida namoyon bo'ladi. Germaniyada profilaktik hisobda turgan shaxslar bilan ishlashda ijtimoiy yordam xizmati xodimlarning roli juda muhim [9]. Ular profilaktik hisobda turgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, ularga turli xizmatlar (uy-joy, ish, psixologik yordam va boshqalar) ko'rsatish bo'yicha faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, probatsiya doirasida reintegratsiya dasturlaridan faol foydalaniladi. Germaniyada profilaktik hisobda turgan shaxslar uchun turli reintegratsiya dasturlari mavjud. Bu dasturlar shaxsning qayta ijtimoiylashuvi, jamiyatga moslashuvi va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan. Mazkur mamlakat tajribasining eng muhim jihati – profilaktik hisobda turgan shaxslar huquqlarini himoya qilishdan iborat. Germaniyada profilaktik hisobda turgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratiladi. Ular sud orqali profilaktik hisobga olish qarorlarini apellyatsiya qilish huquqiga ega.

Profilaktik hisobga olingan shaxslar bilan tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishga

mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining ishtiroki ham ta'minlanadi. Germaniyada profilaktik hisobga olish tizimida mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faol ishtirok etadi. Ular profilaktik hisobda turgan shaxslarni uy-joy, ish bilan ta'minlash va boshqa masalalarda yordam ko'rsatadi.

Eng qiziq jihat, Germaniyada profilaktik hisobda turgan shaxslar uchun guruhli terapiya dasturlari keng qo'llaniladi [10]. Bu dasturlar shaxsning psixologik holatini yaxshilash, uning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan.

Fransiyada profilaktik hisobga olish tizimi asosan penitensiar xizmat (Service Pénitentiaire d'Insertion et de Probation – SPIP) orqali amalga oshiriladi. Bu xizmat Adliya vazirligi tarkibiga kiradi va u ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslar, shartli hukm qilingan shaxslar va boshqa toifadagi shaxslar bilan ishlaydi.

Fransiyada profilaktik hisobga olish tizimida eng muhim masalasi – psixologik yordam va shaxsiy yondashuv, keyingina esa nazorat amalga oshiriladi [11]. Birinchi xususiyat bu shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdir. Fransiyada profilaktik hisobda turgan har bir shaxs uchun individual reabilitatsiya rejasi tuziladi. Bu reja shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy, oilaviy, sog'liq va boshqa ehtiyojlarini hisobga oladi. Mazkur rejada jamoat xizmatlari (Travail d'intérêt général) ham kiritilishi mumkin. Bu profilaktik hisobga olingan shaxslar tomonidan jamoat foydasi uchun bepul ishlar bajarishlaridan iborat choradir. Bu ishlar 20 soatdan 280 soatgacha bo'lishi mumkin.

Fransiyada profilaktik hisobga olish tizimida nodavlat va jamoat tashkilotlari faol ishtirok etadi. Ular profilaktik hisobda turgan shaxslarga turli xizmatlar (uy-joy, ish, psixologik yordam va boshqalar) ko'rsatadi.

Fransiyada ozodlikni cheklash (Contrainte pénale) jazo turi 2014-yilda joriy etilgan bo'lib, u profilaktik hisobda turgan shaxsning erkinligini cheklash, ammo uni jamiyatdan ajratmaslikni nazarda tutadi. Bunda shaxs ma'lum shartlarga rioya qilishi va penitensiar xizmat nazorati ostida

bo'lishi kerak. Shu bilan birga, profilaktik hisobda turgan shaxslarga nisbatan elektron bilaguzuklar va boshqa elektron nazorat vositalaridan foydalaniladi.

Yaponiyada profilaktik hisobga olish tizimi asosan shartli ozod qilish xizmati (Parole Office) va politsiya organlari orqali amalga oshiriladi. Yaponiyada shartli ozod qilish xizmati Adliya vazirligi tarkibiga kiradi va u ozodlikdan mahrum etish joylaridan shartli ozod qilingan va shartli hukm qilingan shaxslar bilan ishlaydi.

Yaponiyada profilaktik hisobga olish tizimi qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchisi – ko'ngillilar ishtiroki. Yaponiyada profilaktik hisobda turgan shaxslar bilan ishlashda ko'ngillilar (Volunteer Probation Officers) faol ishtirok etadi. Ular mahalliy jamoatchilikdan saylanadi va profilaktik hisobda turgan shaxslarning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashadi. Shu bilan birga, Yaponiyada ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslar uchun maxsus reintegratsiya markazlari (Rehabilitation Centers) mavjud. Bu markazlar ularga vaqtinchalik uy-joy, oziq-ovqat, ish topishda yordam va boshqa xizmatlarni taqdim etadi. Yaponiyada profilaktik hisobga olish tizimida mahalliy jamoatchilikning roli juda muhim. Mahalliy jamoatchilik vakillari profilaktik hisobda turgan shaxslarni nazorat qilish va ularga yordam ko'rsatishda ishtirok etadilar [12].

Yaponiyada profilaktik hisobda turgan shaxslarga nisbatan insonparvarlik va hurmat tamoyillariga asoslangan munosabat mavjud. Bu ularning qadr-qimmatini hurmat qilish va ijtimoiy maqomini tiklash imkonini beradi. Eng muhimi, bu oila ishtirokidir. Yaponiyada profilaktik hisobda turgan shaxslarning oila a'zolari ham profilaktik ishlarga jalb qilinadi. Oila a'zolari shaxsning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashadi va uning xulq-atvorini nazorat qilishda ishtirok etadi.

Koreya Respublikasida profilaktik hisobga olish tizimi asosan probatsiya xizmati (Probation Office) va politsiya organlari orqali amalga oshiriladi. Koreya Respublikasida probatsiya xizmati Adliya vazirligi tarkibiga kiradi va u ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslar,

shartli hukm qilingan shaxslar va boshqa toifadagi shaxslar bilan ishlaydi [13]. Koreya Respublikasida profilaktik hisobda turgan shaxslarga nisbatan elektron bilaguzuklar va boshqa elektron nazorat vositalaridan, profilaktik hisobni yuritishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalaniladi. Barcha profilaktik hisobda turgan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar yagona elektron ma'lumotlar bazasiga kiritiladi va tegishli organlar tomonidan foydalaniladi. 2008-yildan boshlab jinsiy jinoyatlar uchun sudlangan shaxslarga nisbatan elektron nazorat majburiy ravishda qo'llaniladi. Lekin Koreya Respublikasida profilaktik hisobda turgan shaxslarga psixologik yordam ko'rsatishga alohida e'tibor qaratiladi. Mamlakatda jinoyat sodir etgan shaxslar uchun maxsus psixologik reabilitatsiya markazlari mavjud bo'lib, ularda professional psixologlar va ijtimoiy xodimlar faoliyat yuritadi.

Koreya Respublikasida profilaktik hisobda turgan shaxslar uchun turli reintegratsiya dasturlari mavjud bo'lib, ushbu dasturlar kasbiy ta'lim, kompyuter savodxonligi, moliyaviy savodxonlik, hayotiy ko'nikmalar va boshqa sohalarni qamrab oladi. Koreya Respublikasida profilaktik hisobda turgan shaxslar jamoat foydasi uchun bepul ishlar bajarishlari mumkin. Bu ishlar jamoat joylarini tozalash, ko'kalamzorlashtirish, ijtimoiy obyektlarni ta'mirlash va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Singapurda profilaktik hisobga olish tizimi asosan probatsiya xizmati (Probation Service) va politsiya organlari orqali amalga oshiriladi. Probatsiya xizmati ijtimoiy va oilaviy rivojlanish vazirligi tarkibiga kiradi va u, asosan, voyaga yetmaganlar va yoshlar bilan ishlaydi. Katta yoshdagi shaxslar bilan esa Ichki ishlar vazirligi tarkibiga kiruvchi Penitensiar xizmat (Singapore Prison Service) shug'ullanadi.

Singapurda profilaktik hisobga olish tizimida "Sariq lenta" loyihasi (Yellow Ribbon Project) e'tiborga loyiq. Bu loyiha 2004-yilda ishga tushirilgan bo'lib, u ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarning jamiyatga qayta integratsiyalashuviga ko'maklashishga qaratilgan. Loyiha doirasida bu toifadagi shaxs-

larga ish topishda yordam ko'rsatish, kasbiy ta'lim berish, ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish kabi xizmatlar taqdim etiladi. Profilaktik hisobga olish tizimida jamoatchilikning roli juda muhimligi Singapurda tan olingan va jamoatchilik vakillari profilaktik hisobda turgan shaxslarni nazorat qilish va ularga yordam ko'rsatishda faol ishtirok etadi [14]. Singapurda profilaktik hisobda turgan shaxslarning oila a'zolari ham profilaktik ishlarga jalb qilinadi. Oila a'zolari shaxsning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashadi va uning xulq-atvorini nazorat qilishda ishtirok etadi.

Ushbu mamlakatda profilaktik hisobga olish tizimida xususiy sektor ham faol ishtirok etishini o'ziga xos jihat sifatida ko'rsatish mumkin. Xususiy kompaniyalar profilaktik hisobda turgan shaxslarni ishga qabul qilish, ularga kasbiy ta'lim berish va boshqa masalalarda yordam ko'rsatadi.

Singapurda profilaktik hisobga olish tizimida innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. Masalan, "Through-care" modeli ozodlikdan mahrum etish joylarida boshlanadigan va ozodlikka chiqqanidan keyin ham davom etadigan uzluksiz yordam ko'rsatish tizimini nazarda tutadi.

Rossiya Federatsiyasida profilaktik hisobga olish tizimi Ichki ishlar vazirligi (politsiya) va Jazolarni ijro etish federal xizmati organlari orqali amalga oshiriladi. Politsiya organlari jinoyat va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni profilaktik hisobga oladi, Jazolarni ijro etish federal xizmati esa ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni nazorat qiladi.

Rossiya Federatsiyasida profilaktik hisobga olishning bir necha turlari mavjud: umumiy profilaktik hisob, ma'muriy nazorat, shartli hukm qilingan shaxslarni nazorat qilish, voyaga yetmaganlarni profilaktik hisobga olish va boshqalar [15]. Rossiyada ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslarga nisbatan ma'muriy nazorat o'rnatiladi. Bu nazorat shaxsning harakatlanish erkinligini cheklash, ma'lum joylarga borishini taqiqlash, ma'lum vaqtda uydin chiqishni taqiqlash kabi choralarni o'z ichiga oladi. Rossiyada profilaktik hisobda turgan shaxslar bilan muntazam ravishda profilaktik suhbatlar

o'tkaziladi [16]. Bu suhbatlar shaxsning xulq-atvorini nazorat qilish, unga psixologik yordam ko'rsatish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan.

Rossiyada profilaktik hisobda turgan shaxslarning ijtimoiy reabilitatsiyasi masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Shu maqsadda turli dasturlar va loyihalar amalga oshiriladi va profilaktik hisobga olish tizimida idoralararo hamkorlikka alohida e'tibor qaratiladi, idoralararo komissiyalar va ishchi guruhlar tashkil etiladi.

Xorij mamlakatlarining profilaktik hisobga olish mexanizmini qo'llash bo'yicha tajribasini o'rganish va tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Xorij mamlakatlarida profilaktik hisobga olish mexanizmlari turli xil bo'lib, ular o'sha mamlakatlarning huquqiy tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, madaniy xususiyatlari va boshqa omillarga bog'liq. Biroq, barcha mamlakatlarda profilaktik hisobga olishning asosiy maqsadi shaxsni jamiyatga qayta integratsiyalash, uning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishdan iborat.

2. Profilaktik hisobga olish mexanizmi samarali faoliyat ko'rsatishi uchun u nafaqat nazorat funksiyasini, balki ijtimoiy reabilitatsiya funksiyasini ham bajarishi kerak. Bu profilaktik hisobda turgan shaxslarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish, ularni ish bilan ta'minlash, uy-joy masalalarini hal qilishga ko'maklashish zarurligini anglatadi.

3. Profilaktik hisobga olish tizimida jamoatchilik, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat tashkilotlarining ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Bu profilaktik hisobga olingan shaxslarni nazorat qilish va ularga yordam ko'rsatishda jamiyat barcha qatlamlarining ishtirokini ta'minlash zarurligini anglatadi.

4. Profilaktik hisobga olish tizimida zamonaviy texnologiyalarni, xususan, axborot texnologiyalari va elektron nazorat vositalarini qo'llash samaradorlikni oshiradi. Bu profilaktik hisobni yuritishda zamonaviy texnologik imkoniyatlardan keng foydalanish zarurligini anglatadi.

5. Profilaktik hisobga olish tizimida xavf darajasini baholashning ilmiy asoslangan metodikalarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu profilaktik hisobga olingan shaxslarning xavf darajasini aniqlash va ularga mos profilaktik choralarni belgilash imkonini beradi.

6. Profilaktik hisobga olish tizimida idoralararo hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu turli idoralarning profilaktik hisobga olish jarayonida hamkorlik qilishi zarurligini anglatadi.

7. Profilaktik hisobga olish tizimi samaradorligini baholash mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Buda profilaktik hisobga olish tizimining samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish va muntazam ravishda monitoring o'tkazish kerak bo'ladi.

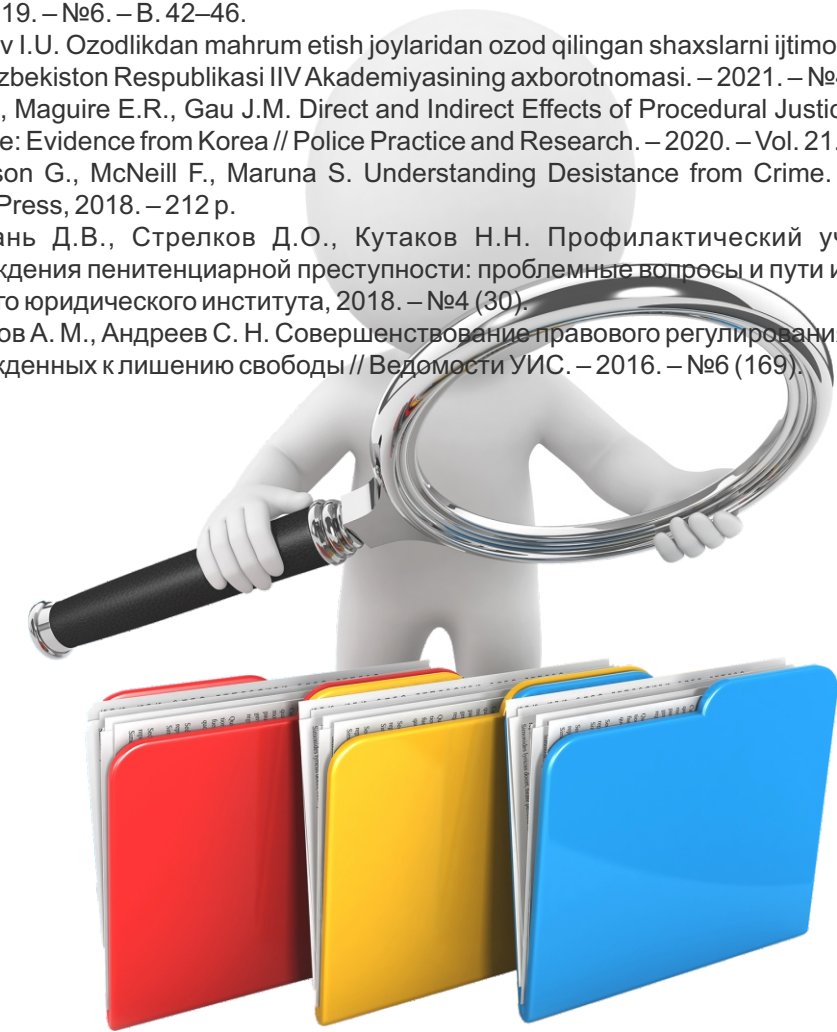
Demak, O'zbekistonda profilaktik hisobga olish tizimini takomillashtirish uchun xorij mamlakatlarining ilg'or tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu borada profilaktik hisobga olish mexanizmini takomillashtirish, xavf darajasini baholash tizimini joriy etish, elektron nazorat tizimini va jamoatchilik ishtirokini kengaytirish, reintegratsiya dasturlari hamda ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirish, axborot texnologiyalaridan kengroq foydalanish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish, idoralararo hamkorlikni va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish zarur.

Xorij tajribani qo'llashda O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlarini, huquqiy tizimini, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini, madaniy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu xorij tajribasini mexanik ravishda ko'chirib olish emas, balki uni milliy sharoitga moslashtirish zarurligini anglatadi.

Profilaktik hisobga olish tizimini takomillashtirish uzluksiz jarayon bo'lib, u doimiy ravishda yangi tendensiyalarni va innovatsion yondashuvlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu jahon miqyosida profilaktik hisobga olish sohasidagi yangi tendensiyalarni va innovatsion yondashuvlarni doimiy ravishda o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish zarurligini anglatadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni. 14.05.2014-yil, O'RQ-371-son. <https://www.lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 24.01.2018-yil, PQ-3484-son. <https://www.lex.uz>
3. Deering J. Probation Practice and the New Penology: Practitioner Reflections. – London: Routledge, 2018. – 224 p.
4. Farrington D.P., Welsh B.C. Crime Prevention and Public Policy // The Oxford Handbook of Crime Prevention / Ed. by M. Tonry. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – P. 3-19.
5. Frieder D. Electronic Monitoring in the Criminal Justice System. – New York: Nova Science Publishers, 2020. – 152 p.
6. Kaebler D., Alper M. Probation and Parole in the United States, 2017-2018. – Washington: Bureau of Justice Statistics, 2020. – 25 p.
7. Mallender J., Roberts E. A Comparative Analysis of Community-Based Alternatives to Incarceration: A Cross-National Study. – London: RAND Europe, 2021. – 180 p.
8. Durnescu I. Pains of Probation: Effective Practice and Human Rights // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. – 2019. – Vol. 63. – №7. – P. 1056-1073.
9. Криминология и противодействие преступности в немецкоязычных странах (Германия, Австрия, Швейцария). <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologiya-i-protivodeystvie-prestupnosti-v-nemetskoyazychnyh-stranah-germaniya-avstriya-shveytsariya>
10. О деятельности полиции Германии по профилактике незаконного оборота наркотических средств. Центр-Берег. <http://center-bereg.ru/g152.html>
11. Ziyodullayev M.Z. Probatsiya xizmati: xorijiy tajriba va O'zbekistonda joriy etish masalalari // Huquq va burch. – 2019. – №6. – B. 42–46.
12. Ismoilov I.U. Ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni ijtimoiy moslashtirish: xorijiy tajriba // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. – 2021. – №4. – B. 38–44.
13. Woo Y., Maguire E.R., Gau J.M. Direct and Indirect Effects of Procedural Justice on Cooperation and Compliance: Evidence from Korea // Police Practice and Research. – 2020. – Vol. 21. – №4. – P. 365-380.
14. Robinson G., McNeill F., Maruna S. Understanding Desistance from Crime. – Maidenhead: Open University Press, 2018. – 212 p.
15. Горбань Д.В., Стрелков Д.О., Кутаков Н.Н. Профилактический учет в системе мер предупреждения пенитенциарной преступности: проблемные вопросы и пути их решения // Вестник Самарского юридического института, 2018. – №4 (30).
16. Смирнов А.М., Андреев С.Н. Совершенствование правового регулирования профилактического учета осужденных к лишению свободы // Ведомости УИС. – 2016. – №6 (169).

XORIJ MAMLAKATLARINING AHOLI ISTIQOMAT QILADIGAN HUDUDLARIDA XAVFSIZ MUHITNI YARATISH BO'YICHA TAJRIBASI

Sharipov Jasur Sattor og'li
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada ayrim xorijiy mamlakatlarning aholi istiqomat qiladigan hududlarida xavfsiz muhitni yaratish bo'yicha tajribasi tahlil qilingan. Yaponiya, Singapur, AQSH, Buyuk Britaniya va Skandinaviya davlatlarining jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modellari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va muammolari o'rganilgan. Shuningdek, ushbu modellarning nazariy asoslari, amaliy natijalari va ularning O'zbekiston sharoitida qo'llanilish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish tizimlarida jamoatchilik ishtiroki, ijtimoiy kapital, texnologiyalardan foydalanish va davlat-jamoat hamkorligining roli alohida ta'kidlangan. Tadqiqot natijalari asosida O'zbekistonda aholi istiqomat hududlarida xavfsiz muhitni yaratish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish, xavfsiz muhit, jamoatchilik ishtiroki, ijtimoiy nazorat, "singan oynalar" nazariyasi, mahalla, jamoa politsiyasi, mahalliy hamkorlik, ijtimoiy profilaktika.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО СОЗДАНИЮ БЕЗОПАСНОЙ СРЕДЫ В ЖИЛЫХ РАЙОНАХ

Аннотация: В статье анализируется опыт зарубежных стран по созданию безопасной среды в жилых районах, исследуются модели предупреждения преступности на основе общественного участия в Японии, Сингапуре, США, Великобритании и скандинавских странах, их особенности, преимущества и проблемы. Рассматриваются теоретические основы этих моделей, практические результаты и возможности их применения в условиях Узбекистана. Особо подчеркивается роль общественного участия, социального капитала, использования технологий и государственно-общественного партнерства в системах предупреждения преступности на основе общественного участия. На основе результатов исследования разработаны конкретные предложения и рекомендации по созданию безопасной среды в жилых районах Узбекистана.

Ключевые слова: предупреждение преступности на основе общественного участия, безопасная среда, общественное участие, социальный контроль, теория «разбитых окон», махалля, общественная полиция, местное сотрудничество, социальная профилактика.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN CREATING A SAFE ENVIRONMENT IN RESIDENTIAL AREAS

Abstract. This article analyzes the experience of foreign countries in creating a safe environment in residential areas. The article examines community-based crime prevention models in Japan, Singapore, the USA, the UK, and Scandinavian countries, their specific features, advantages, and challenges. The theoretical foundations of these models, practical results, and possibilities for their application in the context of Uzbekistan are also considered. The article emphasizes the role of community participation, social capital, use of technology, and public-private partnership in community-based crime prevention systems. Based on the research results, specific proposals and recommendations for creating a safe environment in residential areas of Uzbekistan have been developed.

Keywords: community-based crime prevention, safe environment, community participation, social control, broken windows theory, mahalla, community policing, local cooperation, social prevention.

Jahon miqyosida jinoyatchilikka qarshi kurash va fuqarolar uchun xavfsiz muhitni yaratish masalasi dunyo davlatlari siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-yanvardagi «2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-1-son qarorida [1] «Har bir mahallada huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish» ustuvor vazifa etib belgilandi. Mazkur vazifa ilg'or xorijiy tajribani o'rganishni va uni O'zbekiston sharoitida qo'llash istiqbollarini belgilashni taqozo etadi.

Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda rivojlangan davlatlarda huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga qarshi kurashishning yangi usullari yaratilmoqda, ularning samaradorligi ijobiy baholanmoqda. Jumladan, jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi (Community-Based Crime Prevention) [2] aholi istiqomat qiladigan hududlarda xavfsiz muhitni yaratish bo'yicha samarali yechimlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi – bu o'z ichiga vaziyatni va ijtimoiy elementlarni qamrab olgan jinoyatchilikka qarshi kurashish usulidir. Ushbu yondashuv jamoa a'zolarining faol ishtiroki, davlat organlari va mahalliy tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda jinoyatchilikning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqishga asoslangan.

Yaponiya, Singapur, AQSH, Buyuk Britaniya va Skandinaviya davlatlarida qo'llanilayotgan jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modellari bugungi kunda o'zining ijobiy samarasini bermoqda. Zero, har bir mamlakatning o'ziga xos yondashuvlari, yutuqlari, muammolari va ularni hal qilish yo'llarini o'rganish orqali ma'lum bir ijobiy tajribalarini O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari haqida xulosalarga kelish mumkin.

Jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan

jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi XX asr oxirlarida rivojlangan davlatlarda jinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali usuli sifatida paydo bo'lgan [3]. Ushbu yondashuvning asosiy g'oyasi shundaki, jinoyatchilikning oldini olish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlarning emas, balki butun jamiyatning vazifasidir. Jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi – bu davlatning jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimiga murojaat qilmasdan, jinoyat qonunchiligi, undagi jazo va sanksiyalarni qo'llamasdan, jamoatchilikning qarorlari va harakatlari asosida shaxs va jamiyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan yondashuvlar majmui. Bunday yondashuv o'z ichiga jamiyatning barcha a'zolari jinoyatchilikning oldini olishda faol ishtirok etishini, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoatchilik orasida o'zaro ishonchga asoslangan hamkorlik qilinishi, mahalliy muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun mahalliy resurslardan foydalanish va jinoyatchilikning oldini olish choralari samaradorligini muntazam baholab borish, muhokama qilish va doimiy takomillashtirishni oladi.

Ilmiy izlanishlar jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olishning quyidagi nazariy asoslari mavjudligini ko'rsatadi:

ijtimoiy nazorat nazariyasi (social control theory) [4] – kichik jamoa ichida mustahkam ijtimoiy aloqalarni shakllantirish ijtimoiy nazorat kuchaytirilishiga xizmat qiladi va shu orqali jinoyatchilik kamayadi);

“singan oynalar” nazariyasi (broken windows theory) – mazkur nazariya Uilson va Kelling [5] tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra yashash hududlari muhitidagi buzilish, tartibsizlik va tozalikning yo'qligi aholi yashash joylarida jamoatchilikning mas'uliyatsizligini ko'rsatadi va jinoyat sodir etilishi uchun muhit yaratadi;

vaziyatli jinoyat profilaktikasi nazariyasi (situational crime prevention – jinoyat sodir etish imkoniyatlarini kamaytirish [6]) – bu nazariya jinoyat sodir etish imkoniyatlarini kamaytirish, ya'ni atrof-muhit dizayni va boshqaruvi orqali jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish orqali

jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan;

rivojlanishga qaratilgan jinoyat profilaktikasi (developmental crime prevention [7]) – bu yondashuv jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarda jinoyat sodir etish motivi va maqsadi shakllanishiga olib keladigan omillarni bartaraf etish, bolalar sog'lig'i va o'quv ko'rsatkichlariga ustuvorlik berish, bolalarni zo'ravonlik qurboni bo'lishining oldini olish, zo'ravonlikka duchor bo'lganlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish orqali jinoyatchiga aylanishning oldini olishga asoslanadi.

Jamoa ishtirokiga asoslangan xavfsizlik tizimi nazariyalarining xorij mamlakatlarida qo'llanilishini ko'rib chiqamiz.

Yaponiya dunyodagi eng xavfsiz mamlakatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda jinoyatchilik darajasining pastligi ko'p jihatdan samarali jamoaviy huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining mavjudligi bilan bog'liq. Yuqori jamoat xavfsizligi darajasiga qaramay, jinoyatchilikning oldini olish (bohan) Yaponiya jamiyatida keng tarqalgan [8]. Yaponiyada jamoaga asoslangan xavfsizlik tizimi (Bohan [9]) quyidagi elementlarni, ya'ni ko'cha patrullari, mahalla qo'mitalari, ko'ppakli patrullar va e-JIKEI tarmog'ini o'z ichiga oladi. Bunda ko'cha patrullari jinoyatchilikning oldini olish uchun aholi yashash hududlarida tashkil etish, bu bo'yicha seminarlar o'tkazish, ijodiy sa'y-harakatlar va tadbirlarni jinoyatchilikning oldini olishni kundalik hayotga integratsiya qilish orqali amalga oshiradi.

Yaponiyaning har bir mahallasida jinoyatning oldini olish bo'yicha uyushmalar – mahalla qo'mitalari mavjud bo'lib, ular politsiya va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqani ta'minlashga xizmat qiladi va bugungi kunda Yaponiya bo'yicha 500.000 dan ortiq joylarda faoliyat yuritadi.

Ko'ppakli patrullar (wan wan patororu) deb nomlangan faoliyat aholining o'z itlarini sayr qildirishi jamiyat xavfsizligiga hissa qo'shuvchi omil sifatida belgilab, ko'chada «kuzatuvchi ko'zlar» sonini ko'paytirilishiga xizmat qiladi.

e-JIKEI tarmog'i – bu zamonaviy texnologiyalar yordamida jamiyat xavfsizligini yaratishga

qaratilgan loyiha bo'lib, bu tizimda har bir inson o'z uyi atrofini kameralar yordamida kompyuter monitoringidan dasturiy ta'minotdan foydalanib kuzatadi.

Yaponiyaning Milliy politsiya agentligi (NPA) 1990 yillardan beri jinoyatchilikning oldini olishda mahalliy jamoatchilikning ko'proq ishtirok etishini targ'ib qilib kelmoqda va ijtimoiy kapitalni jinoyatchilikning oldini olish strategiyasi sifatida qurishga intilmoqda. Politsiya jinoyatchilik muammosini yakka o'zi hal qila olmasligini anglab yetgan va shu sababli Yaponiyadagi ko'p munitsipalitetlar «singan oynalar» nazariyasidan va jinoyatchilikning atrof-muhit dizayni orqali oldini olish (CPTED) g'oyasidan mahalladagi jinoyatchilikka qarshi kurashishda keng foydalanmoqda. Yaponiya tajribasining afzalliklari qatorida jamoa uyushmalari tomonidan boshqariladigan jinoyatchilikning oldini olish faoliyati butun Yaponiya bo'ylab keng tarqalgan va atrof-muhit kriminologiyasidagi g'oyani namoyon etishini, jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha ko'ngilli tashkilotlar soni o'sishda davom etayotganligi (2024 yil oxirida 48.000 ga yaqin bunday tashkilotlar mavjud bo'lgan) jamoatchilik a'zolarining maxsus harakatlari ijtimoiy kapitalni boyitishi va ham subyektiv, ham obyektiv ravishda jamoa xavfsizligi va xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qilayotganligini ko'rsatmoqda.

Singapur dunyodagi eng xavfsiz shahar-davlatlardan biri hisoblanadi va uning jinoyatchilikka qarshi kurash va xavfsiz muhitni yaratish borasidagi tajribasi jahon hamjamiyati tomonidan yuqori baholanmoqda [10]. Singapurning jamoaga asoslangan xavfsizlik modeli qo'shnihilik qo'mitalari (neighbourhood committees), fuqaro yordam patrullari (citizen on patrol), mahalla politsiya markazlari (neighbourhood police centres), xavfsiz mahalla dasturi (safe neighbourhood programme) kabi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi.

Qo'shnihilik qo'mitalari (neighbourhood committees) mahalliy aholi o'rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, xavfsizlik masalalari bo'yicha hamkorlik qilish va mahalliy muam-

molarni hal qilish uchun tashkil etiladi va qo'shnilar tomonidan umumiy xavfsizlikni ta'minlash o'zaro kelishilgan holda amalga oshirilishi uchun xizmat qiladi.

Singapurda fuqaro yordam patrullari (citizen on patrol) jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi bo'lib, muayyan aholi turar joylarida istiqomat qiluvchi shaxslardan iborat politsiyaga yordam beruvchi patrullardan xavfsizlikni ta'minlashda foydalanish nazarda tutilgan.

Mahalla politsiya markazlari (neighbourhood police centres) politsiya va mahalliy aholi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha ma'lumot tarqatish va mahalliy muammolarni hal qilish uchun xizmat qiladi.

Xavfsiz mahalla dasturi (safe neighbourhood programme) aholi yashash hududlaridagi xavfsizlik muammolarini aniqlash va hal qilish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va xavfsizlik bo'yicha ma'rifiy ishlarni olib borish uchun mo'ljallangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Singapur modelining afzalliklariga davlat va mahalliy hokimiyatlar o'rtasidagi yaqin hamkorlik yo'lga qo'yilganligini, texnologiyalardan samarali foydalanish (videokuzatuv, ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari va boshqalar)ni, jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha keng qamrovli ma'rifiy dasturlar qo'llanilishini va ijtimoiy hamkorlik va jamoa aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilib, joriy etilganligini kiritishimiz mumkin.

Yuqoridagilar bilan birga, Singapur o'zining «Aqlli millat» (Smart Nation) strategiyasi doirasida jinoyatchilikning oldini olish va xavfsizlikni ta'minlash uchun yangi texnologiyalarni joriy etishni boshlab yuborgan. Bu yondashuv sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili asosida jinoyatchilikni bashorat qilish tizimlarini, jamoatchilik xavfsizligini ta'minlash uchun aqlli sensorlar va IoT (Internet of Things) qurilmalarini, fuqarolar va politsiya o'rtasidagi aloqalarni osonlashtiruvchi mobil ilovalarni joriy etayotganligi bilan ham diqqatga sazovor.

Buyuk Britaniya va AQSH jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish sohasida katta tajribaga ega. Ularning yondashuvlari bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, o'ziga xos xususiyatlarga ham ega.

Buyuk Britaniyaning jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modeli mahalla kuzatuv sxemalari (neighbourhood watch schemes), politsiyaning muammoga yo'naltirilgan faoliyati (problem-oriented policing), mahalliy jinoyatchilik va tartibsizlikka qarshi hamkorlik (crime and disorder reduction partnerships), jamoatchilik xavfsizligi hamkorligi (community safety partnerships) kabilarni qamrab oladi.

AQSHda jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modeli esa jamoa politsiya faoliyati (community policing), mahalla kuzatuv dasturlari (neighborhood watch programs), jamoa rivojlanishi va jinoyatchilikning oldini olish (community development and crime prevention), muammolarni hal qilishga qaratilgan politsiya faoliyati (problem-solving policing) kabilarni o'z ichiga oladi. Yuqorida keltirilgan jamoatchilik va politsiya faoliyati strategiyalari 1970 yillardan beri mamlakat bo'ylab ko'plab politsiya bo'limlari tomonidan jinoyatchilik, mahalla tartibsizligi kabi muammolarni hal qilish, mahalliy aholini jinoyatchilikka qarshi kurashda ishtirok etishga rag'batlantirish, turli sohalaridagi olimlar loyihalarni jamoa ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqish uchun jamoaga asoslangan ishtirokchi tadqiqot (CBPR) yoki ishtirokchi harakat tadqiqoti (PAR) kabi ishtirokchi tadqiqot usullaridan foydalanish, muayyan jinoyatchilik muammolarini aniqlash va ularni hal qilishda politsiya va jamiyat hamkorligini ta'minlash uchun joriy etilgan.

Buyuk Britaniya va AQSH modellari aholining o'z xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokini rag'batlantirishga xizmat qiladi, mahalliy ehtiyojlarga moslashuvchan yondashuv asosida tashkil etiladi, ko'p sohali hamkorlikka va aniq ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish tizimiga asoslangan holda faoliyat yuritadi.

Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya va Finlyandiya) ijtimoiy profilaktika

modeliga tayanadigan jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha o'ziga xos yondashuvga ega.

Skandinaviya mamlakatlari jinoyatchilikning oldini olish tizimida ijtimoiy profilaktika modeli (social prevention model), jinoyatchilikning oldini olish kengashlari (crime prevention councils), mahalliy darajadagi mas'uliyat, strategik hududiy xaritaga olish kabilar qo'llaniladi.

Xususan, ijtimoiy profilaktika modeli (social prevention model) mintaqadagi zamonaviy masalalar, siyosat va tarixiy tajribaning uyg'unligiga asoslangan bo'lib, ijtimoiy demokratiya tamoyillari amalda qo'llanilishiga xizmat qiladi. Jinoyatchilikning oldini olish kengashlari (crime prevention councils) ham o'ziga xos tajriba bo'lib, (masalan, Shvetsiyada munitsipalitetlarning 90 % da mavjud) jinoyatchilikning oldini olish kengashlarining roli politsiya, maktablar va boshqa mahalliy organlar o'rtasidagi sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, mahalliy darajadagi mas'uliyatni rivojlantirish nafaqat jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni hal qilish orqali, balki munitsipalitetlarning jinoyatchilikning oldini olishda faol bo'lishiga erishish orqali ham ro'yobga chiqariladi. Shvetsiyada jinoyatchilikning oldini olish uchun shahar turar-joy hududlarida turmush sharoiti indeksini o'lchash va xaritaga olish uchun nazariy va metodologik jihatdan asoslangan geoaxborot tizimlariga asoslangan model ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, Shvetsiyada jinoyat qurbonlarini qo'llab-quvvatlash ishlari alohida e'tiborga olinib, bu jinoyatchilikning oldini olish strategiyasining bir qismi sifatida qaraladi.

Bizningcha, Skandinaviya modelining afzalliklari qatoriga ijtimoiy adolat va tenglikka asoslangan yondashuvni, jinoyatchilikning ijtimoiy-iqtisodiy sabablariga e'tiborni, mahalliy demokratiya va fuqarolik jamiyatining faol ishtirokini, ilmiy tadqiqotlarga asoslangan strategiyalarni kiritish mumkin.

Rivojlangan davlatlarning jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha tajribalarini o'rganish O'zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik sa'y-harakatlariga

jinoyatchilikning oldini olish modellarining muvaffaqiyati asosan jamiyatdagi ijtimoiy aloqalarning mustahkamligiga, davlat va fuqarolar o'rtasidagi ishonchga hamda resurslarning mavjudligiga bog'liq.

Xorij mamlakatlarida qo'llanilayotgan jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modellarini o'rganish natijasida jamoatchilik sa'y-harakatlariga jinoyatchilikning oldini olish yondashuvi jahonning rivojlangan davlatlarida keng qo'llanilayotganligini, o'zining samaradorligini isbotlaganligini ta'kidlash, har bir mamlakatdagi jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modeli o'sha mamlakatning o'ziga xos madaniy, ijtimoiy va siyosiy xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllanganligini e'tirof etish, jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modellarining asosiy elementlari sifatida aholining faol ishtirokini, davlat organlari va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni, texnologiyalardan samarali foydalanishni, mahalliy xususiyatlarni hisobga olishni, ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvni alohida ko'rsatish kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modellari bo'yicha xorij tajribasini o'rganish asosida quyidagi takliflarni kiritish maqsadga muvofiq:

1. Mahallalarda xavfsiz muhitni yaratishda "mahalla yettiligi"ning mas'uliyatini oshirish, mahalla tizimini takomillashtirish. O'zbekistonda mahalla instituti jamoaga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish modeli uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Mahalla fuqarolar yig'inlarining bu boradagi vakolatlarini kengaytirish va imkoniyatlarini oshirish lozim.

2. Jamoatchilik va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligini kuchaytirish, shu jumladan jinoyatchilikning oldini olishda ichki ishlar organlari va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan yondashuvni keng joriy etish.

3. Texnologiyalardan keng foydalanish, xususan, jinoyatchilikning oldini olish uchun zamonaviy texnologiyalar, jumladan, videokuzatuv

tizimlari, ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari va mobil ilovalardan keng foydalanish.

4. Kriminogen vaziyatga ko'ra hududlarni tasniflash tizimini yanada takomillashtirish, aholi istiqomat qiladigan hududlarni kriminogen vaziyatga ko'ra tasniflash va har bir toifadagi hudud uchun alohida yondashuv ishlab chiqqan holda huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatini tashkil etish.

5. Jinoyatchilikning ijtimoiy-iqtisodiy sabablarini bartaraf etish choralari ko'rish, jinoyatchilikning asosiy sabablari bo'lgan ishsizlik, kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish.

6. Jinoyatchilikning oldini olish sohasida ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish va ularning natijalarini amaliyotga joriy etish.

7. Jamoatchilik sa'y-harakatlariga asoslangan jinoyatchilikning oldini olish sohasida ilg'or tajribaga ega bo'lgan mamlakatlar bilan hamkorlikni kuchaytirish va tajriba almashish.

Xulosa qiladigan bo'lsak, xorij mamlakatlari aholi istiqomat hududlarida xavfsiz muhitni yaratish bo'yicha tajribasi O'zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega. Bu tajribalarni O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llash jinoyatchilikning oldini olish tizimini takomillashtirish va aholi uchun xavfsiz muhitni yaratishga katta hissa qo'shishi mumkin. Shuning uchun O'zbekiston bu sohadagi yangi tendensiyalar va yondashuvlarni doimiy ravishda kuzatib borishi va o'z tizimini takomillashtirib borishi zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" 2025-yil 03 yanvardagi PQ-1-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.01.2025-y., 07/25/01/0059-son
2. Goddard, Tim, and Andrea Headley, 'Community-Based Organizations and Crime Prevention', Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice (2012; online edn, Oxford Academic, 2 June 2014), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.81>
3. Nubani, L., Fierke-Gmazel, H., Madill, H., & De Biasi, A. (2023). Community Engagement in Crime Reduction Strategies: A Tale of Three Cities. *Journal of Participatory Research Methods*, 4(1). <https://doi.org/10.35844/001c.57526>
4. Tim Hope Community Crime Prevention. *Crime and Justice* · January 1995 DOI: 10.1086/449229 // The Open University https://www.researchgate.net/publication/274043979_Community_Crime_Prevention
5. James Q. Wilson. George L. Kelling. The police and neighborhood safety. *Broken Windows* // The Atlantic. March 1982. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465>
6. Clark, Ronald W. "Crime Situational Prevention." *Crime and Justice* 19 (1995): 91-150. <http://www.jstor.org/stable/1147596>.
7. Homel, R. & Thomsen, L. Developmental crime prevention. In Nick Tilley & Aiden Sidebottom (Eds.). *Handbook of Crime Prevention and Community Safety* (2nd edition) (pp.57-86). UK: Routledge.
8. Kawai, K., Ogino, T., Watabe, T., & Kawachi, I. (2018). Crime prevention through community empowerment: An empirical study of social capital in Kyoto, Japan. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 54, 89-101. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1756061618300740>
9. Herbert, A., Hayashi, K., & Shimizu, S. (2018). Plus Bouhan: A new community-based approach to crime prevention in Japan. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 54, 102-110. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1756061618300752>
10. Brown, L. P. (1984). *Community Policing in Japan and Singapore*. Office of Justice Programs, 19-35. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/community-policing-japan-and-singapore-community-policing>

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA FINLANDIYA AMALIYOTI: ISHONCH ASOSIDAGI IJTIMOY CAPITAL

Yernazarov Solijon Yerkinovich
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, iqtisod fanlari nomzodi

Temirov Humoyunmirzo Najmiddinovich
Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Finlyandiya modeli zamonaviy ijtimoiy falsafada “ijtimoiy kapital” va “ijtimoiy ishonch” tushunchalarining eng barqaror amaliy mujassamlanishlaridan biri sifatida ko'riladi. Bu modelni ijtimoiy falsafa doirasida tahlil qilish, ayniqsa, zamonaviy postkolonial jamiyatlar rivoji uchun nihoyatda dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tizim, korruptsiya, yuridik, axloqiy, ijtimoiy-falsafiy, huquqbuzarlik.

ФИНСКАЯ ПРАКТИКА БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ: СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ, ОСНОВАННЫЙ НА ДОВЕРИИ

Аннотация. В статье рассматривается финская модель как одно из наиболее устойчивых практических воплощений концепций «социального капитала» и «социального доверия» в современной социальной философии. Проводится анализ данной модели в рамках социальной философии, особенно для развития современных постколониальных обществ.

Ключевые слова: образование, система, коррупция, правовая, моральная, социально-философская, преступность.

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Abstract: According to this article, one of the most reliable real-world applications of the ideas of social capital and social trust in contemporary social philosophy is the Finnish model. It makes clear how important it is to examine this model from a social philosophical perspective, particularly in light of the evolution of contemporary postcolonial cultures.

Keywords: education, crime, system, corruption, law, morality, and socio-philosophy.

Finlyandiya modeli zamonaviy ijtimoiy falsafada “ijtimoiy kapital” va “ijtimoiy ishonch” tushunchalarining eng barqaror amaliy mujassamlanishlaridan biri sifatida

ko'riladi. Maxsus institutlarga tayanmasdan, davlat va jamiyat o'rtasida yuzaga kelgan “sotsial kontrakt” milliy xususiyatda emas, balki umumiy antropologik ishonch asosida shakllangani bilan

o'ziga xosdir. Boshqacha aytganda, Finlyandiya-da ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish vositasi, balki jamiyatni ijtimoiy regeneratsiyaga olib boruvchi axloqiy-siyosiy institut sifatida faoliyat yuritadi.

Ijtimoiy kapitalning yadro elementi sifatida ishonch – Finlyandiya-da faqat huquqiy yoki iqtisodiy darajada emas, balki ontologik sathda mavjud bo'lib, jamiyatdagi barcha ijtimoiy munosabatlar strukturaviy emas, sadoqatli konvensiyalar asosida qurilgan.

P. Fukuyama fikricha, “yuqori darajadagi ijtimoiy ishonch davlat institutlariga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi, biroq u yuqoridan majburiy nazorat orqali emas, balki jamiyatda shakllangan axloqiy me'yorlar asosida shakllanadi” [1; 27-b.]. Finlyandiya bunga eng yorqin misoldir: bu yerda o'qituvchiga nafaqat kasb egasi, balki ijtimoiy axloq homiysi, jamiyatning madaniy va ruhiy poydevorini qayta ishlab chiqaruvchi agent sifatida qaraladi. Bu esa ta'lim tizimini zamonaviy texnokratik bilimlar emas, ijtimoiy-madaniy murosaga asoslangan kontekstual ongni tarbiyalovchi vositaga aylantiradi. O'qituvchilik kasbining yuqori ijtimoiy maqomda e'tirof etilishi Finlyandiya jamiyatning qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liq. Bu jihat N. Luhmann tomonidan “axloqiy tizimlar orqali siyosiy tizimni legitimlashtirish” sifatida ifodlangan [2; 73-b.].

Luhmanning bu modeli Finlyandiya misolida ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lib, davlat emas, balki ta'lim institutlari orqali jamiyat o'zini o'zi legitimlashtiradi. Tanqidiy jihatdan, bu modelning universal emasligi ko'plab G'arb davlatlari, ayniqsa, AQSH yoki Janubiy Yevropa kontekstida yaqqol ko'rinadi. Ayrim sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ishonch ijtimoiy kapital sifatida faqatgina sotsial-demokratik madaniyatga xos bo'lgan iqtisodiy barqarorlik va tenglik sharoitida samarali ishlaydi [3; 137-b.]. Shunday ekan, Finlyandiya tajribasini avtomatik tarzda O'zbekiston yoki boshqa postsovet davlatlarida qo'llashga urinish, ijtimoiy ongda mavjud bo'lgan “formallik” va “qo'rquv orqali tartib” asosidagi

tarixiy qatlamlar bilan ziddiyatga kiradi. Biroq, Finlyandiya tajribasidan oladigan asosiy saboq shundaki, ta'limdagi korruptsiyani faqat jazolash yo'li bilan emas, ijtimoiy ong va kasbiy madaniyatni tubdan o'zgartirish orqali oldini olish mumkin. O'qituvchini davlat xizmatchisi emas, axloqiy lider sifatida tarbiyalash, ishonch asosidagi ijtimoiy kapitalni shakllantiradi. Aynan shuning uchun Finlyandiya alohida “korruptsiyaga qarshi kurashish” instituti mavjud emas. Bu vazifa axloqiy, madaniy va ijtimoiy me'yorlar orqali jamiyat tomonidan hal etiladi [4; 50–51-b.]. Shunday qilib, ta'lim tizimini faqat qonunchilik yoki byurokratik nazorat orqali emas, balki ontologik sadoqat, jamiyat tomonidan e'tirof etilgan kasbiy qadriyatlar orqali shakllantirish – korruptsiyaga qarshi kurashning eng chuqur va barqaror yo'lidir. Bu esa Finlyandiya modelining mohiyatini tashkil etadi: adolatni qonun emas, axloq kafolatlaydi.

Korruptsiya mustaqil O'zbekiston Respublikasida uchrab turar ekan, demokratik islohotlarni amalga oshirishda mulkdorlar sinfining belgilangan qonunlar asosida ish yuritishida, iqtisodiyotning rivojlanishida, aholi turmush-tarzining izchil yaxshilanishida, ya'ni tartib qoidalar ijobiy o'rnatilishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ayanchli holatlarga olib keladi. Biz o'z mustaqilligimizning o'tish davri hamda bozor munosabatlarini to'liq amalga oshirish yo'lidan borishimizda, davlatimizni rivojlantirishimizda korruptsiya va jinoyatchilikning ko'pgina turlari salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekiston Respublikasining ichki tizimida ham korruptsiya va jinoyatchilikning ko'pgina turlari mavjud. Uyushgan jinoyatchilikning “xufiyona” iqtisodiyot, mafiya, gangsterlik (banditlik) shaykalari, narkobiznes, qimor o'yinlari, terrorizm usullaridan foydalanish va fahsh savdosi kabi turlaridan ham mustasno emas.

Korruptsiyaga qarshi kurashish hozirgi kunda jahon mamlakatlari orasida keng tarqalgan dolzarb muammodir. Bu illat ko'pgina davlatlarda chuqur ildiz otib, davlatning ichki boshqaruv apparatini o'z tazyiqi ostiga olgan. Masalan, Italiya, Rossiya, Venesuela, Nigeriya, Pokiston,

Keniya, Angola, Madagaskar, Qozog'iston, Ozarbayjon, Indoneziya va boshqa davlatlar shular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasi yuqorida ko'rsatilgan davlatlar safiga kirmasa-da, yurtimizda korrupsiyaning mavjudligi sezilib qolmoqda. Bu esa davlatimiz oldidagi katta muammolardan biridir.

Toshkent davlat yuridik universiteti o'qituvchisi Igor Kudriyavsev "Bizning hududlarda jinoiy uyushmalarning asosan ikki turi mavjud bo'lib, birinchisi, giyohvandlik moddalari bilan savdo qiladigan guruhlar, ikkinchisi, hokimiyatni bosib olish, ya'ni konstitutsiyaviy tuzumni ag'darib tashlash maqsadida fitnalar uyushtirishni maqsad qilib olgan jinoiy uyushmalar"dir [6] degan fikrlarni bildirgan. Biz O'zbekistonda uyushgan jinoyatchilikning ikki emas, uch ko'rinishi mavjud ekanligini aniq va yaqqol ko'rsata olamiz. (Ishimizni uyushgan jinoyatchilik bilan bog'langan holda ko'rishni maqsadga muvofiq deb topdik). Chunki O'zbekistonda uyushgan jinoyatchilikning uchinchi ko'rinishi korrupsiyadir. Birinchisi, giyohvandlik moddalari bilan savdo qiladigan guruhlar (bular uyushgan guruhning oddiy, o'rta, yuqori darajalari, mafiyalar va boshqalarni o'z ichiga oladi). Ular faqatgina giyohvandlik moddalari bilan emas, davlat taqiqlagan boshqa bizneslar (rangli metallar, paxta biznesi, kontrabanda mahsulotlari, fahsh savdosi, qurol-yarog' va boshqalar) bilan ham shug'ullanadi. Asosan narkobiznes (giyohvandlik savdosi) jinoiy guruhlar uchun juda katta daromad manbaidir. Shu sababli narkobiznes yil sayin oshib bormoqda. Respublikamizda jinoiy unsur bo'lmish "narkobiznes"ning uchrayotganligi va ko'plab aholi hamda jinoiy guruhlarining deyarli hammasi, mana shu og'u bilan mashg'ul ekanligi yaqqol ko'zga tashlanib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasi narkobiznes yo'lining chorrahasida joylashganligi, davlatimizda narkotik moddalar bilan shug'ullanishga katta imkoniyatlar yaratilishiga olib kelmoqda. Narkotiklar o'chog'i bo'lmish Afg'onistonning, keyingi yillarda bundan foydalanayotgan Tojikistonning chegaradoshligi,

bu savdoni yanada chuqurlashtirmoqda. Faqatgina O'zbekiston fuqarolari emas, balki qo'shni davlat fuqarolari ham O'zbekiston hududidan narkotik moddalarni olib o'tishga urinishmoqda. Hattoki ayollar, bolalar ham bu jinoyatga bilib-bilmay sherik bo'lib qolmoqda. Chegara postlarida mas'ul shaxslarning pora olishi orqali narkotik moddalarni o'tkazib yuborayotganliklari ham aniqlanmoqda.

Jinoiy guruhlarining ma'lum uyushmalari fahsh savdosi orqali daromad topishga harakat qiladilar. Respublikani tuman, shahar joylarida maxsus yashirin fahshxonalar ochishadi, ularni o'z homiyligiga olib, fohishalar bilan ta'minlab turadi. Vaqti-vaqti bilan fohishalarni almashtirib (birinchi shahardan ikkinchisiga, ikkinchisidan uchinchisiga) turadi. Fahshxonalardan tushayotgan daromadlar maxsus kishilar orqali jinoiy guruhlariga (homiylarga) yetkazib turiladi. Homiylar fahshxonalarni o'z himoyasida saqlab, maxsus tekshiruv organlaridan himoyalaydi. (Ularni pora berish usuli bilan o'zlariga og'dirib olishadi).

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, to hozirgacha kontrabanda faoliyatidan foydalanish tobora o'sib bormoqda. O'zbekiston hududining barcha joylarida yaroqsiz mahsulot ko'payib ketgan. Bu mahsulotlar aholi uchun salbiy holatlarni tug'dirmoqda. Jinoiy guruhlarining davlat taqiqlagan mahsulotlar bilan shug'ullanishi narkobiznesdan keyingi daromadni ko'p keltiruvchi biznesdir. O'zbekiston hududida ko'plab rangli metallar, neft-gaz, oziq-ovqat mahsulotlari va paxta xomashyosi qo'shni davlat hududlariga o'tkazib yuborilmoqda. Bu holat esa keyinchalik jinoiy guruhlar tomonidagina emas, oddiy fuqarolar tomonidan ham amalga oshirilmoqda.

Yashirin qurol sotish biznesi ham mintaqaviy mojarolar va mahalliy urushlarning foydalanib qoluvchilarga katta daromad keltirmoqda. Bunday korchalonlar uchun qurolli qarama-qarshilikni davom ettirish va keskinlikni saqlab turish, qurol-yarog'larni sotish yaxshi daromad ekanligini ta'kidlashga hojat bo'lmasa kerak. Yashirin qurol sotish xalqaro terrorizm deb atalmish jinoiy hodisa

bilan bog'liq. O'zgalar qonini to'kish hisobiga mo'may daromad olishni istovchilar batamom yo'q bo'lib ketadigan zamonlar kelishiga hali ancha borga o'xshaydi. Bu toifaga kiruvchi "bizneschilar" qon va nopok siyosat qorishgan pul, dunyoning turli burchaklarida xalqaro qotillarni yollash va sinab ko'rish mumkin bo'ladigan mojarolarni rag'batlantirish borasida eng qulay vosita ekanligini gapirmasa ham bo'ladi. Ushbu jinoiy biznes orqali katta boylik orttirish imkoniyatlari uning ishtirokchilarini milliy qonunlar majmui bilan ham, ayniqsa, "oq ajal"ning halokatli oqibatlari bilan ham hisoblashmay, har qanday ishni bajarishga majbur etmoqda.

Korrupsiya huquqiy nuqtai nazardan mansabdor (rasmiy) shaxslar tomonidan o'zlariga berilgan vakolatlarni o'z xususiy (shu jumladan shaxsiy) manfaatlari va maqsadlari uchun hamda

ularga vakolat bergan (yuridik yoki jismoniy) shaxslar manfaatlarga zid tarzda huquqqa qarshi foydalanishida ifodalanuvchi ijtimoiy hodisadir. Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan esa, korrupsiya – bu davlat tomonidan o'zining rasmiy shaxslari – davlat xizmatchilariga taqdim etilgan hokimiyat vakolatlaridan huquqqa zid va davlatga qarshi foydalanishdir. Shu asnoda korrupsion jinoyatchilikning alohida xavfi davlat xizmatchilariga berilgan alohida huquqlar va vakolatlardan belgilanadi. Shuning uchun agar huquqni kafolatlashga va jinoyatchilik bilan kurashishga mo'ljallangan tizimning o'zi jinoiylik bilan kasallangan, jinoyat quroliga aylangan bo'lsa, jamiyat va davlat o'ta katta xavfga tortiladi. Bunday vaziyat milliy xavfsizlikka benihoya va o'ta chuqur tahdid sifatida belgilanishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. Fukuyama F. (1995). Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press. – B. 27.
2. Luhmann N. (1990). Political Theory in the Welfare State. De Gruyter. – B. 73.
3. Putnam R. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster. – B. 137.
4. Zufarov R.A., Ahrarov B., Mirzayev U.M. (2011). Korrupsiya. Qonun. Javobgarlik. – T.: TDYUI nashriyoti. – B. 50–51.
5. Korrupsiyaga qarshi kurash // Hurriyat gazetasi. – 2002-yil 11-sentyabr
6. Kudriyavsev I. Uyushgan jinoyatchilik va unga qarshi kurash muammolari // "Qonun himoyasida" jurnali. – 2002-yil 7-son.

MILLIY GVARDIYA TIPIDAGI XORIJIY MAMLAKATLAR BO'LINMALARINING JAMOAT TARTIBINI SAQLASH SOHASIDAGI O'ZIGA XOS TAJRIBASI

Mahmudov Jasur Xamidovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Fransiya, AQSH, Germaniya va Rossiya davlatlarida Milliy gvardiya tipidagi harbiylashtirilgan tuzilmalarning jamoat tartibini saqlashdagi institutsional va huquqiy faoliyati tahlil qilingan. Tahlil orqali mazkur tuzilmalarning vakolatlari, jamoat bilan muloqot madaniyati, kuch ishlatish standartlari, yuridik asoslar va jamoatchilik nazorati mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Milliy gvardiya, jamoat tartibi, institutsional rivojlanish, kuch ishlatish, huquqiy mexanizmlar, profilaktika, jamoatchilik nazorati.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация. В статье проанализирована институциональная и правовая деятельность военизированных структур типа Национальной гвардии во Франции, США, Германии и России в сфере обеспечения общественного порядка. Раскрыты полномочия, культура общения с населением, стандарты применения силы, юридические основания и механизмы общественного контроля.

Ключевые слова: Национальная гвардия, общественный порядок, институциональное развитие, применение силы, правовые механизмы, профилактика, общественный контроль.

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Abstract: This section analyzes the institutional and legal activities of militarized National Guard-type structures in France, the USA, Germany, and Russia in maintaining public order. It explores their powers, public engagement culture, force application standards, legal frameworks, and accountability mechanisms.

Keywords: National Guard, public order, institutional development, use of force, legal mechanisms, prevention, public oversight.

Jamoat tartibini ta'minlash, fuqarolar xavfsizligini kafolatlash va ichki siyosiy barqarorlikni saqlash har bir davlatning strategik maqsadlaridan biri sanaladi. Zero, bu maqsadlarga erishish huquqni muhofaza qiluvchi organlarning samarali va professional faoliyatiga bevosita bog'liq. Ayniqsa, globallashuv jarayoni kuchaygan XXI asrda jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar – terrorchilik harakatlari, ommaviy

norozilik namoyishlari, noqonuniy ommaviy yig'ilishlar va keng ko'lamli madaniy-sport tadbirlari doirasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlar fonida mazkur sohadagi maxsus tuzilmalar – Milliy gvardiyalar va ularga o'xshash qo'shinlar faoliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu kabi harbiylashtirilgan tuzilmalar jamoat tartibini saqlashda Ichki ishlar vazirligi va armiya o'rtasida funksional "ko'prik" vazifasini

bajaradi, chunki ular tinch aholi bilan muloqotda bo'lishga tayyor, shuningdek kerakli harbiy imkoniyatlarga ham ega.

Masalan, **Fransiyaning "Gendarmerie Nationale"** tuzilmasi ichki va mudofaa siyosatining kesishuvida joylashgan, Ichki ishlar va Mudofaa vazirliklariga bir vaqtning o'zida bo'ysunuvchi gibril-harbiy tuzilma hisoblanadi [1]. Uning funksional majmuasi faqat huquqni muhofaza qilish bilan cheklanib qolmasdan, mamlakat ichki barqarorligi va milliy xavfsizligini ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Xususan, Gendarmerie Nationale ommaviy namoyishlarni nazorat qilish, qishloq hududlarda jinoyatchilikni bartaraf etish, shuningdek, strategik ahamiyatga ega davlat obyektlarini muhofaza qilish sohalarida yuqori samaradorlik bilan faoliyat yuritadi.

Mazkur tuzilmada kadrlar tayyorlash masalasi institutsional yondashuv asosida tashkil etilgan bo'lib, jandarmeriya ofitserlari "École des officiers de la gendarmerie nationale" (EOGN)da maxsus harbiy, huquqiy va boshqaruv yo'nalishlari bo'yicha kompleks o'quv dasturlari asosida tayyorgarlikdan o'tadilar[2]. Ta'lim jarayonida ularga strategik tahlil, taktik boshqaruv, inqirozli vaziyatlarda qaror qabul qilish, komandirlik salohiyatini rivojlantirish kabi malakalar shakllantiriladi.

Bundan tashqari, jandarmeriya faoliyatida jamoat bilan muloqotni institutsionallashtirish muhim o'rin tutadi. U "community policing" (jamoatga yaqin politsiya) modeli asosida amalga oshirilib, mahalliy aholi bilan doimiy muloqot va hamkorlik orqali huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni qamrab oladi [3]. Fransuz amaliyotida mazkur yondashuv "proximal policing" (yaqin muloqotga asoslangan politsiya faoliyati) nomini olgan bo'lib, u jamoatchilikning huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda muhim mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda [4].

Shuningdek, Fransiyaning Gendarmerie Nationale tuzilmasining fuqarolarga nisbatan huquqiy ta'sir choralari qo'llash borasidagi **vakolatlari** ham mavjud bo'lib, ular quyidagicha tizimlashtirilgan va huquqiy-me'yoriy hujjatlarga

asoslangan. Bular Fransiya davlatining Konstitutsiyasi, Jinoyat-protsessual kodeksi (Code de procédure pénale), jamoat tartibini ta'minlash to'g'risidagi qonunlar va Jandarmeriya Ustavi asosida amalga oshiriladi [5]. Uning fuqarolarga nisbatan ta'sir choralari Fransiya qonunchiligida belgilangan "proporsionallik", "legitimlik" va "zarurat" prinsiplariga tayanadi va quyidagi huquqiy ta'sir choralari qo'llaniladi. Bularga:

a) ma'muriy ta'sir choralari:

- jamoat tartibini buzish holatlarida *joyida og'zaki ogohlantirish*;
- kichik ma'muriy huquqbuzarliklar uchun *jarima solish* (masalan, ko'chada spirtli ichimlik iste'moli, noqonuniy yig'ilish);
- fuqaroni *vaziyatdan kelib chiqib vaqtincha ushlash* (réquisition d'office) huquqi.

b) jinoyat-protsessual vakolatlari:

- *shubha qilingan shaxsni ushlash* va uni politsiya uchastkasini olib borish (garde à vue) – prokuror ruxsati asosida;
- *qidiruv o'tkazish, ashyoviy dalillarni musodara qilish, tergov harakatlarida ishtirok etish* (protocole d'enquête);
- sud ruxsatisiz favqulodda holatda zo'r-lash ehtimoli bo'lgan hududga kirish.

v) kuch ishlatish vakolati (usage de la force):

- Fransiya qonunchiligida Gendarmerie kuch ishlatishi mumkin, lekin bu faqat *huquqiy asos va vaziyatdagi zarurat* hollarida amalga oshiriladi;
- har qanday kuch ishlatish holatida "proporsionallik" tamoyili majburiy hisoblanadi;
- ommaviy tartibsizliklarda *ko'z yoshlantiruvchi gaz, rezina o'qlar va shittlardan* foydalanishga ruxsat beriladi – faqat maxsus buyruq asosida.

Fransiyaning **"Gendarmerie Nationale"** tuzilmasining ommaviy namoyishlar vaqtidagi vakolatlari:

- Jandarmeriya xodimlari Fransiya ichki ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Maintien de l'ordre" (Jamoat tartibini saqlash) protokoliga amal qiladi;
- namoyishda ishtirok etayotgan shaxslarni

distansion kuzatish, shaxsini aniqlash, zarurat bo'lganda tarqatish va administrativ ushlab vakolatlariga ega.

Fransiyaning “**Gendarmerie Nationale**” tuzilmasining nazorat va mas'uliyati:

- har qanday kuch ishlatish yoki ta'sir chorasi qo'llanilgan holatda jandarm xodimi maxsus raport tayyorlashi shart.

- fuqarolar o'z huquqlari buzilgan deb hisoblasa, *Défenseur des droits* (Ombudsman) organiga yoki sudga murojaat qilish huquqiga ega.

- Jandamlarning harakatlari ustidan prokuratura, ichki audit bo'limlari va mustaqil kuzatuv organlari tomonidan nazorat o'rnatilgan.

AQSHdagi *National Guard* esa ikki yurisdiksiyada – federal va shtat darajasida faoliyat yurituvchi, tezkor safarbar etiladigan tuzilma bo'lib, jamoat tartibini tiklash, favqulodda vaziyatlarda fuqarolarni qutqarish, tabiiy ofatlarda yordam berish kabi vazifalarni bajaradi [6]. Masalan, 2020-yildagi *George Floyd* bilan bog'liq namoyishlar chog'ida AQSH Milliy gvardiyasi ko'plab shaharlarda tinchlikni tiklashda politsiyaga ko'mak bergan. Bugungi kunda AQSHning *National Guard* faoliyati “*Title 32*” va “*Title 10 of the United States Code*” hamda “*The Insurrection Act (1807)*” va “*Posse Comitatus Act (1878)*” asosida huquqiy jihatdan tartibga solinadi. Uning fuqarolarga ta'sir choralari qo'llash vakolati federal (*prezident buyrug'i bilan*) va shtat (*gubernator buyrug'i bilan*) darajasida farq qiladi [7]. Bularga:

birinchidan, AQSHning *National Guard* o'z faoliyati davomida “*State Active Duty va Title 32*” hujjati va shtat gubernatori buyrug'i asosida *tabiiy ofatlar, namoyishlar paytida* fuqarolarga nisbatan ma'muriy ta'sir choralari qo'llash vakolatiga ega. Shuningdek, AQSHda Milliy gvardiya to'g'ridan-to'g'ri *hibsga olish, qidiruv o'tkazish yoki jinoiy ayblov qo'yish* huquqiga ega emas – bu vakolat shtat politsiyasiga tegishli [8];

ikkinchidan, AQSH Milliy gvardiyasi o'z federal yurisdiksiyada (*Title 10*) faoliyat yuritisa, u holda ular *qonunbuzarlikka aralashish, kuch ishlatish, hibsga olish* vakolatiga ham ega bo'ladi. Masalan,

2020-yilda Vashingtondagi ommaviy tartibsizliklar paytida prezident buyrug'i bilan Milliy gvardiya politsiya faoliyatiga jalb etilgan va joydagi namoyishchilarni tarqatish, kuch ishlatish va maydonni tozalash bo'yicha vakolatlar berilgan [9];

uchinchidan, Milliy gvardiya harbiy bo'linma sifatida “*Rules for the Use of Force*” (RUF) bo'yicha faoliyat yuritadi. Bu qoidalarda *hujum xavfi, inson hayotiga tahdid, ommaviy tartibsizlik holati* kabi vaziyatlarda qo'llash mumkin bo'lgan ta'sir choralari – rezina o'qlar, ko'z yoshartiruvchi gaz, miltiq bilan o'ziga xatarsiz to'xtatish kabi usullar tasdiqlangan [10];

to'rtinchidan, Milliy gvardiyaning har bir kuch ishlatish holati “*After Action Report*”, rasmiy hujjatlashtiriladi. Shuningdek, nazoratni davlat audit tashkilotlari, prokuratura va “*Inspector General of the National Guard Bureau*” amalga oshiradi. Bundan tashqari, fuqarolar o'z huquqlari buzilgan deb hisoblasa, “*federal claims*” va “*civil rights litigation*” orqali sudga murojaat qilishi mumkin [11].

Rossiya Federatsiyasidagi **Rosgvardiya** – Milliy gvardiya qo'shinlari federal tuzilmasi sifatida 2016-yilda tashkil etilgan bo'lib, jamoat tartibini saqlash, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash, maxsus rejimli hududlarni qo'riqlash va davlat organlari faoliyatini ta'minlash kabi keng vakolatlariga ega [12]. Ushbu tuzilma yangi texnika va strategiyalar asosida, ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etish bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan kuchlarni o'z ichiga oladi.

Rosgvardiya faoliyati 2016-yil 3-iyunda qabul qilingan 226-FZ-son “*Rossiya Federatsiyasi Milliy gvardiya qo'shinlari to'g'risida*”gi federal qonun va *Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi hamda Jinoyat-protsessual kodekslar* kabi asosiy normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi [13]. OMON esa Rosgvardiya tarkibidagi maxsus jangovar bo'linma sifatida ichki ishlarda va ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etishda faoliyat yuritadi [14].

OMON va **Rosgvardiyaning** ma'muriy ta'sir choralari qo'llash bilan bog'liq vakolatlariga:

- *shaxsni tekshirish va hujjat talab qilish*: jamoat joylarida fuqaroning hujjatlarini tekshirishga ruxsat berilgan.

- *ma'muriy ushlab (zaderjaniye)*: huquq-

buzarlik holatida shaxs 48 soatgacha ushlab turilishi mumkin (KoAP RF, modda 27.3) [15].

- *qonunbuzarlik sodir etgan shaxsga jarima yoki ogohlantirish berish* maxsus protokol asosida amalga oshiriladi.

Jinoyat-protsessual vakolatlariga:

- OMON bo'linmalari tergov harakatlarida faqat *qo'llab-quvvatlovchi kuchlar* sifatida ishtirok etishi mumkin.

- Rosgvardiya xodimlari *qidiruv, hibsga olish, shaxsni kuzatish, guvohni to'plash kabi* vazifalarni IIV organlari bilan hamkorlikda amalga oshiradi [16].

Kuch ishlatish vakolatlariga:

- Rosgvardiya va OMON jismoniy kuch, maxsus vositalar (rezina tayoqlar, ko'z yoshlantiruvchi gaz, elektroshok qurollari), shuningdek, quroldan foydalanish huquqiga ega;

- zo'rvonlik holatlarida qonun bilan aniq belgilangan tartibda (FZ–226-son, 19–23-m.) kuch ishlatish mumkin;

- shaxs qarshilik ko'rsatsa;

- fuqarolar hayotiga tahdid solinsa;

- ommaviy tartibsizliklar yoki to'sqinliklar bo'lsa [17];

- qurol faqat *so'nggi chora* sifatida sifatida qo'llanilishi mumkin.

Ommaviy namoyishlar vaqtidagi vakolatlari:

- OMON va Rosgvardiya *sanksiyalangan va noqonuniy namoyishlarda jamoat xavfsizligini ta'minlashda* ishtirok etadi.

- Ular namoyishchilarni *tarqatish, gruppalashtirish va hibsga olish* bo'yicha aniq taktik vazifalarni bajaradi.

- 2021-yil Navalniy namoyishlari paytida OMON fuqarolarni ommaviy ravishda ushlagan va bu inson huquqlari tashkilotlari tomonidan tanqid qilingan [18].

OMON va Rosgvardiyaning nazorat funksiyalari va javobgarligi:

- Rosgvardiya xodimlarining kuch ishlatish holatlari prokuratura va ichki xavfsizlik bo'limlari tomonidan tekshiriladi;

- ammo mustaqil kuzatuv mexanizmlarining yetishmasligi inson huquqlari tashkilotlari tomonidan tanqid qilinadi [19].

- fuqarolar Rosgvardiya yoki OMON xodimlari harakatlaridan shikoyat qilish uchun prokuratura, sud yoki “inson huquqlari bo'yicha vakolatli vakil (ombudsman)”ga murojaat qilishlari mumkin.

Germaniyada Bundespolizei mamlakat ichki xavfsizligini ta'minlashda markaziy o'rin egallaydi. Uning faoliyatida “*deeskalatsiya*” yondashuvi, ya'ni kuch ishlatishni minimallashtirish va muloqot orqali tartibni tiklash konsepsiyasi muhim o'rin tutadi [20]. Bu yondashuv Germaniyada ommaviy yig'ilishlar paytida zo'rvonliklarning oldini olishda keng qo'llanadi. Shu o'rinda, “*Bundespolizei*” faoliyati Germaniya Federal politsiyasi to'g'risidagi qonun (*Bundespolizeigesetz – BPolG*), shuningdek Jinoyat-protsessual kodeks (*Strafprozessordnung – StPO*) asosida tartibga solinadi [21]. Shuningdek, “*GSG 9*” bo'linmasi “*Bundespolizei*” tarkibidagi maxsus bo'linma bo'lib, terrorizmga qarshi kurash, garovga olish, xalqaro xavfli operatsiyalar bilan shug'ullanadi [22].

“**Bundespolizei**” quyidagi ma'muriy ta'sir choralariga ega:

- *shaxsni tekshirish (Identitätsfeststellung)*: fuqaroning shaxsini aniqlash maqsadida politsiya undan hujjatlarini ko'rsatishni talab qilishi mumkin;

- *qonunbuzarlik holatida vaqtincha ushlab (Vorläufige Festnahme)*: agar shaxs qonunbuzarlikda gumon qilinsa, uni 48 soatgacha ushlab turish huquqi mavjud [23];

- *jarima va ma'muriy protokollar*: kichik huquqbuzarliklar bo'yicha jarima qo'llaniladi (masalan, jamoat joylarida spirtli ichimlik iste'moli, ko'chani to'sish).

“**Bundespolizei**” quyidagi jinoyat-protsessual vakolatlariga ega:

- qidiruv o'tkazish, dalillar yig'ish, guvohlarni so'roq qilish, hibsga olish buyruqlarini ijro etish kabi vakolatlar Germaniya jinoyat-protsessual kodeksi asosida amalga oshiriladi;

- fuqarolarning uyida qidiruv o'tkazish faqat **sud ruxsati** asosida amalga oshiriladi, bundan mustasno holatlar juda kam uchraydi [24].

“**Bundespolizei**” quyidagi kuch ishlatish

qoidalariga amal qiladi (Zwangsanwendung):

- kuch ishlatishga oid barcha vakolatlar “proportionality principle” – mutanosiblik tamoyiliga asoslanadi;

- Bundespolizei xodimlari maxsus tayyorgarlikdan o'tgan bo'lib, **deeskalatsiya** strategiyalaridan (muammoni kuch ishlatmasdan hal qilish) foydalanishga majbur;

- kuch ishlatish vositalari: rezina tayoqlar, gaz ballonlari, elektroshokerlar, rezina o'qlar – faqat qattiq qarshilik hollarida va rasmiy buyruq bilan qo'llaniladi [25].

“**Bundespolizei**” quyidagi maxsus operatsiyalarni (GSG 9) amalga oshiradi:

- GSG 9 fuqarolarga nisbatan ta'sir choralari faqat yuqori xavfli operatsiyalar, garovga olish, terrorchilikka qarshi kurash hollarida amalga oshiradi;

- bu bo'linma otish vakolatiga ega, lekin faqat inson hayoti xavf ostida bo'lgan, hujum sodir etilgan vaziyatlarda qurol qo'llashga ruxsat etilgan [26];

- ularning harakati federal ichki ishlar vazirligi va Bosh prokuratura tomonidan nazorat qilinadi.

Germaniyada jamoatchilik nazorati va shaffoflik quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- *Bundespolizei faoliyati* Politsiya nazorati bo'yicha parlament qo'mitasi, ombudsman instituti va mahalliy prokuratura tomonidan nazorat qilinadi;

- har bir kuch ishlatish holati rasmiy hujjatda qayd etiladi, bu esa davlat hisobotlarida aks etadi va fuqarolarga shaffof ma'lumot taqdim etishga xizmat qiladi [27].

Mazkur davlatlar tajribasini ilmiy tahlil qilish jarayonida ularning jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi institutsional faoliyatida ko'zga tashlanadigan qator ijobiy jihatlarni aniqlash va tahlil etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, ushbu tajriba elementlari milliy huquqni takomillashtirish va amaliyotni modernizatsiya qilishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasiga o'xshash tuzilmalar faoliyatini il-

miy tahlil qilish jarayonida rivojlangan Fransiya, AQSH, Germaniya va Rossiya kabi davlatlarning ijobiy tajribalaridan olingan ijobiy jihatlarni tizimli ravishda bayon etish maqsadga muvofiq. Bularga:

- *huquqbuzarliklarni oldindan bartaraf etishga qaratilgan profilaktika faoliyati* – Fransiyaning Gendarmerie Nationale tuzilmasi huquqbuzarliklar sodir bo'lishining oldini olish uchun jamoa bilan muntazam muloqot olib boradi va mahalliy aholi bilan ishonchga asoslangan munosabat o'rnatgan [28];

- *ikkilamchi bo'ysunuv tizimida samarali muvofiqlashtirish* – AQSH Milliy gvardiyasi federal va shtat darajalaridagi yurisdiksiyani birlashtirib, ichki va tashqi tahdidlarga nisbatan moslashuvchanlikni ta'minlaydi [29];

- *ommaviy tadbirlar va favqulodda holatlarda tezkor safarbarlik imkoniyatlari* – Germaniyadagi Bundespolizei va AQSH Milliy gvardiyasi namoyishlar, tabiiy ofatlar, terakt tahdidlari holatida tezkor harakat qilishga tayyor maxsus bo'linmalarga ega [30];

- *tinch aholi bilan muloqotga asoslangan “deeskalatsiya” strategiyasi* – Germaniyada politsiya va harbiylashtirilgan tuzilmalar zo'ravonlikni kuchaytirish emas, balki fuqarolar bilan muloqot orqali muammoli vaziyatlarni yumshatishga urinadi [31];

- *maxsus tayyorgarlik va texnik jihozlarni yuqori darajasi* – Rossiyadagi Rosgvardiya va Germaniyadagi federal politsiya kuchli logistika, zamonaviy texnologiyalar va yuqori malakaga ega shaxsiy tarkib bilan ta'minlangan [32];

- *fuqarolik jamiyati va davlat tuzilmalari o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga qaratilgan faoliyat* – Fransiya va AQSHda Milliy gvardiya faoliyati jamoatchilik nazorati, parlament hisobotlari va ommaviy axborot vositalari orqali ochiq va oshkora amalga oshiriladi, bu esa fuqarolar ishonchini kuchaytiradi [33].

O'zbekiston sharoitida Milliy gvardiya 2017-yilda Prezident Sh.M. Mirziyoyevning alohida farmoni asosida mustaqil tuzilma sifatida tashkil etilgan bo'lib, uning vakolatlariga jamoat tartibini ta'minlash, aholi va strategik ahamiyatga ega

inshootlarni muhofaza qilish, maxsus operatsiyalarda ishtirok etish kabi ustuvor vazifalar kiritilgan. Mazkur tuzilmaning institutsional rivojlanihida xorijiy mamlakatlar, jumladan Fransiya, AQSH, Germaniya va Rossiyadagi Milliy gvardiyaga o'xshash tuzilmalarning tashkiliy-huquqiy maqomi, jamoat bilan muloqot madaniyati, maxsus tayyorgarlik tizimi va profilaktika faoliyati sohasidagi ilg'or tajribalarini o'rganish alohida ahamiyatga ega. Bu jihatlarda O'zbekiston Milliy gvardiyasi faoliyatini yanada takomillashtirish, jamoat xavfsizligi mexanizmlarini kuchaytirish va milliy xavfsizlikni ta'minlashda muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, xalqaro tajriba tahlillarida Milliy gvardiya kabi tuzilmalarni o'rganishda ijtimoiy-funksional yondashuv eng samarali metodologik asoslardan biri sifatida qayd etiladi. Bu yondashuv jamoat tartibini ta'minlash faoliyatini faqat kuch ishlatish va huquqiy ta'sir choralari doirasida emas, balki davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchli muloqotni shakllantirish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash jarayonining tarkibiy qismi sifatida ham baholash imkonini beradi.

Yuqorida bayon etilgan ilmiy tahlil va xorijiy amaliyot natijalari asosida, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining jamoat tartibini ta'minlashdagi institutsional va huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha bir qator asoslangan takliflarni ilgari surish mumkin. Jumladan:

birinchidan, institutsional va huquqiy maqomni aniqlashtirish:

O'zbekiston Milliy gvardiyasining ichki ishlar va mudofaa sohalaridagi vazifalarini aniq chegaralash, ikkilamchi bo'ysunuv tizimi (*masalan*, Fransiya Gendarmerie Nationale tizimidagi kabi)ni qonunchilikda mustahkamlash maqsadga muvofiq;

ikkinchidan, jamoat bilan muloqot madaniyatini mustahkamlash:

“Community policing” va “proximal policing” tajribalari asosida fuqarolar bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish, mahalla, ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan profilaktik hamkorlikni kengaytirish;

uchinchidan, qonuniy kuch ishlatish standartlarini belgilash:

Milliy gvardiya xodimlari uchun kuch ishlatishni tartibga soluvchi alohida normativ hujjat qabul qilish, u orqali mutanosiblik, zarurat va qonuniylik prinsiplariga rioya etilishini kafolatlash;

to'rtinchidan, shaffoflik va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini joriy etish:

Milliy gvardiya faoliyati ustidan parlament nazorati, ombudsman instituti, fuqarolik jamiyati va OAV tomonidan jamoatchilik nazoratini tashkil etish;

beshinchidan, favqulodda holatlarda safarbarlik salohiyatini oshirish:

tabiiy ofatlar, epidemiya, ommaviy namoyishlar paytida Milliy gvardiyani tezkor harakatlarga jalb etish uchun maxsus taktik bo'linmalarni shakllantirish;

oltinchidan, ijtimoiy-funksional yondashuvni institutsionallashtirish:

jamoat tartibini ta'minlashda huquqni muhofaza qilishdan tashqari, huquqiy ong, fuqarolik madaniyati va davlat-jamiyat munosabatlarini shakllantirishda Milliy gvardiyaning ijtimoiy roli qonunlar mustahkamlanishi lozim.

Ilgari surilayotgan takliflardan kelib chiqib, kutiladigan ijobiy natijalar:

1) Milliy gvardiya faoliyatining huquqiy asoslari mustahkamlanib, vakolatlari aniq va chegaralangan bo'ladi;

2) fuqarolar bilan muloqot va ishonchli aloqalar orqali huquqbuzarliklar soni qisqaradi;

3) kuch ishlatishda mutanosiblik va qonuniylik ta'minlanadi;

4) Milliy gvardiya ustidan jamoatchilik nazorati shaffof faoliyat yuritishni rag'batlantiradi;

5) O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlashning samaradorligi ortib, huquqiy davlat prinsiplari mustahkamlanadi.

Yuqorida keltirilgan takliflar jahon amaliyotida o'zini oqlagan ilg'or modellar, shuningdek, O'zbekiston huquqshunoslik maktabidagi taniqli olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariy xulosalar va huquqiy tavsiyalar tahlili asosida shakllantirilgan bo'lib, ularning amalda tatbiq etilishi Milliy gvardiyaning jamoat tartibini ta'minlash sohasidagi insti-

tutsional asoslarini mustahkamlash, funksional faoliyatini zamonaviy tahdid va chaqiriqlarga mos ravishda qayta tashkil etish, hamkorlik va oshkorlik mexanizmlarini kuchaytirish hamda fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda davlat organlari o'rtasidagi idoralararo samaradorlikni yanada oshirishga xizmat qiladi. Shu orqali Milliy gvardiya tizimida huquqiy aniqlik, tashkiliy barqarorlik va jamoatchilik ishonchiga, samarali va shaffof boshqaruv modeliga asoslangan faoliyatni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

ishga xizmat qiladi. Shu orqali Milliy gvardiya tizimida huquqiy aniqlik, tashkiliy barqarorlik va jamoatchilik ishonchiga, samarali va shaffof boshqaruv modeliga asoslangan faoliyatni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Bodin J., Bourdin P.-Y. Police et démocratie: la sécurité en question. L'Harmattan, 2018.
2. <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/eogn> – École des officiers de la Gendarmerie Nationale расмий маълумотлари.
3. <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/crgn> – Community Policing in the Gendarmerie.
4. Deffem, M. (2002). Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation. Oxford University Press.
5. Code de procédure pénale, Livre Ier, art. 62-78.; Loi n 2003-239 relative à la sécurité intérieure (Loi Sarkozy).; <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr> – Gendarmerie расмий сайти.; <https://www.defenseurdesdroits.fr> – Défenseur des droits, 2023.; OECD, Police Use of Force: Legal Provisions and Oversight Mechanisms in France, 2022.
6. National Guard Bureau. "Military Response to Civil Unrest 2020." U.S. Government Publishing Office, 2021. <https://www.nationalguard.mil>.
7. United States Code, Title 10 & Title 32 – <https://uscode.house.gov>.
8. Posse Comitatus Act, 18 U.S.C. § 1385 – <https://law.cornell.edu>.
9. Congressional Research Service (2020). Deployment of the National Guard in Civil Disturbances.
10. Department of Defense Directive 5210.56 – Use of Force Policy for National Guard Units.
11. National Guard Bureau Office of the Inspector General – <https://www.nationalguard.mil>.
12. Официальный сайт Росгвардии: <https://rosgvard.ru>.
13. Федеральный закон №226-ФЗ "О войсках национальной гвардии РФ" от 03.07.2016 – http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200168.
14. Официальный сайт Росгвардии – <https://www.rosgvard.ru>.
15. Кодекс РФ об административных правонарушениях (КоАП), ст. 27.3 – https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661.
16. Уголовно-процессуальный кодекс РФ (УПК РФ), ст. 38–164 – http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481.
17. Закон №226-ФЗ, главы 4–5 – "Применение силы и оружия".
18. Human Rights Watch Report (2021). Russia: Police Crackdown on Peaceful Protests – <https://www.hrw.org>.
19. Amnesty International. Law Enforcement and Accountability in Russia, 2022 – <https://www.amnesty.org>.
20. Bundesministerium des Innern. Bundespolizei Strategiepapier 2022. Berlin, 2022. <https://www.bundespolizei.de>.
21. Bundespolizeigesetz (BPolG), 2021 – <https://www.gesetze-im-internet.de/bpolg>.
22. Bundesministerium des Innern. Struktur der Bundespolizei und GSG 9, Berlin, 2022.
23. Strafprozessordnung (StPO), §127 – <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo>.
24. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Use of Force by Law Enforcement: Country Report – Germany, 2021.
25. PoliceChief Magazine (2021). De-Escalation in German Federal Policing Practice.
26. Britannica.com – GSG 9, <https://www.britannica.com/topic/GSG-9>.
27. Bundespolizei Official Transparency Reports – <https://www.bundespolizei.de>.
28. Bodin J., Bourdin P.-Y. Police et démocratie: la sécurité en question. L'Harmattan, 2018.
29. Bailey R., Moore J. The Role of the National Guard in Domestic Security. Homeland Security Journal, 2019.
30. National Guard Bureau Reports (2020–2023): <https://www.nationalguard.mil>.
31. Bundesministerium des Innern. Bundespolizei Strategiepapier, Berlin, 2022.
32. Официальный сайт Росгвардии: <https://rosgvard.ru>.
33. OSCE Report on Public Order and Internal Security Institutions (Vienna, 2022).

ICHKI ISHLAR ORGANLARINING DAVLAT HOKIMIYATI VAKILLIK ORGANLARI BILAN O'ZARO MUNOSABATLARIGA OID FIKR VA MULHAZALAR

Torebekov Baxtiyar Ismandiyarovich
Berdaq nomidagi Qoraqalpog'iston davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlarining davlat hokimiyati vakillik organlari bilan o'zaro munosabatlaridagi o'ziga xos xususiyatlar, huquqiy asoslariga oid fikr va mulohazalar ilgari surilgan. Ichki ishlar organlarining davlat hokimiyati vakillik organlari bilan o'zaro munosabatlaridagi alohida jihatlar Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida tahlil qilinib, bunday munosabatlarning asosiy yo'nalishlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy davlat hokimiyat organlari, hisobdorlik, qonun ijodkorligi va tashabbuslar, deputatlik so'rovlari, parlament nazorati, hududiy profilaktik tadbirlar.

МНЕНИЯ И РАЗМЫШЛЕНИЯ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ С ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Аннотация. В статье изложены мысли и размышления об особенностях и правовых основах взаимоотношений органов внутренних дел и представительных органов государственной власти. На примере Республики Каракалпакстан анализируются особенности взаимоотношений органов внутренних дел и представительных органов государственной власти, указываются основные направления таких взаимоотношений.

Ключевые слова: местные органы государственной власти, подотчетность, законотворчество и инициативы, парламентские запросы, парламентский контроль, территориальные профилактические меры.

OPINION AND CONSIDERATIONS ON THE RELATIONSHIPS OF INTERNAL AFFAIRS BODIES WITH REPRESENTATIVE BODIES OF STATE AUTHORITY

Abstract. The article presents thoughts and considerations on the peculiarities and legal bases of the relationship between internal affairs bodies and representative bodies of state power. Using the example of the Republic of Karakalpakstan, the peculiarities of the relationship between internal affairs bodies and representative bodies of state power are analyzed, and the main directions of such relationships are indicated.

Keywords: local government bodies, accountability, lawmaking and initiatives, parliamentary inquiries, parliamentary control, territorial preventive measures.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida aholining tinch va oson hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi ishlarni "Xalq manfaatlariga xizmat

qilish" tamoyili asosida tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etilib, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o'zaro maqsadli hamkorligi yo'lga qo'yildi. Shu bilan birga, jahonda kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ziddiyatlar, el-yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar mas'ul davlat tuzilmalariga o'z faoliyatini

“Barcha sa’y-harakatlar inson qadri uchun” degan ustuvor g’oya asosida tashkil etish kerakligini uqtirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida” 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son farmonida muvofiq, shuningdek, mamlakatimizda jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini yanada rivojlantirish hamda ushbu sohada davlat siyosatining istiqbolli yo’nalishlarini belgilash maqsadida, jamoat xavfsizligini ta’minlashdagi ilg’or xorijiy va milliy tajribalar asosida ishlab chiqilgan hamda aholini har qanday tahdidlardan kafolatli himoya qilishga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasi ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etilmoqda [1].

Mazkur dasturulamal hujjatga ko’ra, Qoraqalpog’iston Respublikasi Jo’qorg’i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari majlislarida hududiy ichki ishlar organlari rahbarlarining o’rinbosarlari – jamoat xavfsizligi xizmati boshliqlari tomonidan har chorakda jamoat xavfsizligi yuzasidan hisobot berish tartibi belgilangan.

Ma’lumki, «Ichki ishlar organlari to’g’risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining 13-moddasida ichki ishlar organlari tizimi O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Qoraqalpog’iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boshqarmalari, viloyatlar ichki ishlar boshqarmalari, tumanlar va shaharlar ichki ishlar boshqarmalari (bo’limlari), transportda xavfsizlikni ta’minlash boshqarmalari (bo’limlari), jazoni ijro etish muassasalari, ichki ishlar organlarining o’ta muhim va toifalangan obyektlardagi bo’linmalari, shaharcha ichki ishlar bo’linmalari, mahalla huquq-tartibot maskanlari hamda ichki ishlar organlarining tayanch punktlari, shuningdek ta’lim va tibbiyot muassasalari, ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun tashkil etiladigan boshqa bo’linmalar va tashki-

lotlardan tashkil topishi qayd etilgan [2].

Ushbu Qonunning 13¹-moddasiga ko’ra, Qoraqalpog’iston Respublikasi Ichki ishlar vaziri, Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boshqarmalarining, viloyatlar ichki ishlar boshqarmalarining boshliqlari huquqbuzarliklarning oldini olish va ularning profilaktikasi holati to’g’risida, ularning o’rinbosarlari – Jamoat xavfsizligi xizmati boshliqlari jamoat xavfsizligi haqida har chorakda tegishincha Qoraqalpog’iston Respublikasi Jo’qorg’i Kengasiga, xalq deputatlari Toshkent shahar va viloyatlar Kengashlariga hisobot taqdim etishi belgilab qo’yilgan.

Ta’kidlash lozimki, bugun kunda mahalliy boshqaruv tizimida keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu, o’z navbatida, ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o’zaro munosabatlariga o’z ta’sirini ko’rsatadi. Bu borada professor I. Xamedov va tadqiqotchi I. Say haqiqatan ham mahalliy boshqaruv islohotlarining asosiy konseptual masalasi – bu o’zgarishlarga asos bo’ladigan modelni tanlash ekanligini o’z ilmiy qarashlarida bayon etadilar [3]. Xorijiy tajriba, shuningdek, «O‘zbekiston – 2030» strategiyasining maqsadlari mahalliy boshqaruv tizimida o’zini o’zi boshqarish tamoyillarini kuchaytirish zarurligini ko’rsatmoqda. Hokim mahalliy kengash rahbari bo’lgan vaqtda, kengash o’zining davlat organi sifatidagi maqomini yo’qotib, munitsipal hokimiyat organiga aylanishi mumkinligi hech kimning xayoliga ham kelmagan. Biroq yangi sharoitda joylardagi vakillik organlarini, shuningdek, ularning hokimlar bilan o’zaro hamkorligining tashkiliy-huquqiy mexanizmini tubdan o’zgartirish islohotlarning asosiy maqsadi ekanligini unutmash kerak.

Mamlakatimizda muhim konstitutsiyaviy o’zgarishlar amalga oshirilayotganligiga qaramay, mahalliy kengashlar hanuzgacha munitsipal emas, balki davlat hokimiyati organlari hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati to’g’risida”gi qonunida ularning mahalliy davlat hokimiyatining vakillik organlari sifatidagi maqomi aniq belgilab qo’yilgan. Unga asosan, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda

(tumanga bo’ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlaridir. Turli darajadagi mahalliy kengashlarning bir-biriga bo’ysunishi, garchi ular tegishli hudud aholisi tomonidan saylansa-da, ushbu organlarning davlat-boshqaruv xususiyatiga ega ekanligidan dalolat beradi.

Hokimlar joylardagi ijro hokimiyatiga rahbarlik qilish bilan birga, davlat hokimiyatini ham ifodalaydi va tegishli hududda umumdavlat siyosatini amalga oshirish uchun javobgar hisoblanadi. Aniqroq aytganda, bugungi kunda faqatgina mahallalar darajasida – davlat hokimiyati aralashuvidan qonuniy jihatdan himoyalangan munitsipal avtonomiyaga ega bo’lmagan va mahalliy darajada mustaqil siyosat yuritish uchun yetarli moliyaviy-moddiy salohiyatga ega bo’lmagan – fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlarini mahalliy o’zini o’zi boshqarish organlari deb hisoblash mumkin.

Mahalliy kengash vakolatida ma’murchilik va vakillik asoslarining bunday qorishib ketishi faqat mahalliy boshqaruvning sovet modeliga xos. Mamlakatdagi mahalliy boshqaruv tizimida hokimlarning maqomi kengashlarning to’laqonli hokimiyatiga asoslangan sovet modelini to’liq takrorlamasa-da, ushbu modelning Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi postsovet modifikatsiyasi mantig’iga to’liq mos keladi [3].

Agar islohotning maqsadi mahalliy kengashlarni joylarda umumdavlat siyosatini amalga oshirish uchun mas’ul organlar emas, balki hududlar aholisining manfaatlarini ifodalovchi organlar, ya’ni “xalqning haqiqiy ovozi” ta’rifiga va “aholi manfaatlariga xizmat qilish” tamoyiliga javob beradigan munitsipal hokimiyatning vakillik organlariga aylantirish deb hisoblasak, mahalliy boshqaruvni kontinental model bo’yicha isloh qilish yo’li eng maqbul ko’rinadi [4].

Ushbu masalada tadqiqot olib borayotgan tadqiqotchilar *kontinental modelning* o’ziga xos xususiyatlarini qayd etib, mazkur model islohotni bosqichma-bosqich amalga oshirishga imkon beradi, markaziy hokimiyat tomonidan ishonchli nazoratni saqlab qolgan holda munitsipal hoki-

miyatlarga bosqichma-bosqich tobora ko’proq mustaqillik berib borishni ta’kidlaydilar. Markaziy va Sharqiy Yevropaning aksariyat postsotsialistik mamlakatlari o’zlarining mahalliy boshqaruv tizimlarini sovet modelidan kontinental modelga isloh qilish yo’lidan bordi. Ularning tajribasi aynan dastlabki institutsional shart-sharoitlar va mo’ljallanayotgan transformatsiya modelining o’xshashligi nuqtai nazaridan O‘zbekiston uchun manfaatli ekanligi qayd etishadi.

Mahalliy boshqaruv tizimidagi islohotlar, O‘zbekiston uchun maqbul modellar haqidagi fikr va mulohazalar bahsli va munozarali. Shu jihatdan ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o’zaro munosabatlarining mazmuni, tushunchasi, o’ziga xos xususiyatlariga oid fikrlarimizni bayon etamiz. Albatta, ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o’zaro munosabatlari keng ma’noda davlat va jamiyatdagi tartibni saqlash, jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatlar bilan kurashishda muhim rol o’ynaydi. Bu o’zaro munosabatlar organlar o’rtasidagi huquqiy, ijtimoiy va amaliy muloqotlarni, hamkorlikni va muammolarni hal qilishni nazarda tutadi. Ichki ishlar organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari (ya’ni, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo’ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari) o’rtasidagi munosabatlar ayrim asosiy prinsiplar va mexanizmlar orqali amalga oshiriladi.

Fikrimizcha, ichki ishlar organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari o’rtasidagi munosabatlar quyidagi asosiy prinsiplarga tayanishi lozim:

Hamkorlik va o’zaro hamjihatlik. Ichki ishlar organlari va mahalliy hokimiyat organlari o’z faoliyatlarini muvofiqlashtirib, jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va aholiga xavfsiz muhit yaratish maqsadida yaqin hamkorlikda ish olib boradilar.

Vakolatlar taqsimotiga rioya qilish. Har bir organ o’z vakolatlari doirasida harakat qiladi. Mahalliy hokimiyat organlari ichki ishlar organlariga qonun hujjatlarida belgilangan doiradagina ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Mahalliy ahamiyatga ega masalalarni birgalikda hal etish. Jamoat tartibini saqlash, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, profilaktika ishlarini tashkil etish kabi vazifalarda ikki organ birgalikda faoliyat yuritadi.

Axborot almashinuvining shaffofligi. Ichki ishlar organlari va xalq deputatlari Kengashlari o'rtasida zarur ma'lumotlar almashinuvi tashkil etiladi, bu esa qarorlar qabul qilish samaradorligini oshiradi.

Hisobdorlik va jamoatchilik nazorati. Ichki ishlar organlari mahalliy Kengashlar oldida hisobot beradi (ma'lum vaqtda, jamoat xavfsizligi bo'yicha amalga oshirilgan ishlar yuzasidan). Bu demokratik nazoratni ta'minlaydi.

Qonun ustuvorligi. Barcha munosabatlarda Konstitutsiya va qonunlarga qat'iy rioya qilinadi, hech bir organ o'z vakolatini suiiste'mol qilmasligi kerak.

Ilmiy adabiyotlarda ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan «o'zaro munosabatlari» hamda ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan «o'zaro hamkorligi»ga oid tushunchalarni uchratish mumkin [5, 6].

Ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro munosabatlari – bu davlat xavfsizligini ta'minlash va jamoat tartibini saqlash yo'lidagi samarali hamkorlik. Ushbu munosabatlar davlat siyosatiga, qonunlar va mahalliy talablarga asoslanadi va ularning maqsadi – jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va ijtimoiy barqarorlikni saqlash.

Ichki ishlar organlari bilan davlat hokimiyati vakillik organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida qaraydigan bo'lsak, bunga umumiy huquqiy-siyosiy tizim doirasida amalga oshiriladigan o'ziga xos hududiy xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon sifatida qarash mumkin. Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren respublika bo'lib, uning davlat hokimiyati vakillik organi – **Jo'qorg'i Kenges** hisoblanadi. U Konstitutsiya va Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy asoslariga ko'ra qonunchilik

faoliyatini amalga oshiradi, ya'ni Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyaning 68-moddasiga muvofiq, Qoraqalpog'iston Respublikasining Jo'qorg'i Kengesi oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi [7].

Ichki ishlar organlarining davlat hokimiyati vakillik organlari bilan o'zaro munosabatlarining quyidagi asosiy yo'nalishlarni ko'rsatish mumkin:

Hisobot berish va axborot taqdim etish. Qoraqalpog'iston Respublikasi IIV rahbariyati Jo'qorg'i Kenges sessiyalarida belgilangan masalalar yuzasidan hisobot beradi. Bu orqali vakillik organi ichki ishlar faoliyatini nazorat qilib boradi.

Qonun ijodkorligi va tashabbuslar. Jo'qorg'i Kenges jinoyatchilikning oldini olish, fuqarolar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan hududiy me'yoriy hujjatlar qabul qiladi. IIV bu jarayonda amaliyotchi tashkilot sifatida ishtirok etadi.

Deputatlik so'rovlari va parlament nazorati. Jo'qorg'i Kenges deputatlari ichki ishlar organlari faoliyati yuzasidan deputatlik so'rovlari yuborishi, shaxsiy qabullar o'tkazishi mumkin. Bu fuqarolarning murojaatlarini hal etishda mansabdor shaxslarning mas'uliyatini oshiradi.

Hududiy profilaktik tadbirlar. IIV va mahalliy davlat hokimiyati organlari hamkorligida hududlarda «Xavfsiz hudud – dolzarb 50 kunlik» keng qamrovli maxsus profilaktik tadbirlar o'tkazilishi bu yo'nalishdagi o'zaro munosabatlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan *o'zaro hamkorligi* jamoat xavfsizligi, jinoyatchilikka qarshi kurashish va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan muhim faoliyatdir. Bu turli shakllardagi hamkorlik, axborot almashinuvi va qo'shma tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu hamkorlik aholi huquqlarini himoya qilish va jamoat tartibini saqlash uchun zarurdir.

Shu asosda ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro hamkorligi – bu ichki ishlar organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari (tuman, shahar hokimliklari, mahalliy kengashlar) o'rtasida qonunga asoslangan, jamoat xavfsizligi, jinoyatchilikka qarshi

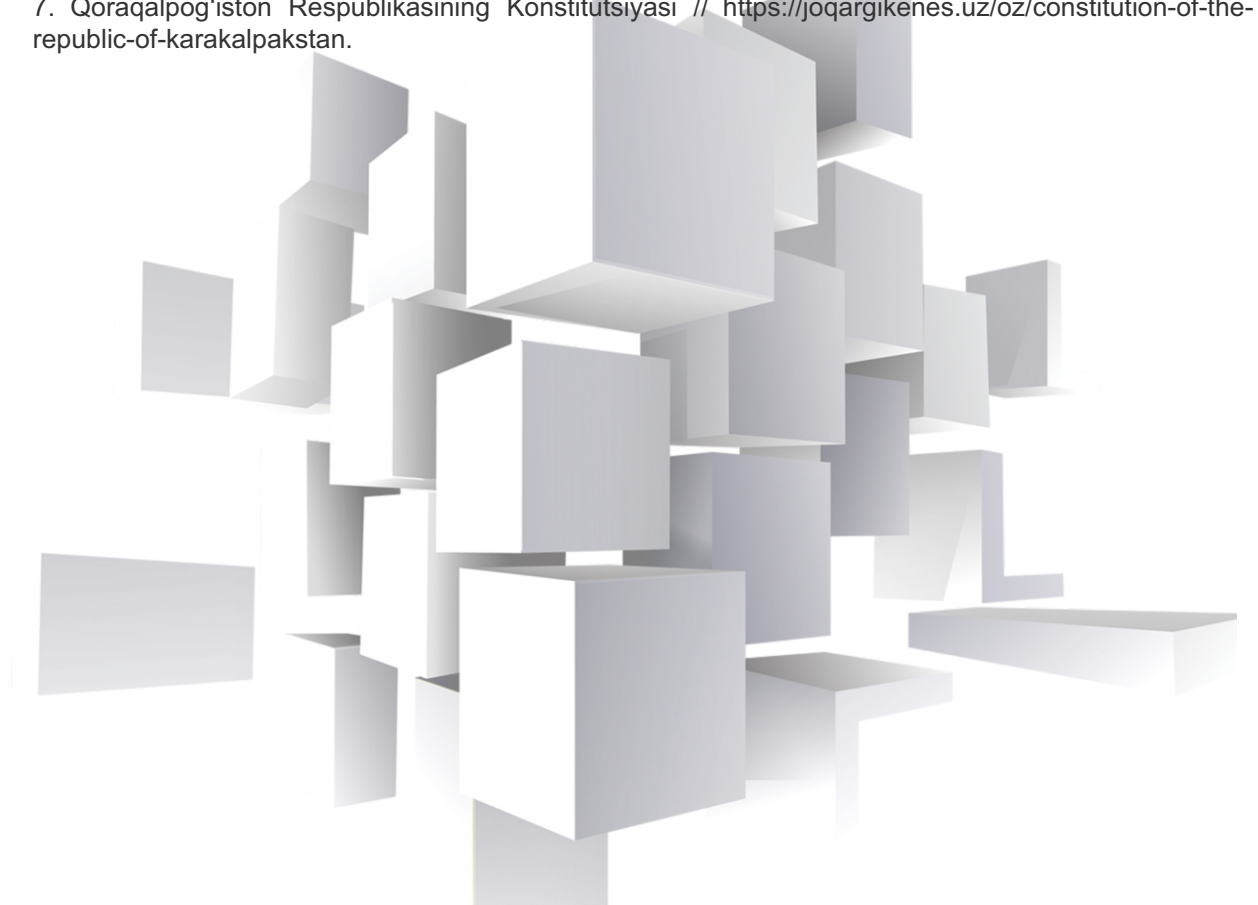
kurashish, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va boshqa ijtimoiy muam-molarni hal qilish maqsadida olib boriladigan hamkorlik faoliyati, deb ta'rif berish mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, elektron tizimlar orqali axborot almashinuvni keng joriy qilish, **jamoatchilik bilan ochiq muloqotlarni**

kuchaytirish, amaliyotda uchrayotgan muam-molarni qonunchilik orqali hal etishda IIV taklif-larini hisobga olish ichki ishlar organlarining mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro munosabatlari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6196-son farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.03.2021-y., 06/21/6196/0240-son.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ichki ishlar organlari to'g'risida»gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016-y., 8-son, 438-m.
3. Xamedov I., Say I. Mulohaza: O'zbekiston mahalliy hokimiyat organlarini isloh qilishning qaysi modelini tanlaydi? // <https://www.gazeta.uz/uz/2025/03/27/local-government-reform>.
4. Азизова А. И. Основные модели местного самоуправления // Актуальные проблемы права: Материалы VIII междунар. науч. конференции. – Т., 2019. – С. 3–6.
5. Андреева В. А. и др. Зарубежные модели местного самоуправления: достоинства и недостатки // Журнал «Инновационные аспекты развития науки и техники», 2021. – № 3. – С. 193–196.
6. Беженцев А.А. Взаимодействие правоохранительных органов с общественностью: понятие, цели и задачи // Юрист-Правовед, 2024. – № 1(108). – С. 27–32 / file:///C:/Users/Acer/Downloads/vzaimodeystvie-pravooxranitelnyh-organov-s-obschestvennostyu-ponyatie-tseli-i-zadachi20(1).pdf;
7. Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi // <https://joqargikenes.uz/uz/constitution-of-the-republic-of-karakalpakstan>.

JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH: HUQUQIY-TASHKILIY CHORALAR TAHLILI

Qobilov Ulug'bek Musurmonovich

O'zbekiston Respublikasi IIV huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti bo'lim boshlig'i, dotsent, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jazoni ijro etish tizimida jazoni ijro etish muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish, mahkumlarni qayta tarbiyalash, inson huquqlarini himoya qilish, raqamlashtirishni joriy etish kabi yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, islohotlarning samaradorligini baholashda yagona monitoring tartibini joriy etish taklif etilgan.

Kalim so'zlar: jazoni ijro etish, jinoyat-ijroiya qonunchiligi, jazoni ijro etish muassasalari, mintaqaviy muvofiqlashtirish markazlari, tizim faoliyatini raqamlashtirish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ПО ИСПОЛНЕНИЮ НАКАЗАНИЯ: АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ И ОРГАНИЗАЦИОННЫХ МЕР

Аннотация. В статье проанализированы правовые основы реформ, осуществляемых в системе исполнения наказания. Реформы направлены на повышение эффективности работы учреждений исполнения наказания, перевоспитание осужденных, защиту прав человека и внедрение цифровых технологий. Предлагается ввести единый порядок мониторинга хода реформ для оценки их эффективности.

Ключевые слова: система исполнения наказаний, уголовно-исполнительное законодательство, учреждения исполнения наказания, региональные координационные центры, цифровизация деятельности системы.

IMPROVING THE ACTIVITIES OF PENAL INSTITUTIONS: ANALYSIS OF LEGAL AND ORGANIZATIONAL MEASURES

Abstract. This article analyzes the legal foundations of the reforms implemented in the penal enforcement system. The reforms aim to increase the efficiency of penal institutions, rehabilitate inmates, protect human rights, and introduce digital technologies. It is also proposed to establish a unified monitoring procedure to assess the effectiveness of these reforms.

Keywords: penal enforcement, penal legislation, penal institutions, regional coordination centers, digitalization of the penal system.

Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida bugun jahon miqyosida yurtimiz haqida so'z ketganda «Yangi O'zbekiston» iborasi tilga olinayotgani, bu keyingi yillarda taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo'yganimiz, erishayotgan zalvorli yutuqlarimizning e'tirofi ekanini alohida ta'kidladi.

Darhaqiqat, keyingi vaqtlarda mamlakatimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan yangi bosqichdagi islohotlar o'z mevalarini bera boshlab, O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda.

Mazkur yangilanishlar barcha sohalar kabi ichki ishlar organlari faoliyati samapadorligini oshirishga qaratilgani bilan ham alohida ahami-

yatga ega. Yaqin istiqboldagi taraqqiyotimizning dasturi bo'lgan Harakatlar strategiyasining ikkinchi yo'nalishi ham aynan qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimi islohotlariga bag'ishlangani bejiz emas. Yangi O'zbekistonda demokratik davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak», degan yuksak g'oyaga asoslangan holda amalga oshirilmoqda.

Shu o'rinda jazoni ijro etish tizimidan amalga oshirilgan islohotlar va ularning natijalari haqida to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-apreldagi PF-5005-son "Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlashda ularning mas'uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni jazoni ijro etish tizimini isloh qilishning yangi bosqichini belgilab berdi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatga asosan ichki ishlar organlarining ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lgan jazolarni ijro etish sohasidagi faoliyatini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi. Unga asosan:

birinchidan, mahkumlar va qamoqqa olingan shaxslarning huquqlariga so'zsiz rioya etilishini, ularning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilinishini ta'minlash, xodimlarning xizmat vazifalarini lozim darajada bajarishlari ustidan nazoratni korrupsiya va mansab vakolatini suiiste'mol qilish holatlarini istisno etadigan tarzda kuchaytirish;

ikkinchidan, mahkumlarda qonun talablariga va jamiyatdagi xulq-atvor qoidalariga rioya etish madaniyatini, bilim va ma'naviy-axloqiy saviyasini oshirishga intilishni shakllantirishga qaratilgan qayta tarbiyalash va axloqan tuzatish jarayonini takomillashtirish;

uchinchidan, fuqarolar bilan ularni jinoiy-ijroiya sohasida tashvishga solayotgan muammolarni hal etishda samarali muloqot o'rnatish, jazoni ijro etish muassasasidan ozod etilgan shaxslar ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlari bilan uzviy hamkorlikni ta'minlash;

to'rtinchidan, malakali kadrlarni tanlash, ularni maxsus kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha samarali mexanizmlarni joriy etish;

beshinchidan, mehnat bozorida talabgor kasblar bo'yicha asosiy hunar va umumta'lim dasturlarini amalga oshirish doirasida mahkumlarni, xususan, voyaga yetmagan va ma'lumotga ega bo'lmaganlarni o'qitish sifatini oshirish;

oltinchidan, mahkumlarning mavjud salohiyatidan samarali foydalanish va ularni ish bilan ta'minlash maqsadida jazoni ijro etish muassasalarining ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish, shu jumladan ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish;

yettinchidan, qo'yilgan vazifalarni samarali bajarishni, mahkumlar va qamoqqa olingan shaxslarga qulay sharoitlar yaratishni nazarda tutuvchi ishni tashkil etishning zamonaviy shakl va usullarini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faoliyatda keng qo'llash [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida» 2021-yil 2-apreldagi PQ-5050-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti to'g'risidagi nizom tasdiqlandi [2].

Alohida qayd etish lozimki, so'nggi yillarda sohaga doir **3 ta qonun**, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **6 ta qarori**, 1 ta farmoni, Hukumatning **10 ta qaror** va farmoyishlari, **14 ta** boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida jazo muddatini o'tayotgan mahkumlarning qonuniy huquq va erkinliklari yanada takomillashtirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lgan jazolarni ijro etish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 11-avgustdagi PQ-3200-son qarori talablariga muvofiq ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lgan jazolarni ijro etish sohasi faoliyati

tubdan takomillashtirilib, mahkumlarning huquqlari doirasi kengaytirildi [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2017-yil 30-noyabrdagi PF-5268-son farmoni [4] talablariga ko'ra, tergov hibsxonalaridagi mavjud tergovchilar xonalariga 123 dona zamon talablariga javob beradigan ovoz yozishga mo'ljallangan video kuzatuv vositalari o'rnatilib, ishga tushirildi [5].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti Markazlashtirilgan jamg'armasi to'g'risida" 2017-yil 23-oktyabrdagi 861-son qarori talablariga muvofiq jazoni ijro etish muassasalarining ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi hamda xizmat ko'rsatish faoliyatidan oladigan daromadlaridan Jazoni ijro etish departamenti tomonidan belgilanadigan miqdordagi ajratmalar hamda jazoni ijro etish muassasalarining soliqlar va yig'imlar, shuningdek davlat maqsadli jamg'armalariga ajratmalar bo'yicha qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar taqdim etilishi natijasida jamg'ariladigan mablag'lari hisobidan shakllantiriladigan Vazirlik Jazoni ijro etish departamenti Markazlashtirilgan jamg'armasi tashkil qilindi [6].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Jazoni o'tash muassasalari huzurida davlat unitar korxonalarini tashkil etish to'g'risida" 2017-yil 20-noyabrdagi 924-son qarori (Mazkur qaror O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 15-avgustdagi 445-son "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti faoliyatini yanada samarali tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga asosan o'z kuchini yo'qotgan) talablariga ko'ra, jazoni ijro etish koloniyalari huzurida 39 ta (shundan, 22 tasi ishlab chiqarishga va 17 tasi qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan) davlat unitar korxonalari tashkil etildi [7].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «2018–2024-yillarda jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to'g'risida» 2017-yil 11-noyabrdagi 904-son qarori (Mazkur qaror O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 15-avgustdagi 445-son "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti faoliyatini yanada samarali tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga asosan o'z kuchini yo'qotgan)da belgilangan ustuvor vazifalardan kelib chiqqan holda 2018–2022-yillarda jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturiga asosan modernizatsiya ishlari amalga oshirildi [8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarning mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 12-maydagi PF-5441-son farmoni talablariga muvofiq tergov hibsxonalari va yopiq turdagi jazoni ijro etish koloniyalarida audio va video kuzatuv qurilmalari bo'lmagan, advokat va himoya ostidagi shaxsning suhbatini uchinchi shaxslar eshitishini istisno etuvchi 69 ta advokatlar uchun alohida xonalar ajratilib, ushbu xonalar zarur mebel va boshqa inventarlar bilan jihozlandi [9].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 7-noyabrdagi PQ-4006-son qarori talablariga asosan ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazolari qo'llanilgan shaxslarni to'g'ri ijtimoiy hayotga yo'naltirish maqsadida 2019-yil 1-yanvardan boshlab Jazoni ijro etish bosh boshqarmasi huzurida Probatsiya xizmati faoliyati yo'lga qo'yildi [10]. Keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti va uning hududiy bo'linmalari tarkiblarida qayta tashkil etildi [11].

Toshkent viloyati Zangiota tumanida zamonaviy, xalqaro standartlarga mos yangi tergov hibsxonasi qurilib, 2018-yil 15-yanvardan foydalanishga topshirildi [12].

O'zbekiston Respublikasining "Mahkumlarining hamda qamoqda saqlanayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" 2019-yil 14-martdagi O'RQ-530-son qonuniga asosan O'zbekiston Respublikasi jinoyat-ijroiya qonunchiligi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015-yil 17-dekabrdagi rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan «Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standartlari qoidalar» (Nelson Mandela qoidalar) milliy qonunchiligimizga implementatsiya qilindi [13]. Unga ko'ra:

- mahkumlarga psixologik yordam olish huquqi berildi;
- tibbiy yordamga muhtoj mahkumlarga Sog'liqni saqlash vazirligi hududiy muassasalariga joylashtirishga ruxsat berildi;
- og'ir kasallikka chalingan mahkumlarga telefon orqali qo'shimcha so'zlashishga, shifokorning ruxsati bilan uchrashishga ruxsat berildi;
- ruhiy holati buzilgan vaqtda mahkum tomonidan sodir etilgan tartibbuzarlik uchun intizomiy jazo choralari qo'llash bekor qilindi.

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" 2019-yil 29-avgustdagi O'RQ-558-son qonuniga muvofiq mahkumlarning ish haqidan ijtimoiy sug'urta ajratilmasligi belgilanib, pensiya ta'minotiga ega bo'lishi ta'minlandi [14]. Shuningdek, ushbu Qonunga asosan yopiq turdagi koloniyalarda saqlanayotgan mahkumlarning telefon so'zlashuvi, yo'qlov va uchrashuvlar olishi soni qariyb ikki barobarga ko'paytirildi. Unga ko'ra, telefon so'zlashuvlari umumiy tartibda – 6 tadan 12 taga, qattiq – 3 tadan 5 taga, maxsus va turmada – 2 tadan 4 taga, tarbiya koloniyada – 12 tadan 24 taga; yo'qlov (posylka) olish umumiy tartibda – 6 tadan 12 taga, qattiq tartibda – 4 tadan 8 taga, maxsus va turmada – 3 tadan 6 taga, tarbiya

koloniyalarda – 6 tadan 12 taga ko'paytirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar uchun umumiy ta'lim va kasb-hunarga o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 16-apreldagi 318-son qarori talablariga muvofiq jazo muddatini o'tayotgan mahkumlarning ta'lim olishi va kasb-hunar egallashlari bo'yicha huquqiy kafolat mustahkamlandi. Shuningdek, «Hunarmand» uyushmasi bilan hamkorlikda «Usta-shogird» maktablari faoliyati yo'lga qo'yildi [15].

Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning mehnat bilan bandligini ta'minlash, jazoni ijro etish koloniyalari huzuridagi davlat unitar korxonalari ishlab chiqarish va qishloq xo'jalik faoliyatini bosqichma-bosqich takomillashtirish borasida zarur choralar ko'rildi.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-iyundagi Saylov kodeksi talablariga asosan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyati uchun jazo o'tayotgan mahkumlarga ilk marotaba saylov huquqi berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 19-son ixtisoslashtirilgan jazoni ijro etish koloniyasini tugatish to'g'risida" 2019-yil 2-avgustdagi PQ-4414-son qarori [16] va Vazirlar Mahkamasini tegishli qarorlari asosida tizim tasarrufidagi 3 ta (Qashqadaryodagi 33 - son, Toshkentdagi 65-son hamda Qoraqalpog'istondagi 19-son ixtisoslashtirilgan koloniya) yopiq turdagi koloniyalar faoliyati to'liq tugatildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq jazolarni ijro etish muassasalarining faoliyati samaradorligini ta'minlash bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 5-maydagi 128-son qarori [17] talabalariga ko'ra, jazoni ijro etish muassasalari faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish, jazo muddatini o'tayotgan mahkumlarning yashash sharoitlarini yanada yaxshilash maqsadida, 2020 – 2024-yillar mobaynida barcha yopiq turdagi koloniyalardagi mavjud yotoqxona binolarini kubrik tipiga bosqichma-bosqich mos-

lashtirish, interaktiv videokuzatuv (1 833 dona) moslamalari oʻrnatish hamda xodimlarni shaxsiy videoregistratorlar (36 komplekt bodi-kamera) bilan xizmat oʻtashlarini joriy qilish belgilandi.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ichki ishlar organlarining ozodlikdan mahrum qilish bilan bogʻliq boʻlgan jazoni ijro etish faoliyatining ochiqdigi va oshkoraligini taʼminlash boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida” 2020-yil 22-maydagi 316-son qarori talablariga asosan Oʻzbekistonda olib borilayotgan keng koʻlamli demokratik islohotlarni statistik maʼlumotlar bilan izohlash va mamlakatimizning xalqaro reytinglardagi oʻrini aniq ifoda etilishini taʼminlash maqsadida, maxfiy hisoblangan ayrim maʼlumotlar ochiq maʼlumotlar roʻyxatiga kiritildi, jumladan:

Oʻzbekiston Respublikasi IIVning jazoni ijro etish muassasalari va tergov hibsonalarida saqlanayotgan shaxslar soni;

Oʻzbekiston Respublikasi IIVning jazoni ijro etish muassasalari va tergov hibsonalari soni hamda ular joylashgan joyi;

jazoni ijro etish muassasalarining ishlab chiqarish faoliyati, ular tomonidan nomenklatura boʻyicha va pul bilan ifodalanadigan ishlab chiqarilayotgan tovar mahsulotlar;

Oʻzbekiston Respublikasi IIVning jazoni ijro etish muassasalari va tergov hibsonalarida saqlanayotgan shaxslar orasida oʻlim holatlari soni;

jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan va tibbiy tUSDagi majburiy choralar qoʻllaniladigan mahkumlar soni toʻgʻrisidagi maʼlumotlar [18].

Oʻzbekiston Respublikasining “Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilinishini taʼminlashga qaratilgan oʻzgartish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida” 2020-yil 30-iyundagi OʻRQ-625-son qonuniga asosan mahkumlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilinishi hamda jazoni ijro etish tizimida shaxsni axloqan tuzatish va jamiyatga ijtimoiy moslashuvi taʼminlandi [19].

Ushbu Qonunga muvofiq:

– mahkumlarning jazo muddatini oʻtash davosida

shaxsiy xavfsizligini taʼminlashga qaratilgan choralar kengaytirildi;

– mahkumlarni tintuv qilish vaqtida jismoniy kuch va maxsus vositalar asossiz qoʻllanilishini oldi olindi;

– mahkumlar va ularning yaqin qarindoshlariga qoʻshimcha qulayliklar yaratish maqsadida qisqa muddatli uchrashuv, video-uchrashuv va telefon orqali soʻzlashuvlarni oʻzaro almashtirish tartibi joriy etildi;

– mahkumlarni jazo oʻtash davrida adolatli mezonlar asosida ragʻbatlantirish choralarini qoʻllash tartibi belgilandi;

– voyaga yetmagan mahkumlarga ota — onalari bilan uchrashuvlarga nisbatan cheklovlar olib tashlandi;

– mahkuma ayollarning huquq va erkinliklarini yanada kengaytirish hamda tashqarida bolalar uyida tarbiyalanayotgan bolalari bilan uchrashishini tartibga solish borasida voyaga yetmagan farzandlari bilan uchrashuvlarining alohida tartibi belgilandi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamoat xavfsizligini taʼminlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son farmoniga asosan jazoni ijro etish sohasi takomillashtirilib, Jazoni ijro etish bosh boshqarmasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti etib qayta tashkil etildi [20].

Ushbu Farmonga asosan:

Jazoni ijro etish departamenti bevosita ichki ishlar vaziriga boʻysunuvi va vazirning zimmasiga ichki ishlar organlarining jinoiy jazolarni ijro etish tizimini rivojlantirish va unda qatʼiy intizomni taʼminlash uchun shaxsiy javobgarlik yuklanadi;

ichki ishlar organlarining barcha tergov hibsonalari va jazoni ijro etish muassasalari hududiy ichki ishlar organlarining tuzilmaviy-funksional boʻysunuvidan chiqarilib, Jazoni ijro etish departamenti boʻysunuviga oʻtkazildi;

tergov hibsonalari va jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini samarali yoʻlga qoʻyish va

ularni kunlik nazoratni olib borish Jazoni ijro etish departamenti tizimida tashkil etiladigan 6 ta mintaqaviy muvofiqlashtirish markazlari tomonidan amalga oshirilishi belgilandi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini taʼminlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha tashkiliy chora-tadbirlar toʻgʻrisida» 2021-yil 2-apreldagi PQ-5050-son qaroriga asosan jazoni ijro etish tizimini raqamlashtirish orqali inson omilini istisno etgan holda boshqaruvni taʼminlash yoʻlga qoʻyilib, ishlab chiqarish faoliyati isloh qilindi [2].

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-fevraldagi “Diplomatik korpus, xalqaro va mahalliy nodavlat notijorat tashkilotlar hamda ommaviy axborot vositalari vakillarining jazoni ijro etish muassasalariga tashrifini tashkil etish tartibi toʻgʻrisidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 85-son qarori talablariga asosan diplomatik korpus, xalqaro, respublika va mahalliy nodavlat notijorat tashkilotlar, xorijiy va mahalliy ommaviy axborot vositalari vakillarining jazoni ijro etish muassasalariga tashrifini tashkil etish tartibi belgilandi.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-apreldagi “Oʻzbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti faoliyatini

samarali tashkil etishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi 232-sonli qaroriga muvofiq Jazoni ijro etish departamenti tarkibiy va hududiy tuzilmalari shaxsiy tarkibining xizmat va jangovar tayyorgarligi samaradorligini yanada oshirish yuzasidan aniq vazifalar belgilandi [21]. Qaror talablariga koʻra Oʻzbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Namangan viloyati Uychi tumanidagi 6-son tergov hibsonasi hududida boʻsh turgan 0,7 ga yer maydonida Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti markazlashtirilgan jamgʻarmasi mablagʻlari hisobidan, alohida yuridik shaxs tashkil etmagan holda, Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti oʻquv poligonini tashkil etish belgilandi.

Yuqoridagilarga asosanib aytish joizki, jazoni ijro etish tizimidagi islohotlarni kompleks nuqtai nazardan baholashning yagona mexanizmini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Jumladan, islohotlar borishini monitoring qilish boʻyicha yagona tartib joriy qilish oʻrinli. Bu esa, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni baholashda yaxlit tizimni shakllantirishga hamda islohotlar natijalarining miqdoriy va sifat jihatidan qiyosiy tahlilini olib borishga, statistik va boshqa turdagi maʼlumotlarni bir nuqtada toʻplash, monitoring hamda tahlil qilish va umumlashtirish uchun yagona elektron platformani shakllantirishga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-apreldagi PF-5005-son “Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni taʼminlashda ularning masʼuliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi farmoni // Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari toʻplami, 2017-y., 15-son, 243-m.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-apreldagi «Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini taʼminlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha tashkiliy chora-tadbirlar toʻgʻrisida» PQ-5050-son qarori // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 02.04.2021-y., 07/21/5050/0280-son.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 11-avgustdagi “Ichki ishlar organlarining ozodlikdan mahrum etish bilan bogʻliq boʻlgan jazolarni ijro etish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3200-son qarori // Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari toʻplami, 2017-y., 33-son, 838-m.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrda “Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PF-5268-son farmoni // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 01.12.2017-y., 06/17/5268/0341-son.

5. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamentidan olingan ma'lumotlar.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 23-oktyabrdagi 861-son "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamentining Markazlashtirilgan jamg'armasi to'g'risida"gi qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.10.2017-y., 09/17/861/0157.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 20-noyabrdagi "Jazoni o'tash muassasalari huzurida davlat unitar korxonalarini tashkil etish to'g'risida"gi 924-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.11.2017-y., 09/17/924/0298-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-noyabrdagi «2018 – 2024-yillarda jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to'g'risida»gi 904-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.11.2017-y., 09/17/904/0243-son.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-maydagi "Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarining mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5441-son farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.05.2018-y., 06/18/5441/1210-son.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabrdagi "Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4006-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.11.2018-y., 07/18/4006/2166-son.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.12.2021-y., 06/21/27/1116-son.
12. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamentidan olingan ma'lumotlar.
13. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 14-martdagi "Mahkumlarning hamda qamoqda saqlanayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-530-son qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.03.2019-y., 03/19/530/2769-son.
14. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 2019-yil 29-avgustdagi O'RQ-558-son qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.08.2019-y., 03/19/558/3662-son.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 16-apreldagi "Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar uchun umumiy ta'lim va kasb-hunarga o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 318-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.04.2019-y., 09/19/318/2956-son.
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 19-son ixtisoslashtirilgan jazoni ijro etish koloniyasini tugatish to'g'risida" 2019-yil 2-avgustdagi PQ-4414-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.08.2019-y., 07/19/4414/3510-son.
17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 5-maydagi "Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq jazolarni ijro etish muassasalarining faoliyati samaradorligini ta'minlash bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi 128-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.03.2020-y., 09/20/128/0261-son.
18. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ichki ishlar organlarining ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lgan jazoni ijro etish faoliyatining ochiqligi va oshkoraligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"2020-yil 22-maydagi 316-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.05.2020-y., 09/20/316/0643-son.
19. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 30-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlari ishonchli himoya qilinishini ta'minlashga qaratilgan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ- 625-son qonuni //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 01.07.2020-y., 03/20/625/1007-son.
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6196-son farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.03.2021-y., 06/21/6196/0240-son.
21. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamentining faoliyatini samarali tashkil etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2024-yil 24-apreldagi 232-sonli qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.04.2024-y., 09/24/232/0297-son.

EMIL DYURKGEYMNING ANOMIYA NAZARIYASI HAQIDA

Akramov Xasan Furkatovich

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi
sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada Emil Dyurkgeymning "Anomiya" nazariyasi haqida so'z yuritiladi. Unda anomiyaning shakllanishi va tahliliy xususiyatlari o'rganiladi. Anomiya tushunchasining ilmiy jihatdan tahlili hozirgi kunda ham dolzarbligi bilan o'ziga kriminolog olimlarni jalb etmoqda. Maqolada anomiya turlari va ko'rinishlari haqida so'z yuritilib, ularning ilmiy xususiyatlari keltirilgan. Olim tomonidan keltirilgan "Anomiya" haqidagi ta'riflar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Anomiya, ijtimoiy tizim, sotsiologizm, pozitivizm, obyektivizm, ijtimoiy fakt, o'z joniga qasd qilishi.

О ТЕОРИИ "АНОМИЯ" ЭМИЛЯ ДЮРКГЕЙМА

Аннотация. В данной статье рассматривается теория "Аномия" Эмиля Дюркгейма, посвященная изучению формирования и аналитических свойств этого процесса. Основанная на научном анализе понятия аномии, данная теория привлекает к себе ученых-криминологов своей актуальностью и сегодня. В статье рассматриваются виды и проявления аномий и приводятся их научные характеристики, проанализированы определения "Аномии", приведенные ученым.

Ключевые слова: аномия, социальная система, социологизм, позитивизм, объективизм, социальный факт, самоубийство.

ON THE THEORY OF "ANOMIE" BY EMILE DURKHEIM

Abstract: This article discusses the theory of "Anomie" by Emile Durkheim, devoted to the study of the formation and analytical properties of this process. Based on the scientific analysis of the concept of anomie, it attracts criminologists with its relevance today. The article discusses the types and manifestations of anemia and provides their scientific characteristics. The article analyzes the definitions of "Anomie" given by the scientist.

Keywords: anomie, social system, sociology, positivism, objectivism, social fact, suicide

Taniqli fransuz faylasufi va sotsiologi Emil Dyurkgeym (1858–1917) nafaqat G.Tard bilan, balki deviantlikning biologik va antropologik nazariyalari, psixologik reduksionizm tushunchalari, utilitarizm va klerikal qarashlar tarafdorlari bilan ham munozaralarda mutafakkir sifatida rivojlandi. Sotsiolog sifatida u faqat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy voqelikni o'rganishga intildi. Bunday ijtimoiy voqelikning obyektiv elementlari sifatida Dyurkgeym ijtimoiy faktlarni ko'rib chiqishni taklif

qildi. "Ijtimoiy fakt – bu har qanday harakat uslubi keskin aniqlanganmi yoki yo'qmi, lekin shaxsga tashqi bosim o'tkazishga qodir... Shu bilan birga uning individual namoyon bo'lishi mustaqil ravishda o'z mavjudligiga ega" [1; 19-b.].

Dyurkgeym ijtimoiy hayotning ajralmas tamoyillarini izlash bilan birga, jamiyatni ijtimoiy faktlardan tashkil topgan "sui generis" tizimi sifatida angladi. Uning mahsuloti ham me'yoriy, ham deviant xulq-atvori bilan individual shaxsga borib taqalishini keltirib o'tdi.

Dyurkgeym sotsio-tsentrlik qarashlarining tahlili sifatida, ularga xos bo'lgan ikkita yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin. Ulardan birinchisi – naturalizm bo'lib, jamiyat va uning qonunlarini tabiat bilan o'xshashligi hamda uning tabiiy qonunlarini tushunishdan iborat va ma'rifat davrining mafkuraviy merosi bilan bog'liq. Ikkinchisi – ijtimoiy realizm, bu jamiyatni jismoniy, biologik va psixologik jihatdan bir-biridan farq qiladigan maxsus ijtimoiy voqelikdir.

Dyurkgeym shu asosda o'zining “sotsiologizm” sotsiosentrik konsepsiyasini rivojlantirdi. Sotsiologizm, jamiyatning individual sotsiologik nazariyalaridan farqli o'laroq, ijtimoiy voqelikning o'ziga xosligi va avtonomiyasi prinsipini “narsalar” deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Dyurkgeym uning shaxslarga nisbatan ustunligi, ularga nisbatan tashqi xarakterini ta'rifiyladi. Metodologik nuqtayi nazardan, sotsiologizm nazariyasi pozitivizm, obyektivizm va tushuntirish tamoyillariga kuchli tayanish bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy faktlar g'oyasi, sotsiologizm nazariyasi va pozitivistik metodologiyani qo'llash asosida deviant xulq-atvor sotsiologiyasi predmetining sotsiologik tushunchasi hamda ko'p jihatdan E.Dyurkgeymning zamonaviy qarashlari anomiya nazariyasini yaratishda o'z joniga qasd qilish, jinoyatchilikning fundamental nazariy va empirik tadqiqotlarida yaqqol namoyon bo'ldi.

Dyurkgeym “anomiya” atamasini birinchi marotaba “Ijtimoiy mehnatni taqsimlash to'g'risida” (1893) doktorlik dissertatsiyasida qo'llaydi. Bunda dastlab, uni mehnat taqsimotining g'ayritabiiy shakllaridan biri sifatida izohlaydi. Uning fikriga ko'ra, sanoat inqirozlari, mehnat va kapital o'rtasidagi ziddiyatlar hamda mehnatning tobora kuchayib borayotgan ixtisoslashuvi natijasida yuzaga keladigan funksiyalarning integratsiyasi yoki o'zaro moslashuvining yo'qligi (yoki yetishmasligi) deb ta'riflanadi. Anomiya mehnat taqsimoti uning ishtirokchilari o'rtasida yetarlicha samarali aloqalarni va ijtimoiy munosabatlarni ma'lum darajada tartibga solishni ishlab chiqara olmasligi sababli yuzaga keladi [2; 293-b.].

Olim o'zining “O'z joniga qasd qilish” kitobida (1897), o'z joniga qasd qilishning empirik ma-

lumotlarini nazariylashtirish va tahlil qilish asosini tushuntirib, anomiyaga aniqroq ta'rif beradi. Dyurkgeym anomiya deganda jamiyatning shunday holatini tushunadiki, unda shaxslarning xatti-harakatlarini aniq, izchil tartibga solishning imkoni yo'q, agar eski normalar va qadriyatlar endi haqiqiy munosabatlarga mos kelmasa yoki yangilari hali o'rnatilmagan bo'lsa, me'yoriy vakuum hosil bo'ladi [3; 3-b.]. Dyurkgeymning fikriga ko'ra, anomiya iqtisodiy qulash yoki ijtimoiy hayotning gullab-yashnashi mumkin bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlardan kelib chiqadi. Bunday o'zgarishlar jamiyat birligining yo'q qilinishiga yoki uning qismlari izolyatsiyasining o'sishiga olib kelishi mumkin. Natijada, jamiyat anonim bo'lib qoladi.

O'z joniga qasd qilish faktologiyasini o'rganish uchun Dyurkgeym, G.Tard singari, A.Kettle statistik usulidan foydalanadi. Biroq, Dyurkgeymning “anomiya” tushunchasi aynan uning sotsiologizm nazariyasi – jamiyat haqidagi “Shaxslar va ularning harakatlari ustidan nazoratni amalga oshiradigan maxsus haqiqat” tushunchalari doirasida o'rganadi [1].

Dyurkgeym o'z tadqiqotlarida jinoyatchilik va boshqa og'ishlar muammosini o'rganib chiqadi. Uni birinchi sotsiologlardan bo'lib, ijtimoiy faktlar kontekstida shaxslarning har qanday ichki, biologik va psixologik holatlarini kuzatish bilan davom ettiradi. Shundan kelib chiqib, Dyurkgeymga o'z joniga qasd qilish muammosi “aniq kiritilgan faktlar guruhi” sifatida taqdim etiladi [3; 3-b.]. Agar u odamlarning xatti-harakatlarini boshqaradigan ijtimoiy sabablarga ko'ra og'ish manbalarini aniqlasa, uning og'ishlarni tushuntirishi sotsiotsentrik hisoblanadi. Bundan tashqari, u o'z joniga qasd qilishni individual psixologik sabablar bilan izohlashni qat'iy rad etadi. “O'z joniga qasd qilish, asosan, shaxsning ichki xususiyatlariga emas, balki insonlarni boshqaradigan tashqi sabablarga bog'liqdir” – deydi E. Dyurkgeym [3; 3-b.].

Olimning sotsiosentrik yondashuvi ko'p omilli bo'lib, deviantlikni tahlil qilishni murakkablashtirib, og'ishlarning ijtimoiy sabablari va shartlarining ko'pligi masalasiga murojaat qiladi. Kerakli omillardan tashqari, tadqiqotchi deviant xatti-

harakatlarning ikkilamchi sabablarini yoki cheklovchi shartlarini aniqlashga intiladi. Shu bilan birga, ushbu murakkab hodisaning paydo bo'lishi va rivojlanishini tavsiflovchi sababiy munosabatlarning noaniqligi va ko'p qirrali ekanligiga e'tibor qaratadi. Jamiyatni shaxslarni birlashtirish vositasi sifatida o'rganib chiqib, o'z joniga qasd qilishning etiologik tipologiyasini ochib beradi hamda uning inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar mezonini tabiat ekanligini tushuntiradi. Ushbu jarayonga shaxslarning birlashishi yoki jamiyatdagi munosabatlari va ularni tartibga solish darajasi sifatida qaraydi. U o'z joniga qasd qilishning ikki juft qutbli turini aniqlaydi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, jamiyatdagi shaxslarning birdamlik darajasi zaiflashishi bilanoq, “xudbinlik” yani o'z joniga qasd qilishga olib keladi (shaxsda hayotning ma'nosi yo'qolgan bo'ladi). Ayrim hollarda esa, aksincha, haddan tashqari fidoyilik ham “altruistik” (hayotining ma'nosi boshqalar hayoti bilan bog'lanmaganda, o'zlarini keraksiz insondek his etishlari oqibatida) o'z joniga qasd qilish holatlari yuzaga keladi. Boshqa tomondan, ijtimoiy munosabatlarni haddan tashqari tartibga solish “fatalistik” o'z joniga qasd qilish holatlariga, uning yetishmasligi yoki umuman yo'qligi esa “anomiya”ga olib keladi.

Ko'rib turganimizdek, o'z joniga qasd qilishning “xudbinlik” va “g'ayritabiiylik” turlarini aniqlash omillari olimning fikriga ko'ra, insonning shaxsiy xususiyatlari emas, balki tashqi sabablar: shaxslar birligining pasayishi, tartibsizlik, inson faoliyatining tartibga solinmaganligi oqibatida yuz beradi. Tadqiqotchi aynan shu inqiroz, iqtisodiy tushkunlik, siyosiy mojarolar, keskin ijtimoiy o'zgarishlar natijasida jamiyatning holati bilan o'z joniga qasd qilishning ommaviy o'sishini bog'laydi. “Ijtimoiy tartibsizlik paytida – bu og'riqli inqiroz tufayli jamiyat vaqtincha insonga kerakli ta'sir ko'rsatishga qodir emas yoki aksincha, to'satdan ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida bo'ladi” [4; 237-b.].

Demak, Dyurkgeym uchun anomiya va ijtimoiy tartibsizlik aslida bir xil narsadir. “Jamoaviy tartib”ning buzilishi, ijtimoiy rivojlanishning beqarorligi, me'yoriy tizimlarning yo'q qilinishi

insonlarni chalg'itib, ko'p jihatdan ijtimoiy og'ishlarning turli shakllari, xususan, jinoyatchilik darajasini oshirishga yordam beradi.

Dyurkgeymning ta'kidlashicha, ijtimoiy birdamlik va hamjihatlik mavjud bo'lgan jamiyatlarda jinoyatchilik darajasi ancha past bo'ladi. Jamiyatda hamjihatlik yo'q bo'lsa, anomiya rivojlanib, jinoyatchilik va boshqa barcha deviantlik turlari sezilarli darajada oshadi.

Shunday qilib, ijtimoiy rivojlanishning ma'lum davrlarida normativ tartibga solish kuchi yo'q bo'lganda yoki keskin pasayganda anomik vaziyat yuzaga keladi. Bunday hollarda, shaxslarni ijtimoiy jihatdan nomaqbul harakatlarni amalga oshirishdan saqlaydigan odatiy qoidalar naf bermasligi mumkin. Agar sinnomiya – normalar va qadriyatlarning mos kelish sharti bo'lsa, unda ularning tartibga solinmaganligi, me'yorda emaslik fenomeni anomiya hisoblanadi. Shuning uchun, keng ma'noda, *buzilgan jamiyatning holati sifatida anomiya – bu shaxslar va ijtimoiy guruhlarning xatti-harakatlarini me'yoriy tartibga solish bo'lib, ilgari qabul qilingan normalar, qonunlar, madaniy qadriyatlar yangilariga mos kelmasligiga yoki yangilari hali ham mavjud bo'lmaganligiga aytiladi.*

A.Gerri va A.Ketlening qarashlarini rivojlantirib, Dyurkgeym o'zining zamonaviy ijtimoiy sharoitida jinoyatchilik ijtimoiy hayotning odatiy xususiyati degan tezisni sotsiologik asoslaydi. Jamiyatni organ va funksiyalarning eng mukammal tizimi sifatida, organizm bilan o'xshashligiga asoslangan tahlilning funksionalistik istiqboli nuqtayi nazaridagi norma sifatida oladi. Bundan tashqari, jinoyatlar har doim barcha turdagi jamiyatlarda kuzatiladi, Dyurkgeymning: “Oddiy voqea-hodisalarning barcha belgilariga ega bo'lgan, boshqa yana shunday hodisa bo'lmaydi” – degan fikriga ko'ra, ular normallikning barcha belgilariga ega bo'ladi [5; 82-b.].

Dyurkgeym o'z xulosasining paradoksalligini tan olib, unga o'ziga xos dalil beradi: “Shaxslar o'rtacha jamoaviy turdan ozmi-ko'pmi farq qilmaydigan jamiyat bo'lishi mumkin emasligi sababli, bunday og'ishlar orasida jinoiy xarakterdagi og'ishlar ham bo'lishi muqarrar. Ular

bunday xarakterga ushbu harakatga xos bo'lgan har qanday fazilatlar tufayli emas, balki ushbu harakatga jamoaviy ongni beradigan ta'rif bilan bog'liq holda ega bo'ladilar. Agar ijtimoiy ong kuchayib ketsa, ushbu og'ishlarni bostirish uchun yetarli vakolatga ega bo'lsa, u yanada sezgir va talabchan bo'ladi. Energiya bilan eng kichik og'ishlarga qarshi turish, bundan oldin faqat katta qoida buzarlilarga nisbatan namoyon bo'lgan hamda bu ong ularga jinoyatlar ilgari sodir etilganidek jiddiy ahamiyat beradi. Boshqacha qilib aytganda, bu ularni jinoiy harakat deb belgilaydi. Shunday qilib, jinoyatchilik funktsional zarur bo'lib; bu har qanday ijtimoiy hayotning asosiy shartlari bilan chambarchas bog'liq va shuning uchun u foydalidir, chunki uning bir qismi bo'lgan sharoitlar axloq va huquqning normal evolyutsiyasidan ajralmasdir [5; 82-b.].

Bu borada rus sotsiologi E.V.Osipova, Dyurkgeymning so'zlarini tahlil qilib, "Jamiyatga zarar yetkazadigan hamda jirkanchlikni keltirib chiqaradigan jinoyatlar va boshqa ijtimoiy kasalliklar odatiy holdir, chunki ular ma'lum ijtimoiy sharoitlarda ildiz otgan, foydali va zarur ijtimoiy munosabatlarni saqlab qolgan jarayonlardir" – deydi [6; 153-b.].

Dyurkgeym sotsiolog-funksionalist sifatida jinoyatchilikni ijtimoiy patologiyaning bir shakli deb hisoblamaydi, chunki u ma'lum bir ijtimoiy funktsiyani bajaradi va uni ijtimoiy hayotning asosiy shartlari bilan bog'laydi. Biroq, yuqori darajaga ega jinoyat, uning tadqiqotiga ko'ra, g'ayritabiiy va patologik shakllarga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun uning fikriga ko'ra, uni

nazorat qilish, o'sish va tuzilishidagi o'zgarishlarni cheklash mumkin va zarur, ammo uni butunlay bartaraf etish mumkin emas, ya'ni, jinoyatchilikka qarshi kurashda g'alaba qozonish mumkin emas. Tanqidiy fikr yuritganda: olimning anomiya nazariyasi XX asrning 70-yillarida amerikalik tadqiqotchilar J.Duglas, V.Poupa tomonidan ba'zi metodologik prinsiplari tanqid qilinadi va o'z joniga qasd qilish statistikasini shubha ostiga qo'yishga urinishadi.

Biroq, sotsiologning ilmiy tahlili va xulosalari mukammalligini hisobga olib: jamiyat haqiqatan ham jinoyatchilikning turli ko'rinishlarisiz, boshqa og'ishlarsiz, inqirozlarsiz, ijtimoiy tartibsizlikning turli shakllarisiz, xuddi biologik organizmlar kasalliklarsiz mavjud bo'lmaganidek darajada imkonsizdir.

Dyurkgeym anomiya nazariyasi zamonaviy jamiyatda ko'p narsani anglatadi va bugungi kunda nafaqat mahalliy sotsiologlar orasida, balki, ayniqsa, qimmatli, huquqshunos olimlar jamoasida ham juda mashhurdir.

Dyurkgeymning nazariy va uslubiy merosi bizga jinoyatchilikni butunlay bartaraf qilish, fohishabozlikni yengish, ichkilikbozlik va giyohvandlikdan xalos bo'lish g'oyalarining utopiyaligini sotsiologik jihatdan anglashga imkon beradi. Ushbu g'oyalarining ahamiyati shundaki, ular ijtimoiy va huquqiy profilaktika choralarining ustuvorligi, ijtimoiy nazoratning turli shakllarini izlash hamda qo'llash bo'yicha izchil va tizimli ishlarning ahamiyati to'g'risida juda muhim xulosa chiqarishga imkon beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Дюркгейм Э. Метод социологии. — Харьков, 1899.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. — Одесса, 1900.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. — СПб., 1912.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд /Пер. с франц. М.: Мысль, 1994.
5. Дюркгейм Э. Норма и патология // Рубеж: Альманах социальных исследований, 1992. — №2.
6. История социологии в Западной Европе и США: учебник для вузов / отв. ред. академик РАН Г.В.Осипов. — М.: «НОРМА-ИНФРА-М», 1999.

GIYOHVANDLIK VOSITALARI, PSIXOTROP MODDALAR VA PREKURSORLAR TO'G'RISIDAGI QONUNNI YANGI TAHRIRDA QABUL QILISHNING ZARURATI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Payziyev Abbas Muhammadovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
kafedra dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Abdulloyev Xurshid Gulamovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimiz hududida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar hamda kuchli ta'sir qiluvchi dorilarning qonunga xilof ravishda aylanishiga qarshi kurashishning huquqiy asoslarini mustahkamlash, yangi tahrirda qonun loyihasini ishlab chiqish bilan bog'liq taklif va tavsiyalar ilgari surilgan. Shuningdek, ushbu qonunni qabul qilish orqali o'z yechimini kutayotgan masalalarga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik, qonun, prekursorlar, mintaq, xorijiy tajriba, donorlar, rehabilitatsiya, xalqaro hamkorlik, dispanser, konvensiya, imtiyozlar, narkojinoyat..

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИНЯТИЯ ЗАКОНА О НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВАХ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВАХ И ПРЕКУРСОРАХ В НОВОЙ РЕДАКЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В данной статье выдвинуты предложения и рекомендации, связанные с укреплением правовых основ борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и сильнодействующих лекарственных средств на территории нашей страны, разработкой законопроекта в новой редакции, а также затронуты вопросы, ожидающие своего решения путем принятия данного закона.

Ключевые слова: наркомания, закон, прекурсоры, регион, зарубежный опыт, доноры, реабилитация, международное сотрудничество, диспансер, конвенция, льготы, наркопреступность.

THE NEED TO ADOPT THE LAW ON NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS IN A NEW VERSION: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract: This article puts forward proposals and recommendations related to strengthening the legal framework for combating the illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, and potent drugs in our country, developing a draft law in a new edition, and also addresses issues awaiting resolution through the adoption of this law.

Keywords: drug addiction, law, precursors, region, foreign experience, donors, rehabilitation, international cooperation, dispensary, convention, privileges, drug crime.

“B iz keyingi vaqtlarda “Qonun – muqaddas, har qanday holatda ham adolatni qaror toptirish shart!” degan ezgu tamoyilni jamiyatning har bir a’zosi, ayniqsa, mansabdorlar uchun hayotiy qoidaga aylantirish borasida tizimli ishlarni amalga oshirmoqdamiz” [1].

Hozirgi kunda jamiyat rivojiga to’sqinlik qiluvchi omillardan biri bu – giyohvandlik vositalari hisoblanadi. Giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof ravishda aylanishiga qarshi kurashish muammosi bir davlat chegarasidan chiqib, jahon hamjamiyatiga jiddiy tahdidlarni keltirib chiqarmoqda. Mazkur tahdidlarga qarshi kurashish yo’nalishida olib borilayotgan choralarga qaramasdan, mamlakatimizda giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof ravishda aylanishining kengayib borayotganligi, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalarni notibbiy iste’mol qilinishining o’sayotganligi kuzatilmoqda.

Dunyoda giyohvand moddalarni iste’mol qiluvchilar soni ortib bormoqda – BMTda oxirgi o’n yil ichida giyohvand moddalarni iste’mol qiluvchilar soni 296 million kishiga ko’paygan [2]. Jumladan, 2023-yilda giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va kuchli ta’sir qiluvchi dori vositalarining noqonuniy muomalasi bilan bog’liq 8280 ta jinoyat aniqlangan. Aniqlangan holatlar bo’yicha 6147 nafar shaxs jinoiy va 1407 nafari ma’muriy javobgarlikka tortilgan. Xususan, 58 nafar chet el fuqarolari giyohvandlik vositalari bilan bog’liq jinoyatlarni sodir etgan, shundan 49 nafari MDH davlatlari fuqarolari.

Tezkor-profilaktik tadbirlar natijasida 2 tn 31 kg 886 gr giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar noqonuniy muomaladan olingan. Shundan, 2 tn 25 kg 13 gr giyohvandlik vositalar va 6 kg 127 gr psixotrop moddalar. Olingan giyohvandlik vositalarning 866 kg 253 gr kontrabanda yo’li bilan kirib kelayotgan, 19 kg 687 gr o’z xohishi bilan topshirilgan va 31 kg 580 gr egasiz bo’lgan. Shuningdek, 10486 m.kv maydonda noqonuniy

yetishtirilgan giyohvandlik o’simliklari yo’q qilingan.

“Telegram” ijtimoiy tarmog’ida giyohvandlik vositalarining savdosini amalga oshiruvchi 1499 ta akkauntlar aniqlanib, 1311 tasi bloklandi va 188 tasini bloklash bo’yicha ijtimoiy tarmoq moderatorlariga xabar berilgan hamda ushbu akkauntlarni reklama qiluvchi 2962 ta “narkograffiti” o’chirilgan.

“World Population Review” ma’lumotlariga ko’ra, O’zbekiston giyohvandlik moddalarni iste’mol qilish bo’yicha mamlakatlar reytingida 95-o’rinni egalladi, bu esa Markaziy Osiyoning bir qator davlatlari orasida eng yaxshi natija. Mintaqa davlatlari orasida Qozog’iston o’z iste’moli bo’yicha yetakchi bo’ldi – 8-o’rin, Qirg’iziston 23-o’rinni egalladi. Turkmaniston 41, Tojikiston 76-o’rindan joy olgan (4).

Shuni alohida ta’kidlash joizki, O’zbekistonda giyohvandlik vositalari bilan bog’liq vaziyat doimo davlat va jamiyatning alohida e’tiborida bo’lib keladi. Hozirgi vaqtda davlat va jamoat tuzilmalari tomonidan giyohvandlik tahdidiga qarshi kurashishning yagona tizimini yaratish bo’yicha bir qator tashkiliy-huquqiy, profilaktik va iqtisodiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga aholining axloqiy-ruhiy salomatligini saqlash, jamiyatda inson salomatligi va ruhiyatiga kuchli ta’sir qiluvchi moddalar tarqalishini, ularning ta’sirida jinoyatlar sodir etilishini oldini olish maqsadida O’zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashish bo’yicha ustuvor yo’nalishlarni belgilab olishni talab etadi.

Giyohvandlik vositalarining qonunga xilof ravishda muomala qilinishiga qarshi kurashishning asosiy yo’nalishlaridan biri huquqiy asoslarni mustahkamlashdir. Bugungi kunda mintaqamizda kuzatilayotgan narkovaziyat O’zbekiston Respublikasining “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to’g’risida”gi qonuni (3). normalarni takomillashtirishni, xususan, narkojinoyatlarga qarshi kurashuvchi subyektlar va ularning vakolat

hamda vazifalarini aniq belgilash, mazkur yo’nalishdagi tadbirlarni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish, ilg’or xorijiy davlatlar tajribasini joriy qilishni talab qilmoqda. Jumladan, giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish bo’yicha huquqiy, uslubiy, ilmiy, tashkiliy choralarini ishlab chiqish va samarali amalga oshirishdan iborat “Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar to’g’risida”gi qonunni yangi tahrirda ishlab chiqish;

“Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar to’g’risida”gi qonunida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarga qarshi kurashishning huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda xalqaro normalarga moslashtirish;

– qonun normalarida giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo’lishiga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib, giyohvandlikka qarshi kurash faoliyatini to’la qamrab olish;

– qonunida giyohvandlik vositalarini tarqalishining oldini olish, aniqlash, qarshi kurashish, giyohvandlik vositalarini tayyorlash, ishlab chiqarish, savdo qilish hamda iste’mol qilish yoki ineksiya qilishni taqiqlash kabi tamoyillarini belgilash;

– qonunning umumiy qoidalarida giyohvandlik vositalariga qarshi kurashish bo’yicha davlat organlari, jamoat tashkilotlari, korxonalar, muassasalar va boshqa tashkilotlar hamda fuqarolarning huquq va majburiyatlarini belgilash;

– qonunda BMTning 1961-yil 30-martdagi “Giyohvandlik vositalari to’g’risida”gi yagona konvensiyaning 38-moddasida narkotik iste’mol qiluvchilarni davolash, rehabilitatsiya qilish va ijtimoiy reintegratsiya qilish bo’yicha belgilangan chora-tadbirlardan kelib chiqib, suiiste’mol qiluvchilarni davlat tomonidan bepul ko’rikdan o’tkazish, davolash, rehabilitatsiya qilish va ijtimoiy reintegratsiya qilish bo’yicha chora-tadbirlarni belgilash;

– qonunda giyohvandlik vositalariga qarshi kurashni rag’batlantirish va donorlarga (davlat, nodavlat va xorijiy tashkilotlar) imtiyozlar berish masalalarini nazarda tutish;

– qonunda giyohvandlikka qarshi kurashish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, ilg’or texnologiyalar va uskunalardan foydalanish, giyohvandlikni davolashning zamonaviy usullarini rag’batlantirish;

– qonunda jamoat joylarida giyohvandlik vositalari noqonuniy aylanishining oldini olish, jamiyat hushyorligini oshirish, targ’ib qilish va tarbiyalash uchun vazifalar belgilash;

– qonunda giyohvandlikka chalingan shaxsni davolash bilan bog’liq protsessual huquqlarini cheklashga oid normalarni kiritish;

– ashyoviy dalil sifatida e’tirof etilib, olib qo’yilgan giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va ularning analoglari, kuchli ta’sir qiluvchi vositalarni hamda prekursorlarning saqlanishi va yo’q qilinishi bo’yicha mas’ul davlat idorasini qonun darajasida belgilash;

– qonunda giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashishni targ’ib qilish, giyohvand moddalarga qaram shaxslarni davolash, giyohvand moddalarga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik, narkojinoyatlar uchun huquqiy javobgarlik masalalarini belgilash;

– javobgarlikdan va jazodan ozod qilish institutlarini qo’llash imkoniyatini cheklash orqali giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasi uchun javobgarlik choralari kuchaytirish hamda javobgarlikning mulkka qaratilishi bilan bog’liq jazo choralari kiritish.

Shu bilan bir qatorda giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashishning uslubiy asoslarini rivojlantirish:

– ta’lim tashkilotlari o’quv rejalariga “Giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekur-

sorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashish asoslari” fanini kiritish;

– yoshlarning, ayniqsa, voyaga yetmaganlarning sog’lig’iga zararli ta’sir ko’rsatuvchi kompyuter o’yinlarini aniqlash, ularning ro’yxatini shakllantirish va taqiqlash, shuningdek, bunday o’yinlarni o’ynash holatlariga barham berish bo’yicha ta’sirchan nazorat mexanizmlarini belgilash;

– giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning qonunga xilof ravishda muomalada bo’lishi bilan bog’liq jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash, bartaraf etish va fosh etish maqsadida tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o’z vakolatlari doirasida tekshirish uchun xarid qilish, nazorat ostida olish, nazorat ostida yetkazib berish va boshqa tezkor-qidiruv tadbirlarini o’tkazish huquqini mustahkamlash;

– tezkor-qidiruv tadbirlarini o’tkazishda giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalarni ekspress aniqlash jarayonida texnik vositalardan foydalanish, joriy etish, shu jumladan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tezkor-qidiruv bo’linmalarini ushbu yo’nalishdagi zamonaviy texnik vositalar hamda maxsus ta’minotini ish natijasiga qarab, tizimli oshirib borishni ta’minlash;

– giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalasi sohasidagi xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, uning samaradorligini oshirishda xalqaro shartnomalar va huquqning umume’tirof etilgan normalariga muvofiq amalga oshirish, xalqaro tashkilotlar va hamkor davlatlar bilan o’zaro ma’lumot hamda tajriba almashish, shuningdek, sohada birgalikdagi sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirishga oid qoidalarni mustahkamlash;

– giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarining qonunga xilof muomalasi sohasidagi huquqbuzarliklarda qatnashgan barcha ishtirokchilariga jazo tayinlashda yengillashtiruvchi holatlar va jazoni o’tash muddatidan oldin ozod qilishni taqiqlash;

– giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning qonunga xilof muomalasi bilan javobgarlikka tortilgan, dispanser hisobida turgan shaxslar egallashi mumkin bo’lmagan kasb va lavozimlar ro’yxatini qonunchilik doirasida belgilash maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilarni amalga oshirishdan kutilayotgan natijalar:

– yangi tahrirdagi “Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlar to’g’risida”gi qonun giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashish faoliyatini yanada takomillashtirish bo’yicha normativ-huquqiy va idoraviy normativ hujjatlarni ishlab chiqishda uslubiy asos bo’lib xizmat qiladi;

– qonunni qabul qilish natijasida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop va kuchli ta’sir qiluvchi moddalar hamda prekursorlarning qonunga xilof muomalasiga qarshi kurashish tizimi sifat jihatidan yuqori darajaga ko’tariladi;

– shuningdek, sohadagi o’z yechimini topishi lozim bo’lgan xalqaro hamkorlik, donorlarni qo’llash, tezkor-qidiruv tadbirlarini o’tkazishda xorijiy davlatlar bilan hamkorlik qilish, iste’mol qiluvchilarni davolash, rehabilitatsiya qilish muammolariga yechim topiladi;

– pirovard natijada fuqarolarning sog’lig’ini saqlash, jamiyatda sog’lom turmush tarzini qaror toptirish va jamoat xavfsizligini ta’minlash huquqiy kafolatlarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ushbu turdagi jinoyatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ta’kidlab o’tish joizki, yuqorida ko’rsatilgan ma’lumotlarni hisobga olgan holda amaldagi normativ huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, ushbu sohaga yangi texnologiyalarni joriy etish huquqni muhofaza qiluvchi organlarning sa’y-harakatlarini yanada samaraliroq bo’lishiga xizmat qilish bilan birga jamiyatning barqaror rivojlanishi, oilalarning tinchligi va osoyishtaligini ta’minlanishiga erishiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Hozirgi zamon va Yangi O’zbekiston [Matn] / Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: “O’zbekiston” nashriyoti, 2024. – 560-b.
2. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Giyohvandlik vositalari to’g’risida”gi konvensiyasi. 2000-yil 15-noyabr, Nyu-York. <https://lex.uz/docs/-1304566>.
3. O’zbekiston Respublikasining 813-I-son “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to’g’risida” 1999-yil 19-avgustdagi qonuni. <https://lexuz>.
4. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi narkotik moddalarni nazorat qilish Milliy axborot-tahlil markazining 2023–2024-yillar uchun Informatson byulleteni. <https://www.unodc.org/centralasia>.

Sulaymonova Xadicha Sulaymonovna

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi,
yuridik fanlar doktori
1913-1965

Birinchi o'zbek ayol akademigi Sulaymonova Xadicha Sulaymonovna 1913-yil 3-iyulda Andijon shahrida tavallud topgan. 1931-yilda rus maktabini bitirgach (bu o'sha davrda muhim voqelik edi), yuridik fanlariga qiziqishi sababli mazkur sohani o'rganish maqsadida bir yillik o'qishga – Toshkent Sovet qurilishi va huquqi ilmiy-tadqiqot institutiga o'qishga kirib, fanlarni yaxshi o'zlashtirganligi sababli Jahon Obidova nomidagi mazkur Institutning huquqshunoslik fakulteti ikkinchi kursga qabul qilinadi.

1935-yilda diplomni olgach, xalq sudyasi lavozimida ishlash uchun yuboriladi va Oliy sudga jinoyat ishlari bo'yicha kollegiyaga rahbarlik qiladi

Xadicha Sulaymonovna SSSR Fanlar akademiyasi muxbir a'zosi, professor A.N.Trayninning ilmiy rahbarligida 1945-yil 20-iyunda "Xorijiy intervensiya va fuqarolik urushi davrida O'zbekiston jinoyat qonunchiligi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini, 1950-yil 29-dekabrda "O'zbekiston Respublikasida sovet jinoyat huquqining shakllanishi va rivojlanishi tarixi" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qiladi.

Xadicha Sulaymonova 1954-yilda Sovet davlati va huquqi institutining rektori, mazkur Institut qayta tiklanganidan so'ng SAGU yuridik fakulteti dekani, 1956–1958-yillarda O'zbekiston SSR Adliya vaziri, 1959–1964-yillarda O'zSSR Sovet Vazirlar kengashi qoshidagi yuridik komissiya raisi va O'zbekiston Oliy sudi raisi kabi nufuzli lavozimlarda ishlagan.

1956-yil oktyabrda Xadicha Sulaymonova O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi akademikligiga saylanadi. Olimaning yuridik sohani rivojlantirishga qo'shgan xizmatlari munosib baholanib, u ilmiy sohada erishgan yutuqlari va kadrlar tayyorlashdagi ulkan hissasi uchun 1954-yilda "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi" faxriy unvoni, shuningdek ko'plab hukumat mukofotlari, jumladan O'zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidiumining faxriy yorliqlari bilan taqdirlangan.

X.S. Sulaymonova muallifligida 150 dan ortiq ilmiy asarlar – maqola, monografiya, risola, o'quv va o'quv uslubiy qo'llanma hamda darsliklar nashr etilgan. Uning rahbarligida 20 dan ortiq fan nomzodi va fan doktorlari tayyorlangan.

A'zamxo'jayev Anvar Agzamovich

yuridik fanlar doktori, professor, akademik
1925-2013

Toshkent davlat yuridik institutining birinchi rektori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi, O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Respublikalarida xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi davlat mukofoti laureati, yuridik fanlar doktori, professor Anvar A'zamovich A'zamxo'jayev o'zining bor bilim va mahoratini, tashkilotchilik qobiliyatini mamlakatimizda yuridik fan rivojiga bag'ishlagan, g'oyat sermahsul va ibratli hayot yo'lini bosib o'tgan fidoyi insonlardan biri.

Anvar A'zamxo'jayev o'rta maktabni tugatgach, 1945–1949-yillarda O'rta Osiyo davlat universiteti yuridik fakultetida, 1949–1951-yillarda M.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti aspiranturasida o'qib, 1952-yilda Moskva davlat universiteti qoshidagi Ixtisoslashgan kengashda O'zbekiston Konstitutsiyasini rivojlantirish masalalari bilan bog'liq mavzuda nomzodlik, 1964-yilda mamlakatimizda davlatchilik asoslarini rivojlantirish mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi, 1966-yilda professor ilmiy unvoniga sazovor bo'ldi.

A.A'zamxo'jayevni tom ma'noda O'zbekistonda ma'muriy huquq asoschisi, ma'muriy huquq sohasida bevosita uning rahbarligida o'nga yaqin doktorlik va qirqa yaqin nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilingan.

Ustoz A.A'zamxo'jayev nafaqat mamlakatimizda, balki xorijda ham taniqli olim, atoqli fan arbobi sifatida tanilgan. U 1967-yili Bryusselda bo'lib o'tgan Siyosiy fanlarning VII xalqaro kongressida, 1974-yili Jazoirda o'tkazilgan Demokrat-yuristlar xalqaro assotsiatsiyasining X kongressida ishtirok etgan. Shuningdek, Albaniya (1957), Mo'g'uliston (1965), Vengriya (1977), AQSH (1991) kabi mamlakatlarda bo'lib o'tgan xalqaro anjumanlarda ilmiy ma'ruzalar bilan qatnashgan.

Olim davlat qurilishi va boshqaruvi, ma'muriy huquq sohasiga oid 150 dan ortiq ilmiy maqola, 40 dan ziyod darslik, monografiya va o'quv-uslubiy qo'llanmalar muallifi. Uning ko'plab asarlari xorijiy tillarga tarjima qilinib, nashr etilgan.

Anvar A'zamxo'jayev o'z hayotini xalqimizning huquq va manfaatlarini Konstitutsiya va qonunlarimizda to'laqlonli aks ettirish, uning huquqiy ongi va madaniyatini oshirishga bag'ishlagan benazir olim va mehribon ustoz sifatida hamisha qalbimizda yashaydi.

Shavkat Zakariyevich O'razayev

yuridik fanlar doktori, professor, akademik, fan arbobi
1927-2006

Shavkat Zakariyevich O'razayev 1927-yilda Boshqirdiston Respublikasi Chukmagush tumanida tug'ilgan. 1943-yilda Toshkent yuridik institutiga o'qishga kirib, 1947-yilda tamomlagan. 1951-yilda nomzodlik, 1963-yilda esa doktorlik dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qilgan. 1966-yilda Fanlar Akademiyasi muxbir a'ziligiga saylangan.

Ko'p yillar O'zbekiston Oliy sudi ilmiy-maslahat Kengashi a'zosi, Adliya vazirligi huquqiy fanlar ilmiy metodik Kengashi a'zosi sifatida faoliyat olib borgan. U 1971-1988-yillarda O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Falsafa va huquq instituti qoshidagi fan doktori ilmiy darajasini olish bo'yicha Ixtisoslashgan kengash a'zosi sifatida faoliyat yuritgan.

Shavkat Zakariyevich 1972-yilda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Respublika Davlat mukofoti laureati, 1977-yilda esa O'zbekiston Respublikasida va 1980-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi faxriy unvonlariga sazovor bo'ldi. 1992-yilda O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi akademikligiga saylanadi. 1991-1992-yillarda Shavkat Zakariyevich O'razayev mustaqil O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining loyihasini tayyorlash bo'yicha ishchi guruh rahbari sifatida Asosiy qonunimiz matnining puxta tayyorlanishiga katta hissa qo'shgan.

Akademik Shavkat Zakariyevich O'razayev muallifligida 200 dan ortiq ilmiy asarlar – ilmiy maqola, monografiya, risola, o'quv va o'quv-uslubiy qo'llanma hamda darsliklar nashr etilgan. Uning rahbarligida 30 dan ortiq fan nomzodlari va fan doktorlari tayyorlangan.

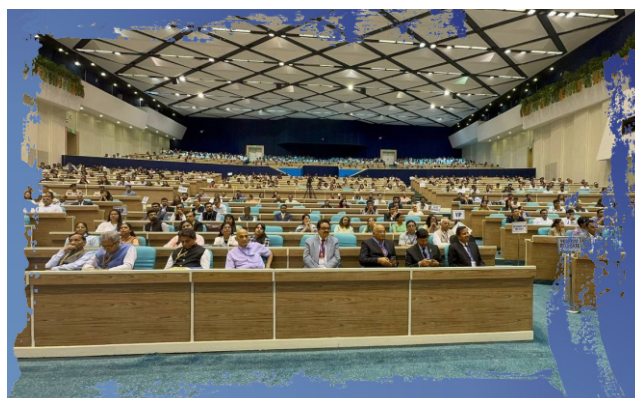
HINDISTON VA O'ZBEKISTON O'RTASIDA ILMIY-TADQIQOT YO'NALISHIDA HAMKORLIK ALOQALARI MUSTAHKAMLANDI

Joriy yilning 14–15 aprel kunlari Hindistonning Dehli shahridagi Vigyan Bhavan markazida Hindiston hukumati hamda Ichki ishlar vazirligi homiyligida Hindiston Milliy sud-tibbiyot fanlari universiteti tomonidan “Butun Hindiston sud-tibbiyoti simpoziumi 2025” (Yangi jinoyat qonunlarini samarali tatbiq etish va terrorizmga qarshi kurashishda sud-tibbiyot ekspertizasining o'rni) mavzusida xalqaro simpozium tashkil etildi.

Tadbirda zamonaviy jinoyatchilik, ayniqsa terrorizmga qarshi kurashda sud-tibbiyot fanlarining o'rni, sohaga zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellektni tatbiq etish istiqbollari, sud-tibbiyoti va huquqiy fanlar uyg'unligini ta'minlash masalalari muhokama qilindi.

Simpoziumda dunyoning yetakchi sud ekspertlari, yuridik soha amaliyotchilari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari, siyosat-chilar, axborot texnologiyalari sohasidagi mutaxassislar, yosh olimlar va tadqiqotchilari qatnashdilar.

Tadbirda O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori Baxtiyor Erkinovich Berdialiyev boshchiligida 8 nafardan iborat respublikamiz vakillari ham ishtirok etdilar.

Simpozium ishining birinchi kunida Hindiston Ichki ishlar vaziri, janob Amit Shoh, Hindiston Bosh prokurori R. Venkataramani, Hindiston Inson huquqlari Milliy komissiyasi raisi V.Ramasubramanian va boshqa hukumat vakillari ishtirok etib, taklif etilgan mehmonlarni tabriklab, simpozium ishini ochib berishdi. Shundan keyin ma'ruzachilar so'zga chiqishdi.

Kunning ikkinchi yarmida Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i B.E. Berdialiyev Hindistonning nufuzli ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan umidli yosh olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlariga oid prezentatsiyalari bilan tanishdi. Shundan keyin B.E. Berdialiyev yosh olimlarni O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti faoliyati bilan tanishtirib, ularni qiziqtirgan savollarga javob berdi va yosh olimlarni hamkorlikda qo'shma ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirishga chaqirdi.

Simpozium ishining ikkinchi kunida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti hamda Hindiston Milliy sud-tibbiyot fanlari universiteti o'rtasida Hamkorlik memorandumi imzolandi.

Hindiston Milliy sud-tibbiyot fanlari universiteti bilan O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti o'rtasida Hamkorlik memorandumi doirasida;

- “Ayollar jinoyatchiligini ilmiy tadqiq etish”;
- “Bolalar jinoyatchiligini tadqiq etish”;
- “Jinoyatlarni fosh qilishda sun'iy intellektga asoslangan elektron platforma yaratish” bo'yicha qo'shma tadqiqotlar o'tkazish;
- har ikkala tomon xodimlarining o'zaro ilmiy stajirovka o'tashlarini tashkil etish;
- Hindiston Milliy sud-tibbiyot fanlari universitetini Kriminologiya tadqiqot institutining “Kriminologiya” xalqaro ilmiy-amaliy jurnali hammuassislari tarkibiga kiritish;
- Hindiston Milliy sud-tibbiyot fanlari universiteti kampus direktori, prof. Purvi Pokxariyal xonimni Kriminologiya tadqiqot instituti huzuridagi Xalqaro ekspertlar kengashi a'zoligiga qabul qilish kabi bir qator yo'nalishlarda ilmiy hamkorlikni amalga oshirish bo'yicha kelishuvga erishildi.

Bu kabi tadbirlar ikki mamlakat o'rtasida ilm-fan sohasidagi munosabatlarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Joriy yilning 21 – 26-mart kunlari O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori Baxtiyor Erkinovich Berdialiyev boshchiligidagi delegatsiyaning (jami 7 nafar) Xitoy Xalq Respublikasiga tashrifi amalga oshirildi.

Tashrifdan maqsad – Sinxua universitetining Jamoat xavfsizligi masalalari bo'yicha Xefey ilmiy-tadqiqot instituti faoliyati bilan tanishish hamda XXRning kriminologiya institutlari tomonidan jinoyatlarning yangi turlari yuzaga kelishi va ularning oldini olish bo'yicha amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarini bevosita o'rganish va hamkorlik aloqalarini o'rnatish.

Tashrif doirasida Sinxua universitetining Jamoat xavfsizligi masalalari bo'yicha Xefey ilmiy-tadqiqot instituti dekani (rahbari), professor Fan Guanbing hamda Xefey ilmiy-tadqiqot instituti qoshidagi GSafety (Beijing Global Safety Technology Co., Ltd.) kompaniyasi rahbari profeesor Peng Du bilan ikki tomonlama uchrashuvlar o'tkazilib, kelgusidagi ilmiy hamkorlik yo'nalishlari muhokama qilindi.

Sinxua universitetining Jamoat xavfsizligi masalalari bo'yicha Xefey ilmiy-tadqiqot instituti va institut qoshidagi GSafety kompaniyasi rahbariyati bilan ikki tomonlama uchrashuv davomida:

- Xefey ilmiy-tadqiqot institutining faoliyati prezentatsiya qilindi, kriminologiya sohasida amalga oshirilayotgan loyihalari, ilmiy izlanishlari va hamkorlik istiqbollari muhokama qilindi;
- xalqaro grantlar asosida xalqaro jinoyatlarga qarshi birgalikda ilmiy loyihalarni amalga oshirish, shuningdek yaqin, o'rta va uzoq muddatlarda O'zbekiston va Xitoyga kirib kelishi mumkin bo'lgan xalqaro jinoyatlarni o'rganish zarurligi qayd etildi;
- har ikkala tomonning kriminologiya sohasida amalga oshirayotgan loyihalari va ilmiy izlanishlari muhokama qilindi;
- Xefey ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan o'tkazilgan ilmiy tadqiqot loyihalari hamda ularning amaliyotga tatbiq etish natijalari bilan tanishildi;
- O'zbekiston Kriminologiya instituti huzuridagi Xalqaro ekspertlar kengashiga a'zolikka nomzod berish taklifi berildi.

Sinxua universitetining Jamoat xavfsizligi masalalari bo'yicha Xefey ilmiy-tadqiqot instituti, Xefey ilmiy-tadqiqot instituti qoshidagi GSafety (Beijing Global Safety Technology Co., Ltd.) kompaniyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti o'rtasida uch tomonlama Hamkorlik memorandumini imzolandi.

Memorandum doirasida Sinxua universitetining Jamoat xavfsizligi masalalari bo'yicha Xefey ilmiy-tadqiqot instituti va Xefey ilmiy-tadqiqot instituti qoshidagi GSafety (Beijing Global Safety Technology Co., Ltd.) kompaniya bilan hamkorlik dasturi ishlab chiqish va imzolashga kelishib olindi.

Bundan tashqari, kelgusidagi hamkorlik yo'nalishlari hamda imzolangan Anglashuv memorandumini doirasidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadida joriy yilning oktyabr oyida bo'lishi rejalashtirilayotgan Jahon kriminologiyasining ilg'or tajribalariga bag'ishlangan II Xalqaro forumda rasmiy tashrif bilan ishtirok etish uchun mezbonlar O'zbekiston Kriminologiya institutiga taklif qilindi.

“YOSHLAR JINOYATCHILIGINI OLDINI OLIHNING DOLZARB MASALALARI” MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

Joriy yilning 2025-yilning 25-iyun kuni O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti hamda Yoshlar ishlari agentligi hamkorligida Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasida 20 dan ortiq vakolatli davlat organlari, vazirlik va idoralar vakillari, ilmiy va ta’lim tashkilotlarining taniqli olimlari va ekspertlari ishtirokida “Yoshlar jinoyatchiligini oldini olishning dolzarb masalalari” mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi bo‘lib o‘tdi.

Konferensiyada O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati, Bolalar ombudsmani, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Din ishlari bo‘yicha qo‘mita, O‘zbekiston mahallalari uyushmasi, Respublika “Istiqbolli avlod” ijtimoiy-axborot markazi, Yoshlar muammolarini o‘rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti, Jamoat xavfsizligi universiteti, Toshkent davlat yuridik universiteti, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, IIV Akademiyasidan malakali mutaxassislar, olimlar va ekspertlar ishtirok etdilar.

Shuningdek, ma’ruzachilar hozirgi globalashuv jarayonlari, texnika va texnologiyalarning kun sayin takomillashuvi, migratsiya hodisasining chegara bilmas harakatlanishi o‘zining ijobiy jihatlari bilan birga, salbiy tomonlarini ham namoyon etayotganligi, “ommaviy madaniyat”, transmilliy jinoyatchilik, Internet tarmoqlarida tarqatilayotgan turli xil mentalitetimizga xos bo‘lmagan namoyish va chaqiriqlar yoshlar orasida jinoyatchilikning ortib borishiga sabab bo‘layotganligini aytib o‘tdilar.

Anjumanda bevosita ma’ruza qilgan kriminolog olimlar, yetuk malakali ekspertlar tomonidan yoshlar jinoyatchiligini jilovlash, oldini olish hamda ularga qarshi manzilli va maqsadli kurashish har qachongidan ham muhimligi, mazkur yo‘nalishdagi jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillariga ilmiy xulosa berish, huquq-tartibot idoralari sohasida maqsadli ilmiy tadqiqotlarni olib borish amaliyotini tizimli yo‘lga qo‘yish masalalari muhokama qilindi.

Konferensiya yakunida ma’ruzachilar tomonidan ilgari surilgan ilmiy asoslantirilgan taklif va tavsiyalar kelgusida ilm-fanni rivojlantirishga, bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan voyaga yetmaganlar va yoshlar jinoyatchiligining oldini olishga hamda ommaviy va transmilliy jinoyatlarga qarshi kurashish va global jamoat xavfsizligini ta’minlashga xizmat qilishi e’tirof etildi.

